

İKTİSAT SÖYLEŞİLERİ

GÖRÜŞLER • SORUNLAR • ÇÖZÜMLER

ERCAN UYGUR

Ataman Aksoy • Yılmaz Akyüz • Korkut Boratav
Tuncer Bulutay • Merih Celasun • Kemal Derviş
Yavuz Ege • Asım Erdilek • Hasan Ersel • Bilsay Kuruç

BİLGİ YAYINEVİ

BİLGİ YAYINLARI / BİLGİ DİZİSİ: 82

ISBN 975 - 494 - 286 - 2
91. 06. Y. 0105. 0376

Birinci Basım
Aralık 1991

BİLGİ YAYINEVİ
Meşrutiyet Cad. 46 / A
Telf : 431 81 22 - 434 12 71
434 49 98 - 434 49 99
Telefaks: 431 77 58
Yenişehir - Ankara

BİLGİ DAĞITIM
Babıâli Cad. 19 / 2
Telf : 522 52 01 - 526 70 97
Telefaks : 527 41 19
Cağaloğlu - İstanbul

ERCAN UYGUR

İKTİSAT SÖYLEŞİLERİ

"Görüşler, Sorunlar, Çözümler"

Ataman Aksoy
Yılmaz Akyüz
Korkut Boratav
Tuncer Bulutay
Merih Celasun
Kemal Derviş
Yavuz Ege
Asım Erdilek
Hasan Ersel
Bilsay Kuruç

BİLGİ YAYINEVİ

kapak düzeni : fahri karagözoğlu

dizgi : faruk kaya
tel : 230 85 76
baskı : cantekin matbaacılık yayıncılık ticaret ltd. şti.
tel : 433 30 84 – 435 83 56

İÇİNDEKİLER

Basılırken 7
Sunuş 9
Giriş 13

Kemal Derviş 19
Asım Erdilek 39
Korkut Boratav 71
Tuncer Bulutay 106
Bilsay Kuruç 141
Ataman Aksoy 179
Hasan Ersel 198
Yılmaz Akyüz 225
Merih Celasun 264
Yavuz Ege 300

Sonuç 323

BASILIRKEN

Bu kitaptaki konuşmalar, biri dışında, 1990 ilkbaharı ile sonbaharı arasında yapıldı. Bu satırların yazıldığı 1991 Kasımı sonunda yayımlanma sürecinin sonuna yaklaşılmıştı, ama konuşmaların üzerinden ortalama bir buçuk yıl geçmişti. Bu süre içinde Türkiye'de bazı dış değişikliklerin de yolu açmasıyla ve on yıllık bir birikimin sonucunda, önemli dönüşümler yaşandı. Bunlar ışığında, kitapta yer alan bazı düşüncelere, önerilere ve öngörülere kısaca bakmakta yarar gördüm.

Gelişmelere yakından bakıldığında, son yarım yüzyıl içinde Türkiye'de gözlenen "on yıllık devreler"den birinin daha 1980'de başlayıp 1991'de tamamlandığı kabul edilecektir. 1980'lerin sonunda ve özellikle 1990'da anlaşılmıştır ki, (i) ekonomik açıdan belli bir dışa açılma özellikle belirli sektörler itibariyle gerçekleşmiş, ancak teknolojik ve insanla ilgili altyapıda bunu destekleyip daha ileri aşamalara götürecek yeterli yapısal değişiklikler olamamıştır, (ii) dışa açılmanın ve iletişim araçlarının da etkisiyle belirli kesimler dış dünyadaki hızlı ekonomik, sosyal ve politik değişimleri yakından takip etmişler, koşut taleplerde bulunmuşlar, hatta özlemler geliştirmişlerdir, fakat Türkiye'nin bu tür talepleri özellikle politik açıdan sağlamadığını görmüşlerdir, (iii) hızlı ve düzensiz kentleşmenin de açıkça gözler önüne sermesiyle, gelir dağılımının eskiye oranla bir hayli bozulduğu, sosyal hizmetlerin de yeterince sağlanamadığı anlaşılmış ve bunların düzeltilmesi gereği doğmuştur.

Bu gözlemler ile birlikte, 1990'da önemli reel ücret artışları gerçekleşmiş, döviz kuru politikalarıyla da desteklenen talep ve ithalat tırmanışları yaşanmış, hatta bazı politik düzenlemeler de yapılmıştır. Kamu kesimi ve cari işlemler dengeleri ile birlikte enflasyona da yansıyan bu tür rahatlamalar, 1991 başlarında doruğa tırmanan Körfez Krizinin de olumsuz etkileriyle ekonomik dengelerde önemli bozulmalara yol açmış ve zaten varolan belirsizlikleri arttırmıştır. Bozulan dengelerin de sıkıştırmasıyla erken seçim kararı alınmış, barışçı ve demokrasi kültürünün yerleştiğini gösteren bir seçim dönemi yaşanmış ve sonuçta hükümeti DYP ve SHP'nin bir araya geldiği bir koalisyon oluşturmuştur. Bu satırların yazıldığı 30 Kasım tarihinde koalisyon hükümeti güvenoyu almıştı ve programını fiilen uygulamaya başlamıştı.

Seçim döneminde bellibaşlı partiler, bazen üsluplarıyla, bazen açıkça, toplumsal uzlaşmayı, daha fazla katılımı, açıklığı, demokrasiyi ve eşitliği savundular. İktidara gelirlerse karar alma süreçlerinin ve hükümet etmelerinin bu ilkeler çerçevesinde olacağını ifade ettiler. İlginçtir ki, kitapta görüleceği üzere, iktisatçılarla konuşmalarımız ve tartışmalarımız ne zaman Türkiye'nin ekonomik ve

toplumsal sorunlarıyla ilgili olsa, çözüm yolları içinde hep bu ilkeler dile getirilmiştir ve hatta Türkiye'nin sorunlarının başka türlü çözülemeyeceği belirtilmiştir. Hatta söyleşilerde 1990'larda Türkiye'nin bir yol ayrımında olduğunun ve geniş tabanlı bir koalisyon gereğinin altı çizilmiştir. İlginçtir ki, böyle bir koalisyonla karşı karşıyayız. Koalisyon, toplumsal uzlaşmanın bir göstergesi olmuş, çok olumlu karşılanmıştır. Koalisyonun ekonomik ve politik alanlardaki başarısı, Türkiye'nin 1990'lar ortalarına kadarki ekonomik ve toplumsal başarısı ile yakından ilişkilendirilmiştir. Dünyanın hızlı gelişen olaylarını, içinde bulunduğumuz bölgenin koşullarını ve Türkiye'nin birikerek gelen sorunlarını dikkate aldığımızda, koalisyonun yalnızca başarılı olmasını dileyebiliriz. Diğer yandan, acaba koalisyonun ekonomik programı bu kitapta yer alan görüşlerle ne kadar uyumludur? Kitabın bütünü okunduğunda, bu görülecektir.

Koalisyonun bu konulardaki yaklaşımını değerlendirmek için, elimizde sadece hükümet programında da temel alınan "Ekonomik Protokol" bulunmaktadır. Bu protokolde, ekonomik kararlarda tutarlığa, sürekliliğe, açıklığa ve inandırıcılığa özel önem verileceği söylenmektedir ki, bu tema bu kitapta da özellikle antienflasyonist politikaların başarısı bakımından vurgulanmıştır. Politikalarda "keridibilite"yi sağlamak için gerekli bazı somut koşullar söyleşilerde ve Sonuç bölümünde açıklanmıştır. Protokolde, uygulanacak politikaların herhalde sadece ana yönelişleri vardır ve somut ayrıntılara inilmemiştir. Ancak, özellikle vergi, faiz ve para politikaları konusunda bazı somut tartışmaların yapılması gerekli görünmektedir.

Protokolde, Türkiye'ye yeni bir sanayileşme ufku getirileceği ifade edilmiştir ki, bunun gerekli olduğu ve 1980'lerdeki eksikliği kitapta sıkça vurgulanmıştır. Kitapta ayrıca, ekonomik büyümenin temel taşlarından birisi olan insana dayalı sermayeye özellikle 1980'lerde fazla yatırım yapılmadığı ve nitelikli insangücü yetiştirilmesinde yetersiz kalındığı sıkça açıklanmıştır. Protokolde de, üstün becerili ve yüksek ücretli emek yetiştirilmesine önem verileceği, bunun yeni teknoloji devriminin gereği olduğu kaydedilmektedir. Protokolde yüzde 7, 8 büyüme hızlarına ulaşılabileceği söylenmekte, ancak bunun antienflasyonist bir ortamda nasıl yapılacağı ve yatırımların nasıl yükseleceği konusunda yeterli ayrıntı yoktur, ama bu hedeflerin daha çok orta vadeli oldukları anlaşılmaktadır.

Ekonomik Protokolde belirtildiği gibi, ekonomiye yeni bir hız verebilmek için ilk aşamada ekonomik dengeleri daha düşük bir enflasyon oranında sağlamak gereklidir. Bu sonuca ulaşabilmek ve sabit bağlara (anchors) dayanmak düşüncesiyle yapay göreli fiyatlar yaratılmayacağını, diğer yandan büyümenin ve gelir dağılımının göz önüne alınacağını umuyoruz. Daha doğru ve sağlıklı politika kararlarının olabildiğince tartışılarak ve açık bir biçimde alındığı ortak düşüncesinden hareketle, dileğimiz iktisatçıların daha çok yer aldığı tartışma ortamlarının yaratılmasıdır.

30 Kasım 1991

SUNUŞ

İktisatçılarla söyleşip bu söyleşileri kitap haline getirebilme düşüncesini, 1988 başlarından itibaren taşıdım. Bu düşüncenin oluşmasında, kitaplarda ve dergilerde yer alan söyleşilerden, bilgi kaynağı olarak, önemli ölçüde yararlanmamın etkisi büyüktür. Ancak, düşüncenin proje haline gelmesi, "İktisat, İşletme ve Finans" Dergisinin Genel Yayın Yönetmeni Ali Bilge'nin 1989 Kasımında benimle söyleşi yapmasından, konuyu 1990 başlarında Ali Bilge ve Baha Karabudak'a açıp onlarla konuşmamın sonrasında olmuştur. Bu konuşmalarda projenin gerçekleşebilirliği üzerinde anlaşılmış ve çalışmanın birlikte sürdürülmesi kararlaştırılmıştır. Baha Karabudak çalışmaya bir noktadan itibaren katılamamış fakat, Ali Bilge ile birlikte, kimlerle söyleşi yapılacağı ve yayın sürecinin nasıl hızlanabileceği konularına hep ilgi göstermiştir.

İktisatçıların seçimi konusu, bir kitap kapsamı içine ancak sınırlı sayıda konuşma dahil edilebileceğinden, çok zor olmuştur. Doğal olarak, hem yakın çevremizdekilere, hem de ulaşılıp konuşulabilecek olanlara öncelik verilmiştir. Dolayısıyla, yapılan, tarafsız bir örnekleme değildir. Hemen belirtmek isterim ki, sayı sınırlaması nedeniyle kitapta yer alamayan, ancak başlangıçtaki listemiz içinde bulunan birçok iktisatçımızın düşüncelerini de başka bir kitapta aktarmaya devam edebilme dilek ve umudum vardır.

Konuşulacak iktisatçılar belirlendikten sonra, Amerika Birleşik Devletleri'ne bir uluslararası toplantıya katılmak üzere gidişimi fırsat bilerek, ilk söyleşiyi 9 Mart 1990'da Washington'da Dünya Bankasında Bölüm Başkanı olan Dr. Kemal Derviş ile yaptım. Daha sonraki söyleşilerin büyük çoğunluğuna Ali Bilge de katıldı, konuşmaların teybe aksamadan ve eksiksiz kaydedilebilmesi

için titizlik gösterdi, zaman zaman "Hocam" ile başlayan veya biten sorular da sordu. Bu sorular ve onlara verilen yanıtlar, söyleşiler içinde yer almaktadır.

Söyleşiler başlangıçta hızlı sayılabilecek bir tempoda yapıldı. Ancak, araya giren yaz tatili ile birlikte bu tempo düştü ve zaten zor olan teypten kâğıda geçirme işlemi de yavaşladı. Sonuçta, söyleşilerin yapılması ile yayımlanması arasına bir, bir buçuk yıl gibi zaman aralıkları girmiş oldu. Ancak hemen belirteyim ki, söyleşilerin temelini oluşturan konular genellikle güncelliğini yitirmeyen iktisadi konulardır. Gene de her konuda olduğu gibi, gecikmenin sorumluluğu elbette tümüyle bana aittir.

Söyleşiler teypten kâğıda geçtikten sonra, yazılı metinler söyleştiğimiz iktisatçılara düzeltme, ekleme ve çıkarma yapabilmeleri için verildi. Ancak, metinlerdeki konuşma havasının bozulmamasına dikkat etmeleri, özellikle rica edildi. Bazı iktisatçılar, düzeltmenin çok daha zahmetli olduğunu düşünerek teypten kâğıda aktarılan metinleri kendileri bilgisayarla bir kez daha yazdılar. Yayımlamadaki gecikmenin bir önemli nedeni de bu düzeltmeler ve yeniden yazmalar oldu. Daha sonra benim düzeltme ve düzenleme işlemlerim, yani "editörlük" sürecim başladı.

Tüm söyleşileri, soruları ve yanıtları ile, en az beş kez her anlamda elden geçirip yanlış ve eksiklerden arındırmaya ve birbirleriyle uyum içinde olmalarını sağlamaya çalıştım. Okumayı zorlaştırdığını düşündüğüm, konuşma sırasında kaçınılmaz olan yinelemeleri olabildiğince eledim. Bu da bir bakıma, konuşmaların kısaltılması anlamına geldi. Düzeltme ve düzenleme işlemlerini yaparken, her iktisatçının kendine özgü anlatım biçimine müdahale etmemeye özen gösterdim. Ancak, sonuçta ortaya çıkan metinlere bir anlamda ortak da oldum.

Gül Köken ve Baha Karabudak tüm metinleri okuyup düzeltme yapmama olanak verdiler. Kendilerine çok teşekkür ederim. Kitabın, gecikmiş de olsa, her anlamda basıma hazır olduğunu düşünüp Bilgi Yayınevine götürdüğümde, bu yayınevinin ilkeleri ile karşılaştım: Kitabı oluşturan yazılar dil, içerik ve biçim bakımından okunacak ve gerekirse düzeltilecekti. Bu süreç daha fazla gecikme demekti ve doğrusu bu öneri, hiç de hoşuma gitmemişti. Ancak değinilen ilkeler, yayınlarda belli bir standardı

ve kaliteyi tutturabilmek için gerekliydi. Yayınevinin değerli yayın sorumlusu Sevgi Özel'in yazıları vakit yitirmeden, titizlik içinde, yaşarcasına okuduğunu ve düzelttiğini gördükçe, ilkelere saygı duydum. Bunlardan taviz verilmemeliydi. Bilgi Yayınevine ve Sevgi Özel'e çok teşekkür ederim.

Bu yayının gerçekleşmesinde Ali Bilge'nin teknik yardımlarının rolü büyüktür. Kendisine teşekkür borçluyum. On söyleşiden ikisi "İktisat, İşletme ve Finans" elemanları tarafından, ikisi Feleknaz Balkılıç, geri kalan altısı da Pelin Kurtoğlu tarafından, yılmadan, yorulmadan teypten yazıya döküldü. Bilgisayar yazıcı programları konusundaki teknik sorunların çözümünü Ömer Özercan gerçekleştirdi. Metinlerin bilgisayarda "formatlanması" işlemini Berrin Korkmaz ve Serpil Başgöz yaptılar. Onlara ve başta Mahmut Gölgeli olmak üzere, Bilgi Yayınevinin basımı yöneten ve gerçekleştiren teknik elemanlarına da teşekkür borçluyum.

Bu çalışma, söyleşi yaptığımız iktisatçıların işbirliği ve hatta yüreklendirmesi olmasa yapılamazdı. Vakit ayırdıkları için, yazılı metinleri yoğun emek vererek düzelttikleri, hatta yeniden yazdıkları, bu çalışmayı yapmama olanak verdikleri için hepsine gönül borcum var.

Ercan UYGUR
Eylül 1991, Ankara

GİRİŞ

İktisat, bir yandan iktisadi kararları ve bu kararlar ışığında kaynakların dağılımını açıklamayı amaçlar. Öte yandan da, "en iyi" kararların ve kaynak dağılımının nasıl oluştuğunu, oluşması gerektiğini irdelemeye çalışır. Bu çerçevede özellikle birikim, büyüme, bölüşüm ve tüketim konuları, bunlar sonucunda ortaya çıkan dengelerin veya dengesizliklerin incelenmesi yer alır. Değinilen konular birbirleriyle yakından ilişkilidir ve bunlara ilişkin açıklamalar, iktisatçının olayları algılama ve yorumlama biçimine bağlı olarak, farklılık gösterir. Bu farklılık bir anlamda kaçınılmazdır, çünkü iktisadi olaylar, hem sosyal ve politik olaylarla iç içedir, hem de çok boyutludur. Dolayısıyla, bunların nedenleri ve sonuçları konusunda vurgulamalar farklıdır. Bir başka açıdan da iktisadi olaylar, karmaşık bir etkileşim sistemi içinde, kişilerin gelir ve refahını etkiler. Bu nedenle günlük yaşantı içinde iktisat konu olarak hep vardır.

Bir açıdan bakıldığında çok boyutlu, sosyal ve politik gelişmelerle iç içe geçmiş karmaşık olaylar yumağı ve iktisatçıların bunları açıklama çabaları... Başka bir açıdan bakıldığında, günlük yaşamda karşılaşılıp konuşulan, basit gibi görünen, fakat herkes için önemli olaylar ve konular... İktisat hem bilim adamlarının, uzmanların uğraştığı bir bilim dalı, hem de her insanın günlük konusu. İktisatı bir yandan ilginç, diğer yandan da karmaşık yapan nedenlerden birisi bu. Günlük iktisat ile sadece konuşma düzeyinde değil, gazetelerde, dergilerde, sözlü basında hep karşılaşırız, giderek daha çok karşılaşıyoruz ve karşılaşacağız.

İktisat konusunda uzmanlaşmış kişilerle bilim adamları, araştırma sonuçlarını kitaplarda, dergilerde yayımladıkları gibi, görüşlerini de değişik yollarla açıklamaktalar. Ancak bu yayınlar ve açıklamalar genellikle sınırlı ve belirli konular çerçevesinde olmakta, konunun sadece uzmanlarına

hitap etmektedir. İktisatta uzmanlaşmış kişilerle geniş kapsamlı ve önemli anabaşlıklar saptayarak konuşabilmek, tartışabilmek ve bunları bilgilenmek isteyenlere aktarabilmek yararlı olmaz mı? Şimdiye dek iktisatçıları böyle bir forum çerçevesinde bir araya getirememişiz, ama bir başlangıç yapamaz mıyız? Bu uzmanların değerlendirmelerini, anlaşabildikleri ve anlaşamadıkları konuları, nedenleriyle birlikte bir bütün içinde verebilmek aydınlatıcı olmaz mı? Enflasyon, büyüme, işsizlik ve gelir dağılımı gibi iktisadi sorunları genel olarak ve Türkiye açısından değerlendirmek, bu sorunların çözüm yollarını tartışmak ve hatta mesajlar iletmek, ilgilenenler için yararlı olmaz mı? Türkiye'nin bugün nerede olduğunu, yarın nereye gidebileceğini ve nereye gitmesi gerektiğini irdelemelerini iktisatçılardan istemenin ve bunları aktarmanın, uzun dönemli ve geniş ufuklu değerlendirmeler yapıp kararlar almak isteyenlere katkısı olmaz mı?

İşte bütün bu sorulara ve benzerlerine "evet" cevabını verdik. Böylece, söyleşilerin yapılmasını ve yayına hazırlanmasını kararlaştırmış olduk. Başka ülkelerin iktisatçılarıyla yapılan söyleşileri kitaplarda ve dergilerde ilgiyle okuyup onlardan yararlanmam, beni benzer söyleşilerin Türkiye'de de yapılıp yayımlanmasının yararlı olacağı inancına götürdü. Söyleşileri yapıp yayımlama konusunda iki önemli dürtü daha vardı.

Birincisi şuydu: Biz, şimdiye kadar, üniversitelerimizde yaptığımız iktisat eğitiminde olsun, yazdığımız kitaplarda ve makalelerde olsun, çoğunlukla yurtdışında üretilen bilgilerin iyi şekilde öğrenciye ve okuyucuya aktarılmasını hedefledik. Yani, bir bakıma aktarıcı olduk. Bu, Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülke için bir noktaya kadar kaçınılmazdır. Ayrıca, her zaman en iyi şekilde sürmesi de gerekir. Çünkü, bilgi ve bilim evrenseldir, sınırlarının ve milliyetinin olmaması gerekir, en iyi ve en gelişmiş olanının hep öncelik alması gerekir.

Fakat, başka konularda olduğu gibi, aktarıcı olma özelliğimiz hep ağır bastı, hatta giderek öyle bir aşamaya geldik ki, istisnalar dışında, aynı konuyu Türkiye'den bir iktisatçı yazınca göz önüne almadık, ama yurtdışından birisi yazınca okuyup aktardık, kaynak olarak da gösterdik. Kendine güvenip istisna olmaya çalışanlara ise, sahip çıkma yerine, hep il-

gisiz davrandık. Onları belli kararlarla ve tavırlarla üniversitelerden uzaklaştırdık. Başka mesleklere, hatta başka ülkelere yönelmeye zorladık. Böylece, belki de farkında olmadan, yetiştirdiğimiz kuşaklara şu mesajı verdik: "Burada özgün bilim üretilmez ve iyi eğitim yapılmaz. Eğer bu konularda iyisini yapmak istiyorsanız, bu ülkede kalmayın, kendinizi dışarıya atın." Bu mesajı verdikten sonra, bir de eğitimin iyi olmadığından ve nitelikli araştırmalar yapılmadığından yakındık. Kurumları "idare etmekle" görevli olan bazılarımız ise, doğru olmadığını bile bile, aksini iddia ettiler.

Genç kuşaklar mesajı çok iyi algıladılar. Türkiye'deki eğitimlerini kendilerine güven duyarak tamamlamadılar. Gelişmiş ülkelerdeki yaşıtlarıyla bilgi açısından rekabet edebilecekleri yargısına, özgüvenine ulaşamadılar. Başka ülkelere gittiler, önemli işlerde, yerlerde görev aldılar, çoğu da geri dönmedi. Çünkü Türkiye'de nitelikli araştırma merkezleri kuramadık, belli bir standardı hedefleyen ve yurtdışındaki benzerleriyle rekabeti düşünen doktora programları oluşturamadık. İyiyi ve nitelikliyi hep dışarıda aradık, hep arayış içinde kuşaklar yetiştirdik. İyiyi ve nitelikliyi biz de yapabiliriz, yapacağız demedikten sonra, iyi ve nitelikli nasıl yapılabilirdi ki?

Bu düşüncenin doğal bir uzantısı olarak, benzer durumu başka kurumlarımızda da gördük. Örneğin basınımızda... Türkiye'yi doğru dürüst tanımayan yabancı iktisatçıların Türkiye ekonomisi hakkında söyledikleri manşetlere geçti. Ancak istisnalar dışında, ülkemizdeki ve ülkemiz dışındaki nitelikli iktisatçılarımızın araştırmalarını kullanarak onlardan sonuçlar çıkarma yerine, basın için hazır yazılar aradık. Özel olsun, kamu olsun kuruluşlarımız, yine istisnalar dışında, uzun soluklu araştırma projelerini destekleyip teşvik etme yerine, ses getirecek, adlarını duyuracak toplantıları ve çabucak yazılmış sansasyonel yazıları yeğlediler.

Birçok ülkede özel ve kamu kuruluşları 40 yıllık, 50 yıllık perspektiflerle planlar yapıp alternatif gelişme senaryoları düşünürken, biz genellikle kısacık dönemler içinde sıkışıp kaldık. Böylece, hem beklenmedik gelişmeler karşısında şaşkınlığa uğradık, hem de kolayca umutsuzluğa kapıldık. Topluma, geleceği, gelecek kuşakları düşünmenin önemini kav-

ratamadık. Çoğumuz bugünü yaşadık, farkında olarak veya olmayarak başkalarına da "bugünü yaşa, yarını fazla düşünme" mesajını verdik. Oysa yarını düşünmeden, nasıl tasarruf ve yatırım yapılır, nasıl bugünün ekonomik, çevresel ve kültürel varlıkları korunabilirdi ki?

Eğitim kurumlarında, basında, öteki özel ve kamu kuruluşlarında yansımaları görülen yukarıdakine benzer sorunların belki hepsi iktisatçılarımızla yaptığımız konuşmalarda açıkça veya ayrıntılı olarak gündeme gelmedi. Ancak, bunların varolduklarının bilincindeyiz. 1990'lı yılların başında Türkiye'nin iktisadi ve toplumsal açıdan bir yol ayrımında olduğunu da düşünmekteyiz. Kötümserliğe ve karamsarlığa kapılmadan, sorunları ve çözüm yollarını tartışmanın gerekli olduğunu da biliyoruz. İşte, iktisadi sorunların yansıması da olan yukarıdakilere benzer sorunlar konusunda iktisatçılarımızın neler düşündüklerini aktarabilme isteği, bu yapıtın gerçekleşmesi için önemli bir dürtü oldu.

İkinci bir dürtü de şuydu: İktisatçılar şimdiye kadar iktisatçı kimliklerine yeterince sahip çıkmış değildirler. Ayrıca, başka nedenler yanında bununla da ilişkili olarak, yeterince uluslararası rekabete açılmamışlardır. Bunların elbette önemli istisnaları vardır, ancak bu istisnalar kişisel zorlamalarla ya da olağandışı koşullarda ortaya çıkmaktadır. İktisatçılara düşünce ve hedefler bakımından yol gösteren, standartlar koyup niteliği ve düzeyi yükseltmeyi amaçlayan, onları uluslararası rekabet koşulları hakkında bilgilendirip yönlendiren bir kuruluş yoktur. Standartlar ve hedefler; ya devlet tarafından, ya da nasıl işlediği tam bilinmeyen piyasa tarafından belirlenmektedir. Söyleşilerin, bu sorunlara da çözüm arama bakımından bir başlangıç oluşturacağını, en azından, umut ettim.

Söyleşi yapılan iktisatçılara, dört anabaşlık altında sorular sormayı uygun gördüm. Önce iktisatçıların iktisatçı kimliklerini öğrenmeye çalıştım. İktisat eğitimine nasıl başladıklarını, hangi aşamalardan geçtiklerini, hangi konularda çalıştıklarını sordum. Bugüne dek edindikleri deneyler de sorularım arasındaydı. Verilen yanıtlar, Türkiye'nin belli dönemlerine ışık tuttuğu gibi, bugün için de yol göstericidir. Bu gruptaki sorular ve yanıtlar birinci bölümü oluşturdu.

İktisatçılara, ikinci gruptaki sorularım, bir ekol içinde olup olmadıklarıydı. Uzmanlaştıkları konularla birlikte bugün iktisatın ne durumda olduğuna ilişkin bilgiler istedim. İktisatta değişik yaklaşımlar ve bu yaklaşımların birbirlerinden farkları, varsa ortak noktaları da sorulara konu oldu. Bu açıdan bakıldığında, Marksizm, liberalizm, monetarizm, Keynesçilik, iktisatta matematik kullanımı, denge ve dengesizlik gibi konu ve kavramlara ilişkin sorular da gündeme geldi. Türkiye'de iktisatın ve iktisatçıların göreli olarak değerlendirilmesi de konuşulan konular arasındaydı. İkinci bölüm, bu açıdan öteki bölümlerden ayrıldı.

Söyleşilerde en büyük ağırlık, en çok tartışılan, sayısal açıdan en fazla olan üçüncü gruptaki sorulardı. İktisatçıların enflasyon, büyüme, işsizlik, istihdam ve gelir dağılımı gibi iktisadi sorunlar konusunda neler düşündüklerini öğrenmeye çalıştım. Enflasyon nasıl ve hangi politikalarla düşürülebilir? Bu düşüşte sosyal maliyet nasıl en aza indirilebilir? Türkiye ekonomisi için doğal ve artması zor bir büyüme oranı mı vardır? Ekonomiyi mümkün olduğunca kendi haline mi bırakmak gerekir, yoksa, işsizlik ve gelir dağılımı sorunlarını da düşünerek, büyüme oranını arttırmaya çalışmak mı? İstihdamı arttırmak, işsizlik sorununu hafifletebilmek için ne yapılabilir? Türkiye'nin sorunları artık gelir dağılımını düzeltmeden çözülebilir mi?

Bu sorunların konuşulması ve tartışılması sırasında, kamunun rolü ve ağırlığı, kamu açıkları ve vergi düzeni, liberalizasyon ve planlama, piyasa türleri, stabilizasyon politikaları, sosyal uzlaşma ve "consensus", para ve birikim teorileri, faiz ve döviz politikaları gibi çok sayıda konu kapsam içine girmiş oldu. Üçüncü grup, bu sorularla yanıtlarından oluştu.

Türkiye'nin bugününe ve yarınına ilişkin sorular dördüncü bölümde yer aldı. İç ve dış gelişmelerin dikkate alınması ile, Türkiye'nin iktisadi ve toplumsal açıdan ne yöne gidebileceği ve ne yöne gitmesi gerektiği bu bölümde konuşuldu. Toplumsal uzlaşma ve "consensus", demokratik bir ortamda büyüme, sanayileşme, Avrupa Topluluğu, etkin ve adaletli devlet bu çerçevede söz konusu edilen kavramlardı. Bu bölümde, iktisatçıların, Türkiye'nin toplumsal sorunlarına yaklaşımı ve bir iktisatçılar birliğinin yaşama geçirilmesi konusundaki düşünceleri de yer aldı.

Söyleşilerde, bir bölümdeki konular konuşulurken öteki bölümlere de bazen kaçınılmaz olarak girildi. Böyle durumlarda ilgili bölümler birden çok romen sayısı ile numaralandı. Ayrıca, her iktisatçının deneyimi ve uzmanlık alanı farklı olduğundan, söyleşilerde konuların ağırlığı elbette farklı oldu. Örneğin, Dünya Bankasında görev yapanlara bu banka ile ilgili olarak, Devlet Planlama Teşkilatında görev yapmış olanlara da bu kurumla ve planlama ile ilgili olarak sorular soruldu. İktisatçının uzmanlığı para teorisi ise para konusunda, büyüme teorisi ise büyüme konusunda daha fazla soru sorulup ayrıntıya inildi.

Hangi iktisatçı ile hangi konuya daha fazla ağırlık verilmiş olduğuna gösterge olması bakımından, her söyleşinin başlangıcında, yapıldığı tarihi ve yeri belirtmek yanında, ilgili iktisatçının yaptığı iş ve üzerinde çalıştığı iktisadi konular hakkında da kısa bilgiler verilmiştir. Bu bilgilerden, söyleşi yapılan iktisatçıların bazı ilginç ve ortak özellikleri ortaya çıkmaktadır, bunlara "Sonuç" bölümünde yer verilmektedir.

Söyleşilerin kitapta yer alma sırası, yapıldıkları tarihe göredir. Söyleşilerden sonra, konuşmalardaki önemli düşünceleri toparlayan, ortak noktaları, farklılıkları da vurgulayan görüşler, yine "Sonuç" bölümünde yer almaktadır.

KEMAL DERVİŞ

Dr. Kemal Derviş, söyleştiğimiz ilk iktisatçıdır. Bu çalışmanın yapılıp tamamlanması konusunda bizi yüreklendirdi. Kendisi şu anda Dünya Bankasının Kuzey Afrika Bölgesi Dairesinin başkanı. Yöneticiliğin çok zaman aldığını, akademik iktisatçılığının azalıp pratik iktisatçılığının arttığını ifade ediyor; fakat pratik konularla uğraşmaktan, somut sorunlara çözüm yolları arayıp öneriler getirmekten büyük mutluluk duyuyor. 1970'li yıllarda Orta Doğu Teknik Üniversitesinde öğretim üyeliği yaptı ve 1977'de aynı üniversitede doçent oldu. Gene aynı dönemlerde, Cumhuriyet Halk Partisi ve Bülent Ecevit ile yakın ilişkileri oldu. Kemal Derviş'in iktisatta asıl uzmanlık konusu "Hesaplanabilir Genel Denge (Computable General Equilibrium) Modelleri"dir. Bu konuda, birçok lisansüstü iktisat programında kaynak olarak kullanılan bir kitabı (S. Robinson ile İngilizce yazılmış) ve uluslararası dergilerde yayımlanmış makaleleri bulunmaktadır.

Söyleşi, Washington'da Kemal Derviş'in Dünya Bankasındaki bürosunda 9 Mart 1990 tarihinde yapıldı ve yaklaşık iki saat sürdü. Kemal Derviş, konuşmalarında, Türkiye'nin iktisadi ve toplumsal konularıyla hem düşünce hem gönül yönünden hep ilgili olduğunu gösterdi.

I

■ İktisatçı kimliğiniz hakkında konuşarak başlayalım. İktisatı nasıl seçtiniz ve iktisatçı olarak nasıl bir çizginiz oldu? Hangi konularda çalışıp neler ürettiniz?

■ İktisata girişim, tarihe karşı duyduğum özel bir ilgiden doğdu diyebilirim. Gençken, hatta çocukken en merak etiğim konu, en zevkle okuduğum kitaplar tarihle ilgili idi. Türk tarihi ve genel olarak tarih. İktisata ilgim oradan doğdu. Tarihi

açıklayan, tarihteki olaylara ışık tutabilecek bilim dalı nedir? Birçok bilim dalı vardır tabii, sadece iktisat değil, ama çocukken benim aklımda şu fikir kök saldı: İktisadi kurallar, iktisadi mekanizmalar tarihle çok yakından ilgili, tarihteki olayları anlamak için iktisat bilmek gerekiyor. İlgim bu düşünceyle başladı. Tabii zamanında epeyce Marksist bir görüştü bu. 1960'lı yılları kastediyorum. Açıkçası, benim için en başta tarih geliyordu, tarihi çok seviyordum ve tarihi anlamak için iktisatçı olmak istedim. Ondan sonra da ekonomi politiğe ve ekonomik politikalara merak, hükümet işlerine merak başladı. Türkiye'nin kalkınmasına karşı, tüm gençlerin duyduğu gibi, ilgi duydum ve tabii bu yönde nasıl katkıda bulunurum diye düşündüm. İşte iktisata böyle girdim.

■ 1970'lerin ortalarından itibaren ODTÜ'de öğretim üyeliği yaptığınızı biliyorum. Daha önce hangi aşamalardan geçtiniz, eğitimde ve akademik çalışmalarda...

■ Üniversiteyi Londra'da okudum. London School of Economics'te. Sonra doktorayı ABD'de Princeton'da yaptım ve böylece tarihle matematiği birleştirdim. Belirteyim, Anglosakson ekolünde matematik çok önemli. İktisatta doktora yapıp Türkiye'ye döndüm. Kısa bir süre Hacettepe'de, ondan sonra da ODTÜ'de öğretim üyesi oldum. Doçentlik tezimi hazırladım ve 1977'de doçent oldum. O zaman biliyorsunuz doçentlik sınavlarını Üniversitelerarası Kurul yapardı, ben de öyle doçent oldum.

Aynı dönemlerde yurttaki ekonomik ve politik olaylarla yakından ilgiliydim. Daha önce de Londra'da Türk Öğrenci Federasyonu Başkanlığını yapmıştım. Türkiye'de de Cumhuriyet Halk Partisine çok yakındım. Sayın Bülent Ecevit ile yakın çalıştık bir süre. "Özgür İnsan"da yazı yazardım sık sık, özellikle ekonomik konularda. Böyle bir çalışma dönemim oldu. Bir yandan ODTÜ'de akademik çalışma, diğer yandan da CHP'ye yakın olarak, daha az ağırlıklı olsa da, politik çalışma. O zaman savunduğum çizgi veya anafikir sosyal demokrasi idi. Yani Halk Partisinin Batı Avrupa anlamında bir sosyal demokrat parti olmasını istiyordum. Ümidim o yöndeydi. Bu çerçevede çalışmalar yapıp yazılar yazı-

yordum. Sayın Bülent Ecevit'in Sosyal Demokrat Partinin davetlisi olarak yaptığı Batı Almanya seyahatine katılmıştım örneğin. Çok şey öğrendim o dönemde, üniversitede öğrenemeyeceğim birçok şey.

Fakat ondan sonra, hem bazı kişisel ve ailevi nedenlerle, hem de Türkiye'nin 1977-1979'daki giderek kötüye giden durumu yüzünden, özellikle üniversitedeki olayların hakikaten üzücü boyutlara ulaştığı bir ortamda yurttan ayrıldım. Doğrusu şimdi aşırı olarak gördüğüm bir karamsarlığa kapıldım o sırada ve bazı kişisel nedenler de eklenince, doktora yaptığım Princeton'a dönüp öğretim üyeliği görevine başladım. Üç sene Princeton'da hocalık yaptıktan sonra Dünya Bankasına geçtim. İlk olarak, Araştırma Bölümünde çalıştım Dünya Bankasının. On yıldır da Dünya Bankasında çalışıyorum.

Dünya Bankasının ilginç tarafı; pratik, ekonomik-politik olaylarla uğraşıyor olması. Yani bir üniversitedeki ekonomi çalışması değil, hakikaten gelişmekte olan ülkelerin pratik sorunlarıyla uğraşan bir kuruluş ve hem proje düzeyinde hem ekonomi-politika düzeyinde çok ilginç bir çalışma tarzı var. Dünya Bankası uluslararası bir kuruluş, kalkınma ile görevli bir kuruluş. Bu açıdan zevkli yıllar oldu buradaki çalışma yıllarım. Zaman geçtikçe, yönetici pozisyonlarına gelince iktisatçılıktan biraz yöneticiliğe kayıyor insan, ister istemez. Şu anda, Dünya Bankasının Kuzey Afrika Bölgesi Dairesinin yöneticisiyim. Bu bölge Libya'dan Fas'a kadar olan alanı kapsıyor ve bu bölümde aşağı yukarı yüz kişi çalışıyor. İçedönük yöneticilik bir hayli zaman alıyor. Dolayısıyla iktisatçılığım şu anda zaman bakımından biraz azaldı. Fakat o ülkelerin sorunlarını tartışıyoruz, ülkelerin uzmanları ve bakanları ile ve dolayısıyla bir yerde pratik iktisatçılık yapıyoruz.

I, II

■ Sizin genel denge ile ilgili çalışmalar yaptığınızı biliyorum. İktisatta başta gelen ilgi ve uzmanlık alanınız Hesaplanabilir Genel Denge (Computable General

Equilibrium) Modelleri midir? Yoksa bunlar sadece yayınlara yansıyan kısmı mıdır çalışmalarınızın? Başka ilgi veya uzmanlık konularınız var mı?

■ Esas ihtisas saham diyelim, evet, genel denge modelleri, yani mikroiktisat ve dış ticaret. Bu iki konu üzerinde çok çalıştım, bu konularda hocalık yaptım. Hem Princeton'da, hem ODTÜ'de mikroiktisat dersi veriyordum. Dış ticaret konusunda doçentlik tezimi yazdım. Genel denge modellerine gelince, planlama ile piyasa ekonomisini bağdaştırmak gereğini hissediyordum. Yani bir yandan planlama, bir yandan piyasa ekonomisi gerekli. Eski tip planlama modellerine bakınca, girdi çıktı türünden, bu modellerde fiyat yok, esneklik yok, tamamıyla fiziksel birtakım dengeler kuruluyor. Piyasa ekonomisini bu modellerde bulmak veya bu modellerle piyasa ekonomisine yön vermek çok zordur, hatta mümkün değildir. Genel denge modelleri ile, piyasa ekonomisini temel alıp emredici planlama yerine, daha ziyade yönlendirici bir planlama literatürünü geliştirmekti amaç. Fiyatların rol oynadığı ve planın merkezden gelen bir emir şeklinde değil de, ekonomik politikayı yöneten grubun dolaylı birtakım caydırıcı veya özendirici önlemleriyle uygulama yapılan bir ortamda, bu uygulamayı yapanlara yardımcı olmak istedik. Genel denge modellerine o açıdan girdik.

■ Genel denge modelleri gerçekten bu ihtiyacı karşılıyor mu? Yani, genel denge modelleri ile gerçek ekonomiyi, tabii ki birçok varsayım altında, yansıtıp karakterize edebilmek ve gerçek ekonomiye bunlar yardımıyla yön vermek düşüncesi sizce doğru mu?

■ Güzel bir soru. Şöyle yanıtlayayım. Daha genç iken, 1970'li yıllarda 30 yaşlarımda filan bu sahada çalıştığım zaman, bu soruya evet cevabı verirdim. Yani mükemmel bir şekilde olmasa bile, genel denge modellerini kurarak ve onlara gerekli verileri, parametreleri vermekle, ekonomik politikayı oluşturan yöneticilere ekonomiyi yönlendirmek için çok yararlı bir araç verebiliriz düşüncesinden yola çıkmıştık. Bu modelleri böyle yararlı görüyorduk. Bu konuda ben bir ölçüde fikrimi değiştirdim. Yine yararlı, nasıl söyleyeyim, birta-

kım mekanizmaları algılamak ve bu mekanizmalara nasıl müdahale edilebilir bakımından yararlı araçlar bunlar. Fakat, giderek bu modellerin daha çok pedagojik yararı üzerinde duruyorum.

Gerçek bir ekonominin yönlendirilmesi için değil de, ekonomiyi ne tür değişmeler nasıl etkiliyor, rakamların ve değişmelerin büyüklüğü nedir gibi soruları ve cevaplarını iktisatçıya öğretmek, iktisatçıda bu konularda bir birikim yaratmak bakımından sanıyorum bu modeller çok yararlı. Fakat tutup da faiz haddi şu olsun veya döviz kuru şu olsun şeklindeki kararlarda bu modeller sadece araçlardan bir tanesi. Yani başka araçlara ihtiyaç var. Ekonometrik çalışmalara, zaman serisi çalışmalarına, tarih okumaya –hep ona dönüyorum– gibi. Dolayısıyla bu tür modellerin pedagojik yanlarını doğrudan ekonomik politikaya yardımcı rollerinden daha önemli görüyorum.

■ Dünya Bankası gibi bir kurumun özellikle azgelişmiş ülkelere genel denge modellerinden yola çıkarak politika önerisi yapması çok anlamlı değil demiş oluyorsunuz bir anlamda. Bu söyleşimiz tabii ki kişisel ve Dünya Bankası adına konuşmuyorsunuz.

■ Dünya Bankasının veya herhangi bir kuruluşun genel denge modelini böyle bir sihirli araç gibi kullanması bence sakıncalı. Ekonominin işleyişi maalesef çok karmaşık bir süreçtir. Herhangi bir modelin bu karmaşıklığı güvenilir biçimde yansıtması mümkün değildir diyebilirim. Dolayısıyla böyle denge modellerini kurmak, biraz oynamak, simülasyon olarak kullanmak... Bütün bunlar iktisatçının olayları anlaması bakımından yararlı. Fakat hiçbir şekilde mekanik olarak, "mademki modelimiz bunu diyor, demek ki bunu yapmamız lazım" düşüncesi ve mantığıyla kullanmamak gerekir bu modelleri bence.

■ İktisatçı yaşamınıza geriye dönüp baktığınızda ne gibi duygular içinde olursunuz? İktisatta beklediklerinizi buldunuz mu?

■ Öncelikle şunu söyleyeyim, beklediklerimin çoğunu

bulamadım. Yaşlandıkça, ki şu anda 41 yaşındayım, dünyanın sandığımdan çok daha karmaşık olduğunu her gün biraz daha çok anlıyorum. Birçok insanın çok gençken basit olarak gördüğü veya çok kesin, beyaz ya da siyah olarak gördüğü birtakım sorunları, insan bence okudukça ve yaşadıkça çok daha zor, karmaşık ve bulanık görüyor. Gerçek nedir, neredir gibi birtakım sorulara doyurucu yanıt nedir? Bunları görmek zor olduğu gibi, bunlar çoğu zaman soru işaretleri getiriyor. Fakat şunu söylemek isterim ki, on kere dünyaya gelmek mümkün olsa, on kere iktisatçı olurdum.

II

■ Kendinizi şu veya bu ekole, görüşe bağlı bir iktisatçı olarak tanımlar mısınız? Monetarist, Keynesyen, neoklasik gibi ekollerden birine ben daha yakınım duygusunu alır mısınız?

■ Buna cevap vermek çok zor. Sanıyorum akademik tartışmalara, fikirleri daha berraklaştırmak ve tartışılan konuya açıklık getirmek bakımından, ekoller oluşuyor. Böylece farklı görüşler savunuluyor. Ben kendimi daha ziyade pragmatik ve genellikle çeşitli ekollerin en yararlı taraflarını araştıran, bunları birleştirmeye çalışan bir kişilik olarak görüyorum. Piyasa ekonomisine inanıyorum. Yani kalkınma için piyasa ekonomisinin gerekli olduğuna, herhangi bir ülkenin kaynaklarını iyi bir şekilde kullanabilmesi için işleyen bir piyasanın gerekliliğine, bir fiyat mekanizmasının gerekliliğine inanıyorum. Fakat aynı zamanda da, devletin toplumsal hayatta çok önemli birtakım görevleri olduğunu düşünüyorum.

Piyasadan veya özel sektörden her şeyi beklemek bence mümkün değil. Devletin altyapıyla ilgili, eğitimle ilgili çok çok önemli görevleri vardır. Bu nedenle, herhangi bir ülkede kaynakların yüzde 25, 30 ve 35'lik kısmının devletin denetiminde, devletin kullanımında olması gerektiğini düşünüyorum. Dolayısıyla devletin iyi yönetilmesi, devlette çalışan insanların dürüst ve güvenilir olması, verimli çalışmaları ge-

rekli. Bunlar piyasanın iyi işlemesi kadar önemli. Başarılı bir ekonomik yönetim ve kalkınma için kuvvetli devlet ve iyi işleyen piyasanın birleşmesi zorunlu. Bu iki koşul mutlaka olmalı. Sanıyorum, gene tarihe baktığımız zaman, başarılı olan ülkelerde her zaman bu ikili unsurun varolduğu görülecektir.

Bugün Japonya niye bu kadar başarılı? Birçok nedeni var ve tartışılabilir. Fakat bence piyasa ve devlet açısından baktığımız zaman görürüz ki, Japonya özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra özel girişime dayandı, ihracata önem verdi ve piyasayı hiçbir zaman arka planda tutmadı. Rekabete, piyasaya, fiyat mekanizmasına hep önem verdi Japonya. Fakat aynı zamanda, Japon devleti dünyanın belki de en güçlü devletlerinden bir tanesi ve Japon yöneticileri her bakımdan, eğitim düzeyleri olsun, elde ettikleri toplumsal statüleri bakımından olsun, çok güçlü kişiler. Bu örneği de kullanarak, ben, güçlü devletle iyi işleyen bir piyasayı birbirine zıt faktörler değil, tersine, birbirini tamamlayan iki unsur olarak görüyorum.

■ Bu yönden bakıldığında, iktisatta bazı konuları ve sorunları yeterince ve açıklıkla tartışabildiğimizi düşünüyor musunuz? Gene bu bağlamda, Türkiye'de iktisatın ve iktisatçının yeterince geliştiğini düşünüyor musunuz? Türkiye'de iktisatı geliştirmek ve iktisatçıyı daha iyi yetiştirebilmek için neler yapılabilir?

■ Bu son on yıldır Türkiye'deki iktisat öğretiminden biraz uzak kaldım. Son gelişmeleri çok yakından izleyemedim. Üniversitelerdeki şu andaki durumu doğrusu çok yakından bilmiyorum. Onun için bu konuda bir şey söylemem güç. Fakat sanıyorum 1970'li yılların sonunda yaşadığımız ciddi bunalım ve 1980'li yıllardaki tartışmalar genel olarak Türk toplumunda iktisata karşı, iktisadi olaylara karşı ilgiyi çok arttırdı. Bugün basındaki ekonomi sayfalarını, yeni dergileri, buralardaki tartışmaları, hatta arkadaşlarla sofra başındaki konuşmaları düşündüğüm zaman, son on yılda ekonomi ve ekonomik konular Türkiye'de çok daha önemli bir rol oynamaya başladı derim. İnsanlar sanıyorum ekonomik olayları çok daha iyi anlıyorlar ve bu çok olumlu bir gelişme. Çok önemli bir gelişme.

Birtakım zorluklar var Türkiye'de tabii. Fakat son on yılda toplumun gösterdiği güç ve esneklik ve ekonominin ilerlemesi, iktisata karşı gelişen ilgi ile bağlantılı.

■ **Son on yılda iktisata karşı ilgi arttı diyorsunuz. Şu anda iktisatçıların ve iktisadi konularla ilgili olanların düzeyini, dünya standartlarıyla karşılaştırdığınızda, yeterli buluyor musunuz, ya da daha iyi olabilirdi diyor musunuz?**

■ Her zaman daha iyi olabilir şüphesiz. Fakat Türk toplumunda iktisadi konularla ilgili çok önemli bir ilerleme görüyorum genel olarak. Sanıyorum Sayın Turgut Özal'ın iktisadi olaylara duyduğu ilgi de bu konuda önemli bir faktör oldu. Türkiye şu anda, benim yurttan ayrıldığım zamana kıyasla, çok daha fazla iktisadi olaylara dönük bir toplum. Bu konuları tartışan bir toplum. Bir şey daha eklemek istiyorum: Daha pragmatik bir şekilde tartışan ve birtakım katı ideolojilerin etkisinden önemli ölçüde kurtulmuş bir şekilde tartışan bir toplum haline geldi Türk toplumu. Bu tabii dünya çapında bir olay, yalnız Türkiye'de gerçekleşmiş değil. Türkiye'de insanlar birbirlerine fazla kızmadan, birbirlerinin canına kastetmeye kalkmadan, ki maalesef bir zamanlar öyleydi, olayları tartışabiliyor ve iktisadi bir çerçeve içinde kalarak tartışma yapabiliyor. O bakımdan çok memnunum. Ama daha çok eğitim bakımından, araştırma kuruluşları bakımından, bilimsel ve başka yayınlar bakımından bugünkünün ötesine geçmek, çok daha iyi şeyler yapmak mümkün.

■ **Türkiye'de iktisatçılar gelişmelere yeterince ağırlık koyabilmişler midir sizce? İktisatçıların, toplum bilimciler olarak, Türkiye'deki iktisadi ve toplumsal gelişmelere yeterince yön veremedikleri, bu gelişmelere yön veren kurum ve kuruluşlarda yeterince yer alamadıkları gibi bir sav var, zaman zaman söylenen. Siz bu konuda ne dersiniz?**

■ Türkiye'de eskiden bir laf vardı, hâlâ geçerli mi bilmiyorum, Harbiye, Mülkiye, Tıbbiye şeklinde. İktisatçıların ağırlığı belki yeterli olmadı ve özellikle eski dönemlerde ol-

madı sanıyorum. Tabii her toplumun kendine göre iktisatı tanımlaması söz konusu. Mülkiye bir ölçüde Türkiye için iktisatçı ve iktisat konuları kaynağı idi. Çok değerli iktisatçılar yetiştirdi. Fakat, özellikle Anglosakson ülkeleriyle kıyasladığımız zaman, iktisat bilim olarak birtakım başka bilimlerin karşısında belki yeterli ölçüde kuvvetli olmadı. Ama ben bunu şu anda pek geçerli saymıyorum. Yani şu anda iktisatın konu ve bilim dalı olarak önemli bir yer tuttuğunu hissediyorum, belki yanılıyorum. Hiç şüphesiz üniversitelerin durumunu hem kaynak bakımından, hem başka bakımlardan güçlendirmek gerekiyor. Araştırmalar yapılabilmesi çok önemli ve belki bu konuda iktisatçıların daha bir örgütlenip daha da iyi bir bilim ortamı yaratmaları gerekli. Fakat, Türkiye'de iktisatçıların görüş ve düşüncelerini duyuramadıkları kanısında değilim.

III

■ Bazı iktisadi sorunlar konusuna geçelim. Aklıma hemen enflasyon geliyor. Hem dünyanın birçok ülkesinde ve bölgesinde, hem de Türkiye'de çok önemli bir sorun. Büyüme veya yeterince büyüyememe yine önemli bir sorun. Türkiye'de yeterince büyüyemiyoruz, yeterince refah düzeyini arttıramıyoruz kaygımız var. Bununla bağlantılı olarak istihdam sorunu var, işsizlik sorunu var, gelir dağılımı sorunu var. Enflasyonla başlayalım. Genel olarak, ve dilerseniz Türkiye'ye özgü olarak bu sorun sizce nedir, neler yanlış yapılagelmiştir ve sorunun çözümü bakımından hangi doğrular yapılabilir?

■ Bu soru çok önemli, kesin ve kolay bir cevabı da olmayan bir soru tabii. Birçok iktisatçı arkadaş bu konuda tartışıyor, birçok düşünür bu konuda kitap yazıyor. Ben ancak birtakım yaklaşımları yansıtabilirim. Enflasyon fiyatların artış süreci. Yani bir fiyat artışı değil. Bazen insan fiyatları artırarak, gelir yaratıp enflasyonu düşürebilir bile. Aradaki farkı iyi görmek lazım. Enflasyon, devletin mevcut kaynakla-

rından daha fazlasını harcamasından ileri gelen bir süreç. Aslında bir tür vergi. Vergi açık bir şekilde alınmıyor, daha üstü kapalı bir şekilde fiyatlar artırılarak, para basılarak alınıyor.

■ Enflasyonun bir sonucu olarak, vatandaştan bir tür vergi alındığını, bir kaynak transferi yapıldığını ifade ettiniz. Enflasyonun ortaya çıkışını tümüyle devletin yetersiz yönetimine ya da devletin kaynaklarından fazla harcama yapmasına mı bağlıyorsunuz? Enflasyon tümüyle devletten yahut hükümetten kaynaklanan bir süreç midir?

■ Hayır, şöyle diyelim: Enflasyon fiyatlarla ilgili, fiyatlar ise piyasada oluşuyor. Hiç şüphesiz para miktarı tam olarak kontrol edildiğinde eninde sonunda enflasyon kontrol edilebiliyor. Bu gerçek yüzünden birtakım iktisatçılar enflasyonu tamamen parasal bir sorun olarak görürler. Ben buna bütünüyle katılmıyorum. Demek istediğim şu: Para miktarı aslında endojen bir değişken, yani tam devletin de kontrolünde değil. Olaya daha geniş bir açıdan bakmak lazım. Birtakım harcamaları devlet kendi kaynaklarından karşılamayınca, para miktarını şu veya bu şekilde arttırmak zorunda kalıyor. Arttırınca da enflasyona izin vermiş oluyor. Dolayısıyla, hiç şüphesiz enflasyonun temelinde devletin genel dengesi var. Bütçe var, gelirler var, harcamalar var. Oradaki dengesizlik, sonunda enflasyona yol açıyor.

Bu her ne kadar gerçekse de, enflasyon nasıl durdurulur veya nasıl üstesinden gelinir sorusuna pek bir yanıt getirmiyor. Çünkü enflasyon bir kere başladıktan sonra önemli ölçülerde kendisi bir dinamik yaratıyor ve kendi kendine bir süreklilik kazanıyor. Dolayısıyla sorun, birçok ülke için, niye ya da nasıl başladı değil de, mademki bu sürece girdik şimdi nasıl çıkacağız sorunu. Örneğin, Arjantin'de çok ilginç ve oldukça korkutucu olaylar yaşanıyor. Paradan o kadar kaçış var ki, ufacık bütçe açıkları bile, ufacık para artışları bile korkunç bir enflasyona yol açabiliyor. Demek ki, para miktarındaki artışla fiyatların artış düzeyi arasında bağ hiç kuşkusuz var, fakat bu bağ değişik dönemlerde, değişik toplumlarda çok çeşitli şekiller alabiliyor.

Dolayısıyla bu soruya, sadece para miktarını arttırmayalım, enflasyonu hallederiz şeklinde cevap veremeyiz, yanıltıcı olur. Para artışına yol açan ve bir ülkenin ekonomisine karşı duyulan güveni zedeleyen faktörlere bakmak gerekli. Bu faktörler de bütçe politikası, devletin genel dengesi, borç durumu (stoku) gibi değişkenler. Bütün bunları hesaba katmak lazım. Ancak bunlar ve benzeri dengesizlikler düzeltilerek enflasyon gerçek anlamda ortadan kaldırılabilir. Yoksa, sadece para basmayarak enflasyon durdurulur demek, yeterli ve kabul edilir bir cevap olmuyor.

■ Bu çerçevede Türkiye'de son birkaç yıldır uygulanan antienflasyonist programı nasıl buluyorsunuz? 1980 sonrasının bütününü kastetmiyorum; özellikle 1988, 1989 ve 1990 başlarını kastediyorum.

■ Maalesef 1988 ve 1989 yıllarını yeterli ölçüde ve detaylı takip edemedim. Size bu konuda cevap vermem mümkün değil. Ayrıntılarını bilmiyorum şu anda. Son açıklanan para programının da ayrıntısını takip edemedim. Fakat hiç şüphesiz Türkiye'de bir bütçe sorunu var. Özellikle bir vergi sorunu var. Yani Türkiye'nin sosyal ihtiyaçları, büyüme ihtiyaçları, altyapı ihtiyaçları halen çok önemli. Nüfus artıyor, eğitim, sağlık konularında ihtiyaç büyük ve yapılacak çok şey var. Bunların çoğunluğunu devletin yapması gerekir. Devletin de yapabilmesi için kaynağa ihtiyacı var. Ayrıca devletin çok da ağır bir dış borç yükü var. Sonuçta, bu harcamaları karşılayabilmek için devletin gerçek gelir kaynaklarına ve gelire ihtiyacı var. Bu gerçek gelir kaynağını bulamadıkça, şu veya bu şekilde enflasyon olacak.

■ Türkiye'yi veya Türkiye gibi bir ülkeyi ele alalım. Hiper olmayan bir enflasyon ortamı var, fakat hiper enflasyona dönüşme olasılığı da var. Gerçi bazı noktalara değindiniz ama, böyle bir enflasyonu durdurmak için kafanızda belli bir program var mı?

■ Böyle bir programım yok, çünkü her programın o ülkeye yönelik olması lazım. Her ülkenin kendi koşulları az veya

çok diğer ülkelerden farklı. Ben de şu anda Kuzey Afrika'dan sorumlu olduğum için, her ne kadar Türkiye'deki gelişmeleri ve koşulları takip etmeye çalışsam da, vaktim yeterli olmuyor. Ayrıntısıyla takip edemiyorum. Fakat şunu diyebilirim: Enflasyonu yenmek için başlıca araç devletin gelir-gider hesaplarını düzeltmek ve devlete ancak gerçek kaynak toplayabildiği kadar harcama yetkisi vermek. Bu sadece harcamaları kısmak şeklinde değil tabii. Gelirleri de arttırabilmek gerekir. Bugün Türkiye'de eğitim ve sağlığa bence daha çok önem vermek zorunluluğu var. Ancak bu zorunluluğu para basarak değil, belki daha iyi vergi toplayarak karşılamak lazım. Sanıyorum Türkiye'deki vergi yükü, ama özellikle varlıklı kesimin ödediği vergi, yetersiz.

Enflasyonun temelinde devletin geliri ve gideri var. O gelir ve gider tablosunu düzelttiğiniz anda enflasyonu yenmek için en önemli adımı atmış oluyorsunuz. Bu işin temeli. Bunu öncelikle vurgulamak lazım. Tabii bunu yaparken, birtakım başka şeyler de yardımcı olarak yapılabilir. Devletin dengesini düzeltmeden ne yapsanız boş. Başka bazı yollar denenebilir. Örneğin, döviz kurunu altı ay veya bir sene sabit tutalım, enflasyonist beklentiler değişsin ve kırılsın, enflasyon dursun denilebilir. Ancak, devletin gelir-gider dengesi temelde düzelmedikçe yapılan diğer şeyler bence başarılı olamaz. Diğer yandan, bu gelir-gider dengesini köklü biçimde değiştirmek de güç bir iş. Belli bir anda veya dönemde düzeltiyorsunuz, sonra birtakım zorlamalar oluyor ve denge gene bozuluyor. Burada sanıyorum Merkez Bankasını mümkün olduğu kadar bağımsız kılmak ve dolayısıyla devletin gider fazlasını otomatik olarak Merkez Bankasının çeşitli yollarla finanse etmesini önlemek önemli bir adım olur.

Kuvvetli ve bağımsız bir Merkez Bankası gerek. Türkiye'yi ele alalım, tabii ki Türkiye Cumhuriyeti'nin Merkez Bankası olacak ve politik mercilere karşı sorumluluğu olacak. Ama günlük politikadan uzak ve özellikle hükümetin harcama planları karşısında bağımsız ve kuvvetli bir Merkez Bankası sanıyorum yapısal olarak çok önemli bir faktör. Almanya bunu çok iyi anlamış. Böyle bir gelişme olursa, yardımı çok oluyor antienflasyonist politikalarda. Enflasyon konusunun daha da köklerine inersek, toplumda bölüşüm kavgasının yumuşaması önemli ve zorunlu. Çok katı politik reka-

betin veya bölüşüm kavgasının olduğu bir toplumda genellikle enflasyon önlenemiyor. Dolayısıyla, bölüşümün adil olduğu ve herkesin hakkının korunduğu bir toplumda enflasyonun birtakım temel nedenleri de ortadan kalkıyor.

Önemli sektörlerde veya devlet kesiminde büyük ücret artışları, bir haksızlığı düzeltmek şeklinde başlayabilir. Başka sektörlerle veya özel kesimle farklılıkları ortadan kaldırmak ana neden olabilir. Böyle bir gelişme, tek başına enflasyonist bir olaydır tabii, ama daha önemlisi gelir-gider dengesinin bozulmasına yol açabilir. Bu uzun dönemde daha tehlikelidir. Önemli orandaki devalüasyonlar da dengenin bozulma sürecini başlatabilir. Yani bütün bunlar enflasyon yaratabilecek şoklar olabilir. Enflasyon bir yerde bütün bu olayların, bütün bu faktörlerin bir sonucudur.

■ Yani enflasyon basit ve mekanik bir olay veya süreç değildir.

■ Değildir. Sosyoekonomik bir olaydır. Evet, parasal yansıması vardır, ama bunun gerisinde devletin gider tablosu yer alır. Devletin gelir-gider tablosunun arkasında da toplumun bütün yapısı var. Sosyal adalet var. İnsanların kendi toplumuna ve yöneticilerine inancı ve güvenmesi var. "İnsanlar fedakârlık yapmaya hazır mı?" sorusunun cevabı var. Ben yaparsam acaba başkası yapacak mı sorusu önemli. Bütün bunlar sonuçta enflasyonu açıklayan olaylar. Toplumsal barış ve toplumsal barışa güven enflasyona karşı en önemli güvence. Toplum kendini barış ve güven içinde hissettiği zaman, enflasyonu yaratan kavgalar, baskılar azalıyor ve enflasyon düşüyor. Bunu yaratmak tabii kolay değil. Yani bir iki kararla veya bir iki kuruluşun daha iyi işlemesiyle başarılacak bir iş değil. Toplumsal bir sorun. Politik, sosyal ve ekonomik yönleri var. Ben enflasyona böyle bakıyorum.

■ Büyüme konusuna gelelim. İktisatta ileri sürülen bir görüşle isterseniz konuya girelim. Her ekonominin, üzerine kolay çıkamayacağı, belli bir büyüme potansiyeli mi vardır? Yoksa ekonomiler, özellikle bazı dürtülerle, daha hızlı veya daha yavaş büyüyebilir

mi? Türkiye'de bu konuda neler doğru, neler yanlış yapılmıştır?

■ Sizin bu sorularınızın her biri birkaç saatlik tartışmaya yol açabilecek sorular. Fakat belki bir iki noktayı belirtmek mümkün. İlk başta, bu son 30 yıl şunu gösteriyor; kaynakların miktarı değil de kaynakları kullanış tarzı ve etkinliği büyümeyi açıklama bakımından daha önemli bir faktör. Bir zamanlar diyorduk ki, yatırım oranını yüzde 20'den yüzde 30'a çıkaralım ve böylece büyüme oranını da arttıralım. Fakat bu maalesef böyle işlemiyor. Bakıyoruz, kimi ülkeler milli gelirlerinin yüzde 30'unu, 35'ini, 40'ını yatırıma ayırmışlar. Mesela Kuzey Afrika'da Cezayir ortalama 15 yıl yüzde 45 civarında bir yatırım oranı gerçekleştirmiş. Sonuç maalesef çok zayıf.

■ Romanya da çarpıcı bir örnek.

■ Evet, doğru. Şunu vurgulamak gerek. Yatırım önemli tabii ama, yatırımdan daha önemli olan bu kaynakların nereye harcandığı, nasıl harcandığı, hangi sektörlerde hangi rekabet hırsıyla yapıldığı. Sanıyorum bu son 30 yılda iktisatçıların öğrendiği ve ders çıkardığı bir gerçek. Kaynakları kullanış tarzı çok çok önemli, etkinlik çok önemli. Eski merkeziyetçi olarak tanımlanan modelin güçlü bir tarafı kaynak yaratabilmesiydi. Fakat bu yaratılan kaynak etkin olarak kullanılamadı bu ülkelerde. Piyasanın getirdiği avantaj, iyi taraf, rekabet. Rekabetin olduğu bir düzende kaynaklar daha etkin bir şekilde kullanılıyor, daha iyi ve niteliğe de önem veren bir sonuç ortaya çıkıyor.

Büyüme oranları maalesef çoğu zaman gerçekleri yansıtmayan, yani kaliteyi ve toplumun gerçek ilerlemesini yansıtmayan kuru rakamlar veya istatistikler olabiliyor. Bunu son on yıldaki olaylar öğretti. Toplumlar ve insanlar çok önemli saydığımız girişimlerde bulunabiliyor, çok emek harcıyor, çok kaynak harcayabiliyor. Kaynağı harcamak, emeği harcamak maalesef sonucu almak olmuyor. Sonucu almak etkinlikle ilgili, teknolojiyi kullanmakla ilgili, yeni teknolojiyle nitelikli emeği birleştirmekle ilgili ve tabii eğitimle ilgili. Altını çizmek gerek, insan faktörünün en iyi kullanılma-

sıyla ilgili. Sanıyorum büyümeye de bu açıdan bakmak gerekiyor. Büyüme her şeyden önce insan faktörünün iyi kullanılmasına bağlı. Doğal kaynakları bol olan ülkelere bakıyoruz, mesela Arjantin, kaynak bakımından çok zengin. Fakat sonuç, ekonomik açıdan sonuç, felaket. Benzer şekilde, Doğu Avrupa ülkeleri, merkezi planlama ile yürütülen ülkeler, çok kaynak yarattılar, çok kaynak yatırdılar, birçok nesil büyük fedakârlıklarda bulundu. Bir şeyler elde edildi tabii. Hiçbir şey elde edilmedi demiyorum, fakat bu fedakârlık karşısında, bu harcanan kaynaklar karşısında ulaşılan kalkınma çok yetersiz kaldı.

■ Ben tekrar daha önce sorduğum konuya dönüyorum. Bir ekonomi için mutlaka yüzde şu kadar büyüyecek diye kesin bir doğal sınır yoktur diyorsunuz. Eğer ilgili ekonomideki kaynakların, özellikle insan kaynaklarının, verimli kullanılmasını sağlayan bir düzen kurulabilir ise, büyüme oranı çok daha yüksek olabilecektir.

■ Hatta o ekonomide hiç doğal kaynak olmasa bile... Bugün en başarılı ülkelerde, örneğin Almanya ve Japonya'da, doğal kaynak yok gibi. Çok başarılı ülkeler, bazen aslında doğal kaynağı az olan, fakat insan faktörünü çok iyi kullanabilen ülkeler. Türkiye açısından da bizim en fazla üzerinde durmamız gereken nokta insan faktörü olmalı. Bu kaynağı en iyi şekilde kullanmak, düzeni rekabete ve piyasaya dayalı bir şekilde kurmak gerekiyor. Fakat başta değindiğim bir noktaya dönmek istiyorum. Bu kendiliğinden olmuyor. Devletin buna öncülük etmesi lazım. İyi bir piyasa devletin denetiminde ve desteğiyle gelişiyor. Devletin piyasa mekanizmasını koruması gerekir.

■ Biraz önce söylediniz; Türkiye'de eğitime yeterince kaynak ayrılmıyor. Türkiye büyümesini arttırmak istiyorsa, bir yandan eğitime çok daha fazla kaynak ayırmak zorundadır diyorsunuz.

■ Kesinlikle. Kaynak ayırmak ve aynı zamanda bu kaynakları etkin bir şekilde kullanmak gerekiyor. İnsan faktörü

eninde sonunda kalkınmanın en önemli aracı. Dolayısıyla eğitim, sağlık önemli. Sağlıklı ve eğitilmiş iş gücüne sahip olduğumuz anda, politik bakımdan da dengeli bir toplum kurabildiğimiz anda, bence büyüme ve kalkınma çok hızlı olacaktır. İster petrol üretin, ister üretmeyin, hiç önemli değil.

■ Büyüme olunca istihdam da ister istemez artar mı dersiniz? Yoksa istihdam için de başka ek tedbirlere ve yönlendirmelere gerek var mıdır?

■ Eninde sonunda büyümeyle istihdam artacak. Biliyorsunuz tarihte birçok kaygılar olmuştur. Örneğin, makine devrimi sırasında. Makineler geliyor, insanlara iş kalmayacak korkusuyla birtakım teoriler ileri sürülmüştür. Şimdi de bilgisayar insanın yerini alacak diye endişeler var. Sanmıyorum, her zaman makine, bilgisayar insana yardımcı oluyor ve sonunda istihdamı arttırıyorlar. Fakat, iki unsur çok önemli istihdam açısından. Birincisi, emek piyasasının da iyi işlemesi lazım. Bir kere işgücünün kalitesini ve verimini artırmak için eğitim çok önemli. İyi bir eğitim verilmiş işçi hem verimli çalışır, hem daha mutlu bir şekilde çalışır. Aynı zamanda piyasanın öyle bir şekilde işlemesi lazım ki, yeni iş alanlarına insanlar akabilsin. Çünkü sanayinin yapısı değişebilir, ekonomilerin yapıları değişebilir. İşgücünün yeni yapıya kendini uydurabilmesi lazım. Demek ki, eski firmaların kapanabilip yeni firmaların kurulabilmesi, işçinin veya yöneticinin kapanan veya geri planlara düşen alanlardan yeni alanlara kayabilmesi lazım. Bu mobiliteyi yaratabilmek bence çok önemli.

Bu mobiliteyi yaratmak için devletin yardımcı eylemleri olabilir. Mesela yeniden eğitim ve yeni alanlara yönelmeyi kolaylaştırmak için eğitim yapılabilir. Teknolojiye uyum sağlamak bakımından firmalara yardımcı programlar yapmak düşünülebilir. Bütün bu konularda devlet yardımcı bir rol oynayabilir ve oynamalıdır. Ama sırf istihdam yaratmak için yatırıma girişmek yanlış olur. Büyüme stratejisinin doğru olması gerek. Piyasaya dayalı hızlı bir büyüme olduğu zaman zaten istihdam sorunu da çözülür. Diğer yandan da, tabii, nüfusun da belki o kadar hızlı artmaması lazım. Uzun vadede nüfus çok fazla arttıkça, bütün bu nüfusa yeterli istihdam alanı veya kaynak bulmak daha zor olur.

IV

■ Şimdi son olarak, uluslararası ekonomiyi ve gelişmeleri de dikkate alarak, Türkiye'nin bugününü ve yarınını ilgilendiren konulardaki düşüncelerinizi sormak istiyorum. Türkiye bugün neredediir? Yeterince olması gereken yerde midir? Değilse, bunun nedenlerine girebilir misiniz?

■ Son yılların en ilginç dönemini yaşıyoruz hiç şüphesiz. Doğu Avrupa'daki, Sovyetler Birliği'ndeki, Asya'daki, Afrika'daki olaylar dünyanın çok hızlı değiştiğini gösteriyor. Tabii bizim de bu konuda düşünmemiz lazım. Yerimiz neresidir, stratejimiz nedir diye. Türkiye, coğrafyası ve tarihi bakımından Avrupa ile Ortadoğu arasında bir köprü. Coğrafi olarak baktığımızda zaten Anadolu'nun bir köprü şeklini aldığını görüyoruz. Türkiye'nin en güçlü dönemleri, bu köprü vazifesini iyi yaptığı dönemlerdir sanıyorum. Avrupa'da sözü geçen, daha da öte, çok kuvvetli bir aktördü Türkiye bir dönemde. Aynı zamanda Ortadoğuda liderdi. Şimdi yeni bir Avrupa ortaya çıkıyor. Zaten eski on iki üyeli Avrupa, bir yerde, bugünün realitesini yansıtmıyor. Bence yeni Avrupa'ya çok yakınız. Hem finans bakımından, hem işgücü alışverişi bakımından, hem de yatırım bakımından Türkiye ile Avrupa arasındaki bağlar çok kuvvetli.

Fakat Avrupa'nın da merkezinde değiliz. Onu da kabul etmek gerekir. Onun için bu yeni kurulan Avrupa ile ilişkileri çok sıkı tutarak, mümkün olduğu kadar bu Avrupa'nın ekonomik alanına girmek yerinde ve yararlı olur. Bugünün Avrupa çerçevesinde yer alamasak da, daha sonraki daha geniş Avrupa çerçevesine girmemiz lazım. Türkiye, Avrupa istese de istemese de, o geniş çerçevede, daha büyük Avrupa'da yerini alır. Ama bunun şekli tam olarak nasıl belirlenir, Ortak Pazar nasıl gelişir, EFTA ile ilişkiler ne olur, Doğu Avrupa ile ilişkiler ne olur; bütün bunları öngörmek çok zor. Ama hiç kuşkusuz Türkiye büyük Avrupa'nın bir parçası.

■ Büyük Avrupa derken neyi kastediyorsunuz?

■ De Gaulle'ün deyimiyle Ural'lardan Atlantik'e.

■ Yani Türkiye böyle bir bütünleşmenin dışında kalmaz diyorsunuz?

■ Ama Ortak Pazara girer mi? Ortak Pazar üç sene sonra ne olur? Bunları öngörmek çok zor. Yeni Avrupa Bankası kurulmak üzere. Türkiye bu bankaya hissedar olarak giriyor. Türkiye OECD'nin bir parçası. Avrupa Parlamentosuna üye. Birçok bakımdan Türkiye Avrupa'nın bir parçası hiç kuşkusuz. Fakat diğer yandan Türkiye Ortadoğunun da bir parçası. Müslüman bir ülke, İslam dünyasının çok önemli bir ülkesi. Sovyet Rusya'da önümüzdeki beş on yıl içinde Türklük ve Müslümanlık geçmiş yıllara oranla çok daha fazla varlık gösterebilir. Bizim oradaki toplumlarla belli ilişkilerimiz ve ilgilerimiz olacaktır. Bence bizim bunu düşünmemiz lazım. Yani Ortadoğulu olduğumuzu, Müslümanlığımızı reddedemeyiz. Önemli, önde gelen bir Müslüman ülkeyiz ve Ortadoğu ülkesiyiz. Bence bunu ve birleşik Avrupa'nın bir parçası olmayı çelişkili ve zıt şeyler olarak görmemek lazım. Türkiye Avrupa'nın ekonomik alanına girmelidir; çünkü Avrupa bize her bakımdan, teknolojik bakımından, eğitim bakımından çok şey verebilir. Bunlardan ve piyasası bakımından Avrupa'dan çok yararlanabiliriz. Ayrıca, Avrupa'nın demokratik parlamenter düzeninin parçası olmamız da gerekiyor. Ama, Müslüman ve Ortadoğuya köprü bir ülke olduğumuzu da unutmadan.

■ Son olarak şunu sormak istiyorum. Daha önce belirttiniz, Türkiye'nin hem iktisadi, hem de politik bakımdan daha fazla toplumsal barışa ihtiyacı var. Bunun somutlaşması nasıl olur? Yani, nasıl gerçekleşmeli dersiniz? İktisadi olarak ne gibi yaklaşımlar düşünülebilir, politik olarak ne gibi düzenlemeler düşünülebilir, Türkiye'de daha çok toplumsal barışa ulaşabilmek yönünden?

■ Bu gerçekten çok önemli bir amaç. Birçok bakımdan belki de kalkınmanın ana amacı. Hem amacı, hem de aracı. Sanıyorum Türkiye bu konuda ilerledi. Hoşgörü arttı. Fakat daha artması lazım. Bu konuda ne yaparız diyorsunuz?

1960'lı ve 1970'li yıllardaki katı, kavgacı zihniyet bizi zor durumlara soktu. Bunu millet gördü ve öğrendi. Hepimiz, benim yaşımdakiler, görüşlerimizi aşırı, abartılı bir biçimde ortaya koyduk. Bazen fazla katı biçimde taraf tuttuk. Hatırlıyorum, ODTÜ'de öğretim üyesiyken gerçekleşen bazı olaylar hiç de hoş değildi. Barışı savunanlar çoğu zaman her iki aşırı uç tarafından horgörüldü. Barışı savunmak zordu. Yeterince yurtsever olmamak veya yeterince solcu veya sağcı olmamak gibi suçlamalarla insanlar baskı altındaydı. Sanıyorum bu konuda çok şey öğrenildi ve bugün Türkiye'de her şeye rağmen daha hoşgörülü bir ortam var.

İşte bunu kuvvetlendirmek lazım. Toplumun ileri gelenleri konuştukları zaman, basında görüşler yansıttıkları zaman, belli konularda belli sınırları aşmamaları lazım. Başkalarını eleştirirken veya kendi görüşlerini savunurken insanlar ölçülü olabilmeli. Ekonomi, sosyal bilimler çok karmaşık bir realiteyle uğraşıyor ve hiç kimsenin de yüzde yüz emin ve kesin olabileceği yanıtlar yok. İnsanların ve özellikle ileri gelenlerin belki yanılabilirim diyebilmesi, düşünebilmesi lazım. Belki de yanılabilirim demek, toplumda hoşgörüyü, barışı sağlamak açısından çok önemli. Bu benim umudum. Toplumumuzda, önde gelenlerimiz, liderlerimiz toplumu giderek bu yöne yöneltsinler, gönül öyle ister. Sanıyorum böyle bir eğilim var bugün. Fakat daha güçlenmesi gerek.

Hepimize bu konuda görev düşüyor. Karşı taraf belki haksız, ama yüzde yüz emin olamayız. Tabii demokraside bir şey çok önemli: Herkes görüşünü açıklayabilsin, yayımlayabilsin, ortaya koyabilsin. Fakat kimse de zora başvurmamalı ve devlet zora başvurmak isteyenler karşısında yeterli derecede güçlü olmalı. Çünkü tehlike her toplumu her zaman bekler ve zedeleyebilir. Devletin gücü, zora karşı ve demokrasiyi ortadan kaldırmak isteyenlere karşı ortada ve tereddütsüz olmalı, bu hissedilmeli. Ancak bu gücün yasal olması için, yasalın da ötesinde, toplumca kabul edilmesi için devletin adil olması lazım. Devlet adil değilse, birtakım insanlar devlet kanalıyla veya devletin birtakım mekanizmalarını kullanarak kendilerine aşırı avantajlar sağlayabiliyorlarsa, o zaman devlet toplum tarafından adil bir devlet olarak kabul edilmez ve o devlet o zaman yasal gücünü kullanmakta zorluk çeker, yani demokrasiyi koruma bakımından zorluk çeker.

■ Ve Doğu Avrupa ülkelerinde ve başka örneklerde de görüldüğü gibi, zaman içinde de çöker.

■ Çöker. Yani adil devlet, yasal devlet, insanların haklarını koruyan devlet ve herhangi bir grubun veya insanın gücü kendi lehine ve çıkarına kullanmasına olanak vermeyen devlet hem güçlü olur, hem de toplumu birçok kötü gelişmelere ve kazaya karşı koruyabilir.

■ Eklemek istediğiniz başka bir şey var mı? Özellikle iktisatçı olarak, Türkiye sorunlarına yönelik olarak?

■ Evet, bir noktayı ekleyeyim. Dışarda çalışırken gözlediğim bazı konular var. Çoğu zaman bir ülkenin insanları o ülkeye karşı bazen en kötümser görüş ve eleştiriyle yaklaşıyor. Birçok ülkede arkadaşlarını var, Fas'ta, Cezayir'de, Meksika'da. Kendi ülkeleri konusunda en sert eleştiriyi yapan ve kendi ülkeleri konusunda çok üzülen insanlar bu arkadaşlar. Ben onlara diyorum ki, o kadar da kötü değil, birtakım şeyleri iyi yaptınız, birçok şeyde de ileriye gideceksiniz. Türkiye'de de ve Türkiye için de durum bazen böyle olabiliyor. Yani Türkiye'de yaşayan Türkler Türkiye'nin eksik ve aksayan taraflarını her gün yaşıyor ve kendi toplumumuzun eksik taraflarını, yanlış taraflarını o kadar fazla hissediyor ki, karamsarlık ve kötümserlik hâkim olabiliyor. Evet çok eksiğimiz var, fakat çok da yol katettik Türkiye'de ve Türkiye'yi birçok ülke ile kıyasladığımız zaman, ister Doğu Avrupa ülkeleri olsun, ister Akdeniz ülkeleri olsun, Asya'daki Latin Amerika'daki birçok ülke olsun, kıyasladığımız zaman her şeye rağmen çıkan tablo böyle aşırı karamsarlığa yol açacak bir tablo değil. Çok dinamik bir toplum, çok olanakları olan bir toplum, coğrafi konum bakımından çok elverişli yerde bir toplum. Biraz kavgacılığımızı azaltabilirsek ve kendi aramızda görüş farkları olsa da birlikte çalışmayı, takım olarak çalışmayı öğrenirsek, sanıyorum gelecek çok parlak olabilir. Genel olarak iyimserim.

■ Çok teşekkür ederim.

■ Ben teşekkür ederim.

ASIM ERDİLEK

İktisat eğitiminin tümünü, üniversite dahil, ABD'de yapan Prof. Dr. Asım Erdilek, şu anda aynı ülkenin Case Western Reserve Üniversitesinde öğretim üyesidir ve söyleşi yapıldıktan bir süre sonra bu üniversitede İşletme Bölümü Başkanlığını da üstlenmiş bulunuyor. Uluslararası ticaret, yabancı sermaye ve yabancı yatırımlar daha çok çalıştığı konulardır. Türkiye'de yabancı yatırımları konu alan İngilizce bir kitabı ve değinilen konularda makaleleri vardır. Çalıştığı konularda firma düzeyine inmesinin gerekli olduğunu düşünerek, son dönemlerde mikroiktisadi konularda da çalıştığını ve ders verdiğini ifade ediyor. Türkiye'ye ilişkin olarak, son dönemlerde ekonominin dışa açılmasında mali sektörün rolünü ve "forward" yani vadeli döviz piyasasının nasıl oluşabileceğini araştırma çabasında.

Prof. Dr. Asım Erdilek Türkiye'deki iktisadi gelişmelerle yakından ilgili olmasının yanında, politik ve toplumsal konuları da takip etmeye çalışıyor ve gönlünün bir kısmı hep Türkiye'de. Kendisi ile 1989-90 akademik yılında Bilkent Üniversitesi İktisat Bölümünde konuk öğretim üyesi olarak bulunduğu bir zamanda, 31 Mart 1990'da, kendi evinde yaklaşık dört saat konuştuk.

I

■ Birinci grup sorularla iktisatçı kimliğinizi öğrenmeye çalışıyoruz. İktisatı nasıl seçtiniz ve sonraki gelişmeler nasıl bir seyir takip etti? Hangi konularda çalışıyorsunuz?

■ Ben yirmi sekiz yıldır Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunuyorum. İlk defa öğrenimim için gittiğim zaman, orada lise son sınıfı okudum ve sonra da Brandeis Üniversitesine girdim. Amerikan üniversite sisteminde genellikle ilk girdiğiniz

zaman Türkiye'de olduğu gibi belirli bir alanı seçmek zorunda değilsiniz. Dört yıllık bir öğretim süresini kapsayan "Liberal Arts Education" diye bir kavram var. İlk iki veya üç yıl içinde seçeceğiniz alanla ilgili karar vermeniz gerekmiyor. Bu saha ekonomi, psikoloji vs. olabilir. Ben Brandeis'e gittiğim zaman iktisatçı olmayı düşünmüyordum. İktisat konularıyla ilgileniyordum, fakat okula başladıktan sonra daha fazla fizik, matematik vs. almaya yöneldim. Aynı zamanda siyasal bilimler dersleri aldım. Bu iki alan arasında bir tercih yapmayı düşünüyordum.

Alınması gereken sosyal bilim derslerinden biri olarak ekonomiye girişi aldım. O dersi veren Robert Hartman çok iyi bir hocaydı. Ben ekonomiyi bu ilk aldığım derste sevmeye başladım. Ekonominin bana ilginç gelen tarafı, hem sosyal bilim olması, hem de sadece lafa dayanmaması, yani bazı şeylerin kantitatif olarak ele alınabilmesi, denklemlere konulabilmesi, şekillerinin çizilebilmesi idi. İşte o dersten sonra birkaç tane daha ekonomi dersi aldım. Sonra baktım ki, ben ekonominin alanına girmişim. Ekonomiyi bu şekilde çok sevdim ve son sınıfa geldiğimde de bitirme tezimi ekonomik büyümenin matematiksel modellemesi üzerine yazdım.

O sırada, Harvard Üniversitesinde tezimle ilgili olduğu için bir seminer almaya başladım. Bu doktora öğrencileri için bir dersti. Ünlü ekonometrici Christopher Sims de o seminerde öğrenciydi. O şekilde de Harvard'la bir ilişkim ortaya çıktı. Brandeis'i bitirdikten sonra da doktoramı yapmak için Harvard'a girdim.

■ Christopher Sims ile aynı sınıfta mıydınız?

■ Hayır. O doktora yapıyordu. Ben Brandeis'te son sınıf lisans öğrencisiydim. Ama Harvard'da aynı seminere devam ediyorduk. Çünkü benim bitirme tez konum "Matematiksel Büyüme Modelinde Teknolojik Gelişme" idi. Prof. Anne Carter Harvard'da "Teknolojik Gelişme Ekonomisi" konusunda bir seminer veriyordu. Ben ilk defa Harvard'a gittiğimde kendimi doktora tezini bitirmek üzere olan bazı kişilerin yanında buldum. Kendime güven kazandım. Doktora yapmayı, akademisyen olmayı o zaman ciddi ciddi düşünmeye başladım. İktisatı seçmem bu şekilde oldu.

Harvard'a doktora programına başladığım zaman iktisata teknokratik bir yaklaşımım vardı. Modellemeye ve planlamaya çok inanıyordum. Benim inandığım zorlayıcı Sosyalist Planlama değil de "Indicative Planning" denilen devletin karar vericileri için bilgi üreten ve yol gösterici olan planlama idi. Harvard'da o zaman bu alanda ünlü olan Hollis Chenery vardı. Onun "İktisadi Gelişme ve Planlama" seminerini aldıktan sonra, onunla doktora yapmayı düşünmeye başladım. Fakat Chenery çok meşgul bir hoca ve danışman olduğu için gördüm ki, onunla çalışan öğrencilerin çoğu memnun değil. O sırada daha önce Brandeis'te öğrenci iken Harvard'da seminerini aldığım Anne Carter, Prof. Wassily Leontief ile beraber çalışıyordu. Leontief, Harvard Üniversitesi Ekonomi Araştırma Projesi kuruluşunun başkanıydı. Doktora tezim konusunda Anne Carter'a danıştım. "Tezimi hangi konuda yazayım, Türkiye üzerinde mi çalışayım?" diye sordum. Bu soruyu aynı zamanda daha önce mikroekonomi derslerinden birini aldığım Robert Dorfman'a da yönelttim. "Sen ne yapmak istiyorsun, bitirdikten sonra Türkiye'ye dönmek istiyor musun?" diye sordu. "Belki dönerim, belki de Amerika'da akademik kariyeri seçerim" dedim. "Sen en iyisi Türkiye üzerinde çalışma, burada akademik kariyere girmen açısından kısıtlayıcı olabilir" dedi. O zaman ben de tezimi Türkiye üzerinde yazmamaya karar verdim.

Bu kararı verdikten sonra Leontief'in başında bulunduğu Harvard Ekonomik Araştırma Projesinden bana doktora tezimi yazmak için karşılıksız bütün imkânlar tanındı. Bu Harvard'da oluyor. Bu açıdan kendimi çok şanslı bir insan olarak tanımlayabilirim. Çünkü, başından beri bana çok iyi nasihat verildi, yol gösterildi. Yani kendimi hiç başıboş hissetmedim. Daha önce Leontief'ten ders almamış olmama rağmen onun doktora öğrencisi oldum. O sırada Japonya'da yarı resmi özerk bir kuruluş olan Ekonomik Planlama Teşkilatı ile Harvard Üniversitesi Ekonomik Araştırma Projesi arasında ortak bir çalışma oluşturuldu. Bu çalışmanın amacı Japon-Amerikan ticaret ilişkilerini araştırmak idi.

■ **Bu çalışma ne zaman yapıldı?**

■ Ben bu ortak proje çerçevesinde tez çalışmama

1969'da başladım. Japonya'yı pek bilmiyordum. Matematiksel bir genel denge modeli oluşturup Japon-Amerikan ticaret ilişkilerinin girdi-çıktı metoduna ve optimizasyona dayanan bir modellemesini yapmaya karar verdim. Bir de 1969 yazında IMF'de çalıştım. Orada benim gibi henüz doktorasını bitirmemiş kişilerle birlikte stajyer olarak bulundum. Bu deneyimimden sonra akademik kariyeri seçmeye karar verdim. Doktorayı bitirdikten sonra, ya Dünya Bankasında ya da IMF'de çalışma imkânım vardı. Ama ben akademik kariyeri seçtim.

■ Leontief'in iktisatçı kişiliği hakkında ne düşünürsün?

■ Leontief şimdiye kadar karşılaştığım en üstün insanlardan ve en seçkin iktisatçılardan biridir. Tam manasıyla Rönesans adamıdır. Rusya doğumlu, Almanya'da doktorasını yapmış, ondan sonra Amerika'ya gitmiş. Onun öğrencilerine verdiği değeri çok az öğretim üyesinin verdiğini sanıyorum.

■ Leontief, "input-output" yöntemini geliştiren, Nobel ekonomi ödülünü almış ünlü bir kişi. Fakat, bununla birlikte, örneğin, Amerikan Başkanlık danışmanlığında hiç bulunmamış. Belki üniversite çalışma ortamı dışına hiç çıkmamış birisi. Öyle mi?

■ Leontief, Amerikan hükümetinde, resmi bir görev almamasına rağmen, özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra Amerika'nın silahsızlanma programının yaratacağı olası etkiler üzerinde çalıştı. İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra yapısal bir değişim söz konusuydu. Yani ekonomik politikaya Leontief'in daha o zamandan beri ilgisi vardı. Fakat bu her zaman bilimsel bir yön taşıdı. Bunun yanı sıra Leontief, Harvard'dan emekli olup New York Üniversitesine gittikten sonra Birleşmiş Milletlerle yakın bir danışmanlık, araştırma ilişkisi kurdu. Bu dönemde MIT'te bir grup tarafından yapılan "Büyümenin Sınırları" adlı bir dünya modeli çalışması vardı. Leontief, bu modele yöneltilen eleştirilerin birçoğunu dikkate alan yeni bir dünya modeli oluşturdu. Dünyadaki ik-

tisadi dengeleri araştıran, ama ekonometrik bir modelden daha fazla girdi-çıktı ağırlıklı, yani tutarlılığa önem veren bir modeldi. İşte, Leontief'in iktisadi politikaya yönelik tarafı da var.

Leontief kendisini tamamen Amerikalılaştırmadı. Bir kere İngilizceyi çok ağır bir aksanla konuşur. Amerikan kongre komisyonlarında yapılan oturumlara görüşlerini belirtmesi için davet edilirdi. Hatırlıyorum, Amerika'da devlet yardımıyla sesten hızlı giden bir yolcu uçağının imal edilip edilmemesi tartışılıyordu. Şu İngiliz-Fransız yapımı Concord uçağı gibi. O zaman Leontief'i de kongreye görüşlerini açıklaması için davet ettiler. Ben de öğrencisi olarak Leontief'e araştırmalarında yardımcı olmuştum.

Her neyse, doktora tezimi 17 Ağustos 1971'de savundum. Ondan iki gün önce Başkan Nixon doların altına karşı konvertibilitesinin sona erdiğini ilan etmişti. Tezimi savunduktan sonra Case Western Reserve Üniversitesinde öğretim üyesi olarak çalışmaya başladım. Orada özellikle uluslararası ekonomi alanında ders vermem istenmişti. O zaman benim tez çalışmam dolayısıyla uluslararası ekonomide uzmanlık alanım dış ticaret teorisi ve dış ticaret modellemesi idi. İlk yayımladığım makaleler de tezimle ilgiliydi.

■ İlk makaleniz nerede yayımlandı?

■ Almanya'daki Kiel Dünya Ekonomisi Araştırma Enstitüsünün dergisinde. Daha sonra doğrudan yabancı yatırımlar alanına girdim ve bu konuda da makalelerim yayımlandı. Bu öyle bir alan ki, sadece dış ticareti değil aynı zamanda uluslararası finansı içeriyor. İşte o şekilde çalışma alanımın değişmesi evrimi ortaya çıktı. O sıralarda düşündüm, tez çalışmamdan sonra ne yapayım diye. Amerikan akademik sisteminde tez çalışmasından sonra kendinizi yenilemeniz çok önemli. Ben tezimi yazarken Japonya üzerinde yahut Amerika-Japonya ekonomik ilişkileri üzerinde uzmanlaşmamaya karar vermiştim. İsteseydim tezim için Japonya'ya gitme imkânım vardı. Ama bölge uzmanı olmamaya, yani belirli bir bölge konusunda devamlı çalişmamaya karar verdim.

Case Western Reserve Üniversitesinde 1977'de yaşam boyu görev hakkını (tenure) alıncaya kadar da Türkiye üzerinde hiçbir akademik çalışmam olmadı. Bunun sebebi, Türkiye üzerinde çalışmanın güç ve rizikolu olduğuna inanmamdı. "Tenure" almadan hemen önce Türkiye üzerinde çalışma yapmak için Alman Alexander Von Humboldt Vakfı bursu için başvurdum. O zaman da Kiel Enstitüsünün dergisinde ilk makalem yayımlandı. O yazımdan sonra aynı dergide yayımlanan makalelerim vasıtasıyla Kiel Enstitüsüyle olan ilişkilerimi pekiştirdim. Eylül 1977'de Alexander Von Humboldt bursuyla Kiel Enstitüsüne konuk araştırmacı olarak geldim. Hem benim, hem de enstitünün ilgilendiği Türkiye'deki yabancı sermaye yatırımları konusunda araştırma yapmaya başladım. O zamandan bu yana çalışma alanım pek değişmiş sayılmaz.

Fakat doğrudan yabancı yatırımlar konusu üzerinde çalıştıkça konu kafamda makro seviyeden gittikçe mikro hatta mikro mikro seviyeye inmeye başladı. Onun için muhasebe ve finans dallarına da girdim. Ders verdiğim üniversitede üç yıl "parttime" öğrencilik yaptıktan sonra 1989 Mayısında finansal yönetim konusunda master derecesi aldım. İşte akademik evrimim bu. Eğer çalışma alanımı şimdi tanımlarsam, firma içi uluslararası ekonomi diye tanımlayabilirim. Bu çokuluslu bir şirketin kendi şirketler ailesi içerisindeki reel ve mali kaynak dağılımı sorunlarını içeren bir alandır. Bu sorunlar içinde de son zamanlarda üzerinde çalıştığım döviz rizikosu yöntemleri var.

II

■ İkinci grup soruya geçiyorum. Üzerinde çalıştığınız konu ya da konular itibarıyla ve genel olarak, kendinizi bir iktisadi ekole daha yakın olarak görür müsünüz?

■ İnsanın kendisini sınıflandırması zor. Ben kendimi sınıflandırmakta, yani dar bir gruba koymakta zorluk çekiyorum. Bir kere öyle bir eğilimim olmadı. Ben öğrenci iken

Keynesyenlerle neoklasikler arasındaki ayrım çok belirli değildi. Belirtmek gerek, Keynes okulu klasik okula karşı bir darbe olarak düşünüldü. Fakat daha Keynes darbeyi yaparken klasik okul zaten ortadan kalkmış ve neoklasik okul ortaya çıkmaya başlamıştı.

■ Yalnız, bu çerçevede Keynesyen tartışmada ve karşı çıkışta kastedilen sadece klasik okul değil; özellikle neoklasik okulu kapsıyor.

■ İşte Keynes'in getirdiği yenilikler bir bakıma neoklasik ekol içerisinde eritilmeye başlandı. Ben aslında makroiktisata başından beri fazla merak duymadım. Tabii makro dersleri aldım, ama bir tutkum olmadı. Daha fazla mikro ve orada da genel denge ile ilgilendim. Başlangıcından beri planlama, Leontief girdi-çıktı modeli gibi konular içindeydim. Leontief bazen "para nedir, parasal ekonomi nedir?" diye sorardı. Cevap olarak da kendisi "para teorisi bana metafiziği hatırlatıyor" derdi. Belki ondan etkilendim.

■ Parasal ekonominin yeterince iktisat teorisi içinde yer almadığını veya konunun gelişmediğini düşündüğü için mi öyle derdi?

■ Zor olduğu için ve makroiktisatçılar arasındaki tartışmanın hiçbir sonuca varamaması yüzünden. İşte o zaman Keynesyenlerle monetaristler arasındaki tartışmada ben kendimi ne o tarafta, ne de bu tarafta buldum. Çünkü makroiktisata karşı o kadar büyük bir ilgim yoktu. Ama neoklasik iktisatı, doktoramı Leontiefle yapmama rağmen, sevdim. Leontief, neoklasik iktisatı eleştiren, Keynesyen görüşleri olan bir iktisatçı idi. Düşünceleri de teknik olarak biraz solda idi. Sosyalist falan değil de, planlama yanlısı idi. Fakat ben de planlama yanlısı olmama rağmen neoklasik modelleri, teoriyi estetik açıdan sevdim. Gerçekten o modellerin ve teorinin kendine göre bir güzelliği var.

■ Neoklasik ve Keynesyen yaklaşımlar arasındaki önemli bir fark, piyasaların tümüyle denetimsiz ve kendi haline bırakılması durumunda ekonominin ge-

nel bir optimum dengeye gelip gelemeyecekleri ile ilgili. Leontief tabii böyle bir optimuma tamamen denetimsiz, müdahalesiz ve planlamasız ulaşılamayacağını düşünenlerden.

■ Evet. Ama işte genel dengede Arrow-Debreu modelleme çalışmalarına baktığınız zaman çok büyük varsayımlar var. Serbest rekabet düzeninin Pareto-optimal dengeyi sağlaması için çok önemli bir koşul var. Bu koşul, gerçek dünyada karşılanamıyor. Bütün malların "future contingent" piyasalarının olması gerekiyor. Yani kontratların gelecekte belirlenecek fiyatlar ve değişken koşullar üzerinden yapılabilmesi, ekonomik ajanların optimal davranabilmesi yönünden eksiklik var, piyasanın eksikliği var. Devletin müdahalesini haklı çıkarmak için "Theory of the Second Best" yani "İkinci En İyi Teorisi" ortaya çıkıyor.

Ben öğrencilik devresinde bunlara çok kafa yordum. Biraz Türkiye üzerinde çalışmaya başladıktan sonra ve biraz azgelişmiş ülkeler ile uğraştıktan sonra görüşlerim değişti. Belki piyasa düzeni gerçek dünyada neoklasik modellerdeki optimal dengeye ulaşamıyor. Ama devletin doğrudan müdahalesi sonucu gerek sosyalist ülkelerde, gerekse Türkiye'nin 1980'den öncesi durumundaki ekonomilerde ortaya çıkan durum daha da kötü. Sonuç olarak, teknokratik devletin gittikçe, her şeyi olmasa bile, birçok şeyi planlama ile, teşviklerle yapabileceği düşünce tarzından, devlet müdahalesinin en aza indirilmesi ve devletin müdahalesi olmadan evvel iyi düşünülmesi, maliyetlerinin faydalarıyla birlikte ele alınması düşünce tarzına geçtim. Kendimi 1970'li yılların sonunda liberal bir iktisatçı olarak tanımlamaya başladım.

Bireylerin kendileri için verdikleri kararların genellikle en iyisi olduğuna inanmama rağmen, bazı istisnaların, örneği kamu mallarının ve dış ekonomilerin (externalities), varlığını kabul ediyorum. Fakat bu istisnalara rağmen sanayileşme süreci içerisinde korumacılığa ve teşvik sistemine kendimi gittikçe daha fazla karşı buluyorum.

■ Ben mikrodan biraz makroya kayacağım. Bir ekonominin doğal bir büyüme oranı vardır ve ekonomi kendi haline bırakılmalı, bir zorlama yapılmamalıdır deniyor. Sanayileşmeyi dikkate alalım, bu konuda kamudan, hükümetten zorlamalar olursa, bu doğal orana bile ulaşmak mümkün olmayabilir deniyor. Acaba, sizin söylediğiniz ve savunduğunuz da bu tür bir görüş müdür?

■ Evet. İktisatta "regulation" yani düzenleme kavramı var. Ben düzenleme deyince ona planlamayı falan hepsini katıyorum, çok geniş anlamda kullanıyorum. Ekonominin düzenlenmesi konusu başlangıçta çok soyut bir çerçeve içinde ele alınıyordu. Yani ekonomiyi kim, neden, nasıl düzenlerdi sorusu sorulmuyordu. Daha sonra Amerika'da yapılan çalışmalar şunları ortaya çıkarmaya başladı. Bir ekonominin düzenlemesini bürokratlar yapar, politikacılar yapar. Bu düzenlemelerde bürokratların ve politikacıların kendi çıkarları çok önemli rol oynar. Bu konu üzerinde yapılan çalışmalar "Public Choice" alanını oluşturuyor. Ben bu literatürü de okudum. Üzerinde devamlı çalışmıyorum, fakat bu konuları okudukça, herhangi bir düzenlemenin kâğıt üzerinde yazılı amacı gerçekleştirmeye yönelik olmadığını ve çok daha dar çerçevede bazı amaçlara, çıkarlara hizmet ettiğini, edebileceğini düşünmeye başladım.

Şimdi devletin müdahalesi ne olmalı sorusuna dönelim. Keynes modeli ne diyor? Bir ekonomi kendi haline bırakıldığı zaman, normal olarak tam istihdam dengesine kavuşamaz, ya da dinamik açıdan söylersek potansiyel büyüme hızını kazanamaz. Bunun için devlete bir görev düşüyor. Keynes'in verdiği mesaj bu. Ama bu mesaj politikacılar tarafından menfaatleri icabı çok çabuk kabul edildi. Aslında bunu ilk uygulayan Hitler'di. Hitler ekonomisi kamu harcamaları sayesinde, örneğin otobanların 1930'lu yıllarda yapımıyla, Büyük Buhranın etkisinden çabuk kurtulmuştu. İkinci Dünya Savaşından sonra Amerika ve diğer gelişmiş ülkeler de Keynesyen politikalar uygulamaya başladılar. Ama her şeyin bir maliyeti var.

Şimdi siz enflasyon, büyüme, işsizlik dediniz. Keynes'in ilk düşündüğü ve çözümünü önerdiği işsizlik meselesi var. İşsizlik meselesi ilk önce statik kapsamda ele alındı. Tabii daha sonra Harrod-Domar modellemesinden başlayarak büyüme teorisi çerçevesinde dinamikleştirildi. Büyümeyi vurgulayan düşünce tarzının bir uzantısı oldu. Yani büyümeyi nasıl sağlarsınız, büyüme hızını nasıl yükseltirsiniz sorularına yöneldi.

Ama çok önemli diğer bir sorun, enflasyon var. Enflasyon devletin ekonomiye müdahalesinin makro maliyeti olarak ortaya çıkmaya başladı. Bir ekonominin doğal bir büyüme hızı olduğu söylenir. Siz ekonomiyi onun ötesine itmeye çalışırsanız çeşitli sorunlarla, özellikle enflasyonla karşılaşırsınız. 1970'li yıllarda "Philips Eğrisi var mıdır yok mudur, pozitif midir negatif midir, oynar mı, sabit midir" soruları ortaya çıkmaya başladı. Ondan sonra "rasyonel beklentiler" teorisi de ortaya atılınca, artık Keynesçi politikaların dibi aşınmaya başladı. Bu teoriye göre devletin yapacağı çok fazla bir şey yok. Bazı insanları birkaç defa aldatabilirsiniz, ama devamlı aldatamazsınız gibi bir şey ortaya çıktı.

Bu sorunlar konusunda ne düşündüğümü soruyorsunuz ve belki söyleyeceklerimin çoğunu söyledim. İşsizlik konusunu Türkiye açısından veya gelişmekte olan ülkeler açısından ele alalım. İşgücünün arzı var talebi var. İşgücü piyasasına baktığımız zaman arz, nüfus artışı dolayısıyla fazlalaşıyor. Türkiye'de nüfus artışı işte yüzde 2.4, yani oldukça yüksek. İşgücü talebi artışı tabii ekonominin büyümesine ve teknolojik gelişmeye bağlı. Deniliyor ki, yüzde 7 büyüyelim ki işsizlik sorunu kötüleşmesin. Şimdi Türkiye ekonomisi yüzde 7 reel olarak nasıl büyür? Türkiye ekonomisinin geçmişteki durumuna baktığımız zaman yüzde 4 ile 4.5 civarındaki büyüme, sanki bir doğal büyüme gibi.

■ Son 30 yılın ortalamasına bakılırsa, bu oran yüzde 5'in biraz üzerinde...

■ Evet. Bu oranın üzerine çıkma çabası, yani büyümenin kamu harcamalarıyla hızlandırılması 1985'ten sonra ortaya çıkmaya başladı. İşsizlik sorununu halledeceğim diye büyümeyi hızlandırıyorsunuz. Büyüme bir türev amaç olu-

yor. Çünkü işsizlik sorunu politik bir sorun. İşsizlik oranı arttıkça oy almanız güçleşiyor iktidar partisi olarak. Büyümeyi hızlandıracaksınız, yapay olarak. Bunu yapmaya çalıştığınız anda enflasyon girdabına düşüyorsunuz.

Türkiye'de hâlâ "enflasyon hızlı büyümenin maliyetidir" diyen kişiler var; politikacılar, hatta ekonomistler var. Ben bunu doğru bulmuyorum, çok istikrarsız bir durum ortaya çıkıyor. İşte 24 Ocak kararlarının başarısızlığı, bence devamlı istikrarın sağlanamaması. Bu kararlar iktidar açısından 1983-84'e kadar başarılı oldu. O dönemin sürdürülememesinin sebebi bence 1983'ten sonra, yani ANAP iktidara geldikten sonra yeni bir politik baskının ortaya çıkması, hükümetin "Büyük Türkiye" yaratma çabası gütmesidir. Bu, biliyorsunuz, Menderes zamanında da, Demirel zamanında da vardı. Yani politikacılar çoğu zaman bu baskıyı hissediyorlar Türkiye'de.

■ **Tabii liderleri etkileyen örnekler var. 1950'li yıllarda Almanya yıllarca yüzde 8, 10 büyüme hızları tutturmuş. Japonya 1950'lerden 1980'lere ortalama yüzde 8'den fazla büyüme hızı tutturmuş. Kore son otuz yılda ortalama yüzde 10'a yakın bir hız yakalamış. Dolayısıyla, dünyadaki ekonomileri dikkate aldığımızda, öyle yüzde 4, 5 gibi kabullenilmiş doğal hızlar yoktur veya olsa bile onların kabul edilmediği ortada. Demek ki, birtakım doğru politikalarla, ki bu politikalar ülkeler itibarıyla aynı olmayabilir, büyüme hızını yüzde 8'lere çıkarmak mümkün görünüyor.**

■ Şimdi büyüme nasıl olur? Büyüme, üretim faktörlerinin artmasıyla ve üretim faktörlerinin dağılmasında etkinliğin yükselmesiyle olur. Buna teknolojik gelişmeyi de katıyoruz. Türkiye'deki büyüme hızının artırılamaması, önemli ölçüde tasarruf oranınına bağlıdır. Ama Türkiye'de tasarruf neden arttırılamıyor? Tasarruf oranı ilk önce mikro bazda kişilerin tercihlerine bağlı, yani onların ilerisi için nasıl tüketim tercihleri yaptıklarına, çocukları için servet bırakıp bırakmadıklarına bağlı. Kişisel kararlar bunlar. Fakat bunun yanı sıra önemli bir husus da tasarrufun makroekonomik düzeyde özendirilmesiyle ilgili. Yani reel faiz sorunu ve on-

dan sonra reel faizin devamlılığı sorunu ortaya çıkıyor. Kalkınma hızını yüksek tutmuş ülkelerin çoğunda reel faiz pozitiftir ve bunda devamlılık vardır. Türkiye'de ise bunun tam aksini görüyoruz, bu bir. İkincisi de, Türkiye ekonomisinde devletin ağırlığı hâlâ yüksek. Özellikle sanayi kesiminde, bankacılık kesiminde öyle. Aynı zamanda da çok merkezi olarak yönetilen bir ülke.

Bütün bunları bir araya kattığınız zaman, kaynak dağılımı etkinliğinin ben Türkiye'de olabileceğinin çok altında olduğuna inanıyorum. Ama tabii bilimsel olarak bunu ben size nasıl kanıtlarım? Büyüme hızı yüzde 4'te, 4.5'ta takıldıysa o iktisadi ve politik rejimin parametreleri sabit olduğu içindir. 1980'le 1983 arasında önemli bir parametre değişimi için çabada bulunuldu. Fakat bence bu başarıya ulaşamadı. Birçok konuda tam paradoks ile karşılaştık. Mesela, daha fazla merkezileşme, kararların daha fazla devlet gücüyle ve daha kısa vadeli verilmesi olgusu ortaya çıktı. Yani sorunuzun cevabı şu: Evet bir ekonomi kesinlikle yüzde X'ten fazla büyüyemez diye konuşmak yersiz. Ama büyüme nasıl hızlandırılır? Bir kere burada o dediğim parametrelerin değişmesi söz konusu. İktisadi rejimin değişmesi söz konusu. Dünya Bankasının, diğer bazı kurumların yaptığı çalışmalara bakıyoruz, ne kadar devlet müdahalesi varsa, ne kadar fazla finansal baskı varsa, ne kadar fazla merkeziyetçilik varsa, devlet sektörünün ağırlığı ne kadar fazlaysa, büyüme hızı o kadar düşük oluyor. Yani korrelasyonlar gerçekten çok şaşırtıcı şekilde ikna edici.

■ Ben de diyorum ki; birincisi, liberalizasyon ile büyüme hızının aynı yönde gitmediğini söyleyen çalışmalar da var, ikincisi Türkiye'deki karar alıcıların önlerinde hızlı büyümeyi gerçekleştirebilmiş birtakım ülke örnekleri var. Haliyle, Türkiye de böyle hızlara ulaşabilir düşüncesi ister istemez gelişiyor. Kısacası, "Türkiye niçin yapamasın?" diyebiliyoruz.

■ Ama genelleme yapmak çok zor. Ben liberal ve piyasa mekanizmasına inanan bir iktisatçı olarak kabul ediyorum ki, bazı ülkelerde, özellikle Güney Kore'de, Japonya'da devletin müdahalesi birçok açılardan başarılı olmuş. Ama bu de-

mek değildir ki, sadece devlet müdahalesi başarının sırrıdır. Dinamik mukayeseli üstünlük ilkesi çerçevesinde bakarsak, devlet ekonominin doğal gidişini önlemek yahut da değiştirmek için değil, gideceği yönde rahat gitmesi için itici güç haline geliyor. Japonya'da ve Kore'de bunu görüyoruz. Ama bunun da tabii sakıncaları ortaya çıkıyor. Mesela, devlet müdahalesinin yarattığı büyük şirketler şimdi Güney Kore'de büyük sorun oldu. Tayvan ise bunun tam aksini yaptı, yani daha fazla küçük şirketlerle büyümekte ve mümkün olduğu kadar devletin müdahalesini mikro bazda tutmakta başarılı oldu.

Bazı ülkeler devletin itici gücünü kullanmayı başarıyor. Ama diyeceksiniz ki nasıl oluyor? Güney Kore yapıyor, Türkiye neden yapmasın? Ben fazla bilgim olmadan söylemek zorundayım. Bir kere Güney Koreliler Türklerden çok daha fazla çalışıyor ve aralarında grup içinde karar vermek için çok daha çabuk uzlaşabiliyorlar. Biz böyle değiliz. Biz boş zamanı seviyoruz. Bunun yanı sıra bakıyorsunuz sosyalist Doğu Almanya'ya, Batı Almanya'ya göre başarısız olmasına rağmen, sosyalist ülkeler arasında yine de en başarılı. O zaman iktisatçı olarak siz bunları sadece soyut kavramlarla, teorilerle, kuramlarla anlatamıyorsunuz. Ben şuna inanıyorum: Türkiye'de devlet müdahaleciliği, devletçilik, başlangıçta yani 1930'larda 40'larda belki de önemli bir işlevi yerine getirdi. O dönemde ona hak veriyorum; bunalımlı yıllar olması açısından, Türkiye'de burjuvazi olmamasından, azınlıkların gitmiş olmasından. Ama hâlâ bunun devam etmesini, Sümerbank'ın hâlâ ayakkabı, basma üretmesini anlamıyorum.

Devlet bugün memleketin telefonunu, suyunu, altyapısını sağlayamazsa neden sanayide hâlâ var? Bunu anlayamıyorum. Türkiye'ye ilişkin "Yabancı Sermaye" kitabını yazarken, 1970 sonlarında, 1980 başlarında elimden geldiği kadar okudum, bulabildiğim materyaller kadar. Türkiye'de yabancı sermaye ortamının nasıl oluştuğunu ve iktisat tarihini okudukça, daha belirli fikirler sahibi olmaya başladım. Türkiye'de liberal politika deneyimleri başarısız olmuş 1920 başlarında. Hem politik, hem ekonomik liberalleşme. Sonra tekrar 1950-53 arasında bir deneyim var. O da başarısızlığa uğramış. Bunun nedenleri üzerinde bence durulmaya değer.

Konuları daha iyi anlayan, daha iyi çalışıp araştırmak isteyen, bence "Political Economist" olan birisinin biraz kafa yormaları gerekir. Neden bu şekilde takılınıyor? Belli bir noktaya gelindikten sonra tam aksi oluyor? Özellikle DP iktidara geldiği zaman devletçiliğe karşıdır. Sloganlar da öyle. Sonra ne oluyor? Devletçilik tam tersine paradoksal olarak daha fazla.

Şimdi bakın, ANAP hükümeti işbaşına geldiğinde bürokrasiye karşı bir tutum takındı. Bürokrasiyi en aza indireceğiz, keyfi karar verilmeyecek, haksızlık olmayacak, bireylerin haklarına da saygı gösterilecek dendi. Ondan sonra bakıyorsunuz bunlar gerçekleşmiyor ve paradoksal bir durum ortaya çıkıyor. Gece yarısı kararlar veriliyor. Kimin ne yaptığı, kimin ne karar aldığı, gümrük hadlerinin neden değiştirildiği belli değil. Özellikle bakıyorsunuz, eskisine nazaran bakanlar kurulunun iktisadi politika içindeki karar verme gücü çok fazlalaşıyor. Ben bunu da bir paradoks olarak görüyorum. Vergiler, ne bileyim kambiyo rejimi, bunların hiçbiri Mecliste görüşülmüyor. Ben bunu anlamıyorum. Amerikan 1776 devrimi, İngiliz sömürge idaresinin, Amerikan kolonilerini temsil hakkı vermeden vergilendirmesi yüzünden oldu. Bir vergilendirme konusu için TBMM'de sadece bir görüşme yapılması, kambiyo rejiminin değiştirilmesinde bunun bile yapılmaması, benim kafamda demokrasi ile bağdaşmıyor. Ekonomik kararların Mecliste tartışılması lazım. Bilimsel olarak tartışılması lazım, ekonomistlerin devreye girmesi lazım.

■ Ben konuyu şöyle bağlıyorum: Türkiye'de kamunun büyüme hızını yükseltebilmesi konusunda mutlaka daha fazla araştırma yapmak lazım. Türkiye'nin bu konudaki deneyimlerini de değerlendiren bir iktisat politikası çalışması yapılması lazım. Ancak bu araştırmalardan sonra nerede ve ne ölçüde müdahale edilmesi gerektiği konusunda yargılar oluşmalı, kararlar verilmeli diyoruz. Türkiye'de özellikle 1960 sonrasında devletin de katkısıyla hızlı sayılır bir büyüme var. Fakat 1970'lere gelindiğinde büyüme tıkanıyor. 1980'den sonra devletin rolü azalacak denilmiş. Azaltamadığımız gibi, daha fazla kargaşa çıkmaya başlıyor, özellik-

le son yıllarda, 1980'lerin ikinci yarısından itibaren. Hükümetteki karar alıcıların daha çok kargaşa ve belirsizlik yarattığı kanısı yaygınlaşıyor.

■ İşte paradoks orada. Son zamanlarda yazı ve konuşmalarımda bunu vurgulamaya çalışıyorum. Devletin kimi zaman yapmaması gerekenleri yapması, yapması gerekenlerden daha önemlidir. Devlet gücünün iyi tanımlanması ve kısıtlanması gerekir. Herhalde Orta Asya yaşantısına uzanan, Osmanlı devletinde de görülen, batı toplumlarında görmediğim, olağanüstü bir gücü var Türkiye'de devletin. Bunu basitleştirerek söylersem; sanki vatandaş devlet için var, devlet vatandaş için yok. 1982 Anayasasında bile devletin hep vurgulanan gücü hissediliyor. Evet, devletin varlığı önemli, devlet olmadan toplumun olması söz konusu değil. Ama devletin de sınırlanması gerekir, hem iktisadi politikada, hem de politik alanda. Bireyin iktisadi haklarını kısıtlayan bir hükümet, politik haklarını da kısıtlayacaktır, tam tersi de geçerlidir. Yani birisini yapabiliyorsa, diğerini de yapabilecektir. Türkiye'de ben bunun tartışmasını yetersiz görüyorum. Hâlâ Türkiye'de devletin birçok şey yapması bekleniyor. Devletten hep olmayanı yapsın veya daha iyi yapsın diye bir beklenti var.

Çok merkeziyetçi bir düzen var ayrıca. Liberal ekonominin ve gerçekten katılımcı bir demokrasinin gerçekleşmesi için, Türkiye'deki politik düzenin değişmesi gerekiyor. İktisadi politikaların etkinliği açısından bu şart. Devletin iktisadi rolü olamaz mı? Tekrar sorunuza geleyim; olabilir. Mesela, kamu malları dediğimiz, bilim gibi, bazı şeyler bölüşülemiyor. Araştırma, geliştirme gibi faaliyetler devlet tarafından özendirilebilir. Devlet müdahalesi bence bu konularda çok makro düzeyde kalmalı. Mikro düzeyine inmeye başladığı zaman ben endişe duymaya ve tedirgin olmaya başlıyorum. Bunun çok bilinçli bir şekilde yapılması gerekiyor ve Türkiye'de olması çok güç.

Ama diyeceksiniz ki, geçmişte olan tekrarlanmaz ve daha becerikli bir kadro oluşturulur. Soldaki arkadaşların söylediği bu. Geçmişi boş ver, yaptıklarımızı çok daha iyi yapacağız. Daha iyi bürokrat bulacağız. Daha fazla özveride bulunan insanlarımız olacak... Ben buna nasıl inanayım?

■ Biraz önce Türkiye'de bazı konuların fazla tartışılmadığını, bu konulardaki çalışmaların da yetersiz olduğunu söylediniz. Hem bu tartıştığımız konular çerçevesinde, hem kendi uğraştığınız konularda ve hem de daha genel olarak Türkiye'deki iktisatçıların yeterince çalışmalarda ve tartışmalarda yer aldığını düşünüyor musunuz?

■ Hayır, düşünmüyorum.

■ İktisatçıların bilimsel düzeyinin yeterli olduğunu düşünüyor musunuz?

■ Düşünmüyorum. İktisatçılarda benim gözlediğim şu: Her ülkede olduğu gibi, Türkiye'de de iyi iktisatçılar var. Bunların bazıları uluslararası ün kazanmış, yazında katkıları olmuş kişiler. Fakat ben bunların en iyilerinin bile Türkiye'deki iktisat politikası oluşumuna önemli katkılarda bulunduklarını sanmıyorum. Şöyle bir gözlemde bulunacağım: Türkiye'de iktisatçılar hem sağda, hem solda, hem ortada, nerede ise, politikaya girdikleri zaman, iktisatçı kişiliklerini, düşünce tarzlarını, niteliklerini yitiriyorlar sanki. Ama diyeceksiniz ki, diğer ülkelerde de böyle değil mi? Türkiye'de daha fazla. Tabii burada hiçbir şekilde ad veremem size, o önemli değil. Yani iktisatçıların Türkiye'nin yönetiminde politikacı kimlikleriyle işlevleri ortaya çıkıyor. Bir iktisatçı olarak diğer politikacılardan, iktisatçı olmayan politikacılardan bunları ayıramıyorsunuz. Ben ayıramıyorum. Ben bunu kişisel gözlemlerime dayanarak söylüyorum.

Aynı zamanda iktisatçılar mesleki saygınlıklarını Türkiye'de kabul ettirmiş değil. Bugün Türkiye'de iktisadi danışmanlar kurulu diye bir şey yok. Ama diyeceksiniz ki, danışman yok mu? Evet danışman var. Bakanın danışmanı var, bankanın danışmanı var. Ama ekonominin yönetilmesini mikro bazda değil, makro bazda bilimsel bir uğraş yapan, teknik bir uğraş gören danışmanlar yok. İktisatçının ekonomi yönetimindeki işlevi politika yapmak değil, politika önermek değil, seçenek ve senaryo önermektir. Bu şekilde iktisatçı kişiliğini politik kişiliğinden ayırması gerekir. Bence bu çok önemli. Türkiye'de, belki de bundan dolayı, özellikle akademik iktisat-

çıların saygınlığı toplum tarafından kabullenilmiş değil. Yani bir iktisatçı profesör gidiyor bakan oluyor, bir başkası genel müdür oluyor, ama onun iktisatçılığı da yitiyor. Düzen içerisinde, "rent-seeking" dediğimiz menfaat yarışına giriyor.

İktisatçıların bence bilimsel saygınlıklarını kazanmaları çok önemli Türkiye'de. Bilimsel deyince, korkusuz olarak eleştiri yapabilmek, tarafsız olarak yazabilmek geliyor başta. Kendi düşüncelerimin doğrultusunda bir partiyi tutup onunla ilişkide olursam, bunu yitirmez miyim? Yitireceğimden endişe duyduğum için de böyle bir şeyi kesinlikle düşünmedim. Diyorum ki, belli standartları paylaşan kişiler bir araya gelirse, sonuçlar daha etkili ve dengeli olur. Bazı konularda tek tek kişiler değil, topluluklar uğraşırsa, bir "consensus"ün ortaya çıkması mümkün olur. Tek başınıza bir makale yazmışsınız, konuşma yapmışsınız ve kimse tartışmamış, kaybolup gitmiş. Ben biraz da bunun çaresizliğini duyuyorum bazen açıkçası.

Kendimi övmek istemiyorum ama, benim gibi bu konuya önem veren birkaç kişi daha olsa, birbirimizle tartışsak ve aynı şeyleri vurgulasak toplum da şunu diyecektir: A söylüyor, B söylüyor, C söylüyor demek ki burada kişisel bir saplantı yok. Ben bunun eksikliğini duyuyorum. Geçenlerde bir panelde soruldu: İktisatçılar nasıl saygınlık kazanırlar? İktisatçı nedir, kimdir? Bu açıdan ne yazık ki ben soruya olumsuz cevap vermek zorundayım. Belki de Türkiye'deki iktisadi yönetimin mühendislere bırakılması ve politikacıların çok kısa vadede doğruluğu tartışılır kararlar verebilmeleri, bu boşluğun olmasından ortaya çıkıyor. Ben bunu sadece üniversitedeki sorunlara bağlamıyorum.

Deniyor ki, Türkiye'deki iktisatçılar bilimsel çalışma yapmıyorlar, özendirici ortam yok. Ben buna katılmıyorum. Türkiye'de kafası çalışan, iyi öğrenim görmüş, okuyan iktisatçılar var. Nedense bunlara iktisadi politika konularıyla bilimsel bazda uğraşmak, eleştiri yapmak ve kişisel menfaat gütmemek cazip gelmiyor. Kişisel menfaat deyince bilimsel iktisatçılık dışındaki menfaatler demek istiyorum. Herkes gibi ben de okunmak isterim, yaptığım bilimsel işlerde taklit edilmek isterim, ama illa gidip ben de bakan olayım istemem. Bir işbölümü söz konusu burada. Neden iyi iktisatçı gitsin bakan olsun veya bakana danışman olsun? Batıda bu yok.

Ben istiyorum ki, Türkiye'de iktisatçılar bir partiye üye olup öğretim üyeliğinden sıyrılıp milletvekili olmak ve bakan olmak gibi bir hedef ve hülya ile kendilerini sınırlamasınlar. İktisatçı yönlerine ağırlık ve öncelik vermemeleri, iktisatçıların hem mesleki saygınlığını azaltıyor, hem de iktisadi politikaların gelişigüzel oluşmasında ve uygulanmasında meydanı boş bırakıyor. Benim kanım bu.

■ Somut bir öneriniz var mı bu konuda? Ne yapılabilir?

■ Siz kendiniz daha önce söylediniz. Bu projenin, yani bu söyleşilerin amaçlarından bir tanesi de bir diyalog oluşturmak. Bugün iktisatçıların birbiriyle konuşması rastgele bir şey. Benim üstünde en fazla durduğum konulardan biri Türkiye'de 1970 sonlarından beri mümkün olduğu kadar soldaki arkadaşlarla iyi ilişki kurmak, konuşmak. Ben bunda başarılı olduğumu sanıyorum. Eskiden benim de sol eğilimlerim vardı. Lise yıllarıma gidersek, mesela Yön dergisini ve İmece dergisini okurdum. Bazı arkadaşlarımı, eğer genç yaşta Amerika'ya gitmeseydin muhakkak TİP'çi olurdun diyorlar. Şuna inanıyorum, bir iktisatçının Marksist olması, onun iyi iktisatçı olmadığını göstermez. Türkiye'de Marksist iktisatçılar var, Marksist olmayan iktisatçılar var ve birbirleriyle diyalogları yok. Bir kurumlaşma gerekli. Önemlisi, bu kurumun saygın bir yayın organı olması lazım. Bugün Türkiye'de bir bilimsel iktisat dergisi var mıdır? Mesela ODTÜ'nün Gelişme dergisi var. Ama çok zor çıkıyor. Bazı sayıları çıkmıyor. İstiyorum ki böyle bir dergi uluslararası düzeyde olabilsin. Bir tane olması yeterli, çünkü bir taneden fazlasını biz henüz kaldıramayız.

Bir de iktisatçıların konulara teknik yaklaşımları çok önemli. Bu demek değildir ki sizin kendi ideolojik görüşünüz yoktur. Ama diyelim ki sosyalist bir partinin programına bakıyorsunuz. Bir iktisatçı olarak, sosyalist olmasanız bile, o programı inceleyebilmelisiniz. Bunu sağdaki iktisatçılar sol partiler için, soldaki iktisatçılar da sağ partiler için yapabilmeli. Bu şekilde kanıtlanmalı ki, iktisat bir bilimdir. Ama sosyal bilim; doğal bilim değil. Biliyorsunuz doğal bilimlerde bile paradigma meselesi var. Dünya görüşü zamanla değişir

fizikte ve kimyada bile. Özellikle ekonomi biliminde sosyal değer yargıları, kültürel faktörler, öğeler çok önemli. Ben bunun arayışı içindeyim Türkiye'de.

III, IV

■ Üçüncü gruptaki soruların bir kısmını konuşmuş olduk, ama bir kere daha hatırlatmakta ve sistematik bakmakta yarar var. Bu grupta enflasyon, büyüme, istihdam, işsizlik ve gelir dağılımı konuları var. Bu konulardaki genel ve Türkiye özeli için düşünceleriniz nelerdir?

■ Enflasyonun teknik boyutu açısından şunu kayda geçmek istiyorum. Enflasyonun sebebi işçilere yapılan zamlar değildir. Artık bunun bilimsel olarak bilinmesi lazım. Enflasyon parasal bir olaydır. Parasal bir olay olduğu için de parasal sebepleri vardır. Ama diyeceksiniz ki, kısa dönemde işçilere yapılan zamlar "cost push inflation" yaratmaz mı? Rekabet eksikliği önemli değil mi? Bunlar önemli, fakat asıl önemli olan para arzı. Para arzının da Türkiye'de hızlı artmasının ana sebebinin bütçe açıkları ve Hazineye Merkez Bankasından verilen krediler olduğunu artık bilmemiz, kabul etmemiz lazım. Burada farklı düşünceler olabilir. Bunlar da ortaya konulsun ve tartışılsın.

■ Enflasyonun tek nedeni ve açıklaması para mıdır? Enflasyonun önemli belirleyicilerinden birisi ve uzun dönemde sürmesinin nedeni, herhalde herkes kabul edecektir, paradır. Ama özellikle kısa ve orta vadelerde ve sorunun ortaya çıkışında üzerinde durulması gereken tek faktör müdür?

■ En önemlisi odur. Ama diyeceksiniz ki MV = PQ denklemi içinde V, yani paranın dolaşım hızı da çok önemlidir.

■ Ayrıca, M hangi parasal değişkendir, bu belli mi-

dir? Bir dönemden diğer döneme bu M değişkeninin etkisi aynı mıdır? V sabit midir?

■ Bir örnek vereyim, kendi alanımdan. "Purchasing Power Parity" yani satın alma gücü paritesi denilen bir yaklaşım var. Bu yaklaşım, döviz kurlarının saptanması açısından, belki sabit kur rejiminde bile, bir teori olarak kabul edilebilir. Ama bu teoriyi veriler her zaman desteklemiyor. Gelişmiş ülkelerin kur değişmelerini, kısa dönemde enflasyon farklarına göre açıklamak mümkün değil. Ama uzun döneme gittiğin zaman mümkün oluyor. Fakat kısa dönemde bile bazen geçerli oluyor bu teori. Amerika'nın enflasyonu yüzde 4, 5 iken Brezilya'nın enflasyonu yüzde 2000 ise, bu iki ülke arasındaki kur değişikliğini satın alma gücü paritesiyle gayet iyi açıklayabiliriz.

Şimdi Türkiye'de yüzde 60, 70 enflasyon varsa bunu işçiye yapılan zamla açıklayamayız. Ama diyeceksin ki, üretim daha fazla artsa enflasyon azalmaz mı? Tabii azalacak. Ama işte Q yükselmiyor. Üretim artışı yüzde 4 civarında kalırsa, sen para arzını nasıl tanımlarsan tanımla fark etmez. M1 olarak, M2 olarak, parasal taban olarak, yahut da Merkez Bankası parası olarak tanımla. Bu yüzde kaç artıyor? 30 artıyor, 40 artıyor en az. Ondan sonra da gel sen enflasyon bekleme Türkiye'de. Yani benim söylemeye çalıştığım burada "Order of Magnitude" meselesi var.

■ Türkiye'de şöyle bir durum düşünelim. Para arzını arttırmıyoruz ve kamu açığını içerden ve dışardan borçlanma ile kapatıyoruz. Yani şimdi bu durumda "para artışını durdurduk enflasyonu da durdurduk" mu olacak?

■ O çok karikatürize edilmiş bir durum oluyor. Varsayımda bulunduk, para arzını arttırmıyoruz dedik. Para arzını arttırmıyoruz derken, Hazineye kredi vermiyoruz, gitsin borç alsın dedik. Merkez Bankasının tutumu hemen hemen böyle. Hazine gidiyor Merkez Bankasından borçlanacak yerde başka yerden borçlanıyor. Ne olacak? Bugün olduğu gibi mesela Sermaye Piyasasını tekeli altına alacak. Bu ise mali devletçilik. Sloganla söylemek gerekirse böyle. Sermaye Pi-

yasasındaki değerlerin yüzde 90'ını devlet tahvilleri oluşturuyor. Devletin kâğıdını almaya bankaları mecbur ediyorsunuz ve "crowding-out" oluyor. Reel faiz haddini yükseltiyorsun ve yatırımları caydırıyorsun. Zaten yatırımlar başka şekilde caydırılmış.

Bir kere bankaların portföylerini kısıtlıyorsun. "Liquidity Requirement", yani disponibilite dediğimiz işlemle. Devlet bu şekilde özel kesim aleyhine Sermaye Piyasasında büyüyor. Özel kesimin gelişmesini bu şekilde önlediğiniz için özel kesimin yatırımlarını ve bu şekilde de gelirin yani kapasitelerin artışını engelliyorsunuz. Q artışını azaltıyorsunuz. Hazine açıklarının da kısıtlanması gerekir. Merkez Bankasının parasal programı kendi başına yeterli değil. Şimdi siz istediğiniz kadar para arzının o şekilde kısıtlanacağını varsayın, devlet o şekilde davranırsa, özel kesimin yatırımlarında düşme olursa, bunlar tabii üretimin artmasını yavaşlatacaktır. Yani MV = PQ eşitliğini statik olarak değil, dinamik olarak görüyorum. Bir de enflasyonun sosyal etkileri var. Sosyal ve politik istikrarsızlık açısından zararlarını, maliyetlerini de kabul etmek lazım.

■ **Konunun bir de şu boyutu var: Sadece sonuçları itibarıyla değil, ortaya çıkışı itibarıyla da sosyal bir süreç enflasyon. Ben şu veya bu nedenle enflasyonun devam edeceğine inanıyorsam, zaten öyle araçlar yaratıyorum ki onun parasal genişlemesini de ortaya çıkarıyorum. Yani sadece devlet olarak değil, kişi olarak da. Eğer bekliyorsam ki artacak, artmaya devam ediyor. O zaman para kullanmadan, ama para yerine geçen başka kâğıtlar kullanarak, sürecin parasal devamlılığını sağlayabiliyorum.**

■ Orada aynı fikirdeyiz. Enflasyon olgusunu sadece teknik bazda parasal görüyorum, fakat politik açıdan baktığım zaman, enflasyonu devletin ekonomiyi aşırı uyarma çabası olarak görüyorum. Bence sorun burada. Finansal muhasebe okutuyorum, öğrencilerime amortisman çeşitleri gibi konularda bilgi veriyorum. O sırada öğrencilerden biri "Hocam bunlar Türkiye'de nasıl uygulanıyor, ne sorunlar yaratır?" diye soruyor. Ben sözü iktisadi bakımdan da enflasyon konu-

suna getirdim ve enflasyon gizli vergilendirmedir dedim. Bu nasıl oluyor? Türk vergi sistemini, muhasebe sistemini çok iyi bilmiyorum ve umarım hata yapmam. Türkiye'de enflasyon yüzde 60-70. Şimdi siz eğer amortismanı sabit değerlere göre, yani defter değerine göre yaparsanız, o zaman ikame maliyetinin yani "Replacement Cost"un çok altındasınız. Amortisman az olduğu için devlete daha fazla vergi veriyorsunuz. Türkiye'de üretim yapanlar enayi değil, bunun farkındalar. Devlete gidiyorlar, "Sen ne yapıyorsun, bu şekilde gidersek biz ortadan silineceğiz" diyorlar. Devlet de, "Tamam haklısınız, bir katsayı belirleyelim" diyor. Ama katsayı hep enflasyonun altında. Bu sadece makro bir olay değil, aynı zamanda mikro bir olay. Fakat sonuçta enflasyon nedeniyle bir vergileme konusu ortaya çıkıyor.

Aynı zamanda vergileme çok düşük Türkiye'de. Vergilerin arttırılmasında, birçok konuda olduğu gibi, ulusal bir "consensus", görüşbirliği yok. Vergi konularının Mecliste tartışılmasını bunun için istiyorum. Artık bu kabul edilsin. Bazı konular var ki, bu ANAP'ın, DYP'nin sorunu değil. Kim iktidara gelirse aynı sorunlarla karşılaşacak. Nasıl Kürt meselesi varsa; o da aynı şekilde. Bu konular partileri aşmalı. Vergi oranlarının hemen artmasını önermiyorum, vergilerin daha etkin toplanması lazım ilk önce. Bu konunun üzerine daha aktif olarak gidilsin. Gidilmezse bütçe açığı, borçlanma ve enflasyon ortaya çıkıyor. Şimdi, enflasyon teknik olarak söylediğiniz zaman parasal bir olay ama, aslında sadece Merkez Bankasının fazla para basması ile olmuyor. Merkez Bankası da orada ikilem içinde. Onun dışında, Merkez Bankasının bağımsızlığı diyoruz, ama nereye kadar?

■ Devletin sanayiden elini çekmesi, pratikte nasıl olabilir? Akla hemen özelleştirme geliyor.

■ Özelleştirme çok önemli bir konu ve bunu da 1980'lerin başarısızlıklarından birisi olarak görüyorum. Ne demek devletin sanayiden çekilmesi ve KİT'lerin özelleştirilmesi? Yeni yatırımlar yapılmaması? Bir sermaye piyasası var, bu sermaye piyasasında arz eksikliği var. Ama özelleştirme olmuyor. Blok satış modeli ortaya atıldı, herkes buna karşı çıktı. Ökkeş Özuygur'a bunun çok duyarlı bir konu ol-

duğunu söyledim. Hiç olmazsa bir danışma kurulu oluşturmanız lazım dedim, sembolik bile olsa. Hiç kimseye danışılmadan, sorulmadan hareket ediliyor. Politik bir konu. Hiç olmazsa diyorum ki, sağdaki diğer partiler ve iş dünyası ile görüş birliği oluşturulsun. Ben TİSK'in dergisinde özelleştirmeye karşı bir mesaj okuyorum. TÜSİAD'ın broşüründe bile özelleştirme eleştiriliyor. Böyle bir özelleştirme olamaz, yapılamaz. Nasıl yapılabilir? Zamanlamayla olur. Öğrencilerime de söyledim; blok satış münakaşa edilebilir ama, yabancılara gitmesi açısından değil, tekel olması açısından.

■ Bahsettiğimiz bu konularda, enflasyon, büyüme, işsizlik ve hatta özelleştirme konularında bir modeliniz var mı? Genel veya özellikle Türkiye'ye yönelik olarak?

■ Böyle bir program ya da modelim yok. Ama benim genel bir yaklaşımım var. Bu yaklaşımımı dile getirmeye çalışayım. Diyorum ki, Türkiye'de devletin ekonomiye doğrudan müdahalesi denenmiştir. Başlangıçta bazı olumlu sonuçları olduğu söylenebilir, özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında. O zaman bile bazı tarihi şanssızlıkların ortaya çıktığını sanıyorum. Özellikle Büyük Buhran, Osmanlılardan devralınan ağır borçlar... Bunlar tarihi talihsizlikler olarak tanımlanabilir. Şimdi, paradoksal olarak sözde liberalleşme devresi içinde, özellikle 1984-85'ten sonra, belirsizlik arttı. Gerek enflasyonun yükselmesi, gerek hükümet kararlarının çok çabuk değiştirilmesi, tartışılmadan alınması. Bakanlar kurulunun kanun hükmünde kararnamelerle işi götürmesi...

Şimdi kambiyo rejimini anlamaya çalışıyorum. 28 sayılı kararı, 32 sayılı kararı. Hâlâ İstanbul'daki bazı işadamı arkadaşlarım diyorlar ki, yapılacak ilk iş pazartesi sabahı kalkıldığı zaman resmi gazeteyi okumaktır, yani en önemli iş. Ben diyorum ki onu daha aza indirgemeliyiz. Bazı kararlar bir denenme ve sınanma aşamasından geçmeli. Gelişigüzel değiştirilmemeli. Çabuk karar vermeyi ve çabuk karar değiştirmeyi aşırı bir noktaya getirmişiz. Gümrük oranlarının bu şekilde değiştirilmesini kafam almıyor. Acaba dünyanın başka bir yerinde böyle bir ülke var mı? Bir model yok kafamda,

ama diyorum ki biraz daha temkinli, biraz daha uzak görüşlü olunması gerekir.

■ Katılım geniş olsun, hükümetler karar verirken kendi partisi içinde, hatta başka partileri de içine alarak, bir "consensus" oluştursun isteriz. Halbuki, bugün öyle kararlar alınıyor ki, hükümetteki partinin üyelerinin, hatta bazı bakanlar kurulu üyelerinin, haberleri yok.

■ İşte bunu gördükten sonra ben size nasıl bir model önereyim. Sadece makro bazda değil, mikro bazda da bazı şeylerin yapılması lazım. Diyelim bankacılık sektörü inceleniyor, otomobil sanayii inceleniyor. Bazı kişilerin bu sektörlerde uzmanlaşması lazım. Neden yok Türkiye'de? Neden, mesela Türkiye'de otomotiv sanayinde çalışan bir iktisatçı yok devamlı? Herkes çok makro, çok genel seviyede düşünmeye çalışıyor. İktisatçı uzmanlaşmalı. Yani bazı kişiler sadece şu veya bu konuda çalışıyorum diyebilmeli. Bir söyleşi olduğu zaman hep genel sorulara genel cevaplar veriliyor. Bunu yapan da olmalı, ama herkes yapmamalı. Mesela bazı kişiler koruma konusunda, bazıları otomotiv sanayii üzerinde uzmanlaşmalı. Bu olabilirse, mikro bazda önerilerin üretilmesi de daha sağlıklı olacaktır.

Ben on yıl önce Türkiye'de yabancı sermaye konusunda çalıştım. Ama sonra bıraktım o konuyu. Bir gazeteci geliyor bana "yabancı sermayenin durumunu nasıl değerlendiriyorsunuz Türkiye'de" diyor. Ben ayrıntılı cevap veremiyorum çünkü gerekli veri yok, yani devletin verisi yok. Bunu da vurgulamak istiyorum. Devletin rolü ne olmalıdır? Devletin en önemli işlevlerinden biri de bilgi toplaması. Bilgiyi özel kuruluş toplamaz. Mesela DİE'nin rolü çok önemli. Hâlâ Türkiye'de bir işsizlik endeksi yok. Türkiye'de en önemli konu işsizlik diyoruz, ama Türkiye'de işsizlik endeksi yok.

■ 1988'den itibaren DİE, her altı ayda bir olmak üzere, Türkiye'de toplamı her sene yirmi iki bini bulan haneye gidiyor ve işsizlik konusunda soru soruyor. Yani 1988 yılından bu yana bu konuda yapılmış anketler var. Fakat sonuçlar maalesef henüz düzenli olarak yayımlanmış değil. Sanırım artık olacak.

■ Önemli olan başlanmış olması. Bunu öğrendiğime çok sevindim. Mesela fiyat endeksleri üzerinde yapılan tartışmalar, beni çok çaresizlik içinde bırakan bir konu. Olmaması lazım bunların artık. Bu göstergelerin hata payı vardır ama kavram kargaşası ve istatistik kargaşası olmamalı. Artık bir istatistik yayımlandığı zaman bunu biz doğru varsaymalıyız. Varsayamazsak ve en önemli makro göstergeleri saptayamıyorsak, nasıl politika oluşturup uygulayacağız. Devletin burada çok önemli rolü var.

IV

■ Son grup soruya geçelim. Türkiye bugün uluslararası düzeyde göreli olarak ele alındığında nerededir ve nereye doğru gitmelidir?

■ Benim düşüncem şu: Türk toplumu içekapalı bir toplum. İçekapalı deyince, mesela şunu düşünüyorum. Batıda neden çok az insan Türk asıllı. Neden, mesela 19. yahut 20. yüzyılın başlarında Türkler batı ülkelerine çok sayıda göç etmemiş? Bunu çarpıcı bir örnek olarak söyledim. Türkiye'nin 1960'larda Almanya'ya işçi göçü oluyor. Almanya'da şimdi yaklaşık 2.5 milyona yakın Türk var, Amerika'ya daha fazla beyin göçü var. Türklerin, içedönüklük göstergesi olarak, dış ticareti eskiden azınlıklara bırakmış olmaları şaşırtıcı değil mi? Ekonomik politika uygulamasında da bazı ayrıcalıklar dışında içekapalı, çok korunan bir ekonomi. Finansal sektörün bağları dış dünyayla koparılmış. Özellikle Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanununu devlet müdahaleciliğinin en önemli ve en kötü simgesi olarak görüyorum. Daha önce de yazdım ve söyledim. "Bu kanun gerçekten Türk parasının kıymetini mahveden bir kanun". Birçok tabular var. Bu tabuların birçoğu aşınıyor yıkılıyor, eleştirdiğimiz ölçüde. Fakat, 1980'den bu yana gerçekten bazı önemli değişiklikler oldu. Gece kararları verildi, şunlar bunlar yapıldı, ama yine de ilerleme var. O bakımından ümitliyim. Türkiye'nin bu içekapanık, kısırdöngüden çıkmakta olduğunu sanıyorum.

■ Hiç olmazsa bazı kesimler dışarıda bir dünya olduğunu fark ettiler.

■ Mesela, hayali ihracat gibi yolsuzluklar oldu, ama Türkiye'de işadamlarının yurtdışına mal satması, satmayı düşünmesi ve çaba sarf etmesi çok önemli bir olgu. Türkiye bu açıdan bence çok önemli adımlar atmış bulunuyor. Bir de AT konusu var. Türk ekonomisinin dışa açılması ve liberalleşmesi, birçok kimsenin kafasında Türkiye'nin AT'ye girmesiyle koşullandırılmış. AT'a girmek de sanki seçeneksiz bir ulusal karar olarak görülmüş. Çoğunluğun bir diktatoryası var bu konuda. Yani AT'a karşı konuşursanız art niyet aranıyor. Ya gericisiniz ya da çok aşırı solcusunuz. AT'ye girmenin maliyetleri de var, faydaları da var. Bunu bu kadar büyütmek beni rahatsız ediyor.

Doğu Avrupa'daki olaylar da dikkate alınırsa iş daha da karmaşıklaştı. Şimdi Polonya, Macaristan –girmeseler bile– ikinci dairenin içindeler. Ayrıca, EFTA var... Türkiye'nin durumu belki AT'a girmek açısından zor. Fakat şart değil, Türkiye ekonomisi AT ile bütünleşmek zorunda değil. Büyük bir iç pazar var Türkiye'de. Aynı zamanda da Türkiye dış pazarlarda –Ortadoğu, Amerika, Uzakdoğu– Güney Kore'nin yaptığını yapabilir. Ben, özellikle Amerikan pazarının Türkiye açısından çok az denenmiş, zorlanmış olduğuna inanıyorum. Amerikan pazarı bugün dünyada varolan en açık pazardır. Tamam, demir-çelikte, tekstilde, aspirinde zorluk çıkarıyorlar. Bu konuda Amerika'nın çok katı ve yasal bir yaklaşımı var. Ama bunlar aşılabilir.

■ Ama niye TV ya da buzdolabı satılamasın?

■ Evet, tabii. Türkiye neden GATT-Uruguay görüşmelerinde tekstil konusunda etkin bir rol oynamadı? Türkiye'nin hâlâ en çok sattığı mal tekstil. Eğer AT'a girerseniz tekstili orada kolayca satabilirsiniz. Fakat o zaman Amerika sorunu ortaya çıkıyor, ya da Japonya sorunu ortaya çıkacak. Başka açılardan kısıtlamalar olacak. GATT çerçevesinde bunlar paralel olarak güdülmüş olmalıydı. Türkiye dünyanın en önemli tekstil üreticilerinden birisi. Bu durumda sanki bir önemsememe söz konusu. Belki ezbere konuşuyorum, ama ben

bunları sağda solda yazdığım halde, kimse çıkıp da bana "biz GATT görüşmelerinde çok etkindik" demedi. Bence çok taraflı bir ekonomik dış politika izlenmeli. Türkiye Ortadoğunun Koresi ya da Japonyası neden olmasın? Güney Kore bir ortak pazara girerek mi başardı bunu? Evet, dünyada şimdi bazı ticari bloklaşmalardan bahsediliyor, ama bu abartılıyor bence. Dünyada hâlâ liberal bir dış ticaret ve yatırım ortamı var. Özellikle çokuluslu şirketlerin varlığı ve rolü açısından bu noktadan geriye dönüş mümkün değil. Türkiye bundan yeterince pay almış değil.

Beş altı yıl önce Osman Ulagay benimle Cumhuriyet'te bir röportaj yapmıştı ve o zaman çokuluslu şirketlerin hem ticaret, hem yatırım bakımından önemini vurguladım. Ama bunun olması için de ekonominin açık bir ekonomi olması lazım. On yıl önce "Yabancı Sermaye" kitabımda saptadığım gibi, adam geliyor buraya sadece iç pazar için üretim yapıyor, hatta yerli şirketlerden bile daha az ihracat yapıyor. Bunlardan faydalanmak çok taraflı bir dışa açılma politikasıyla mümkün olacaktır. Mesela Japonya ile olan yaklaşmalarda çok daha büyük potansiyel var. Güney Kore, Tayland, Tayvan, Malezya gibi ülkeler en hızlı büyüyen ekonomiler ve bunlar Uzakdoğuda. Bu süreç biraz daha sürerse, iktisadi ağırlık AT'tan, Amerika'dan oraya kayacak. Yani bu ilişkilerin de pekiştirilmesi bence önemli. Her şeyi AT'a bağladık uzun süredir ve olmayınca apışıp kalınmış gibi bir durum oldu.

■ AT'a girme konusunda bir de şöyle bir gariplik oldu galiba. Bazılarımız için AT'a girmek biraz da belki bir Avrupa kimliği elde edebilmek anlamına geldi. Bunun özlenebilir bir tarafı da olabilir belki, ama Avrupa kimliğini bu kadar niye istiyoruz? Özgün bir Türkiye kimliğine neden güvenemiyoruz?

■ Neden biliyor musunuz? Şimdi bizde bir endişe var. Türkiye bir doğu toplumu olarak 1915-20'lerde bir ölüm kalım savaşı vermiş. Ondan sonra da Mustafa Kemal Atatürk büyük bir devrim gerçekleştirmiş, ama biraz zorlamayla. Büyük bir devrim, Türk toplumunun batılılaşması. Şimdi deniyor ki, Atatürk devrimleri tehlikededir. Tehlikeyi görmüyor

değilim. 70 yıllık bir süreden sonra Türkiye'nin laik toplum olduğu, din işleriyle dünya işlerinin ayrıldığı, ülkenin teokratik bir devlet anlayışından uzaklaştığı hâlâ kabullenilmiş, o konuda güven duyulmuş değil. Gerek ordu, gerekse aydın kesim dediğimiz bizler bu konuda endişeliyiz. Diyoruz ki eğer biz AT'a girersek her şey garantilidir. Bakın Yunanistan AT'a girdi, artık orada darbe marbe olmuyor. Hem irticaya karşı, hem de askeri darbeye karşı bir tür sığınma arzuluyoruz. Yani o duvarın ötesine geçersek biz köşeyi döndük. Şimdi ben buna çok sempati duyuyorum. Çünkü ben de o şekilde düşünerek yetiştim

Almanya'da bir sempozyumda bana türban hakkında ne düşünüyorsunuz diye sordular. Türban hakkında dedim, çelişki içindeyim. Türbanlı bir öğrenciyi gördüğüm zaman acıyorum, üzülüyorum, kızıyorum. Çünkü bana bir simge olarak görünüyor, o yüzden acıyorum, üzülüyorum. Atatürk devrimine, laikliğe karşı bir hareket. Ama bir liberal olarak baktığım zaman, yani bir Atatürkçü olarak değil, diyorum ki istediği gibi giyinsin. O kişi başını bağlamak istiyorsa neden ben onu bir simge olarak görüyorum. Belki de hiç simgeyle alakası yok. Belki de onun hiç kimseyle alakası yok. Başını bağlamak istiyor, dindar olduğu için. Amerika'da var o şekilde olanlar. Şimdi onun için ben ikilem ve çelişki içindeyim. Ama korku var Türkiye'de hâlâ. Bunun ben Talat Halman'la tartışmasını yapıyorum. O büyük tehlike görüyor. İşte AT'a girmek bu gibi sorunları fazla uğraşmadan, fazla maliyet ödemeden, sözde toptan halletmek oluyor. 70 yılda eğer biz Atatürk devrimlerini yerleştiremediysek, bunu nasıl Avrupa'ya sığınarak yerleştireceğiz? Zaten Avrupa bu sorunlar dolayısıyla bizi almakta tereddüt ediyor.

İktisadi uygunşuzluğu falan bir kenara bırakın, politik ağırlıklı bir karar AT'a girmek. Yunanistan'ın da AT'a girmesi bir politik karardı. Çünkü komisyon raporu aleyhineydi fakat konsey, Yunanistan'ın alınmasını kabul etti. Senin bu sorunların yüzünden –sen ki bu sorunları oraya gidip çözmek istiyorsun– onlar da bu sorunları gayet iyi bildiklerinden diyorlar ki, bu sorunlarını halletmeden buraya gelme. Türkiye'de ordunun, aydın kesimin bu şekilde düşünmesi üzücü. Bu böyle ise AT'a da giremezsek o zaman ne olur? Ama Atatürk devrimlerine karşı çıkanlar, aşırı dinciler hiçbir zaman

yüzde 10-15'ten fazla oy alamamışlar. Hiçbir zaman açıkça propaganda yapamazlar, yani istediklerini açık olarak söyleyemezler, kısıtlanırlar. Ben derim ki kısıtlamalarla, aydın kesimin yukarıdan tercihlerini empoze etmesiyle bu toplum süresiz gidemez. Nihayet günün birinde bir hesaplaşma olması, halk tabakalarının kendi tercihlerini ortaya koymaları gerekiyor. Bakıyorsunuz sosyalist ülkelerde de 70 senelik bir devrim tecrübesi vardı, ama başarısız olduğu ortada. Söylemeye çalıştığım, bu devrimleri yüzlerce yıl zor altında götüremezsiniz. Ya başarılı oldu kök saldı, yahut tutunamadı.

■ Peki, 1990'larda neler yapılsın?

■ Çok zor bir soru. Şöyle yaklaşayım; ekonomik sistem dünyanın her yerinde karmaşıklaşıyor. Bir kere teknolojik gelişme ile dünyanın bütünleşmesi, yani değişmenin hız kazanması çok önemli. Belki bu bizim saplantımız, belki 70 sene önce de aynı şeyler söyleniyordu. Türkiye'de karma ekonomi var. Buna rağmen özel kesimin çalışması devletin verdiği kararlara, devletin tutumuna o kadar kuvvetli şekilde bağlı ki, bence burada bir azalma gerekli. Bir bakıma Türkiye'de hem devletin, hem özel kesimin kendini yenilemesi lazım. Türkiye kapitalist bir ülke olacaksa, özel mülkiyet hakkının tanımlandığı ve kabul edildiği bir düzen yerleşmeli. Özel mülkiyet hakkının bazen iyi tanımlanmaması, kargaşa olması, hem devletle özel kişiler arasında, hem de özel kişiler arasında mülkiyet hakkının belirli olmaması ciddi sorunlar yaratıyor. Mahkemelerde bunun çok uzun süre tartışılması yasal bir sorun ama, iktisadi bakımdan mülkiyet hakkı çok önemli, kapitalist bir ekonomik düzende. Bu açıdan bence bir azalma söz konusu olmalı.

Bir de Türkiye'deki idari düzenin aşırı merkeziyetçi olduğuna inanıyorum. Bu şekilde ekonomiyi yönlendirmek ve kamu hizmetleri vermek zor. İdari düzen nasıl değişebilir? Mesela valiler neden halk tarafından seçilmesin? Ama bu demek değildir ki, illa Amerikan ya da Alman sistemine geçilsin. Türkiye de kendine özgü bir sistem oluşturulabilir, ama bunlar tartışılmalı. Böyle söylendiği zaman hemen önümüze Güneydoğu yani Kürtçülük sorunu çıkıyor. Bugün Güneydoğuda böyle bir düzene gitmek yeni sorunlar yaratabilir. Ama

Güneydoğuda olup bitenlerle bütün Türkiye'nin kaderinin saptanması bence sakıncalı. Güneydoğu özel bir durum olarak ele alınabilir. Kısacası hem iktisadi, hem de politik bakımdan, merkezi otoritenin hem otoritesini, hem de sorumluluğunu paylaşması bence gerekli.

■ 1990'larda Türkiye'de devletin sorumluluğunun daha az olduğu, daha çok katılımcı demokratik bir sistemin olduğu bir düzen içinde kavgaya daha az yer veren ve uzlaşmaya çalışan bir toplum olmalı. Türkiye, önce yerinin nerede olduğunu korkmadan her açıdan tartışabilmeli. Bir bu var. Ondan sonra da, yine aynı çerçeve içinde, illa ki AT, illa ki Amerika, illa ki Ortadoğu demeden, korkmadan kendi özgün kimliğini de korumaya çalışarak bir gelecek çizsin Türkiye. Bu mutlaka bir araya gelebilmeyi ve bir forum oluşturmayı gerektiriyor. Bunu nasıl yapmalı, işler hale nasıl getirmeli? Bunun iktisadi tarafı da var, ama politik tarafı belki daha çok. Acaba, yeni politik gruplaşmalar falan mı gerekiyor bunun için?

■ Akla gelir. Şöyle, Türkiye'de demokratik bir düzenin işleyebilmesi için asgari müştereklerde birleşilmesi gerekiyor. Bu oyunun kurallarından en önemlisi anayasa. Bakın Türkiye'de bir 1982 Anayasası var. Bu anayasa durmadan eleştiriliyor, sağdan eleştiriliyor, soldan eleştiriliyor. Bu anayasaya sahip çıkan sadece bu anayasayı ve 1980 darbesini yapanlar. Onların bile bazıları şüpheli. Belki bu sadece bir simge. İngiltere'nin bir anayasası yok, ama bal gibi yönetiyorlar. Anayasa olması şart değil de, asgari müştereklerde birleşilmesi ve rejime sahip çıkılabilmesi şart. Bazı olumlu gelişmeler de var. Mesela, Zincirbozan'da AP ve CHP'liler birbirleri ile konuşmuşlar ve dayanışma içinde olmuşlar. Böyle kişiler parlamenter rejime sahip çıkabilmeliler. Bu bir. İkincisi de öyle bir seçim sistemi olmalı ki, bugün sana yardım ediyorsa, yarın bana da yardım edebilmeli. Türkiye'de her seçimde seçim yasaları değişiyor, değişmemeli.

Asgari müştereklerde birleşmek şart. Bu birleşme oluşmadıktan sonra her şey çok güç. Bunu oluşturmak için bilmiyorum yeni darbeler mi gerekecek? Bu konuda, açıkça söyle-

yeyim, yapabileceğimiz pek fazla bir şey yok. Toplumun kendi doğal gelişme hızı var. Ama ben genellikle iyimserim. 1980 öncesi yaşanan büyük terör ve anarşiye rağmen Türkiye dinamizmini yitirmedi. 1980 başlarında büyük bir iktisadi kriz oldu. Türkiye bunları atlattı. Şimdi bunu da atlatacağına inanıyorum. Yaşama arzusu, varolma arzusu her şeye rağmen azalmıyor. Bu açıdan, iyimserim.

■ İktisatçılar olarak, bir araya gelmemizi, asgari müştereklerde birleşebilip tartışabilmemizi ve bir yayın organının gerekli olduğunu konuştuk. Bunu en iyi şekilde nasıl yapabiliriz, nasıl bir birlik oluşturmalıyız ve topluma nasıl katkıda bulunabiliriz?

■ Bu konuda ne yazık ki ayrıntılı bir öneride bulunamayacağım. Bence önlenmesi, sakınılması gereken en önemli konu, iktisatçılar olarak aramızda dünya görüşü ve mesleki yaklaşım farkları yüzünden ayrım yapmaktır. Bu farkları kabullenmeye çalışmalıyız. Ben liberal olabilirim, siz sosyalist olabilirsiniz, o Marksist olabilir, diğeri Keynesçi olabilir. Şöyle olmalı: Nasıl politikacılar parlamenter rejimin varlığını varsayacaklarsa ve onu korumak için asgari müştereklerde birleşeceklerse, biz de o şekilde birleşmeliyiz. Profesyonel veya akademik bir iktisatçı kendisini karşıt görüşlü diğer iktisatçılardan dışlamamalı. İktisatçıların amacı politik olunca bu gerçekleşmiyor.

Taktik olarak baktığımızda, bir yol gösterici olmalı, başlangıç noktası oluşmalı ve dengeler iyi sağlanmalı. Hiç kimse bunun bir sağcılar, liberaller, sosyalistler girişimi yahut da Mülkiyeliler, Ankaralılar, İstanbullular hareketi olduğunu sanmamalı. Bunu yapmak için prestiji en yüksek kişilerin bunda birleşmesi lazım. Bu topluluk bütün iktisatçılar için denmeli ve herkes burada kendisini evinde hissetmeli. Böyle bir topluluk olduğu zaman soldaki arkadaşlar kendi aralarında yadırganmadan toplanabilmeli, sağdaki arkadaşlar da toplanabilmeli, Amerika'da olduğu gibi. Orada farklı görüşlerin toplantılarında tebliğler sunuluyor ve hiç kimse de bunlar radikaldir diye karşı çıkmıyor. Kendilerini rahat hissediyorlar, o topluluğun bir parçası olarak görüyorlar.

İkincisi de kurulduktan sonra iktisatçılar birliğinin bi-

limsel bir amacı olduğunu düşünmek lazım. Türkiye'de iktisat biliminin ilerlemesi için iki çeşit yayın organı olabilir. ABD'de olduğu gibi bir "American Economic Review" benzeri, bir de "Economic Perspectives" benzeri dergi olabilir. Sonra, mesela yılda bir iktisatçılar kongresi olur, burada tebliğler sunulur. Ayrıca, öyle bir yaklaşımımız olmalı ki, sağ veya sol ya da orta herhangi bir programı, kararı veya yazıyı teknik olarak inceleyebilmeliyiz.

Bir de tabii bu topluluğun veya birliğin hem özel kesim, hem devlet kesimi iktisatçıları ile ilişki kurması gerekir. Sadece akademik olarak kalırsa da dışlanması çok kolay. Mesela iktisat muhabirleri de burada olmalı, ABD'de olduğu gibi. Ben ABD'den örnek veriyorum, çünkü bildiğim tek model. Orada gazeteciler de güncel konularda gelip tebliğ sunabilmeli. Bir Osman Ulagay'ın bu topluluk içinde olabilmesi gerekir. Onun her görüşünü paylaşmıyorum ama, kendisine çok saygım var. Yazdıklarının bilimsel olması şart değil. Ulagay gibilerini topluluğa çekebilmeliyiz ve geniş bir şemsiye olması lazım. Yoksa yine hizipleşme başlar.

Ben şuna inanıyorum ki, Türkiye'de iktisatçıların teknik birikimleri ve bilgileri yeterli olduğu ölçüde her partide iktisatçı olarak görev almaları kolaylaşır. Yani kabul edilecek ki, bunlar teknik işlerdir, bunları herkes yapamaz, mühendis veya avukatlar yapamaz. Nasıl tıp konusunda gidip mühendise danışmıyorsan, ekonomi konusunda da mühendise danışmayacaksın. Ekonominin de teknik tanımlanması kabul edilmelidir. Bu olduğu zaman iktisadi politikaların yapılması ve uygulanması geçmiştekine ve şimdikine göre çok daha etkin hale gelecektir. Herhangi bir başarısızlık olduğu zaman insan hep başarısızlığın nedenlerini kendi dışında ararsa hataya düşer. Bir boşluk var ve biz o boşluğu dolduramadık. O yüzden hem saygınlığımız olmadı, hem de iktisadi politikaların yapılması, uygulanması iktisatçı olmayan kişilere bırakıldı. Osman Ulagay ne diyor o kişilere: Arabeskekonomist. Ekonomist olmayan, ya da mühendis olup da ekonomiyi çok mekanik şekilde gören kişiler. Bir de topluluk olabilmek önemli, tabular yaratılmamalı ve her şey tartışılır olabilmeli.

■ **Çok teşekkür ederim.**

KORKUT BORATAV

Prof. Dr. Korkut Boratav, halen A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesinde öğretim üyesidir. Tuncer Bulutay ve Yılmaz Akyüz gibi, Korkut Boratav da 1402 sayılı karar ile SBF'den altı yıl kadar kendi isteği dışında ayrılmak durumunda kalmış ve SBF'ye 1989'da dönmüştür. Fakülteden ayrı kaldığı süre içinde, az sayıda başka nitelikli iktisatçılarımız gibi, zorunlu bir "dışa açılma" süreci yaşamıştır. Bir yandan Zimbabwe gibi uzak ülkelerde eğitim faaliyetini sürdürmüş, diğer yandan da akademik çalışmalarını uluslararası toplantı ve platformlara taşımıştır. Bölüşüm sorunu ve planlama ile her zaman yakından ilgilenmiş olan Korkut Boratav, son zamanlarda gelir dağılımı ve devletin ekonomideki rolü üzerinde çalışmakta ve yayın üretmektedir.

Prof. Dr. Korkut Boratav ile söyleşi 11 Nisan 1990 tarihinde Ercan Uygur'un SBF'deki odasında gerçekleşti. Kendisiyle üç saati aşan konuşmamızda, iktisadi olaylara değişik açılardan da bakılması gerektiği konusunu ön plana çıkardı ve kendine özgü yorumlar yaptı.

I

■ İktisatçı kimliğiniz konusunda bilgi verir misiniz? Daha açık olarak, iktisata nasıl ve ne zaman başladınız, hangi konularda çalışıyor, düşünce ve yazı üretiyorsunuz?

■ Ben iktisatçı kimliğimi Siyasal Bilgiler Fakültesinde kazandım ama, aslında 1959 Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunuyum. Üniversiteye giriş dönemimde, Hukuk mu, Siyasal Bilgiler mi ikilisi arasında tereddütlüydüm. O sırada annem ve babam da yurtdışındalar. Beni dostları olan Muammer Aksoy'a havale ettiler. Dediler ki, "Muam-

mer ikisini de bilir, hangisini tavsiye ederse sen de o yolu izle." Muammer Aksoy da, "İkisinin de programı aynıdır; zaten birinden öbürüne geçişler de mümkündür; ben sana Hukuku tavsiye ederim" dedi. Ben de Hukuk Fakültesine girdim ve bitirdim. Yazarlığım üniversite öğrencilik yıllarında başlar. Yer yer edebiyat eleştirileri, fakat daha çok da sosyal, siyasi, hatta iktisadi konularda yazılarım A. Korkut ve Mustafa Karataş imzalarıyla Pazar Postası'nda, Yeni Ufuklar'da, sanıyorum Ülkü dergisinde çıkmıştır.

Hukuk öğrenciliğim sırasında dar anlamıyla hukukun değil, sosyal bilimlerin, siyaset ve iktisatın da meraklısı oldum. Dört yıl Amerikan Ortaokulunda okuduğum için İngilizcem vardı. Kendi imkânlarımla iyi kötü İngilizce siyasi ve sosyal içerikli süreli yayınlara ulaşabiliyordum. Onların katkısıyla bende iktisata ilgi oluşmuştu. Hatta hiç unutmam; beni iktisata kesin olarak karar verdiren etkenlerden birisi Forum dergisinde Sencer Divitçioğlu'yla Aydın Yalçın arasında çıkan Keynes ve Marks üzerine bir tartışmadır. Bunu daha sonra Sencer'e de söyledim. Sencer'le iyi dost olduk sonraki yıllarda. Aydın Yalçın, yanlış hatırlamıyorsam, Marks'a dönük saldırı niteliğinde bir yazı yazmıştı. Sencer de bunu Fransa'dan yolladığı bir yazıyla yanıtlamıştı. Ben o yıllar solda yer alan, Marksizmi öğrenmek isteyen bir genç olarak, bu yazıdan hareketle Aydın Yalçın gibilere meydanı boş bırakmamak lazım, Sencer Divitçioğlu gibi yapmak lazım düşüncesiyle iktisata yönelmeye karar verdim.

Hukuku bitirdikten sonra bu sözünü ettiğim etkenlerin de rolüyle, ilk önce Hukuk Fakültesinde İktisat Bölümüne asistanlığa başvurdum. Mahmut Koloğlu isimli bir hocamız vardı. Asistanlık sınavına girmeye birkaç gün kala bana, "İktisat asistanlık sınavına girebilmeniz için Almanca bilmeniz şarttır", diye bir yazı yolladı. Şimdi bu yazının arkasındaki etkenleri de tahmin ediyorum. Benim babam, Pertev Naili Boratav, kadrosu lağvedilerek Dil Tarihten ayrılmak zorunda bırakılmış, ünlü solcu öğretim üyelerinden biriydi ve onun ayrılmasının şöhreti daha sonraki yıllarda da devam ediyordu. O yılların ortamı içinde Sayın Koloğlu beni almak istemedi, başka etki oldu mu bilmiyorum. Talihin garip bir cilvesi, bu olaydan 12-13 yıl sonra Koloğlu doçentlik jürime

de girdi. Tabii ruh halini bilemem, ama normal bir jüri üyesinden beklenenin çok ötesinde iltifatkâr ve sıcak bir davranış gösterdi. Aradaki yıllarda da hiç görüşmemiştik.

Hukuk Fakültesindeki asistanlık olmayınca Siyasal Bilgilerin iktisat doktora programına katılmaya karar verdim. Atilla Karaosmanoğlu SBF'de asistandı, ama saygıdeğer, ünlü gençlerden biriydi. Sanıyorum 1959'un Haziranında onunla görüştüm. Hukukta öğrendiğimiz standart Alman iktisat öğretisinden beni Anglosakson iktisatına yönlendirmenin ipuçlarını verdi. Ben yaz boyunca Samuelson'un kitabını çalıştım. SBF'nin doktora programına girmem için iki üç dersten fark sınavına soktular beni. Yanlış hatırlamıyorsam Siyasalın lisans öğrencilerinin sınavlarına, doktrin tarihi falan gibi bir iki dersten girdim. Ondan sonra doktora programına kabul edildim. Ben tabii asistanlık hazırlığı içindeydim. Doktora programı yüzünden de öğretim kadrosuyla biraz ilişkilerim olmuştu. Performansım fena değildi. Bedri Gürsoy'un başkanlık yaptığı, Maliye Kürsüsüne asistan olarak 1960'ta girdim. 1964'te doktoramı tamamladım. Doktora tezim "Kamu Maliyesi ve Gelir Dağılımı" konusunda idi. Tamamlama süreci içindeyken Rockefeller bursunu kazandım. İngiltere'de 2 yıl çalışmak üzere Cambridge'e, İngiltere'ye gittim. Cambridge'de Maurice Dobb'la çalışma fırsatı buldum.

■ O ünlü Cambridge tartışmalarının olduğu yıllar?

■ Tabii onların oluştuğu yıllar, hatta hiç unutmam bir gün Amerikalı Research Student'ların, araştırma öğrencilerinin odasında Samuelson'un bir araştırma öğrencisine sermaye teorisi konularında yazdığı bir istihbarat talebi mektubu ile karşılaştım. "Sraffa'nın şu konuda ne düşündüğünü muhakkak sor, öğren ve bana aktar" diyordu. Mektubu ortaya bırakmış. Anglosakson terbiyesinden geçmediğim için alıp mektubu okudum. Gerçekten de iktisat teorisi bakımından kaynaşan ve verimli yıllardı. Türkiye'ye 1966'da döndüm. 1967-68 yıllarında askere gittim. Doçentlik unvanını aldım. Doçentlik tezim "Sosyalist Planlamada Gelişmeler" idi. Ancak doçentlik tayinimi Adalet Partili Milli Eğitim Bakanı onaylamadı. O sırada tayinler bakanlıktan geçiyordu. Dolayısıyla tayinim Danıştay yoluyla oldu.

■ **1960'ların sonlarında...**

■ Kesin tarih veremem, ama 1972 falandır benim doçentlik tezimin kabulü, ama tayinim 1973'ü bulur. Turan Güneş'tir avukatım da. Neyse o teferruat diyelim. O arada 1971, 12 Martın kötü atmosferi var. Türkiye'de yine benim bu doçentlik mücadelelerim de sürüyor. Economist dergisinde bir ilan gördüm; "International Organization looking for an Economist" filan diye bir şey. Cenevre posta kutusu adresli bir mektup yazdım, garip bir şekilde birkaç ay sonra olumlu bir yanıt geldi. Başvuru sonuçlanıp Cenevre'ye gittiğimde atmosfer düzelmişti, ama beni o başvuruya sevkeden 12 Martın sıkıntılı ve ağır atmosferiydi. Birleşmiş Milletlerin Cenevre Ofisinin Division of Social Affairs'te bir yıl kadar çalıştım. 1974'ün sonunda döndüm.

Yıllar yayın, araştırma, hocalık ile geçti. 1980'li yıllara girdik. 1983'te 12 Eylül ve YÖK furyasından biz de nasibimizi aldık. 1983 yılının Şubat ayında pek çok meslektaşımızın başına gelen bizim de başımıza geldi. Sarı bir zarfın içinde iki satırlık bir yazı ile görevimize son verildi. O öyle bir yazıdır ki, sadece başlığını daktiloyla yazmışlardır da metnin kendisi kopyadır yani seri imalat yapmışlardır. Kısacası sıkıyönetim komutanının talebi üzerine görevimize son verilmiştir. Biz bekliyorduk o günlerde kararı, Tuncer Bulutay ilk yolcu olmuştu. Ercan da hatırlar tabii bu işleri. Biz sıramızı bekliyoruz. Ben yemeğe giderken Alpaslan Işıklı'yı gördüm. Mahcup bir şekilde, "Sarı zarf sana geldi" dedi. 10 gün sonra Alpaslan'a da geldi. Ben bunun üzerine zarfı tebellüğ etmemeye karar verdim. Çünkü o gün öğle saatlerinde beklemeli öğrencilerin sınavı var. Akşamüstü de 4. sınıf öğrencilerinin vize sınavı var. "Bu sınavları yapıp notlarını vermeden gitmem" dedim. Hatta Dekan Necdet Serin'e çıktım "Ben bunu tebellüğ etmiyorum; sınavları yapacağım gece de oturur notlarını veririm. Yarın sarı zarfı alırız" dedim. O da işte duygulanmış gibi göründü. Ben de hakikaten iki sınavı yaptım. Akşam da üçe dörde kadar oturduk kâğıtları okuduk. Ertesi gün getirdim okula notları verdim. Sarı zarfı aldık; odamızı topladık, gittik.

Üniversiteden uzaklaştırıldıktan sonra, benim imkân-

larım, aile dayanaklarım nedeniyle, üniversiteden uzaklaştırılan başka arkadaşlar kadar geçim derdine zorlayacak kadar ağır değildi. Bazı arkadaşların hemen ertesi gün iş bulmaları gerekiyordu. Benim biraz rezervlerim vardı, handikapım ise emekliliğe bir buçuk yıl kala işime son verilmesi idi. Hizmet sürem 23,5 yılda kaldı. Emekli maaşsız kaldım. Ufak tefek araştırma projeleriyle durumu idare ettik. Onlardan birisi, konut sektörü üzerine üniversiteden ayrılan iki arkadaşım ile birlikte Kent-Koop için yaptığımız bir çalışma idi. İtalya'da "Akdeniz için gelişme stratejileri" konulu sempozyumun hazırlığı mahiyetinde olan bir araştırma projesi gibi imkânlar beni 1984'ün sonuna kadar ayakta tutabildi. İşte o arada, Afrika'da, yani Zimbabwe'de bir iş imkânı buldum. Demin sözünü ettiğim İtalya'daki sempozyumda Afrika'yı iyi bilen iktisatçı Giovanni Arrighi ile karşılaştım. Ona, "iktisatçılar için iş olanağı Afrika'da nasıl" diye sordum. "Afrika'da işler kötüye gidiyor; ama Zimbabwe iyi hâlâ. Orayı tavsiye ederim. Sana da Zimbabwe Üniversitesinde Ekonomi Bölümünün başı Nelson Moyo'nun adresini vereyim. Ona yaz" dedi. Ben de özel bir mektup yazdım. Biraz hayat hikâyemi anlattım. Pat diye davet geldi birkaç ay sonra. Özel mektubu resmi olarak işleme koymuşlar.

■ Zimbabwe'ye yolculuk ne zaman oldu?

■ 1984'ün sonbaharında Afrika'ya, Zimbabwe'ye gittim. İki yıl üç ay orada Ekonomi Bölümünde profesör olarak çalıştım. 1986 yılının sonunda Türkiye'ye döndüm. Ben öyle fazla kalamam yurtdışında. Kal diye ısrar etmelerine rağmen istemedim döndüm. Ben döndükten iki sene sonra Zimbabwe'de üniversitede hadiseler çıktı. Kapattılar üniversiteyi. Hatta oradaki meslektaşlarımdan birini Norveç'te bir konferansta gördüm ve ona "Eğer bu sefer de seni üniversiteden atarlarsa ODTÜ'de sana iş buluruz" dedim. (Oktar Türel'le beraberdik konferansta; o da beni onayladı.) "Hem de böylece borcumuzu da ödemiş oluruz" dedim. Yani Üçüncü Dünya böyledir. Kâh orada, kâh burada aydınlara rahat yoktur. Türkiye'ye döndükten sonra Zimbabwe'de başlamış olan

bir dizi dış bağlantılarımı sürdürdüm; geliştirdim. 3-4 tane araştırma projesine girdim ve bunlar beni dönüşten sonra da ayakta tutma imkânı sağladı. Sonra da 1989 Şubatında üniversitenin direnmesine rağmen Danıştayın verdiği olumlu bir kararla SBF'ye yeniden döndüm. Şunu vurgulamak isterim ki 1402'lik olarak üniversiteden ayrıldıktan sonra meslek hayatımın en verimli yıllarını yaşadım. Çok sayıda araştırma ve yayın yaptım. Kısacası amaç bizim bilimsel üretimimize son vermek idiyse, bunu başaramadılar. Özgeçmişim bu.

■ Peki, geçmişe ve bugüne baktığınızda, iktisatçı kimliğinizden memnun musunuz?

■ Yani şunu soruyorsunuz galiba, yeniden başlasam bu mesleği seçer miydim?

■ Evet. Aynı zamanda, iktisata merak sardım ama aradığımı buldum veya bulamadım gibi bir duygu taşıdınız mı diyorum?

■ İki yönlü yanıt verebilirim. Kendi çocuklarımızı, pek güvenli bir meslek hayatı geçirmemiş olmanın etkisiyle, mühendislik branşlarına sevketmişiz. Yani hiçbir zaman, "sosyal bilime girin; iktisata girin" telkinini yapmadım. Kendime gelince, kendi yaptığım iktisatçılıktan memnun olduğumu söyleyebilirim. Yani aynı şeylerle uğraşmayı isterdim tekrar sıfırdan başlama durumu olsa. Ne var ki, Türkiye'de 1960'ta mesleği seçtiğim dönemin iktisat anlayışıyla 1990'da dünyada iktisat mesleğinin anlaşılışı arasında çok fark var. Benim hiç olmazsa 25 yıldır uğraştığım alanlarda uğraşan insanları şimdi bugünlerde özellikle ABD'de pek iktisatçı saymıyorlar; sosyoloji departmanlarına filan alıyorlar. Geçenlerde Princeton'dan siyaset bilimci Prof. Waterbury ile konuşuyorduk. "ABD'ndeki iktisat departmanlarının bugünkü anlayışlarında, Hirschman ve Galbraith gibi eski ve baba iktisatçılar meslektaş sayılmıyor" dedi. Bana göre benim yaptığım iş iktisattır. En azından Anglosakson âleminin dışında, Fransa'da, Üçüncü Dünyanın saygıdeğer ülkelerinde, Hindistan gibi ülkelerde hâlâ iktisatçılık sayılıyor. Ama özellikle Ame-

rika'da, kısmen de İngiltere'de yavaş yavaş bizler iktisat dışı bir garip alan içinde tanımlanma durumundayız. Onun için bugünkü ilgilerimle mesleğe başlasam ve Amerika'da olsaydım herhalde iktisat bölümlerine girmezdim.

Şöyle bir anekdot anlatayım bu konuda istiyorsan. Amerika'da oğlumun da doktora yaptığı Rutgers Üniversitesinde master öğrencisi, Boğaziçi mezunu ve ekonometri uzmanlığı olan akıllı bir gençle, oğlumun arkadaşı olduğu için, sohbet ettik uzun uzun. "Hocam, burada iktisat master programına Çinliler matematik diplomasıyla geliyorlar. İngilizce bilmiyorlar; iktisat hiç bilmiyorlar. Fakat adamlar AA alıyor; ben ise kök söküyorum. Bizim iktisatçılığımız ne biçim iktisatçılıkmış" diye bana dert yandı. Bu örnekten de görüldüğü gibi matematiksel tekniklere saplantı biraz fanatikçe olabiliyor. Kısacası, mesleğimden, yaptığım işten memnunum; ama bunun iktisatçılık olup olmadığından herkes emin olmayabilir.

■ Planlama konusunda çalıştığınızı ve azgelişmiş ülkelerin kalkınma sorunlarıyla ilgilendiğinizi biliyoruz. Geçmişten bugüne iktisatın hangi konularında çalışıp, neler ürettiğinizi söyler misiniz?

■ Başlangıçtan bugüne kadar beni hep meşgul eden ana tema, bölüşüm olmuştur. Sosyalist planlama ile uğraştığım yıllarda bu alandan biraz uzaklaşmış olmakla birlikte, sosyalizmin genel sorunsalı bölüşüm meseleleriyle ilgili olduğu için onu da bu anayoldan ayrılma olarak telakki etmiyorum. Kısaca aşağı yukarı doktora tezimden bugüne kadar bölüşüm bende merkezi bir ilgi alanını oluşturdu. Onun dışında şunu da itiraf edeyim: İktisatçılar her ne kadar kendi özgür seçimleriyle ilgilendikleri alanları belirlediklerini sansalar bile, aslında dünyada dolaşan esintilerden etkileniyorlar. Bu etkilenmenin yönü hangi ekole dahil olduklarına da biraz bağlı.

II

■ Hemen bir soru geliyor burada. Kendinizi herhangi bir iktisadi ekolün içinde görür müsünüz, örneğin Liberal, Marksist, Keynesçi ve Monetarist gibi?

■ Ben kendimi, Marksist okuldan görürüm. Yalnız benim iktisatta Marksizmden anladığım şey esas olarak Marks'ın ve onu izleyen büyük ustaların anlayışına biraz uyar. Marksizmi ben insanlığın bilgi birikiminin etkili ve güçlü bir sentezi olarak görüyorum. Dolayısıyla iktisadi okullarla ilişki bakımından Marksizmin klasik iktisat içinde yer aldığını; klasik okulun zirve noktası olduğunu düşünüyorum. Klasik ekonomi politiğin bünyesinde yer alır.

■ Yani klasik iktisat derken, Ricardo'yu da içeren ve Marjinalist olmayan ekolü mü kastediyorsunuz?

■ Evet, nihayet John Stuart Mill'e kadar gelip Marks'la olgunlaşan okulu kastediyorum. Dolayısıyla klasik okulun, Marks'ın dışında geliştirilmiş olan çağdaş örneklerinin de, örneğin Sraffa'nın da, aynı aileye dahil olduğunu düşünüyorum. İlaveten bazılarının Sol Keynesçiler dediği kimi iktisatçıların (ama o sıfat uygun veya değildir), örneğin Kalecki'nin aynı okulun içinde sayılması gerektiği düşüncesindeyim.

Keza, Keynesçi okulla benim anladığım anlamda Marksist iktisat arasında son derece yakın iletişim kurulması gerektiğini ve kuruldukça da verim sağladığını görüyorum. Dolayısıyla, açıkça söyleyeyim: Faraza Sovyet iktisatçılarının kullandığı anlamda bir Marksist iktisatçı değilim. İktisat denilen bilimin çeşitli ürünlerinin sentezi olan; ama merkezinde Marksist yöntemin, Marksist temel yaklaşımın ağırlık bastığı bir iktisatçı olarak görüyorum. Bu çerçevede sözü edilen sentezin dışında gördüğüm iktisat akımları da vardır. Neoklasik iktisatın bu büyük senteze hiçbir katkısı yoktur; hatta yöntemi ve içeriği ile onun tam karşıtı olan akımı temsil eder.

■ Peki, bu ekolün temel aldığı iktisat sizce nereden geldi, nereye gidiyor? Şu anda bazı iktisadi sorunları

açıklamak bakımından bakacak olursak, yeterli veya yetersiz şeklinde tanımlanabilir mi? Bunu hem dünya genelinde, hem Türkiye özelinde söyleyebilir misiniz?

■ Benim anladığım anlamda geniş bir yorum yapacak olursak; o gelenekteki Marksist iktisatın ortadan kalkması diye bir şey söz konusu değildir. Bir kere bölüşümü iktisadi analizin merkezine alır. Ricardo, sınıfların toplam hasıladan aldıkları paylar ekonomi politiğin temel meselesi olarak görülmelidir der. Ben bu görüşü paylaşıyorum. İkinci olarak bu herhangi bir bölüşüm analizi değildir. Bölüşümde de analiz birimi olarak sosyal sınıfları merkeze alır. Esas olarak uzun dönemle; ekonomik sistemlerin uzun dönemli hareket kanunlarını incelemekle uğraşır. Kısa döneme Marksist geleneğin geçişini sağlayan Sol Keynesçiler ve Kalecki oldu. Bunlar bu yüzden önem taşıdı. Bu geçişi yapmazsak, Marksist iktisat yaşayan iktisatın sadece bir bölümü ve oldukça da egzotik bir bölümü olarak kalır. Ama o geçişi yapması mümkündür. Benim yine kendi yorum ve anlayışıma göre, sol Keynesçilerin, Kalecki'nin katkılarından yararlanan Marksizmin kısa döneme geçişler sağlaması mümkündür. Bu sentezin dışında kalınırsa iktisatın güncel sorunlarının dışındaki alanlarda dolanma riski vardır. Buna karşın, benim anladığım biçimiyle Marksist okulun parasal tarafı zayıftır. Parasal öğeleri katmaya çalışan Marksist çalışmalar çok parlak çözümlemeler değil. O boşluğu dolduran başka katkılar makbul ve meşrudur.

İnsanlığın bilgi birikimine monopol koymadan başka okulların da varolabileceğini, belli bir okulun problematiği dışındaki işlerle uğraşan okul ve eğilimlerin bulgularının genel olarak değer taşıyabileceğini, bilimsel birikimin böyle gerçekleştiğini düşünüyorum. Ancak, buna rağmen, iktisat sosyal bir bilimdir; bu nedenle ideoloji yüklüdür. Ve ayrı okullar hep varolacaktır. Dünyada büyük modalar gelip geçiyor. 1960-1975 arasındaki 15 yıllık dönem dünyada solun geliştiği dönemdir. Biz o dönemde yetiştik. O sırada önceki dönemlerin izlerini ve kalıntılarını gizledik. İktisatçı uzun sürede yetişiyor. İçinde yetiştiği çağın koşulları altında belirlenmiyor. İdeolojik belirlenmeleri ve okul aidiyetleri, içinde yaşadığı dönemin koşulları tarafından şekilleniyor. Bir insanın iktisatçı olarak formasyonu 8-10 yılda bitmeli. Ondan sonra

bağlı olduğu, ait olduğu, mensubiyet kazandığı okul, eğilim, akım veya ideolojik pozisyondan dönmesi çok zor olur; dönerse de pek işe yaramaz. Bizim öyle meslektaşlarımız da olmuştur. 3-5 yıl Marksistlik yapmıştır. Sonra moda değiştiği için neoklasik iktisata geçmeye çalışmış ve çuvallamıştır. Çuvallayınca da bunalım geçirmiştir. Kişisel olarak, mesleki olarak...

■ Yani toplumsal görünümünü değiştirdiği için mi bunalıma düşmüştür, yoksa aldığı bilgi olarak o konuda zayıf olduğu için mi?

■ İkisi de var tabii. Şöyle söyleyeyim: Bir mühendis veya fizikçi felsefi ve ideolojik tavrını değiştirirse, mesleğinde doğrudan doğruya kriz yaratmaz. Ama bir sosyal bilimci ideolojik konumunu değiştirirse, mesleğinde de kriz yaratabilir. Özellikle, ideolojik konumuyla ait olduğu okul arasında yakın bir bütünleşme vardır. Bir insan 10 yıl sonra tüm problematiğini değiştirip yeni bir tabanın üstüne kayarsa krize sürüklenir. Kapitalizmin bünyesinde oluşan radikalleşmenin bir sonucu olarak 1965 ila 1975 arasında bir kuşak sol iktisatçı yetiştirdi. Bunlar, işte Sraffacı, Sol Keynesçi ve Marksist okullarda yerlerini aldılar. Ekonomi departmanlarında Marksizm ve ekonomi politik okutulmaya başladı. Saygın konular oldular. Bu kuşak şimdi yeni katılmalarla zenginleşmiyor. Aksine, batıda tutuculuğun yeniden egemen olmasıyla birlikte yavaş yavaş bu konular üniversite programlarından çıkarıldı. Bu konular okutulmuyor, ilgi alanları kayıyor. Dolayısıyla 1978-90 arasında yahut 1980'li yıllar içinde Marksist veyahut ekonomik politik gelenekli insanlar çok az yetişmiştir. Şimdi, eski kuşak yavaş yavaş piyasadan uzaklaşacak, 10 yıl boyunca da yeni kuşak gelmeyecek. Böylece, Marksizmin yahut ekonomi politik gelenekli iktisatın yakın geleceği çok parlak olmayabilir.

Ama bana sorarsanız 1990'lı yıllarda konjonktür yeniden değişecektir. Tekrar sola açılma başlayacaktır. Bu şimdiden, mesela monetarizme göre Keynesçiliğin revaç bulması biçiminde oluyor da. Ama böyle, yavaş yavaş Keynesçiliğin bünyesinde Sol Keynesçiliğe tekrar dönüşüm; büyümeyi merkeze oturtan analizlerin önem kazanmaya başlamasının

sonucu olarak Marks'ın önemli rol oynadığı ekonomi politik geleneğin yeniden canlanması öğeleriyle olacaktır. Üçüncü Dünyadan zaten o doğrultuda katkılar hiç kesilmedi; oradaki ağır problemler bu yöndeki iktisat akımlarının hep kaynağını oluşturdu. Özetle şunu söyleyebilirim: Ekonomi politik gelenekli iktisatta 1990'lı yıllarda büyük imzalar ve isimler görmeyeceğiz. 2000'li yıllarda yeniden parlak isimler görebiliriz.

■ Bu konuda Türkiye'de durum nedir? Önce, Türkiye'de iktisatın genel düzeyi nedir? Sonra, özellikle Marksist ekol açısından ele alırsak, düzey nedir? Yeterli derecede gelişmiş sayılabilirler mi?

■ Genel olarak sosyal bilimlerde ve özel olarak da Türkiye'de bizim düzeyimiz çok geri değildir. Bunu yalnız genellikle 1970'li yılların sonuna kadar daha rahatlıkla söylüyorum. Şimdi Türkiyeli iktisatçı ve sosyal bilimciler için de aynı şeyi söyleyebilirim, ama pek çoğu dışarılara dağıldı. Türkiye'deki sosyal bilim ve iktisat derken biraz daha zorluk çekiyorum, aşağı yukarı bütün okullar için bunu söyleyebileceğimizi sanıyorum.

■ Yani, iktisadi ekoller anlamında?

■ Evet, iktisadi ekoller için de aşağı yukarı söyleyebileceğimizi sanıyorum. Neoklasik iktisat geleneği 1970'li yıllarda zayıftır. Şimdi 1980'li yılların ortamında Türkiye dışındaki üniversitelerde lisans ve lisansüstü derecelerini yapan yeni bir kuşak, neoklasik ve ortodoks iktisatta iyi yetişerek gelecekler. Türkiye'de yetişmiş kuşaklar olarak 1960'lı ve 1970'li yıllar neoklasik iktisatın çok parlak performans gösterdiği yıllar değildir, ama onun dışındaki ekollerde bana göre fena değildir. Türkiye'nin durumunu kötü görmüyorum. Türkiye'nin handikapı şudur: Biz dışarıya kendimizi çok iyi duyuramayız. Türkçe bir kültür ve bilim dilidir, üstelik Türkiye'de geniş okuyucumuz vardır. Büyük ihtimalle üniversitelerde 20 bin filan iktisat öğrencisi vardır, daha da çok sosyal bilim öğrencisi vardır. Sen ekonometri kitabını yazsan, doğal 8-9 bin müşterin vardır. İkincisi, ders kitaplarının dı-

şında piyasaya yayın yaparız. Türkiye'de dolayısıyla bir iktisatçının Afrika'daki gibi okuyucu yokluğunda ve yayın yapamamaktan ötürü depresyona sürüklenmesi söz konusu değildir. Kendi alanında iyi yetişmiş adamsan, müşteri ve okuyucun vardır. Mesleğinde saygın olmak, ikincisi aydın kişi olarak saygın olmak için Türkiye insana yetebilir.

Ama uluslararası şöhret olmak istiyorsan, tabii dışta yayın yapmaya gayret edebilirsin. Fakat bu birinci faktör bizi biraz içedönük kalmaya sevkediyor. Benim için bu fazlasıyla doğru; çünkü ben, 1968-69'dan beri Türkiye'de bir hayli okunan bir iktisatçı oldum. Yani benim piyasada yayımlanan kitaplarım var. Bunlara duyulan ilgi biraz da seçtiğim alanla ve Türkiye'nin ortamıyla da ilgili. Benim "100 Soruda Gelir Dağılımı" diye bir kitabım vardır. O, işte üçer bin, beşer bin, dört beş tane baskı yapmıştır. Türkiye'de bastırdığım bütün kitaplar iki baskı yapmıştır en azından. İnsanı tatmin ediyor, mutluluk veriyor ve tabii bu duygu içinde dışarıya açılmıyoruz.

Dışarıya açılmanın koşulları farklı. Mesela Hintliler dışa açılma bakımından bize göre şanslıdırlar. İngilizce yazar ve bilinirler. Ama Türkiye'de Türkçe yazan, eğer İngilizce yazsaydı dışarda bilinecek, referans verilecek pek çok sosyal bilimci vardır ki, sırf Türkiye'nin bir sömürge olmamasına bağlı olarak kendi dilimizin bir kültür ve bilim dili olmasından ötürü dışarıda tanınmazlar. Ancak bunu fazla da hayıflanacak bir durum olarak görmüyorum.

■ Burada bir konu daha akla geliyor. Türkiye'de iktisat konusunda birçok yayın yapılıyor ve benim gözlemim o ki, bunların çok büyük çoğunluğu herhangi bir editörlük sürecinden geçmiyor. Bu açıdan bakıldığında, birtakım iktisadi yayınların standardı ve kalitesi konusunda ne diyorsunuz? Editörlük süzgecinden geçmeden, bazen kuruluşların da desteği ile, bir kitap yayımlanabiliyor. Son zamanlarda bir de doçent yahut profesör olmak için özel kitap bastırmak ortaya çıktı ve gene herhangi bir editörlük süreci yok. Sorun tabii sadece iktisat ile sınırlı değil ve yayınlar Türkiye'de diğer ülkelere kıyasla daha az standart süzgecinden geçiyorlar. Bu konuda ne diyorsunuz?

■ Şimdi bakın, bu konuda şöyle bir değerlendirme yapayım. Söylediğiniz hakemlik ve editörlük süzgecinden geçmeden yayın yapabilme özelliği, bana göre olayın biraz daha önemsiz boyutu. Daha önemli boyutu şudur: Biz Türkiye'deki iktisatçılar birbirimizi eleştirmekten çekiniriz. Bizdeki polemik azdır. Bu Türkiye'deki kültürden geliyor diyemem. Mesela Türkiye'de sanat alanındaki polemikler ve tartışmalar kıyasıyadır. Bu Türkiye'nin kültüründen gelmiyor, bizim meslekten geliyor; yahut belki üniversite hayatının özelliklerinden geliyor. İnsanlar birbirini gözeterek; biribirine ilişmeyerek; yayın yapalım, unvanları alalım, geçelim, gidelim zihniyetiyle yaşıyorlar. 1980 sonrasında senin söylediğin örneklerde olduğu gibi durum daha da kötüleşti. Ben meslek hayatım boyunca iki üç kere kıyasıya polemik yaptım, bu da daha çok meslek dışındaki adamlarla oldu. Polemik yapınca zevk duyuyor insan; fena da olmuyor. Panellerde, yahut günlük ilişkilerde filan görüyorsun ki insanlar birbirinden habersiz değil; ama sözlü iletişimle eleştirmeyi, değerlendirmeyi tercih ediyorlar. Yazıya dökmüyorlar.

Hakem süzgecinden geçerek yayın yapmaya gelince, şimdi piyasada yayın yaparsanız, piyasanın denetimi var tabii. Okuyucu buluyorsan, yayın yapıyorsun; ama bu tek başına bilimsel denetim olmuyor. Piyasa dışında, üniversite yayınlarına yahut üniversite süreli yayınlarına girdiğinde süzgeçsiz geçiyor. Bu da akademik hayatın bir hastalığıdır. Bizde eleştirinin olmaması, birbirimizi sözlü eleştiriyle, sözlü değerlendirmeyle yetinmemiz, başka bakımdan yararlı ve iyi bulduğum geleneksel üniversite sisteminden gelen bir özellik de olabilir. Bir belli hiyerarşisi vardır. Kıta Avrupa kürsü sistemidir bu. Gençler yaşlılar tarafından yetiştirilir, korunur ve baba oğul ilişkisi içinde yönlendirilir ve ondan sonra görevi yavaş yavaş devralırlar. O ilişki içinde gencin üst kuşağı eleştirmesi zordur.

Mesela, bizim Siyasal Bilgiler, bu geleneği zorlamış kurumlardan biridir. Hatta başımıza gelen çok iş de o yüzden gelmiştir. Örnek olarak, Yılmaz Akyüz'ün üst kuşak iktisatçıların bir bölümüne değer vermeyişi ve bunu da belli edişi, bana göre, siyaset dışında Yılmaz'ın SBF'den tasfiyesinin arkasında yatan ana etkenlerden biri olmuştur. 1960'lı yıllarda yetişen bizim kuşak büyüklerine karşı o kadar da saygılı

olmamıştır, ama bu biraz SBF'nin istisnasıdır. Genel olarak o hiyerarşik yapı içinde gençler büyükleri eleştirmezler; ama daha da kötüsü birbirlerini eleştirmekten de kaçınmışlardır. Bunu aşıp aşamayacağımızdan da şüpheliyim. Aşmaya çalışmak lazım ama.

III

■ Başka bir soru grubuna geçelim isterseniz. Bazı iktisadi sorunlar konusundaki görüşlerinizi soracağım. Büyüme, istihdam, işsizlik, enflasyon, gelir dağılımı gibi sorunlar için, hem genel olarak, hem de Türkiye açısından, bir açıklamanız veya modeliniz var mı?

■ 1980 yılına geldiğimizde benim formasyonum genel olarak ekonomi politik doğrultulu olduğu için uğraştığım konular bölüşüm ve uzun dönem büyüme sorunları ile, kalkınma, azgelişmişlik ve bir sistem olarak dünya ekonomisinin işleyiş süreçleri ve dönüşüm eğilimleri ile ilgilidir. Fakat 1980 sonrasında Türkiye'nin özel koşullarında biz daha kısa dönemli sorunlarla uğraşmaya kendimizi mecbur hissettik. Yani o dönem, birçok eski tavırların filan dağıldığı bir dönemdir. Kısa dönemli sorunların Türkiye ekonomisinin orta ve uzun dönemli temel parametrelerini etkileyeceği anlaşıldığı andan itibaren ben ve galiba bazı arkadaşlar istikrar ve kısa dönemli yapısal uyum sorunlarıyla uğraşmak zorunda hissettik kendimizi. İyi de oldu; çünkü kendi açımdan söyleyeyim yeni şeyler öğrendim. Belki de ekonomi politikten aldığımız aletlerin bir kısmını bu alana kaydırma imkânına sahip olduk.

İktisat politikasının kısa dönemli sorunları ile uğraşır ve tartışırken dahi iktisatın temel uzun dönemli amaçlarından kopmamak gerektiğini düşünüyorum. Bu uzun dönemli amaçlar da bana göre üçe indirgenebilir. Birisi büyümedir. İkincisi bölüşümdür. Üçüncüsü de Türkiye konumundaki bir ekonomi için geçerlidir; ona isterseniz ekonomik bağımsızlık deyin, kestirme bir ifadeyle. Buna İngilizce "self-reliance" diyorlar. Bu üç öğe üzerinde tartışmaları odaklaştırmak daima

lazım bence. Yani bu çerçeve içinde ben bu üç önemli amacın yakın geçmişte, sadece Türkiye'de değil genel olarak dünyada iktisat politikaları tartışmaları içinde kaybolduğunu ve arka plana atıldığını düşünüyorum. Refah bağlantısı olan politika hedefleri sadece bunlar. Bunların dışında doğrudan doğruya refah bağlantısı olan politika hedefleri tanımlanabileceğini sanmıyorum.

Enflasyonun kötülüğü bunlardan birini bozduğu, bunlardan birine bağlanabileceği içindir. İşsizlik doğrudan doğruya bölüşüm ve büyümenin bileşkesidir. Dış denge, dış açık meseleleri de kendi başına kötü bir şey değildir; ama ya ekonomik bağımsızlık dediğimiz amacı, yahut da büyümeyi etkilediği için gündeme gelir. Ama bu temel sebepleri unutup doğrudan refah bağlantları olmayan istikrar sorunlarıyla, diyelim enflasyon sorunuyla çok uğraştığımızı sanıyorum. Bunların gündeme fazla hâkim olduğunu düşünüyorum.

■ Ama kısa dönemde çok kişiyi ilgilendiriyor ve doğrudan gelir dağılımına etki ediyor...

■ Nötr olmadığı için.

■ Evet, nötr olmadığı için tabii...

■ Biraz önce sözünü ettiğimiz üç temel amaç bakımından nötr olsa enflasyonla kimse uğraşmaz, ama onu unutuyoruz. Bakın şimdi, Türkiye 10 yıldır 15 yıldır enflasyonla uğraşıyor, Niye uğraşıyor? Bölüşümü bozduğu için uğraşıyor güya. Enflasyonu düzeltmenin ana araçlarından biri olarak da bölüşüm parametreleriyle oynuyor ve bunları bozarak oynuyor. Şimdi bunun arkasındaki argüman nedir? 10 yıldır, 12 yıldır enflasyonu düşüremedik. Enflasyon kronikleşerek devam etti. Gerçek maksadımız enflasyon değil de bölüşüm olsaydı bu yolu izlemezdik. 12 yılın hikâyesi şudur: Bölüşüm bozulmuş, enflasyon devam etmiştir. Aynı çabayı iktisat politikacıları hiperenflasyona yönelmeyecek bir düzeyde enflasyonu nötralize etmeye sarf etselerdi de belki bugünkünden daha fazla enflasyon olmazdı; ama bölüşüm ilişkileri de bugünkü kadar bozuk olmazdı.

■ **Yani daha açık bir ifadeyle bir endeksleme mi düşünüyorsunuz?**

■ Endeksleme bana hiçbir zaman ters gelen bir çözüm olmamıştır. Başında ben bunu ters bir zamanda önerdim. Onu kabul edeyim. 1980'de enflasyon yüzde 100'ü bulduğu bir zaman önerdim. Biraz militan bir pozisyondan önerdiğimi itiraf edeyim. Yani işçi ücretlerinin aleyhine gidişi önlemek amacıyla yaptım bu öneriyi. O noktada endeksleme yapılsaydı, belki hiperenflasyon olacaktı, ama ücretler bu kadar erimeyecekti. Ama enflasyon yüzde 30'lar dolayında gezerken endeksleme hiçbir zaman ters gelmedi. Daha doğrusu şöyle diyelim: Yüzde 50'li, 60'lı enflasyon dönemlerinde esasen endeksli yaşıyoruz. Ama sadece bazı kategorilerde açık endekslemeler oluyor. Döviz kuru, yahut mevduat açık olarak endeksleniyor. Bazıları için ise çaktırmadan endekslemeler yapılıyor. Mesela, ücetlerde endeksleme katsayısı 1'den düşük olarak yapıldı uzun yıllar. Döviz kuru 1'in üstünde katsayıyla endekslendi, mevduat 1'in üzerinde katsayıyla endekslendi. Kur ve mevduatla ilgili endeksleme açıkça yapıldı; ücretlerde endeksleme de bilinçli olarak yapıldı, ama çaktırmadan yapıldı.

Şimdi, dolayısıyla zaten endeksle yaşayan bir dünyada, özellikle bölüşüm değişkenlerini masanın üstüne koyarak bilinçli bir endekslemeden yanayım ben. Ama enflasyon yüzde 50'nin üzerinde iken bu tehlikeli olabilir. Yüzde 50'nin altında iken de ben fazla tehlikeli görmüyorum. O zaman iktisat politikası endeksleme katsayılarını hiperenflasyonu göz önünde tutarak dıştan ve içten gelen şoklara karşı bertaraf edecek düzeltmeler yapacak. Bu da bir anlamda bir sosyal anlaşma, sosyal uzlaşma ile mümkün olacak. Tabii hemen şunu söyleyeyim, benim bu yaklaşımım, sizin de anladığınız gibi, maliyet öğelerinden gelen bir enflasyon açıklamasına; yani bir yerde "inertial" enflasyonun önem taşıdığı teşhisine daha yatkın. 1980'li yılların önemlice bölümünde bu tür enflasyon sürecinin belirleyici olduğunu düşünüyorum. Yani bunun evrensel, geçerliliği olan bir enflasyon modeli olduğunu iddia etmiyorum; ama Türkiye'nin, hatta belki de Üçüncü Dünyanın 1980'li yıllarda karşılaştığı enflasyon sorununa,

hiperenflasyon süreçlerini dışlarsak, esas olarak böyle bakılması gerektiği söylenebilir.

■ Enflasyon için somut bir düşünceniz, bir modeliniz var mı? Hem dünya, hem Türkiye açısından. Kısa dönemli çözümlerde bile uzun dönemle ilgili noktaları gözden kaçırmayalım diyorsunuz. Ama işte önümüzde enflasyon diye bir sorun var ve size iktisatçı olarak çözümünü soruyorlar. Ne diyorsunuz?

■ Şöyle bir yaklaşımdan hareket ediyorum: Yüzde 50'ler eşiğinde dolaşan; onu aşmayan bir enflasyonun, temel iktisat politikası amaçlarına yeniden dönmemize imkân vereceğini düşünüyorum.

■ Şöyle mi anlıyorum? Yüzde 50'ye kadar olan enflasyonu hem dünyadaki azgelişmiş ülkeler, hem Türkiye için kabul edilebilir bir düzey olarak görüyorsunuz ve bu düzey sosyal yapıyı endeksleme gibi bir düzenleme ile bozmaz diyorsunuz?

■ Evet, bunun da zor bir iş olduğunu kabul ediyorum. Fakat bunun alternatifinin çok tahripkâr olduğunu düşünüyorum. 1980'li yılların bana göre en acı yönü bu olmuştur. Resmi yaklaşım, enflasyon söylemini bölüşümü bozmak için kullanmıştır. Bölüşüm öyle bir noktaya gelmiştir ki, bozanlar bile, "Yahu fazla ileriye gittik bu kadar da olmaz" diyorlar. Bu bozulmanın sonunda ben sadece belli sosyal grupların refahının gerilediğini değil; Türkiye'nin siyasi ve sosyal yapısının da büyük tahribat aldığını düşünüyorum. Mesela Türkiye'deki dinci akımların bu kadar kuvvetlenmesinin arkasında gelir dağılımındaki bozulmanın, 12 Eylülün siyasi ortamı içindeki bozulmanın, önemli rol oynadığını düşünüyorum. 1970'ler Türkiye'de işçi sınıfı için, çalışan sınıflar için çağdaş hayata uzanmanın yıllarıdır aynı zamanda. O ortam içinde dinci akımların gelişme potansiyeli normalin üstünde değildir; ama 1980'li yıllar bu tahribatı yapmıştır.

Tekrar dönecek olursak, hiperenflasyon olasılığını sürekli bir tehlike olarak zihnimizde tutmak şartıyla, yüzde 50'ler civarlarında bir enflasyonun yaşanabilir bir enflasyon

olduğunu düşünüyorum. Şimdi tabii buna karşı savlar gelecek ve Latin Amerika örneği verilecek. Kabul, Latin Amerika bugün bunalımda; ama uzun yıllar da bu enflasyonla yaşadı ve gelişti. Yani Brezilya'nın ekonomik gelişmesi endekslemeli bir yüksek enflasyon içinde gerçekleşti. Bir gelişme süreci olmuştur. Fazla Latin Amerika benzetmesi yapmak istemiyorum. İktisat politikalarında galiba azgelişmiş bölgelerin coğrafi kaderleri de var. Mesela Asya ve Ortadoğu hiperenflasyona kolay gitmiyor; Latin Amerika çok kolay gidiyor. Sosyal ve tarihsel bir belirleyicilik var.

■ **Ben şöyle anladım: Türkiye gibi bir ekonominin, ki bunu genelleştirmek de mümkün, enflasyon oranını yüzde 50'nin çok altına çekmek demek, büyüme gibi başka şeylerden fedakârlıkla mümkündür. Dolayısıyla, yüzde 50 sınırını aşmamayı hep göz önünde bulundurarak ve fakat belli bir büyüme oranını hedefleyerek, enflasyona katlanmak lazım.**

■ Şimdi buna bir iki şey ekleyeyim isterseniz.

■ **İşsizlik konusu da var tabii...**

■ Tabii işsizlik ve büyüme bana göre çok stratejik. Büyümeyi de potansiyel büyüme olarak düşünüyorum. Yani milli gelirin fiili yıllık artışları olarak değil, büyüme potansiyeli olarak düşünüyorum. Gerçi siz, Türkiye sorusu soracaktınız, ama ona da bir geçiş yapayım.

■ **Evet, Türkiye'ye de değinsek iyi olur...**

■ Mesela Türkiye'nin 1980'li yıllarını, yatırım profilinin zayıfladığı, potansiyel büyümenin de düştüğü yıllar olarak görüyorum ben. 1987 fiyatlarıyla hesaplarsak, Türkiye'de 1989'da 1977'ye göre yatırım oranı daha düşüktür. Belli sektörlerde ise, yatırım düzeyi reel olarak 1977'ye göre gerilemiştir, bunlar ana üretken sektörlerdir; yani madencilik, imalat sanayii ve tarımdır. Bu düşme hem özel, hem de kamusal yatırımlarda var. Bu, bana göre çok vahimdir. Çünkü ekonominin büyüme potansiyeli aşınmıştır. Ekonomide, ka-

pasite oranları genişleyerek gelir artışları sağlamıştır. Kaynaklarının daha büyüğünü dış pazarlara yönlendirebilmiştir. Kapasite üst sınırına yaklaştığı dönemde, yani 1985'te bir büyüme konjonktürüne girmiştir. Üç yılda tıkanmıştır, enflasyon hızlanmıştır. Yani Türkiye ekonomisinin büyüme potansiyeli aşındığı için üç yılda büyüme konjonktürü stagflasyonla tıkanmıştır.

Bana göre, o yüzden büyüme sorununun potansiyel büyüme, yahut büyüme potansiyeli olarak alınması, sermaye birikimi ve yatırım öğelerinin özellikle analizin merkezine gelmesi gerekir. 1980'li yıllarda, dikkat ederseniz bu vurgulamayı çok az insan yaptı Türkiye'de ve dünyada. IMF ve Dünya Bankası söyleminin egemen olduğu katkılara bakacak olursanız kamu kesimi, borçlanma gereksinmesi kavramı çok merkezi olmuştur. Ama yatırım bu analizlerde yoktur. Kamu sektörü borçlanma gereksinimi kavramının bu kadar merkezi rol oynadığı; fakat birikim oranları ve yatırımların dağılımı analizinin bu kadar arka planda kaldığı bir iktisat söylemini ben biraz sapkınca buluyorum açıkçası. Ve bunu hem ekonomi politiğin kurucularının ve büyük ustalarının, hem de kalkınma iktisatının kurucularının ve büyük ustalarının katiyen anlayamayacakları bir sapkınlık olarak düşünüyorum.

Bana göre, iktisat politikası söyleminde enflasyonu, kamu açığını ve parasal hedefleri arka plana atmalıyız. Bunlar bize ancak temel hedeflerimizi bozdukları ölçüde; yani büyümeyi dinamitlediği; bölüşümü bozduğu veya Türkiye'nin dış bağımlılığını arttırdığı sürece tahlile girmelidirler. Analizin merkezine sermaye birikimi, sermaye birikiminin içeriği, profili, yatırımların sektörel dağılımı, tasarruf oranları girmelidir. Yatırım oranlarına bağlı olarak iç ve dış açık sorunlarına bizi götüren kavram da tabii tasarruf oranlarıdır. O da stratejik bir değişkendir. İşte bu temalara kaymamız gerektiğini düşünüyorum.

■ Enflasyonun ve kamu kesimi borçlanma gereksinimi gibi bazı kavramların geri plana atılmasını, büyümenin ve onu belirleyen yatırımın, sermaye birikiminin ön plana çıkarılmasını söylüyorsunuz. Bu konu-

da dengeli olmak gerekmez mi? Özellikle son zamanlarda deniyor ki, bu tür bir yaklaşımı sosyalist ülkeler denediler, fakat belli bir noktada tıkandılar. Çünkü, o ülkelerde fiziki yatırımın ön plana alınması kaynakların etkin kullanımı anlamına gelmedi. Kaynaklar etkin kullanılamadığı için ve bir noktadan sonra bunların israfına yol açtığı için sistem tıkandı deniyor. Bu noktaları da dikkate alarak söylediklerinizde revizyon yapılması gerekir mi?

■ Bu konuda aslında ekstansif ve entansif diyebileceğimiz veya yaygın ve yoğun iki farklı büyüme biçimi arasında ayrım yapabileceğimizi sanıyorum. Yaygın (ekstansif) büyüme esas olarak yeni kaynak yaratarak, işsizleri ve tam çalışmayan işgücünü bu yeni yatırım alanlarına çekerek, yani toplumdaki atıl emek rezervlerini kullanarak sağlanan büyüme süreci. Bu büyüme sürecinin stratejik öğesi şüphesiz birikim oranı ve yatırımların sektörel profili oluyor. Ve belli bir azgelişmişlik noktasından sanayileşmenin belli bir noktasına gelinceye kadar 20. yüzyılda bunun dışında bir büyüme modeli bana göre geçerli değil. Bütün başarılı büyüme deneyleri de aşağı yukarı böyle olmuştur.

Yaygın büyüme, iyi kötü, Türkiye'nin 1980'li yıllara kadar izlediği büyüme biçimidir. Sovyet sanayileşmesi, Üçüncü Dünyanın sosyalist sanayileşme deneyimleri, Güney Kore'nin ihracata dönük sanayileşme deneyimi de budur. Şimdi bunun sınırına er geç gelinecektir. Ondan sonra bu geçerliliğini yitirir. Doğu Avrupa'nın ve Sovyetler Birliği'nin içinde bulunduğu ekonomik bunalımın yapısal boyutu budur bence. Bu büyüme modelinin sınırlarına gelinmiştir. Emek rezervleri tükenmiştir. Ekstansif büyümenin iktisat politikası mekanizmasında, stratejik olan yatırım planlamasıdır. İkinci modelde ise etkinliktir Yani statik veya yarı dinamik etkinlik gündeme gelir. Mevcut kaynaklar içindeki israf öğeleri karşımıza çıkar, önem kazanır. Yaygın büyümeye dönük merkezi yatırım planlamasıyla Sovyet ekonomisinin yahut Doğu Avrupa ekonomilerinin bugünkü sorunlarına çare bulunmayacağı da, deneyimle ortaya çıktı. Biz ise henüz o eşiğe gelmedik. Yani Türkiye bugün emek rezervleri hâlâ çok yüksek olan bir ülke ve yatırım planlamasının, yaygın yatı-

rım süreci yoluyla büyüme temposunu hızlandırma seçeneğinin gündemden çıktığı noktaya gelmedi. Mesela, belki Güney Kore o eşiğe gelmiştir. Onun için Güney Kore'de piyasa çözümlerine dönük yönelişlerin, apriori olarak karşısına çıkmak yanlış olabilir.

Yalnız bir zamanlar ideolojik söylemde piyasa çözümlerinin ideal laboratuvarı ve örnek ülkesi olarak gösterilen Güney Kore, bilimsel analize geçildiği andan itibaren görüldü ki, etkili devlet planlamasının ve kaynakların merkezi bir otorite tarafından bilinçli, belli hedeflere yönelik biçimde kullanılmasının bir başarı örneğidir. Öncelikler değişiktir; yani klasik Sovyet sanayileşmesiyle Güney Kore sanayileşmesi arasında o fark vardır; ama fark, esas olarak sadece odur. Onun için ben şu günlerde bizde pek moda olan, sosyalist planlamanın çökmesinin planlamayı genel olarak demode ettiğine ilişkin görüşleri pek geçerli bulmuyorum. Biz hâlâ sermaye birikimini, yatırım oranlarını, yatırımların sektörel dağılımını ve bütün bunlara dönük yatırım planlamasını iktisat politikalarının merkezine alması gereken bir gelişme düzeyindeyiz. Piyasa, yatırım konusuna geldiği andan itibaren miyoptur. Yani piyasanın yatırım sorunlarına verdiği cevapların kısa görüşlü, yakını gören, uzağı görmeyen bir sapma içinde olduğunu söylemek mümkündür.

■ Konuyu Türkiye'ye getiriyorum gene. Türkiye'de 1970'lerde oransal olarak da, mutlak olarak da daha çok yatırım yapıldı; fakat buna rağmen özellikle yatırım oranının ve miktarının en yüksek olduğu 1976-77 yıllarından başlayarak şu veya bu nedenle büyüme tıkandı. Şimdi, o yıllarda yatırım vardı, ama etkin kullanılmadığı için büyümeye olan katkısı olabileceğinden daha az olduğu gibi, daha sonraki tıkanmaya da etkisi oldu. Bazı yatırımların devlet yahut merkezi planlama yoluyla belirlenip yapılması konusunda herhalde anlaşabiliyoruz. Ama başka türlü yatırımlar için bir fiyat mekanizması önderliğine güvenmek gerekmez mi?

■ 1970'li yılların krizine, aşırı genişlemeci politikaların katkısı olmuştur; onu inkâr etmiyorum. Açıkçası, 1974 sonrasındaki dönemde ekonomiyi serinletmek; rölantiye almak

gerektiğini yadsımıyorum. Bir dış tıkanma ve kısıtlama gündeme, hiç şüphe yok, 1974 petrol zammıyla geldi. Nitekim, aşağı yukarı benzeri sorunlarla karşı karşıya gelen Hindistan duyarlı ve uyanık olduğu için 1974'te serinlemeye geçti, büyük iniş çıkışlar göstermeden, bizim bunalıma saplandığımız 1970'li yılların ikinci yarısını salimen atlatabildi. Dolayısıyla orada büyük model değişiklikleri, köşeli dönüşler olmadı. Şuraya geliyorum: İstikrar denilen mesele hiçbir zaman gündemde olmaz diye bir yargıya gelmiş değiliz. İstikrar sorunu 1974-75'te Türkiye'nin gündemine geldiği için, dış tıkanma, yatırım öğesini de içeren talep denetimiyle aşılmak zorundaydı. Buna karşılık istikrar operasyonu 3-4 yıl ertelenerek geldiği için kriz daha da ağır oldu.

1980'li yıllarda ise perspektif bozuldu. Yatırımcı perspektiften kısa dönemli bir perspektife kaydı Türkiye. Şimdi gelelim sorunun ikinci tarafına; yatırımların kamu ve özel sektör arasındaki ayrımına, ya da yatırım kararlarında plan ve piyasa dürtülerini tartışabiliriz. Yatırımlarda plan ve piyasa dürtüleri veya kamu ve özel sektör ayrımı özdeş değil. Ben bu ikinci ayrımın hayli pragmatik şekilde çözüleceğini düşünüyorum. Ben yatırım planlaması dedim; kamu sektörünün öncülüğü demedim. Yatırım planlaması endikatif olarak, Türkiye'de özel sektör için uygulanmıştır ve başarılı olmuştur. Yani Türkiye'de aşağı yukarı yatırımlar merkezi tercihlere tabi olmuştur. Zaman zaman özellikle yatırımların bölgesel dağılımında ölçü de kaçmış olabilir. Fakat planlı dönemin deneyimi Türkiye'de özel sektör yatırımlarını merkezi tercihler, plan hedefleri doğrultusunda yönlendirecek araçların varolduğunu göstermiştir. Dolayısıyla ben yatırım planlamasını savunurken kamu ve özel yatırım ayrımı yapmıyorum.

Ancak şunu söyleyeyim: Türkiye'de özel sektörün uzun vadeli düşünme yeteneklerinin bir hayli zayıf olduğuna ilişkin kuşkularım var. Kamu bunu gidermek zorundadır. Kamu, özel sektörün uzun vadeli perspektiften yoksunluğunu gidermek, ya kendisi yatırarak yahut da ona uzun dönemli perspektifi zorla enjekte ederek gidermek zorundadır. Ama dediğim gibi sadece kamunun yatırım yapması tek çözüm yolu değildir. Özel sektöre o perspektif aşılanabildiği ölçüde iyi olur. Bu bakımdan Türkiye'de özel sektör denen kategorinin

de alt bölümlerinin gözetilmesi gerektiğini düşünüyorum. Sanayici uzun vadeli perspektife daha yatkın olan gruptur. Rantiye ise bu perspektiften en yoksun olan gruptur.

Bütün iktisat politikası, birincinin harcanıp ikincinin kayırıldığı bir platforma kayarsa, yatırım eğilimleri zayıflar. 1980'li yıllar böyle olmuştur. Yatırım eğiliminin, yatırım tutkusunun zayıflamasının arkasındaki sosyoekonomik faktörlerden biri budur. Türkiye'nin 1980'li yıllarının bana göre en olumsuz boyutlarından biri de odur. Kaynak tahsisleri bakımından sermaye sınıfı içindeki önceliklerde önce rantiye, sonra finans, sonra ticaret, sonra sanayi (aşağı yukarı bu sırayla) gözetilmiştir. 1960'lı yıllarda ve 1975'e kadar olan dönemde tam tersineydi. Sanayi, ticaret, finans, rantiyeler sıralaması geçerliydi. Birinci dönem, sanayicilerin altın çağı, yahut sanayicilerin imparatorluğu olmuştur. İkinci dönem ise rantiyelerin imparatorluğu olmuştur. Bu bakımdan sanayici-rantiye karşıtlığında ben şahsen Keynes'i izliyorum ve ikinci dönemi kötü, birinci dönemi iyi görme eğilimindeyim.

■ Bu konuyla ilgili bir soru soracağım. Deniliyor ki, bir ülke için bir doğal büyüme oranı veya doğal işsizlik oranı vardır, bunu zorlarsanız bir süre sonra ekonomi tıkanır, büyümek bir yana stagflasyonist bir ortama gider. Onun için ekonomisinin kendi doğal seyrine bırakılması gerekir. Siz böyle bir düşünceye katılır mısınız? Türkiye için böyle bir yapı söz konusu olabilir mi?

■ Ampirisist bir yaklaşımla 1960'lı, 1970'li yılların potansiyel büyüme hızının yüzde 7'ler civarında, 1977-89 arasının yüzde 4 civarında olduğunu söyleyebilirim. Bu bana göre iki farklı birikim biçiminin doğal büyüme oranıdır bir anlamda. Önceki dönemdeki çevrimler içinde ekonomi 6-7 yılda tıkanmadan tıkanmaya giderdi. 1985-87 arasında ise yeni dönemin doğal büyüme oranı olan yüzde 4 zorlandığı için üç yılda oldu. Bunun arkasında bana göre dönemlerin birikim biçimlerinin doğal büyüme oranları var.

İktisat politikasını yürütenlerin, siyasi iktidarların ana görevlerinden biri de, bana göre, 1990'lı yıllarda Türkiye'nin doğal veya potansiyel büyüme hızını yüzde 4'ten, yüzde 6'ya

çıkarmak olmalıdır. Çünkü toplumsal bakımdan kabul edilebilir bir büyüme hızı da var, bütün bunların dışında. Türkiye için yüzde 4 çok düşüktür, toplumsal bakımdan kabul edilebilir büyüme hızı değildir. Çünkü Türkiye'de nüfus artışı yüksek ve bölüşüm parametreleri çok oynuyor. Yüzde 4 potansiyel büyüme hızıyla bazı sınıf ve grupların reel gelir düzeyleri düşebilir. Bölüşümdeki yıllık değişmeler ve konjonktürel oynamalar yüzünden. Bu da kriz yaratır. 21. yüzyıla giderken Türkiye'de hiçbir sınıf, hele bu noktadan sonra, mutlak durumunun bozulmasını kabul edemez. Göreli durumunun bozulmasını kısa dönemde kabul edebilir.

Yüzde 4'lük bir büyüme potansiyelinin sağladığı manevra marjı düşüktür; bu bir. İkincisi, dış borç yüküne bağlı olarak Türkiye'nin dışa kaynak aktarma sorunları var önümüzdeki yıllarda. Yüzde 4'lük büyüme hızıyla bu da belli sınıf ve grupların mutlak hayat standartlarının düşmesi anlamına gelir. Bunlar, siyasi ve sosyal krizlerin önkoşuludur. O yüzden bizim için önemli olan görev, içinde bulunduğumuz birikim biçiminde bir hayli düşmüş olan potansiyel büyüme hızını yukarı itecek, yüzde 6'lar civarına yükseltecek formülü ve mekanizmayı bulmaktır diye düşünüyorum.

■ Yani sonuç olarak, öyle her dönemde sabit kalan bir doğal büyüme oranı yoktur, değişebilen bir doğal büyüme oranı vardır. Bu oranı akıllı ve bilinçli birtakım politikalarla yükseltmek mümkündür diyorsunuz?

■ Evet, evet.

IV

■ Son gruptaki sorular doğrudan Türkiye ile ilgili...

■ Zaten biraz da değindik.

■ Değindik, doğru. Bu grupta şöyle sorular var. Türkiye bugünkü durumuyla dünyada göreli olarak

neredadir? Son iç ve dış gelişmeler dikkate alındığında, Türkiye iktisadi ve toplumsal olarak nereye doğru gidebilir, nereye doğru gitmelidir? Bunlar geniş boyutlu sorular, ancak iktisatçılar bu tür sorulara da cevap aramak durumunda kalıyorlar.

■ AT ile katma protokolü imzaladığımız yıllarda Ortak Pazara katılma sorunu ile ilgilendim. Bu bağlamda Eskişehir Sanayi Odasıyla ilişkimiz olmuştu hatta. Onlar sanayi çevrelerinin Ortak Pazar aleyhtarı tek lobisini oluşturuyorlardı.

■ 1970'li yıllarda...

■ O dönemde esas olarak klasik gerekçelerle AT'a katılmanın sanayi üzerinde net etkisinin tahripkâr olacağını düşünüyordum. Hâlâ yerli özel sermaye ve devlet sanayii olarak, yani ulusal diyebileceğimiz sanayi kolları üzerinde tam entegrasyonun esas olarak tahripkâr olacağını düşünüyorum. Fakat Türkiye'de sanayinin yıkılacağı öngörüsünün aşırı olduğunu düşünüyorum. Tam üyelik halinde, yahut tam üyeliğe giden bir süreç içinde, yabancı sermayenin Türkiye'yi yatırım yapacağı bir alan olarak görmesi olasılığı vardır. Tam üyeliğe giden yolun yabancı sermayeye getireceği kurumsal güvenceler vardır. Yani bu ülke Avrupa Topluluğuna tam üye olabilme sürecine başlamıştır, dolayısıyla iktisat politikasının parametrelerinde sürpriz değişmeler olmaz bilinci, Avrupa sermayesine Türkiye'yi başka bazı Üçüncü Dünya ülkelerine göre daha çekici bir yatırım alanı olarak gösterebilir. Yapıdan gelen handikapları bir ölçüde bu etken aşabilir.

Dolayısıyla, Türkiye'nin Avrupa Topluluğuna üye olmasının sanayinin tasfiyesi anlamına geleceği öngörüsünde değilim. Tabii niteliğini büyük ölçüde yitirmiş bir sanayi yapısının ne kadar istenir olduğu ayrı bir soru. Makine Mühendisleri Odasının 1987 kongresinde, tam bu konuda bir tebliğim var. Fakat bütün bunların dışında Avrupa Topluluğunun bizi alacağını düşünmüyorum. Ben bunu çok önceden, Doğu Avrupa faktörü gelmeden önce de söyledim. Çok basit sağduyuyla olaya bakın. Avrupa'yı gezin. Sade insanlarla veyahut karar verme noktasına yakın olan kimselerle görüşün:

serbest işçi dolaşımına dönük nihai olarak hiçbir seçeneği kabul etmeyecekler. İdeolojik olarak, ekonomik olarak, sosyal olarak. Onun için, bu olmayacak duaya amin demektir. Öteden beri bunu savunuyorum.

■ Yani AT üyeliği 2000'li yıllarda da olmayacak?

■ Bana göre 2000'li yıllarda da olmayacaktır. Çünkü, Avrupa'nın aşağı yukarı gündemi belli olmuştur. Doğu Avrupa, belki de son genişleme halkası olacaktır. Doğu Avrupa'dan Batı Avrupa'ya emek hareketleri gündeme gelecektir ve Batı Avrupa ülkeleri bu hareketlere uyum sağlamakta sosyal bakımdan zorlanacaklardır. 55-60 milyonluk bir ülkeden gelecek yeni bir insangücü dalgasını katiyen kabul edemezler. 2000'li yıllardan çok sonraya kadar uzayan öngörü yapamayız; ama bu nedenlerle Türkiye'nin gündemini Avrupa Topluluğu içinde tutmak hatalı olmuştur. Zaten bu olumsuzlukları fark edince bizim siyasilerimiz yavaş yavaş, AT'ı gündemdışına kaydırdılar. Fakat perspektifleri olmadığı için de "ne yapalım, nereye gidelim" sorusu içinde bunalıp duruyorlar. Çünkü şöyle garip bir yol ayrımında hissediyorlar kendilerini: ya Avrupa'ya, ya İslamcı karanlığa. Sezgiyle ve ürküntüyle Türkiye'nin etkili sermaye çevreleri ve laik çevrelerin bir bölümü seçenekleri böyle görüyorlar.

■ Aydınlarımız da mı?

■ Aydınlarımız da var. Dolayısıyla Avrupa yolunun Türkiye lehinde veya aleyhindeki ekonomik sonuçlarını bir yana bırakalım. Avrupa yolu olmayacağına göre; öbüründen de çok ürktüklerine göre ümitsizlik ve moral bozukluğu içindeler. Dolayısıyla bana göre çıkar yol, şu anda pek çok kişinin demode ve çağımız için geçersiz gördüğü kendi ayakları üzerinde duran, yani özgüçlerine dayanan, bir gelişme çizgisine dönüp dolaşıp geliyor.

Otarşik katiyen değil. Fakat, sosyal bakımdan kabul edilebilir bir büyüme hızının gerektireceği dış kaynakları yani ithalat gereksinimlerini ulusal kaynaklarıyla karşılayabilen bir ekonomik yapının önemi çıkıyor tekrar. Kendi ayakları üzerinde durarak dünyaya açılan ve yanaşabilen bir ekono-

mi. Şimdi ben solda yer alan bir iktisatçı olarak vermeyi istemediğim örneği vermek zorunda kalıyorum. İşte Güney Kore... Güney Kore, geri kalmış bir yapıda iken, Avrupa Topluluğu, Amerika, Japonya ile entegrasyona yönelmeden ve hatta yabancı sermaye yatırımları önemli boyutlarda olmadan, kendi ayakları üzerinde durarak dünyaya çıkabildiği bir ekonomik yapıya ulaşmıştır. İmkânsız değildir.

Dolayısıyla, ekonomik bağımsızlık veya "self-reliance" gibi kavramların yeniden gündeme gelmesi zorunludur bence. İktisatçı olarak da, aydın olarak da, siyasetçi olarak da. Aksi halde, Avrupa'nın reddettiği, nereye gideceği belli olmayan, morali bozulan, kaybolup giden, perspektifi olmayan siyasi kadroların ülkesi haline geliriz ki, Türkiye buna layık değildir. Dünyadaki yeri açısından Türkiye yalnız değildir. Türkiye kendi kalkınma stratejisini, gelişme çizgisini dünya gerçeklerini dikkate alarak, fakat içsel toplumsal dinamiklerden kaynaklanarak oluşturmak; iç dengeleriyle belirlemek ve dünyaya bu şekilde bakmak zorunda. Aksi halde sonuç çaresizlik ve teslimiyettir; yani bunun dışında bir seçenek yok.

■ Yahut da çatışmalı, herkesin bir tarafa çekmek istediği bir ortam daha çok belirgin olacaktır.

■ Öyle tabii. Böyle bir perspektife yönelmediği takdirde demin söylediğimiz korkulu öbür seçenek gündeme gelir. Savrulur gider. Bu diyelim İslam Ortak Pazarı temalarıyla başlar. Ondan sonra yavaş yavaş, kurumların da uyum sağlaması filan biçiminde bir yerlere gitmeye başlarız. Tabii biraz spekülasyonla abartıyorum; ama bu gidiş mümkündür. Onun için, Türkiye şahsiyeti olan ve kendi ayakları üzerinde durmayı hedefleyen ulusalcı bir çizgiye yönelmeli. Her şeye rağmen bunu çekinerek söylüyorum, yani "ulusalcı" ifadesi karikatürize edilerek saldırıya uğrayan, demode sayılan bir terim olduğu için çekiniyorum. Ama her şeye rağmen söylüyorum. Türkiye otarşik değil, kendi yağıyla kavrulan da değil; ama ulusalcı, ekonomik bağımsızlığa önem veren bir bakış açısı ile dünyaya bakmak zorunda; onun dışında hiçbir seçenek yok.

■ Peki, Türkiye bunu nasıl yapacak size göre? İkti-

sadi olarak, siyasi olarak ve toplumsal olarak nasıl yapacak?

■ Kestirme bir çözüm yolu soruyorsanız; bir şekilde dış borç belasını hafifletebilmeli. Bunu yapabilecek nesnel imkânları var Türkiye'nin. Yani ekonominin makroekonomik değişkenlerinin bugün ulaştığı nicel değerler buna imkân verebilir. Dış borç yükümlülüğünü dışlayabilecek olursak, kendi ayakları üzerinde duran bir büyüme çizgisini bölüşüm parametrelerini de bozmadan, oldukça sağlıklı bir şekilde sürdürecek öğeleri var. Bu önemli bir edinimdir. Açıkça söyleyeyim, 1980'li yılların belki de tek önemli kazanımı burada yatıyor. 1970'li yılların sonunda bunu söyleyemezdik. O dönemde daha düşük bir dış borç yükümlülüğü olmasına rağmen, Türkiye yüzde 6-7'lik büyüme hızını, dış açık vermeden sürdüremezdi. Bugün sürdürebilir. Ama dış borç sorunu yüzünden Türkiye önümüzdeki yıllarda dış dünyaya net kaynak transferi sorunuyla karşı karşıya kalıyor.

■ Bugün de var aynı durum...

■ Bugün de hatta. Bir hesaba göre 1987'den beri; bir diğer hesaba göre 1984'ten beri dışarıya kaynak aktarıyoruz. Faiz hariç ödemeler dengesinin cari işlemlerinin fazla verdiği ilk yıl 1984'tür. Ama sermaye kalemleri içinde, borç yaratan kalemlerle borç ödeyen kalemler arasındaki bilanço ise 2 yıldır dışarıya kaynak aktardığımızı gösteriyor. Bu 1990'lı yıllarda da böyle devam edecek. Bu bir yerden, ulusal ekonomiden ödenecek. Bölüşümü daha da bozarak yoksul sınıfların bu yükün büyük bölümünü sırtlanma olasılığı bana göre yok artık. Orada esneklik yok. İki rezerv kalıyor: Burjuvazinin vergilenmesi veya sermaye birikiminin düşürülmesi.

Birincisi oldukça önemli bir siyasi iktidar değişikliği gerektirir. Burjuvazinin üretken ve yatırımcı olmayan kanatlarına yüklenilirse; oralarda bir rezerv var gibi geliyor. Fakat bugünkü iktisat politikası parametreleri içinde, bizim burjuvazimiz çok fazla uzmanlaşmadığı için, örneğin rantiyelere ve finansa yönelik bir yüklenme sanayicinin de ürkmesine yol açıp büyük sermaye kaçışına yol açabilir mi? Bu soru gündeme geliyor. Çok usta ve ince bir siyasi operasyon lazım

orada. Siyasetle sınıf ve ekonomik gruplar arasındaki ilişkilerin çok iyi kurulması lazım. Çok iyi planlanması lazım. Sanayi sermayesini tutup paraziter burjuvaziyi ezmeyi göze alan bir siyasi ortam lazım. Şimdi o da olmasa kalan tek rezerv yatırımlardır. Yatırım yapmadan zaten dış fazla da sağlayamaz bu ekonomi. Yani dışarıya kaynak aktarmaya imkân verecek ihracat fazlası sağlayamaz. Bu nedenle bana göre ek bir seçenek gündeme geliyor. Bir şekilde bir büyük borç ferahlaması operasyonu gerekecek.

■ Yani borç ertelemesi mi?

■ İşte bir operasyon gerekecek. Yani tek yönlü mü, anlaşarak mı? Onu bilemiyorum. Bu yapılamaz ise, sanayici perspektifi ağır basan, sermayenin diğer gruplarına yüklenmeyi üstlenebilecek büyük bir iç operasyon gerekecek. Ama tek başına, bir dış borç hafiflemesi olmadan bu çok karışık operasyonun yeteceğini sanmıyorum. Sözünü ettiğim operasyonun arkasındaki kritik öğe, büyük bir vergi reformu. Yatırıma dönük sanayici kârlarına belli biçimlerinde imkân ve muafiyet veren; fakat diğer mülk gelirlerini finansı, gayri menkul değer artışlarını spekülatif kazançları ve rant biçimlerini de yüksek oranda vergileyebilen bir operasyon gerekiyor sanıyorum. Onun getireceği kaynağın dış borç rahatlamasını tamamen gündemdışı bırakacağına da emin değilim; yani hesap yapmak lazım. Bunu değişkenlerin nicel boyutları üzerinde egzersiz yaparak değil de, genel bir çerçevede söylüyorum.

■ İç borç çok önemli bir faktör değil mi diyorsunuz?

■ İç borç, bir kere önemli bir bölüşüm faktörü; ayrıca, iç borç faizleri bütçe üzerinde baskı yapıyor. Bütçe üzerindeki baskı da kamuya kaynak kullanımında kısıtlama getiriyor. Yatırımları bağlıyorsunuz, duruyor. Yakında hesap ettim. 1988'de faiz gelirleri milli gelirin yüzde 14'ünü buldu. Buna döviz hesapları ve vadeli mevduat faizleriyle devlet tahvili faizlerini katıyorum. Bu tabii hem bölüşümü, hem de kaynak kullanımını bozuyor. Toplam tasarruf oranı olarak da,

toplam yatırım eğilimleri olarak da bozuyor. İç borç, devlet bütçesinin elini kolunu bağlaması ve faiz gelirlerinin yüksek boyutlara ulaşması yüzünden sorun oldu.

■ Çözüm için siyasal ve toplumsal bir anlaşmaya doğru gidilmesi gerekir sonucunu mu çıkarıyorsunuz?

■ Elbette.

■ Daha somut olarak, temel ekonomik konularda uzlaşma gerekiyor...

■ Konuyu biraz siyasete bağlayarak şöyle yanıtlamak istiyorum. Türkiye'de 1970'li yılların sonunda ekonomik krizi siyasi krize dönüştüren ana faktör, toplumsal sınıflar arasında sözünü ettiğimiz uzlaşmanın yapılamamış olmasıdır. Yapılamamış olmasının arkasında da Türkiye'nin Avrupai anlamda bir burjuva demokrasisine kavuşmuş olmaması geliyor. 1960'lı ve 1970'li yıllarda Türkiye'de sendika ve işçi hareketi ile köylülüğün talepleri, sosyal dengelerin yahut politik dengelerin ve özellikle seçim konjonktürünün gereği kadar karşılanırdı. Bu düzenleme biçiminde büyük bir siyasi krizin eşiğinde siyaseti de içeren bir toplumsal anlaşma yapmanın modeli yoktur. Çünkü sosyal demokrat partiler yoktu, batılı anlamıyla.

Petrol krizini Batı Avrupa da yaşadı; Türkiye de yaşadı. Batı Avrupa'da büyük işçi sınıfı partileri ve hareketleri, sosyal demokrat, hatta yer yer komünist hareketlerle sermaye partileri arasında bir belli sosyal uzlaşma oldu. İktidardaysa sosyal demokrat hareketler, sendikal hareketi frenlediler. Muhalefette ise, yine işçi sınıfının ekonomik taleplerini frenlediler. Bir siyasi krize yönlendirmediler. Türkiye'de bu yapılmadı. Çelişkileri sermaye lehine 12 Eylül rejimi çözdü. 1990'lı yıllarda bunun yapılması gerekli bence.

■ Öncelikli olarak hangi konularda yapılması lazım bu siyasal ve toplumsal anlaşmanın?

■ Türkiye'de aslında bu anlaşmayı yapacak kurumsal ve siyasi mekanizmalar yok. Kendisine Sosyal Demokrat Parti demesine rağmen bizim o partimizin, mesela sendikalarla,

işçi ve köylü talepleriyle organik ilişkisi yok. Sosyal demokrat partiler batıda hiç olmazsa kendi sendikal hareketinin organik bir uzantısıdır. İsveç'te öyledir, İngiltere'de öyledir, Almanya'da öyledir. Fransa'da ve İtalya'da biraz zayıftır ama, oralarda da komünist partileri sendikal hareket içinde güçlü. Türkiye'de bu çerçeve yok. Onun için sosyal anlaşma, bir şekilde dönüp dolaşıp Türkiye'nin sol partilerinin emekçi sınıflarla organik bağlar kurmasını gerekli kılıyor. Bu, Sosyal Demokrat Parti becerebilirse, sendikal hareketle daha organik ilişkiler kurarak olacaktır. Veyahut başka sosyalist partiler gündeme gelecek ve onlar bu işi yapacaklar.

Uzlaşma alanı da şudur: Toplu pazarlık konusu olmayan bölüşüm değişkenlerinin enflasyona endekslenmesini kabul etmek lazım. Bu asgari ücret olur, emekli aylıkları olur. Vergi dilimleri olabilir. Taban fiyatlar olabilir. Bunun ötesinde aslında bir demokraside olduğu gibi, endekslemeyi de kapsayan, ama reel bölüşüm değişkenlerini pazarlık konusu yapan bir çerçeve çizmek gerekir. Bu da büyük sendikalarla siyasi iktidarın pazarlıkla halledebileceği bir model içinde olur. Reel düzeyler belki endekslenir, ücretlerin reel gerilemesi önlenir. Ama onu aşan büyüme öğeleri, bir şekilde pazarlıkla bölüşüm çözümlerine dönüştürülür.

Ben toplu sözleşme düzeninde fazla devlet müdahalelerine taraftar değilim. Çünkü endekslemenin ideal ortamı tam otoriter yapıdır. Demokrasiyle uzlaşmaz. Ama endeksleme büyük demokratik pazarlıklarda yer alan bir alandır. Büyük bir sosyal uzlaşma için o sosyal uzlaşmayı yapacak siyasi ortamın da olması lazım. Yani Türkiye'nin artık yasaklarla gidebileceği bir yer yok. Bütün siyasi ve sosyal hareketlerin, en aşırılar dahil, partileşmesi ve kendi taleplerini siyaset platformuna getirebilmesi lazım. Parlamenter sistem içinde taleplerin karşılanmasını, çıkar çatışmalarının çözülmesini kabul etmemiz lazım diyorum.

■ İktisatla ve iktisatçılarla başladık ve onlarla bitirelim. Biz, iktisatçılar olarak, bir toplumsal uzlaşma sürecine nasıl katkıda bulunabiliriz? Bir kere böyle bir katkı mümkün mü?

■ Şimdi bakın, 1970'li yıllarda Türkiye'de biraz yapay

bir ideolojik saflaşma vardı. Genellikle genç kuşak ile eski kuşağın da saygıdeğer mensuplarının önemli bir bölümü kendisini solda görüyordu. Şimdi geçmiş 10 yıl aslında soldaki bu yapay yığılmayı düzeltti. İnsanları ideolojik olarak ait olmaları gereken yerlere yerleştirdi. İktisatçılar da aşağı yukarı, toplumdaki güç dengelerine yakın konumlara dağıldılar. Dolayısıyla, biz farklılığımızı kabul edelim artık. Yani kendi ideolojik pozisyonumuzu koruyalım; onun savunmasını ve mücadelesini yapalım; ama başkasının da aynı şeyi yapacağını kabul edelim. İkincisi, iktisatta birleşebileceğimiz alanlar var, birleşemeyeceğimiz alanlar var. Bunu da peşinen kabul edelim.

Mesela, az önce, en son tartıştığımız demokrasi konusunda birleşmemiz mümkün. Veya birleşmemiz mümkün olmayabilir ama, tartışmamız mümkün olmalıdır. Türkiye 1990'lı yıllarda belli bir büyüme hızı sağlayacaksa karşısında şu gibi sorunlar vardır, birlikte tartışabiliriz. Çözüm yollarımız farklı olur. Biri der ki her şeye rağmen, ücretleri biraz kontrol altına alalım, başkası da der ki rantiyelere yüklenelim. Ama en azından bu tür farklılıkları göreceğimizi peşinen kabul edelim. İşte "barika-yı hakikat müsademe-i efkardan doğar"; yani fikirlerin çatışmasıdır gerçeğin çiçeğini doğuracak olan. Geçmiş yıllar o bakımdan pek verimli yıllar olmadı. Geleceğin biraz daha verimli olma şansı var bence. İnsanlar birbirlerinin farklılıklarını ve o farklılıklara bağlı olarak, siyasi bağlantılarını da hoşgörüyle karşılamak zorundalar bence. Yani insanların falanca partiyle ilişkisi olması; yahut filanca akımla ilgisi olması gibi şeylerin artık doğal karşılanması lazım.

Yapay birleşme öğeleri bitti. Birleşeceğimiz değilse bile, tartışacağımız çok alan var. Birbirimizden öğreneceğimiz çok alan var. Tartışmayla birbirimizi ikna edemeyeceğimiz alanlar da var. Çünkü onlar bir hayli ideoloji yüklü. Bizim meslekte kurtulamayız ondan. Yani ideoloji öğesinden tamamen kurtulacağım diyene, ben inanmam. Kurtuldum diyene de.. Farkında değildir; yahut farkındadır da saklıyordur. Aslında ideolojilerin reddi, açık bir ideolojik tavırdır. Oralarda birleşemeyiz, ama ortak bir dille tartışacağımız genişçe bir alan da var diye düşünüyorum.

■ Bunu somutlaştırmak ve hayata geçirmek için ne yapabiliriz?

■ Kendi bakımımdan söyleyeyim, kötü yıllardan geçtik. Bu kötü yıllarda, hiç saygı duymadığım bağlantılarla, benim kötü gözle baktığım kurumlara veya hareketlere hizmet eden meslektaşlarıma apriori olarak olumsuz baktığım dönemler oldu. Uzak durarak ve antipatiyle baktığım dönemler oldu. Belki onlar da bana aynı duyguyla bakmışlardır. Zamanla, bazı habis istisnalar hariç, farklılıklarımızı koruyarak, hatta çatışarak ve uygar bir biçimde kavga ederek de olsa kişisel alerjiden kurtulabileceğimi fark ettim. Şimdi, dediğim gibi, kötü yıllardan geçtik; o yüzden önceki yılların yapay birleşmesine âdeta reaksiyon olarak şimdi de kötü bölünmeler içinde hissediyor olabiliriz kendimizi. Bunu aşmak için, bir şekilde daha çok birlikte olmaya çalışmak lazım. Bunu kurumsal olarak yapabilirsek yapalım.

Ama kurumsal olarak yapmak için erkendir. Önce biraz daha çok bir araya gelelim; ondan sonra bu adımı atalım da diyebiliriz. Bunu yapmanın zorunluluğu var; psikolojik ortamı var mı ondan emin değilim. İnsanlar, birbirlerine karşı sevgilerini yitirmiş durumdalar belki. Eski birleşmişlik ne kadar yapaysa, burada da yapaylık öğeleri bir hayli fazla. Uygar bir toplum, sınıflaşmış ve menfaat farklılıkları da bir hayli berraklaşmış bir toplumdur. Bu menfaat farklılıklarının belli konumlarında insanların da yer almasında şaşılacak bir şey yoktur. Dolayısıyla farklılık da doğaldır; ama bu farklılığın varlığını herkes peşinen kabul eder. Yani bana göre iktisatçılar olarak bizi birleştirecek bilinç burdan geçer diye düşünüyorum.

■ Bir iktisatçılar birliği, örneğin?

■ Bu konuda bizim iktisatçılar olarak, önce bir araya gelmeyi öğrenebilmemiz lazım herhalde. Bu konudaki görüşlerimi biraz daha açayım. Madde bir. Demin sizin de değindiğiniz gibi, farklılıklarımızı koruyacak, hatta bunun mücadelesini yapacağız. Her alanda değil, yani sabahtan akşama devamlı kavga etmenin anlamı yok, ama farklılıkların önem taşıdığı temalarda bana göre uzlaşmaz, hatta katı olmak do-

ğal bir şey. Birincisi bu. İkincisi, iktisatçılar olarak birlikteleşmemiz için, birleşmeye doğru yönelmemiz için, iki yaklaşımı mümkündür. Birincisi meslek birliği gibi bir yaklaşım, yani oda filan gibi. Bir ara iktisatçılar birliği vardı. Kendi çapında bana göre önemli şeyler de yapmıştı. Politik tavrı olan bir kuruluştu. İkincisi elitist bir yaklaşım.

Şimdi birincisini düşündüğünü sanmıyorum senin. Belki o da gündem içindedir. Türkiye'de, tüm iktisatçıların üye olacağı; belki meslek çıkarlarını da koruyacak; iktisat mesleğine bakışları tartışan; tam anlamıyla demokratik kitle kuruluşu denen türde bir kuruluş. İkincisinde, yani elitist yaklaşımda, akademisyenlerin, araştırıcıların birlikte olacağı ayrı bir kuruluş söz konusu olacak. Mesela meşhur American Economic Association'a kim üye olabilir bunu bilmiyorum. Siz biliyor musunuz?

■ Kabaca biliyorum, ayrıntıda değil.

■ Ama bana göre her ikisine de gerek var Türkiye'de. İkincisi ile birincisini özdeş tutmamak lazım. Çünkü Türkiye'de 1980'li yıllar aynı zamanda her yere iktisat fakültelerinin açıldığı; dolayısıyla diplomanın fabrikasyon biçiminde üretildiği bir ortam getirdi. İktisat öğretisinin ve biliminin bazı teknik ve ince sorunlarını tartışmak için o büyük kitle uygun bir ortam değil. Elitist bir kuruluş kavramıyla kitlesel birlik kavramının ayrı ayrı düşünülmesi lazım sanıyorum.

■ Her ikisine de ihtiyaç var diyorsunuz?

■ Her ikisine ihtiyaç var. Birincisi, mühendislerde gözlediğimiz odalar gibi olacaktır. Odaların da sorunlarını bünyesinde taşıyacaktır. Hatta daha karışık bir şekilde taşıyacaktır. Çünkü odaların yarı resmi yetkileri vardır. İktisatçılarda bu yoktur. Elitist olanda ise; onu, dikkatle kurmak lazım. Orada partizanlaşmamak lazım. Öbüründe partizanlaşma doğaldır. Onda gruplar kendi programlarıyla seçimlere girerlerken; burada kaliteye bakmak lazım; bir şekilde standart tanımlamak lazım. Ama biliyorsun o da bir hayli zor. Pratik olarak bir kurucular heyeti oluşturulur. Oluştururken akımlar ve eğilimler arasında, bir yaygın temsil bulmaya çalışır-

sın, insanları da ikna edersin. Üyelik de otomatik olmaz, başvuruyla ve kabulle olur. Her kapıyı çalan üye olmaz. Örneğin üye sayısı 100'de kalır.

■ **Bizim sormayı unuttuğumuz sorular olabilir. Sizin eklemek istediğiniz başka şey var mı?**

■ Şu anda yok. Konuyu böylece bağlayalım.

■ **Çok teşekkür ederiz.**

TUNCER BULUTAY

Prof. Dr. Tuncer Bulutay şu anda emekli öğretim üyesidir. Emeklilik, 1402 sayılı karar ile A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesinden uzaklaştırılması sonucunda ve kendi isteği dışında gerçekleşti. Yoksa, Tuncer Bulutay'ın emekli olacak yaşa ulaşmasına daha çok yıllar var ve de şu anda yoğun bir okuma ve yazma faaliyeti içinde. Bir yandan iktisatla ilgilenmekte ve Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) için Türkiye'de işgücü, istihdam ve işsizlik üzerine bir araştırma projesi yürütmektedir. Diğer yandan da, bilim felsefesi ve bilim tarihi sevdiği konulardır ve bu konularda da araştırma, yazma faaliyetleri vardır. Kendisinin söylediği gibi, genel olarak bilim ve özel olarak iktisat alanlarında kitap, makale yayımlamayı sürdürmek en büyük isteğidir.

Prof. Dr. Tuncer Bulutay ile söyleşi, 12 Nisan 1990 tarihinde Ankara Gazi Osman Paşada kendi evinde gerçekleşti. Ercan Uygur, Tuncer Bulutay'ın geçmişte başkanlığını yaptığı SBF Ekonometri Kürsüsünün elemanlarından olduğu için kendisini yakından tanımaktadır. Bunun da etkisiyle olmalı, toplam dört saate yaklaşan bir konuşma teybe kaydedildi. Ancak daha sonra bu konuşma, Tuncer Bulutay tarafından kısaltıldı.

I

■ İktisatı konu olarak nasıl seçtiniz? İktisata başladığınız zamandaki düşünceleriniz ile daha sonraki düşünceleriniz arasında ne gibi değişiklikler oldu, açıklar mısınız?

■ Bir insanın meslek seçimi son derece belirsiz bir olaydır. Yalnızca bana özgü değil, bütün insanlar için söz konusu. İnsan yeteneğinin ne olduğunu bilmiyor ki, genellikle yaşam akışı içerisinde belirli rastlantıların da sonucu olarak

bir mesleği seçiyor. Bu bir bakıma insanlığın en büyük sorunu. Birinci sınıf yetenekte adamlar var, mahvolup gidiyorlar, yeteneklerini hiç kullanmadan. Hatta kendilerinin, yeteneklerinin ne olduğunu bulamadan, bilemeden yok olup gidiyorlar.

Çocukluğumu göz önüne getirmeye çalışıyorum da, birçok çocukluk arkadaşıma oranla kendimi çok talihli buluyorum. Çocukluk arkadaşlarımı 30-40 kişilik bir grup içerisinde yetenek dağılımları bakımından şöyle gözümün önüne getirmeye çalışıyorum. Bu çocukların yetenek dağılımları örneğin üniversitedeki çevremdeki zekâ dağılımından daha farklı değil diye düşünüyorum. Bunu yazdım da zaten bir yerlerde. Yani bir bakıma bu yeteneklerini hiç kullanamadılar. Ben o yönden şanslı oldum. Okuma olanağım oldu, fakülteye geldim, Siyasal Bilgiler Fakültesine.

■ Fakülteye iktisatı seçmek üzere bilerek mi geldiniz?

■ Bilerek geldim, ama iktisatı seçeyim diye değil. Şöyle oldu: Ben Trabzonluyum, Trabzon'da büyüdüm. Trabzon'da ilçeler çok güzeldir. En azından o zaman çok güzeldi. Oralarda kaymakam olmak bana çok cazip gelmişti. Sanıyorum Mülkiyeyi seçişimde en büyük etkenlerden biri bu oldu, yani kaymakam olurum ve bu güzel yerlerde yaşarım diye düşündüm. Ankara'ya karayoluyla, Samsun üzerinden gelmiştim ilk kez, Mülkiye sınavına girmek için. İstanbul'a gitmedim. Yani Mülkiyeye girmeyi kafama koymuştum. Mülkiyeye girdim. Şuydu benim hesabım: O zaman bugünkü gibi öyle büyük sınav yarışmalarına gerek yoktu. O yönden de talihliyiz kuşak olarak. Birçok üniversiteye girilebiliyordu, sınav olmadan. Sınavlı birkaç yer vardı. Bir tanesi Mülkiyeydi. (Siyasal Bilgilere hep Mülkiye diyorum.) Biri Mülkiyeydi, biri de sanıyorum İstanbul Teknik Üniversitesi. Bunlar dışında geniş ölçüde sınavsızdı giriş üniversiteye. Yani Siyasal'ın sınavına girdim, kazanırsam orada okuyacaktım, olmazsa Hukuk Fakültesine girecektim. Mülkiyeyi kazandım, orada okudum.

Mülkiyeyi seçişim bilinçlidir. Bilinçli dediğimde bilerek geldiğimi ve seçtiğimi belirtmek istiyorum. Buna bilinçli de-

mek anlamlı mı, o kuşkulu. Çünkü, seçimimin nedeni, biraz önce dediğim gibi, o küçük yerlerdeki yaşamdı, kaymakamlıktı. Çocukluğumda bir kaymakam görmüştüm, Maçka'da, 9-10 yaşlarındaydım, o da beni çok etkilemişti. Başka bir neden daha vardı. Filmlerden önce haberler gösterilirdi o zamanlar. Hâlâ yapıyorlar galiba. O haberlerde bir inek bayramı törenini gördüğümü anımsıyorum. Sanıyorum seçimimde o inek bayramının etkisinin de büyük katkısı oldu.

■ İktisat bölümüne yönelişiniz daha sonra mı oldu?

■ Trabzon'dan çıktık arkadaşlarla, Samsun'a geldik, Samsun'dan Ankara'ya. Kaymakam olmaktan Samsun-Ankara yolunda vazgeçtim. Yolda gördüm ki, kasaba ya da ilçe benim kafamdaki ilçeden çok farklı. Ben yeşillikten, ormandan, ağaçlardan hoşlanırım; denizden çok, yeşillikleri, ağaçları severim. Oysa Samsun'dan Ankara'ya gelirken gördüm ki buralarda ilçeler başka, benim bildiğim ilçe bu değil. Dolayısıyla, fakülteye girdiğimde kaymakam olma isteğim kalmamıştı.

Sonra mali şubeye, o zaman mali şube denirdi, girmeye meylettim. Ben fakülteye girdiğimde idari şube öndeydi. Öyleki son sınıfa geçen öğrencilerde derece ararlardı idari şubeye girmek için. Yani herkes giremezdi idari şubeye, ancak derece tutturabilenler girebilirdi. Ama sanıyorum o son yıl oldu. Ondan sonra mali şube öne geçti.

Dışişlerine gitme eğilimim de vardı, fakültedeki ilk yıllarımda. Ama zamanla o istek azaldı. O zamanlar siyasi şubeye girenlerin sayısı çok azdı. Başarıp siyasi şubeye girme şansımı az bulmamın da etkisi olmuş olabilir. Bir de o şubedeki arkadaşlara kendimi çok yakın bulmadım.

Mali şubeden çıkıp hesap uzmanı olacaktım. Çünkü o zamanlar arkadaşlar öyle yapıyorlardı. Maliye müfettişliği de vardı, ama ben hesap uzmanlığını tercih ediyordum. Ama son sınıfta birdenbire iş değişti. Bir sınav yapmıştı hocamız Sadun Aren. O sınavda ben çok başarılı olmuştum. Para-Bankaydı dersin adı ama, genel olarak anlatılan genil (makro) ekonomiydi. Sınav sonuçları açıklanırken sınıfta ben yoktum, arkadaşlarım bana nakletmişti. Burada şunu vurgula-

mak istiyorum. Biliyorsun ben öyle pek mütevazı bir adam değilim. Yani göstermelik tevazudan pek hoşlanmam. Ama bu sınavda niye başarılı oldum, o zaman da anlamadım şimdi de pek anlamış değilim.

■ Yani çok başarılı olduğunuzu Sadun Bey sınıfta açıklamış mı?

■ Evet sınıfta açıklamış, sonra notlar verilince de öğrendik. Vurgulamak istediğim şey şu: Çok başarılı kâğıt verdiğimin bilincinde değildim o zaman. Şimdi değerlendirdiğimde de nasıl oldu da o kadar başarılı bir kâğıt verdim, hâlâ da anlayabilmiş değilim. Şunun için bunları söylüyorum: Bu anlattıklarımın göstermiş olabileceği gibi, raslantılar çok etkili oldu akademik mesleği seçişimde. Bu başarım dolayısıyla Sadun Aren teşvik etti asistanlığa girmem için. Girdik, kazandık, iktisatçı olduk.

Bir noktayı daha vurgulamak istiyorum.O zamanlar çok istem yoktu asistanlık için. Yani asistanlık sınavına çok kişi girmemişti. Çünkü parası, olanakları iyi değildi. Bazı arkadaşlarım, çok yetenekli arkadaşlarım asistanlık sınavına girmediler, giremediler. Çünkü para kazanmak zorundaydılar. Hesap uzmanlığı, müfettişlik daha fazla kazandırıyordu. Dolayısıyla oralara gittiler. Ben o yönden de talihliydim. Bakmak durumunda olduğum insanlar yoktu. Olmadığı için az parayla yetinebildim. Bir ölçüde rekabet vardı, ama büyük bir rekabet olmadan asistan oldum.

■ İktisatı akademik anlamda asistanlığa başladıktan sonra mı düşünüp değerlendirmeye başladınız?

■ Evet öyle oldu. Bir süre sonra da, yani asistanlıktan sonra giderek daha iyi anlamaya başladım. Bir bakıma, hâlâ iktisatın ne olduğunu çok iyi anlamış değilim ama. İstersen asistanlığımın yıllarını anlatmaya çalışayım. İktisatçı oldum ama, iktisatçıdan ziyade istatistikçi oldum bir süre. Zaten o zamanki öğrencilere sorarsan onlar bana istatistikçi derler. Çünkü başlangıçta istatistik dersi okuttum. Dolayısıyla iktisatçı saymaz beni bazıları.

1960'ların başları benim asistanlık yıllarım. O dönemde

ekonometrinin çok büyük ağırlığı vardı. Biliyorsun her alanda moda çoktur, önemlidir. Bilim alanında da böyledir, bu birçok kişiye çok ters gelir ama, bilimde de modanın çok büyük rolü vardır. O zamanlar ekonometri tam moda, yeni bir bilim dalı ve biz onu öğrenince her şeyi halledeceğiz, böyle bir kanı, öyle bir ortam var. Ekonometriyi öğreneceğiz, ama kimse bilmiyor ne olduğunu. Türkiye'de kimse bilmiyor, dışarıda da bilenlerin sayısı çok az. Dışarıda bazı kitaplar var, ama o kitapları da yalnız yazarları anlıyor. Kitapların sayısı da 10'u pek geçmiyor.

Ekonometriyi öğrenme çabamda önce şunu anladım ki bu işte istatistik var. İstatistiği öğrenmezsen ekonometri de yok. İşte o nedenle istatistiğe yöneldim. Ondan sonra matematiğe, matematiksel iktisata girdik. Bunlar hep birbirlerini izledi.

Matematik öğrenmede büyük bir güçlüğüm olmadı. Çok büyük bir sempatim yoktur matematiğe, ama onu öğrenmede fazla bir güçlüğüm yoktu. Olasılıkla matematik alanında yaratma gücüm öyle çok fazla değildir. Ama öğrenmede aşağı yukarı hiçbir güçlüğüm olmadı, şimdi de olmuyor. Böylece istatistiği, matematiği, ekonometriyi, matematiksel iktisatı öğrendik.

■ Bu arada doktora tezinizi yazdınız?

■ Doktora tezim büyüme konusundaydı. O zamanlar bu konu da revaçtaydı. Liseden beri ülserim vardı, 1950'lerin sonlarında ameliyat geçirmek zorunda kaldım. Çalışmalarımda çok büyük aksama olmadı da, yurtdışına gidecektim, bir yıl ertelemek zorunda kaldım. 1960'ta doktorayı verdim, 1961'de yurtdışına gittim. Sonra "Doğrusal Programlama" adıyla bir kitap yazdım.

Ekonometriyi öğrenme çabalarımda önce ekonometriyi yaratanların kitaplarıyla cebelleştim. Bu kitaplar T.C. Koopmans'ın (ve diğerlerinin) editörü olduğu çok matematik yüklü iki kitaptı. Diğer bazı makaleler de vardı. Bu sıralarda J. Johnston'un ekonometri kitabı geldi. Ondan büyük yarar sağladım. Bu kitap önceki çabalarımın sonucunu kolaylıkla almamı sağladı. Bu kitaba çok şey borçluyum, ama öğrenmemde esas katkıyı sağlayan, yukarıda sözünü ettiğim, matematik yüklü iki kitaptır.

O sıralarda Klein'in ekonometri kitabı vardı, o bildiğiniz kitap, onu ben pek anlayamadım ekonometri olarak. Bilemiyorum yazan çok iyi anlamış mıydı konunun ne olduğunu. Ondan çok fazla bir şey elde edemedim, benim kabahatim sonucu olabilir tabii. Başka bazı basit kitaplar da vardı. Valavanis diye bir adamın kitabı vardı anımsıyorum, Tintner'ın kitabı vardı, fakat bunlar tam anlamıyla ekonometri kitabı sayılamazdı. Bunlar ekonometriye giriş, ama nasıl girileceğini bilmeyen girişlerdi.

■ Ekonometriyi bir süre sonra bırakıyorsunuz ve genel dengeye yöneliyorsunuz...

■ O daha sonra, evet. Doçentlikten sonra ekonometriden uzaklaştım. Çünkü pek umduğumu bulamadım. Bir bakıma bu bizim hatamızdı. Çünkü başında ondan çok şey bekliyorduk. Onunla her şeyi çözecektik, öyle bir hava, ortam vardı.

İzin verirsen konuyu biraz değiştirerek, 1960'ların başlarındaki ortamın temel niteliklerini vurgulayayım. Biraz önce söylediğim gibi 1960'ların başında bilgi çok azdı, bizde de, arkadaşlarımızda da, hatta hocalarımızda da. İktisatta çok az şey biliniyordu. Bugünse, yani 1990'da o zamana oranla iktisatta ve her alanda bilgi çok çok fazlalaştı. Çok şey bilinmektedir bugün.

Bir öğrenci bile bugün 1960'ta bizim en iyimizin bildiğinden çok daha fazlasını bilmektedir. İktisat için de bu doğru. Ama bana sorarsan, o bizim çok az şey bildiğimiz dönem, bilim oluşturma bakımından bugünkü ortama göre çok daha sağlıklıydı. Biraz parodoksal görünüyor, ama ben bunu çok önemli buluyorum. Bunu vurgulamak istiyorum. Çünkü bence bir alanda, bir ülkede bilimin yapılabilmesi için uygun ortamın olması gerek. O ortam bizim 1960'taki yetersiz bilgi düzeyimizde vardı, bugünse yok.

■ İktisat konusuna girdiniz, ertesinde istatistik ve ekonometri geldi. Ekonometriyi asıl uğraş konusu olarak bıraktıktan sonra iktisatta hangi konularda devam ettiniz?

■ İktisatta ben iki şeyi hep izlemeye çalıştım. Bir ku-

ramsal, bir de uygulama. Bu ikisini ben eşit bir şekilde yürütme gereğini duydum. Bir süre uygulamalı çalışma yaptım. Biliyorsun ekonometrinin bir kısmı zaten uygulamadır. Ondan sonra, belki de karakterimin sonucu olarak bıktım ondan, kuramsal çalışmaya geçtim. Bir süre kuramsal çalışma yaptım. Sonra bir süre de ondan bıkıp uygulamaya geçtim. Bundan da çok yarar gördüğüm kanısındayım. Çünkü yalnızca uygulamaya giderseniz, bir süre sonra kendi kendinizi tekrarlıyorsunuz, yeni bir şey yapamıyorsunuz. Kurama geçmek gereksinimini duyuyorsunuz ve kuramdan çok yarar sağlıyorsunuz. Kuram, ne de olsa olaylara çok geniş açıdan bakmayı gerektiriyor. Ama sırf da kuramdan giderseniz o da bir süre sonra, marjinal verimliliğin azalması herhalde, kısırlaşıyor. En azından benim karakterime uyan yol böyleydi. Yani bir uygulama, bir kuram, bunları dengelemeye çalıştım.

Benim çok sevdiğim bir özelliğim de akşamları genellikle iktisat dışı, meslek dışı okumamdır. Eskiden daha da çok okurdum. Roman, şiir, antropoloji, vb. okurum. Bu bence çok güzel bir alışkanlıktır, ya da yönelimdir, eğilimdir. Ondan çok yararlandım. Çünkü bu eğilim olaylara daha geniş bakmanızı sağlıyor. Özellikle roman insanı çok değiştiriyor, genelleştiriyor. Sana belki biraz abartmalı gelir ama, 19. yüzyıl Rus romancılarından iktisattan öğrendiğimden belki daha fazlasını öğrendim. Çok abartmıyorum.

■ Hangi açıdan?

■ Toplumu anlama açısından, kişileri anlama açısından, hem kişilerin, hem toplumun ne kadar karmaşık olduğunu anlamak açısından. Dolayısıyla, ben bu okumalarımdan çok memnunum. Hâlâ da çok yoğun olmadığı takdirde çalışmalarım, yani bir raporu yetiştireceğim, bir yazıyı yetiştireceğim gibi bir zaman sınırı olmazsa, şimdi de akşamları başka şeyler okuma alışkanlığımı sürdürürüm, sürdürmeye çalışırım. Tek şikâyetim, o ünlü romanları çok kısa diyebileceğim bir sürede okumam. Onları biraz daha uzun süreye yayarak okusaydım belki daha iyi olurdu, diye düşünüyorum. Genç arkadaşlarıma özellikle iktisatla uğraşan, toplumsal bilimlerle uğraşan arkadaşlara roman okumayı öğütlerim.

Bütün sorun örnek sorunu. Hangi örneği kullanacaksın? Bir dönemde yaşıyorsun, o dönemin özelliklerini doğanın yasaları gibi görüyorsun. Yani bir bakıma ağaçlardan ormanı göremiyorsun. Oysa başka çağlara ait romanları okuduğun zaman görüyorsun ki, senin örnek sapmalı. Zaten sapmasız örnek de yok.

İstatistikte en fazla itiraz ettiğim noktalardan biri de budur zaten. İstatistik, örneğin sapmasız olduğunu varsaymakla başlar. Bir bakıma bütün istatistik, bütün ekonometri budur, benim anladığım kadarıyla. Ondan sonra son derece saygın kuramlar oluşturulur bu varsayımın üzerine.

Ama her örnek az ya da çok sapmalıdır. Hiç sapmasız örnek yoktur ki. Ben iktisatta onu gördüm, ekonometriden uzaklaşmamın nedenlerinden biri de bu. Baktım ki sapmasız örnek yok. Hani bir fıkra vardır. Bir adaya düşüyor üç kişi, biri fizikçi, biri matematikçi, biri iktisatçı ve yanlarında konserve kutuları var. Ama açacak aletleri yok. Issız bir ada. Matematikçi şunu yapalım, bunu yapalım diye bir kuramsal öneride bulunuyor. Fizikçi taş alalım, çalı alalım gibi şeyler söylüyor. İktisatçı da varsayalım ki bu kutuyu açtık, diyor. Şimdi bu bir fıkra tabii, ama sanıyorum iktisata çok iyi uyuyor. Zaten ben birçok yerde, birçok konuda yaşamın fıkraları taklit ettiğini gördüm. Hani bir laf vardır, yaşam sanata öykünür diye. Ben yaşamın fıkralara öykündüğünü çok gördüm. Öyle fıkralar var ki, o fıkralar şimdi yaşanıyor.

■ Biraz daha bugüne doğru gelebilir miyiz, iktisatçı olarak ve çalışmalarınız yönünden?

■ Evet biraz kapıldım o dönemin zevkine sanıyorum. Gelir dağılımı araştırmasını yaptık. O 1968 verilerine dayanan bir çalışmadır. Türkiye'de öyle çalışma yoktu o zaman. Onu iki arkadaşımla birlikte yaptık. Ondan sonraki çalışma 1923-48 arası Türkiye'nin milli geliri araştırmasıdır. Onu da gene iki arkadaşımızla yaptık. 1948'den sonra hesaplandı biliyorsun ulusal gelir, onu 23'e kadar indirmeyi tasarladık, sonra da gerçekleştirdik.

Burada önemli bir noktayı vurgulamak istiyorum; Türkiye'de ve belki de her yerde ulusal gelirin hesaplanması son derece yetersizdir. Ele alınması, çok geniş bir proje içerisin-

de yeniden değerlendirilmesi gerek. İnsanların bazı tepkilerini anlamak çok zordur. Gelir dağılımında yüzde bir, iki oranına dayanarak bir sürü yorumlar yapılır. Yüzde 55'ten yüzde 53'e düşüşe dayanılarak bir sürü politik, iktisadi yorumlar yapıldığını görürsünüz. Oysa bunun anlamı yoktur. Esasında bu yüzde 53 ile yüzde 55, hatta yüzde 55 ile yüzde 60 arasındaki fark örneklemeden, verilerin yetersizliğinden ileri gelir. Yani esasında bir anlamı yoktur bu farklılığın. Dolayısıyla, yapılan bu yorumların da bir anlamı yoktur.

Ama bunlar aynı duyarlılığı ulusal gelir hesaplamasına göstermezler. Oysa bence asıl itiraz edilecek o. Benim kanıma göre (herhangi bir kuruluşu veya onun şu ya da bu dönemdeki yöneticilerini kınamak için söylemiyorum, genel olarak söylüyorum) Türkiye'deki, hatta en gelişmiş ülkelerdeki ulusal gelir rakamları çok yetersizdir.

Sırası gelmişken kendi yaşadığım durumu da belirteyim. Benim ekonometri çalışmamda kullandığım ulusal gelir rakamları atılmıştır, bugün kullanılmamaktadır. Alıyorsun verileri kullanıyorsun, bundan bir çalışma ortaya çıkarıyorsun, sonra atıyorlar o verileri. Bu çok tatlı bir olay olmuyor.

Bu çalışmaları 1970'lerin başında yaptık. O arada tabii bir sürü makale de yazıyordum, sayıları şu ana kadar 50 tane dolayında. Ama şu anda onları çok fazla anımsayamıyorum. Yalnız bir yazımı çok iyi anımsıyorum. Üç dört sayfalık bir yazıdır o, bilimde mantık kurallarını uygulamanın güçlüğü üzerinedir. Siyasal Bilgiler Fakültesi dergisinde çıkmıştır. Üç dört sayfadır, ama bana sorarsanız bu alanda, sonra yazdığım belki bin sayfadan fazla bilginin özü odur. Hem de biraz övünerek söylüyorum, onu yazdığım zaman bu konudaki batı kaynaklarını okumamıştım.

Felsefe, mantık çevrelerinin yakından tanıdığı bir Teo Bey vardır, değerli bir mantıkçıdır. O ve birkaç felsefeci arkadaşı o zamanlar toplantılar yaparlardı. Ben de bazı toplantılarına katılmıştım. Orda ileriye sürülen görüşler karşısında bende oluşan bir etkiydi, bu kısa yazı. Tabii burada geniş ölçüde iktisat bilimini göz önüne almıştım. Benim bütün yazılarım içererisinde en çok sevdiğim odur. Onu da galiba kimse okumamıştır, kimse de farkında değildir.

■ Yani o zamandan bu yana iktisata yaklaşımınız ve genel olarak bilim konusundaki anlayışınız değişmedi mi?

■ Aşağı yukarı değişmedi. Tabii daha süslü konuşuyorsunuz, atıflar veriyorsunuz, çok daha fazla söz söylüyorsunuz, ama bunlar geniş ölçüde ayrıntıda.

Sonra 70'lerin sonunda en büyük çabamı genel denge üzerinde yoğunlaştırdım. Debreu'nun "Theory of Value" kitabını işte o zaman okudum. O, biliyorsunuz o konulardaki çalışmaların özüdür. Bir bakıma onların İncil'idir. Biliyorsunuz, o çevrenin İncil'i derler ona. Onu anlamakta güçlüğüm oldu. Çok küçük bir kitaptır o, hatta şöyle bir bakarsanız kitaba bile benzemez. İçinde pek kanıtlama yoktur, kanıtlanabilir ki der, yalnızca sonucu verir. 100 sayfa civarında, küçük bir broşür. Ama büyük bir olasılıkla yaşamımda en çok vaktimi alan kitap odur. Çok uğraştım üzerinde.

■ Debreu'nun genel denge kitabını Johnston'un ekonometri kitabının karşılığı olarak düşünebilir miyiz, sizin için?

■ Yok, Johnston'un kitabı ben konuyu geniş ölçüde çözdükten sonra geldi. Oysa genel denge konusundaki çalışmalarımda ben Debreu'nun bu kitabını esas almıştım. O zamanlarda, 70'in sonlarında biliyorsun, öğrenci olayları vardı. Benim de fakültenin yönetiminde görevim vardı. Dolayısıyla, vaktimin önemli bir kısmını da o göreve ayırmak durumunda kalıyordum. O nedenle de umduğumdan biraz daha fazla zaman aldı. Ama yaşamımın en çok çabasını harcadığım kitap odur.

"Genel Denge" kitabım 1979'da çıktı. Sonra matematik beklentiler üzerinde uğraştım, bir iki yazı yazdım. Sonra bildiğiniz gibi 1983 Şubat ayında, Şubatın 3'ünde 1402 sayılı sıkıyönetim yasası gereğince üniversiteden uzaklaştırıldım. Bir arkadaşımın ifadesiyle, bir bakıma biz üniversiteden uzaklaştırılmadık, üniversite bizden uzaklaştırıldı. Bunu o zamanlarda da söylemiştim. Şimdi de aynı kanıyı koruyorum. Yani gerçekten üniversite bizden uzaklaştırıldı demek daha doğru. Neyse oradan da ayrıldık. Ondan sonrası bir ba-

kıma benim için çok hayırlı oldu. Başka bir yerde çalışmadım, emekliliği doldurmuştum, emekli oldum. Bütün vaktimi çalışmalara verebildim, çok verimli oldu benim açımdan.

■ Çalışma konusunu da değiştirdiniz...

■ Değiştirdim. Zaten hep değiştirirdim. Bilim felsefesi konusuna geçtim. Ama tabii iktisatı da bırakmak olanaklı değil. Arada giriyoruz ona. Bir hayli makale yazdım. Bunların hepsini ayrıntısıyla söyleyemem. Daha da yazacağım. Şu anda da gene iktisatla uğraşıyorum. Bir rapor yazıyorum.

■ Şu anda Türkiye'de istihdam ve işsizlik konusunda rapor hazırlıyorsunuz değil mi?

■ Evet. Ben çalışmalarımdan, özellikle üniversiteden uzaklaştırıldıktan sonraki çalışmalarımdan gerçekten çok memnunum. Üniversitede kalsaydım yazdıklarımın onda birini bile yazamazdım gibi geliyor bana. Bunun için bir şikâyetim yok. Böylece devam etmeyi tasarlıyorum; düşünerek, araştırarak, yazarak, çizerek.

■ Şöyle bir geriye dönüp baktığınızda, iktisat ve iktisatçılar için olumlu veya olumsuz neler söylersiniz?

■ Ondan önce şu önceki cümleyi tamamlayayım izin verirseniz. Bundan sonra gene hem bilim felsefesi üzerine, hem iktisat, belki sosyoloji üzerine 5-6 kitap yazmayı tasarlıyorum. Yani gelecek için de çok ümitliyim. Dilerim bu ümidimi sonuna kadar sürdürürüm. Çünkü bizim yaşamımızdaki insanlar için çalışmak çok önemli bir olay. Dilerim ki çalışma olanağından hiç yoksun kalmam. Çalışma olanağım oldukça sorun yok. Bu biraz garip görünebilir belki genç adamlara, ama onlar da benim yaşıma gelince çalışmanın değerini anlarlar. Dilerim çalışma olanağından siz de, başkaları da, ben de hiç yoksun kalmayız.

Şimdi iktisatı değerlendirmeye gelince, tabii bu biraz yetenek işi, zevk işi. Bazıları iktisatı çok sever. İktisat bilimi bence çok yaratıcı bir bilim. Her şeyden önce oturmamış, du-

rulmamış. Durgun bir şey tabii bir süre sonra durağanlaşır ve bir süre sonra da ölür gider. Yalnız ben iktisatta o kadar verimli biri değilim. Benim deneyimim biraz sapmalı. Diyoruz ya örnek hep sapmalı oluyor. Burada da öyle bir şey var.

İktisat deyince geniş ölçüde milletin anladığı parasal işler. Parasal işlerse benim hiç sevmediğim, ilgilenmediğim konular. Ama iktisatın bir de felsefi tarafı var, düşünce tarafı var, o tarafı sevdim, oraya yöneldim. Matematik de tabii onun içerisinde bir konu. Bu yönüyle tabii iktisat çok zengin bir alan. Her şeyden önce durağanlaşmamış, yeniden oluşan bir alan.

Şimdi burada müsaade ederseniz toplumsal bilimleri ele alarak bir konuya açıklık getireyim. Ben fakülteye gelmeden önce şöyle bir egemen görüş vardı: Fizik bilimler esastır, kesindir, hatta bilim diye nitelenmeye layık olan tek onlardır. Toplumsal bilimler ise bilim sayılmaz. İktisat tabii onun içinde.

Bu konuda büyük değişme olduğunu gördüm. Bu değişmeyi fakültede öğrendim. Eskiden toplumsal bilimler fizik bilimlere öykünmeye çalışır denirdi, oysa gerçekleşen tamamen tersi oldu. Fizik bilimler toplumsal bilimlere benzemeye başladı. Çalışmalarım geliştikçe bu önemli olgunun geçerliliğini, gerçekliğini daha iyi anladım.

İktisat bilimi, toplumsal bilim, çok daha karmaşık bir olay kümesi üzerinde duruyor. Fizik bilimlerin, matematiğin seçtiği alan şimdilik o kadar karmaşık değil. Kesinliği ise bundan ileri geliyor. Şimdi bazı olaylar var, bu olayları insanlar kolay yapıyor. Kolay yaptığı için de sanıyor ki o iş kolaydır. Ama o kolaylık milyarlarca yılın birikimi sonucunda gerçekleşen bir sonuç. Masaya, iskemleye bakıyor, onları belirleyebiliyor. Bu çok önemli bir yetenek. Çünkü o olmasa insan büyük bir olasılıkla bugüne kadar gelemezdi. Mesela parsı, aslanı ya da kaplanı küçük bir belirtisiyle görmesi gerek, hemen anında, görmezsen gelir, yer seni. Bunu ilk gelişme çağları için söylüyorum. Dolayısıyla, bunu belirlemek daha başından oluşmuş ve bu gereksinimi karşılamak için de insanlar bu yeteneği geliştirmişler.

Buna karşılık, örneğin matematik işleri eskiden de yapılmıyordu, şimdi de yapılmıyor. Örneğin eskilerde, üçle beşi

çarparak 15'i bulamıyor. Çünkü o gereksinimi değil, yani, bunu yapmasına gerek yok. Bu da ona zor geliyor, ama esasında zor değil. Örneğin, bir bilgisayar bu zor dediğinizi çok daha kolay yapıyor, ama tutup bir insanı tanıyamıyor. İleride belki tanır, ama bence o kadar kolay bir iş değil.

Şimdi bunun gibi toplumsal ilişkiler de insanlığın geçmişinde çok önemli. Yani insanlar yaşamlarını sürdürebilmek için toplumsal bir anlayış düzeyine erişmek zorunda kalmışlar. Zekâlarının gelişmesinde de toplumsal yaşamın çok büyük katkısı olduğu kanısındayım. (Bunları başka yerlerde açıkladım. İstersen burada kısa geçeyim.) Dolayısıyla bu toplumsal ilişkileri öğrenmek onlar için bir gereksinim olmuş, dikkatlerini orada yoğunlaştırmışlar, milyonlarca yıllık bir geçmişin sonucunda toplumsal ilişkilerde üstün bir düzeye erişmişler bence. Ama bu alan son derece karmaşık bir alan. Bu karmaşık alan incelendikçe daha da karmaşıklaşmış. Zaten benim anladığım, bir konuyu inceledikçe o iş karmaşıklaşıyor. Bu görüşe herkes katılmıyor. Ama benim bir temel kanım bu. Bu ilke yanlışsa, zaten benim bütün dediklerim yanlış. Ama sanıyorum doğrudur. Yani bir işin derinine indikçe, söylenenin tersine, iş karmaşıklaşır.

■ Olaylara daha geniş ve kapsamlı bakma gereksinimi duyuldukça ve öyle bakıldıkça, olayların ilk görüldüğünden çok daha karmaşık olduğu ortaya çıkmaktadır...

■ Şimdi insanlar bu toplumsal ilişkilerde yoğunlaştıkları için onun karmaşası daha önceleri ortaya çıkmış ve sürüp gelmiş. Onu inceleyen toplumsal bilimler de bu karmaşık yapı nedeniyle karmaşıklaşmış. Doğa bilimlerinde ise olayları o kadar karmaşık almamışız. İki tane denklemle, iki tane değişkenle açıklanabilir sanmışız. Ben bu dönemlere bilimlerin gençlik çağı diyorum. Öyle sanıyorum ki 25'inci yüzyıldan bakanlar, örneğin bu Newton fiziği çağına, 18'inci, 19'uncu yüzyıla fiziğin acemilik çağı, çocukluk, aşırı iddialı olma çağı diyecekler. Çünkü bir iki değişkenle her şeyi açıkladıklarını umuyorlar. Böylece, bu dediklerim doğruysa, fizik ve doğa bilimleri de zaman geçtikçe, konuya daha derinlemesine bakıldıkça daha karmaşıklaşacaklar ve toplumsal bilimlere daha da çok benzeyeceklerdir.

Nitekim, özellikle Kuantum Fiziği denilen alandaki gelişmeler gösteriyor ki fizikte de aynı gelişmeler ortaya çıkmıştır. Bu konuları, bildiğin gibi, bir seri araştırmalarımda irdelemeye çalıştım. Yani şimdi daha iyi biliyorum ki fakültede öğrendiğim şey doğrudur. Çok esaslı, çok önemli bir bulgudur. Gerçekten fizik bilimler toplumsal bilimlere benzeme yolundadırlar, daha karmaşıklaşmışlardır.

Burada iki noktaya daha değineyim müsaade ederseniz. Bir tanesi iktisatla ilgili. Şöyle düşünüyorum, bunu yazdım da zaten: Eskiden 1950'lerde iktisat kuramları, kuramcıları vardı. Azgelişmiş ülke iktisatçılarının bunlara şu nitelikte tepkileri olurdu: Bunlar kâğıt üzerinde güzel ama, azgelişmiş ülkelerin bir sürü özellikleri var, bu kuramlar bu özelliklerin hiçbirine uymuyor. O batı ülkesindeki iktisatçılar da derlerdi ki öyle, doğru, sizin ülkenizin özellikleri böyle, öyle olduğu için bir sapma var. Ama o sizin sorununuz. Yoksa kuram geçerli.

Okuduklarımda görüyorum ki, burada da önemli bir değişiklik ortaya çıkmış. Yani batı iktisatçılarının bir kısmı da bizim, yani azgelişmiş ülke iktisatçılarının söylediklerini söylemeye başlamışlar. Yani onların iktisatı da bize benzemeye başlamış, aynen toplumsal bilimlere fizik bilimlerin benzemesi gibi. Özellikle yeni Keynesçilerin yeni birtakım kuramlarını okuyunca, görüyorum ki bizim ötedenberi söylediklerimizi söylüyor bu adamlar. Yani bunlar azgelişmiş ülkeye özgüdür, yalnızca buralarda geçerlidir dedikleri olguları şimdi kendileri, kendi ekonomileri için geçerli olgular olarak göstermektedirler.

Üçüncü bir gelişme de matematik alanındadır. Bunun üzerine de epey çalıştım, biliyorsunuz. Özellikle Kaos Kuramı alanındaki çalışmalar gösteriyor ki, matematikte de aynı şey ortaya çıkmıştır. Yani bilimler matematiğe öykünürken, matematikteki kesinliği amaçlarken, matematik bilimlerin belirsizliğine yönelmiştir. Daha dün bir makaleyi okudum, bu konuda katkı getirmiş bir matematikçinin (Chaitin) yazısı. Diyor ki Hilbert'e (Hilbert biliyorsun büyük bir matematikçi) göre matematikte iki şey vardır, beyaz ve siyah. Oysa diyor, bu yeni katkılar göstermiştir ki, matematikte de her şey gridir. Yani bilimler belirsizlikleriyle, kesin olmayışlarıy-

la matematiğe benzemeye yönelirken, ona öykünürken, ona erişmeyi amaçlarken, tam tersine matematik bilimlere benzemiştir, kesinliğini yitirmiştir. Kanıtlama olanağı, orda da ortadan kalkmıştır. Bu üçlü önemli gelişmeye değinmek istedim. Yani her şey beyaz ve siyahtan çıkıyor, griye doğru gidiyor.

II

■ Şimdi ikinci grup soruya geçelim. İktisadi yaklaşımınız nedir? Kendinizi iktisattaki yaklaşımlardan veya ekollerden birinin üyesi olarak görür müsünüz? Yoksa öyle bir ekolleşmeyi anlamsız mı bulursunuz?

■ Ben, o ekoller içerisinde bir yere girmem gerekiyorsa, ki bence gerekmemeli, yeni Keynesçi denilen akıma daha yakınım. Ama o ya da başka bir gruba girmeyi istemem. Benim iktisat anlayışımda eskiden beri vurguladığım iki temel konu vardır. Bir eşitlik, bir de etkinlik. Bence iktisat biraz önce söylediğim o felsefi yanıyla bu iki temel üzerinde oturur: Eşitlik ve etkinlik. Bunların arasındaki savaşımdır iktisat bir bakıma, ya da İngilizce deyimiyle değiş tokuş (trade-off). Bence iktisat kuramının diğer bütün alanlara yaptığı en büyük katkı, alternatif veya seçenek masraf kavramıdır. O, ne kadar iktisatın kendi özgün ürünüdür, onu da pek bilemiyorum. Biraz tartışmalı bir konu. Ama eğer iktisatın kendi yarattığı bir kavramsa bu seçenek masraf kavramı, diğer bütün bilimlere yaptığı en büyük katkıdır. İşte eşitlik ile etkinlik arasında böyle bir seçenek masraf durumu vardır. Yani eşitliği elde etmenin masrafı etkinlik, etkinliği elde etmenin masrafı da eşitliktir bir ölçüde. Eşitlik gereksinimi tabii insan toplumunun en temel özelliklerinden biri. İnsanlar arasında belirli bir eşitliğin sağlanması gerek. Fakat tam eşitliği sağlamaya kalktığınız takdirde temelde şöyle bir sorun ortaya çıkıyor: İnsanlar çalışmıyor. Eşitlik sağlandığı takdirde etkinliğin gerçekleşmesi zordur. Etkinlik peşinde koştuğun takdirde ise eşitlik bir ölçüde ortadan kalkar.

Ben etkinliği önemli buluyorum tabii. Etkinliği sağlayabilmek için biraz eşitsizlik yaratmanın gerektiğine de katılıyorum. Yalnız bu eşitsizlik bugünkü toplumlarda, Türkiye ve batı toplumlarında ya da ilkel toplumlarda, feodal toplumlarda rastlanılan kadar büyük bir eşitsizlik değil. Yani bir ölçüde eşitsizliğin gerektiğine inanabiliyorum, ama gerekli olan eşitsizliğin çok ötesinde bir eşitsizlik var günümüzün toplumlarında. İkinci temel nokta, yaratılan eşitsizlik yetenek dağılımına ne kadar uyuyor. Yani bu eşitsizlik dağılımında daha fazla alanlar ne kadar bunu hakeden kişiler. Burada da büyük kuşkular var. Yani topluma çok veren kişinin çok aldığı son derece şüpheli.

Böylece iki şey demiş oluyorum: Bazı grup ve adamlara verilen pay insanlar arasındaki eşitsizlikten çok fazla. Yani ortaya çıkması gereken dağılımdan çok daha eşitsiz bir dağılım var gerçek yaşamda. Bu adil değil. İkinci olarak, ekonomiye ve topluma en çok katkı sağlayan adamlar ve gruplar almıyor büyük payı, ilgisiz adamlar alıyor. Bu iki nokta beni en çok düşündüren, bir türlü çözüme vardıramadığım noktalar. Bundan sonra kitaplar yazacağım dedim ya, onlarda bu konular üzerinde yeniden durmayı tasarlıyorum.

■ Peki, bu ilgilendiğiniz konularda hem genel, yani evrensel olarak, hem de Türkiye açısından iktisadi düşüncenin bir değerlendirmesini yapar mısınız? Yapılan çalışmalar ve üretilen düşünceler sizce yeterli mi?

■ 1970'lere kadar çok iyiydi. İktisat genel olarak çok iyi idi, 1970'lerin başlarında.

■ Genel olarak mı, yoksa Türkiye açısından mı?

■ İkisini de söylüyorum. Türkiye'de özgün düşünme, araştırma 1960'tan sonra çok yoğun bir şekilde yapılabildi. 1940'lar da çok sağlıklı bir dönemdi, özellikle şiiri göz önüne alırsak. Ayrıca Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde oluşan güçlü bir düşünce ortamı vardı. 1930'ların da başka yanlarıyla katkıları vardır. Atatürk döneminde kadro hareketleri gibi çabalar çok önemli katkılar getirmişlerdi. Ama 1950'li

yıllar çok iyi anlamadığım bir nedenle o kadar iyi değildir. Belki de hazırlık dönemi, geçiş dönemi.

■ İktisatta da benzer bir durum vardı diyorsunuz?

■ O zamanlar iktisat o kadar gelişmedi. Gelişme daha ziyade kültürel alanda oldu. Yani 1960 öncesinde iktisat Türkiye'de o kadar güçlü değildir benim bildiğim. 1960'tan sonra hem diğer alanlarda, hem de iktisatta önemli gelişme oldu, 1970'lerin ortasına kadar.

■ Ben şunu öğrenmek istiyorum. Sizin önce sorular sorup sonra da çözmeye çalıştığınız konularda iktisat ne yönde gelişiyor? Sorulara yeterli ya da doyurucu yanıtlar verilmiş mi?

■ Ona geçmeden izin verirsen şunu bitireyim. 1960'lar ve 1970'in başları bence hem genel düşünce alanında, hem de iktisat alanında çok verimli yıllar olmuştur Türkiye'de. 1970'lerin sonunda, özellikle 1980'den sonra, biraz önce söylediğim gibi, bilgi düzeyi 1950'lerle ölçülmeyecek kadar daha iyidir. Ama ortam sağlıklı değildir. Onun için 1980'li yıllarda çok fazla bir şey yapıldığını sanmıyorum. 1990'ların nasıl olacağını çok iyi bilemiyorum, çok da ümitli değilim. Ama uzun vadede ümitsiz değilim. Yani 2000'li yıllarda Türkiye'nin atılım yapacağına inanıyorum. Çünkü her toplum yapıyor. Türk toplumu da sağlıklı bir toplumdur, çok iyi yetişmiş insanları vardır. Bunu bana yabancılar söylemişti de bunlar benimle alay mı ediyorlar demiştim gençliğimde bir ara. Sonra baktım ki, galiba doğru diyorlar.

Burada bir olayı anımsadım. Çok eski dostum, sizin de dostunuz, sevgili Cem Çakmak'la İngiltere'de beraberdik. Bir gün Manchester'den Londra'ya geliyoruz, trende bir İngiliz genç var. Biz de o zamanlar genciz, ama o bizden biraz daha genç. Üniversite öğrencisi galiba, ya Oxford'da ya Cambridge'de. Onunla trende dost olduk, yani başladık konuşmaya. O sırada taşıyıcı gibi bir adam geldi. Bir şeyler söyledi. Hiçbir şey anlamadık adamın söylediğinden. Sonra çocuğa, "Bak bir süredir İngiltere'deyiz, bu kadar da çabamız var, ama öğrenemedik şu İngilizceyi, şu adam İngilizce mi

konuşuyor, Almanca mı onu bile anlayamadık" dedik. Çocuğun yanıtı şöyle oldu: "O adamın konuşmasından ben de bir şey anlamadım, siz değil o adam bilmiyor İngilizceyi."

Benzer bir şekilde bir yabancı Türkiye'de çok iyi yetişmiş insanlar var dediğinde insan önce adam alay ediyor diye düşünüyor. Ama sonra baktım ki öyle değil. Gerçekten de Türkiye'de çok yetişmiş insan var. Sadece iktisatta değil her alanda var. Bu kadar yetişmiş insanı olan bir toplumun ileride, yani 2000'lerde çok başarılı sonuçlar ortaya çıkaracağına inanıyorum. 1980'li yıllar talihsiz bir geçiş dönemidir diye düşünüyorum. Türk toplumu aşacaktır bu kısır dönemi kanısındayım. İyimserim yani. Gelecek çok daha parlak olacak. Çok daha verimli 1960'lar, 1970'ler yaşanacaktır gibi geliyor bana.

■ Türkiye'de iktisatçılar sizce yeterli midir? Çok belirgin eksiklikleri var mıdır?

■ Biraz önceki sorunuza değineyim istersen. Dünyada nasıldır, nasıl bir gelişimi var? O konudaki kanımı açıklayayım. Biliyorsunuz bir zamanlar Keynesçiler egemendi. Sonra stagflasyon mu diyelim Türkçesini mi diyelim, o egemen olduktan sonra 1970'li yılların sonunda Yeni Klasik İktisat gibi adlarla yeni akımlar ortaya çıktı. Bence, bu görüşler pek yeni şeyler değil. Bir bakıma eski görüşlere, klasik görüşlere dönüş. Bu görüşler bana çok yetersiz geliyor. Öyle şeyler ileri sürüyorlar ki onlar değil de başkaları ileri sürse bunlar ciddiye alınmaz. Belirli üniversitelerdeki belirli adamlar tarafından değil de, örneğin, bizim iktisatçılarımız tarafından ileri sürülseler, bunlar ciddi değil denilip bir kenara atılırlar.

Hani çok üzerinde durulan, göreceli fiyat hareketleriyle mutlak fiyat hareketleri karıştırılırmış... Ya da bütçe açığının olması hiç sorun değilmiş. Niye sorun değil, çünkü halk bu bütçe açığı dolayısıyla ilerde vergilerin artacağını düşünürmüş, bu vergi artışını şimdiden karşılamak için birikimini arttırma yoluna gidermiş, dolayısıyla devletin bütçe açığı bireylerin birikim artışıyla karşılanırmış. Bunları ciddi ciddi söylüyor adamlar.

Şunu da vurgulayayım, bu konuda ben ne öğrendiysem

özünde Friedman'dan öğrendim. Friedman'ın söylediklerine bir milimetre katkı getirdiklerini sanmıyorum. Friedman'ın 1968'deki o başkanlık konuşmasında getirdiği görüşlerdir, ondan ötesi ayrıntıdır, matematik süslemedir. Yani o gelişmelere çok sempatiyle bakmıyorum. Yeni Keynesçiler var. Bu Keynesçiler, biraz önce söylediğim gibi, azgelişmiş ülkelerdeki faktörlere çok önem veriyorlar.

■ Gelişmiş ülke iktisatını incelerken, azgelişmiş ülke sorunlarına benzer sorunları dikkate alıyorlar diyorsunuz.

■ O değişkenlere önem veriyorlar. Örneğin, rekabetin dışına çıkmamız gerek diyorlar. İşgücü piyasasında fabrikanın içindekiler var, yani çalışan işçiler var, bir de dışarıdakiler, işsizler var. Bunları ayıralım. Bu, başlıbaşına ve yalnızca azgelişmiş ülkelerdeki bir olay sanılıyordu. Örneğin Nobel kazanan R.M. Solow geliştirdiği bir modelde bu görüşe dayanmaktadır. İki piyasa (dual market) dedikleri ve kendi ülkelerine uyguladıkları, tamamıyla azgelişmiş ülkelerden kaynaklanan bir olgudur.

Yani, yeni Keynesçilerde benim ölçülerime göre çok sağlıklı gelişmeler var. En sağlıklı bulduğum taraf da toplumsal öğeleri, kurumsal faktörleri göz önüne almaları. Çünkü bunları göz önüne almazsanız hiçbir şeyi açıklamanız olanaklı değil. Evrensel kuram olarak bir en çoklaştırma ilkesini getirmişsiniz, bir öz çıkar ilkesi getirmişsiniz, bunlarla her şeyi açıklarım demek bana çok saçma geliyor. Bu yeni Keynesçilerde şu eğilimi görüyoruz: Bir ilke toplumdan topluma değişir. Toplumsal faktörleri ve farklılıkları göz önüne almamız lazım. Kurumsal faktörler çok çok önemlidir. Burada başkadır, öbür tarafta başkadır. Fransa ekonomisinde teknolojinin etkisi Amerika'dan tamamen farklıdır. Orada bambaşka bir gelişme göstermiş, Fransa'da başka bir eğilim göstermiş ve bunlar aşağı yukarı gelişme düzeyi aynı olan ülkeler.

Japonya'yı ele alalım. Japonya'ya 1950'lerin başında, İkinci Dünya Savaşından sonra Amerikan uzmanlar heyeti gitmiş. Bir Japon iktisatçının yazısında okudum. Sonunda bu saygıdeğer uzmanlar bize dediler ki diyor bu Japon iktisatçı, bu sisteminizle siz hiçbir yere varamazsınız. Anlaş-

mayla (consensus) sonuca ulaşmak, işçiyle işverenle birlikte karara varmak, daima işçiyi gözetmek, işsizlik durumunda onu atmamak, onu korumak, işte bu bildiğin Japon ekonomisinin özelliklerini izlerseniz, siz bunlarla hiçbir yere varamazsınız. Bu Japon iktisatçı, şimdiki durumumuz da böyledir diyor. Sonunda da alay ediyor, Amerikalılar bizim hocamızdır, biz her şeyi onlardan öğrendik diyor. Nasıl hocaysa bunlar...

Yani ülkelerin özelliğine göre bambaşka durumlar ortaya çıkıyor. Şunu da öğrendim yaşamımda, bir ülkenin deneyimini diğer bir ülke yineleyemez. Yani oradan alayım onu aynen uygulayayım derseniz başarıya ulaşamıyorsunuz. Her ülke kendisi kendi deneyimini yaratmalı.

■ Türkiye'deki iktisatçılar?

■ Türkiye'nin iktisatçısı nedir? Burada çok önemli bir konu geliyor, ortaya çıkıyor. 1960'lar iyidir dediğim zaman, 1970'ler iyidir, çok iyi şeyler üretildi dediğim zaman bu dönemin çok önemli bir eksikliğine parmak basmam gerek. O dönem iyi idi, ama o dönemdeki iktisatçıların yani bizlerin önemli bir eksikliğimiz vardı. Temel sorunumuz gelişmiş ülkelerde üretilen iktisatı öğrenebilmekti. Öğrenemeyebilirdik, ama öğrendiğimiz takdirde sorun yoktu. Öyle bir yaklaşımımız vardı. En azından bende vardı ve sanıyorum benim ait olduğum arkadaş çevresinde de vardı. Tabii bu, çok büyük bir sakınca.

Bunu aşmamız için yılların geçmesi gerekti. Ben kendim yaşadım. Bir süre sonra gördüm ki, ben ekonometriyi de öğrendim, hatta ondan fazlasını da öğrendim. Genel denge kuramını da öğrendim, ama bunlarla bir yere varılamayacağını da öğrendim. Yani onları aştım bir bakıma. Şu yere geldim ki, bir ülke eğer kalkınacaksa iktisatçıları, düşünürleri kendileri yaratacaklardır kendi kuramlarını. Demiyorum ki yepyeni şeyler yaratacaklar. İnsanlık sonuçta tek bir toplum, biz de onun bir parçasıyız. Doğal ki ortak yanlarımız olacaktır. Ama kendimiz doğrudan doğruya konuya girerek, düşünerek, yaratarak bilim yapacağız. Buna sanıyorum ben, benim kuşağım belirli bir yaşa kadar ulaşamadı. Yani biz, hep batı iktisatını veri aldık belirli bir yaşa kadar.

Ben kişisel olarak, ama çok da geç kalarak onu aştım. Dilerim ki bundan sonraki genç iktisatçılar bunu daha iyi gerçekleştirir. Şuna şimdi kaniyim ki, biz de onlar kadar düşünebiliriz. Şahsen onlar kadar düşündüğüm kanısındayım, düşünebildiğim kanısındayım, sadece Türkiye'ye ait olaylarda değil, genel olarak. Türkiye'deki olaylarda ise onlardan çok çok daha iyi düşünebildiğime aşağı yukarı eminim. Yabancıların Türkiye'ye ait öyle yazıları vardır ki, bu adam Türkiye'yi gördü mü dersin. Yani uçakla bile geldi mi? Uçaktan bile bir şey görülür. Onunla bile geldi mi? Yani Türkiye söz konusu olduğu zaman onlarla bilgi bakımından herhangi bir karşılaştırmanın anlamı yoktur.

Özetle iddialı bir şey söylüyorum. Kendi kuramları için bile onlardan farklı olduğum kanısında değilim. Genç arkadaşlarda bu bilincin oluşmasını dilerim. Fakültede oluşturduğumuz kürsü yok edilmeseydi, o kürsüdeki genç arkadaşlarım (onlardan biri de sizsiniz) bunu çok iyi bir şekilde başaracaklardı. O kanıdayım. Talihsizlik oldu, o gerçekleşmedi. Bunun belirli bir yerde, belirli bir kürsüde gerçekleşmesi şart değil. Türkiye'nin başka bir yerinde, başka üniversitelerde bunun gerçekleşmesini dilerim. Bir süre sonra bunun başarılacağını sanırım.

III

■ Başka bir grup soruyla genel anlamda iktisadi sorunları konuşsak. Özellikle büyüme, istihdam, işsizlik, enflasyon, gelir dağılımı gibi konuları. Biraz önce bir iktisadi yaklaşımınız olduğunu söylediniz. Bu yaklaşımınız çerçevesinde bu konulardaki görüşleriniz nelerdir? Kafanızda, bu sorunların anlamlı bir şekilde çözülebileceği, bir iktisadi model var mıdır?

■ İsterseniz konuyu gelişmiş ülkeler, azgelişmiş ülkeler diye ayıralım. Gelişmiş ülkelerde istersen Amerika ile Avrupa'yı ayıralım. Onlar hakkındaki genel düşüncelerimi söyleyeyim. Amerika'nın şu andaki ekonomik yapısı çok sağlıksızdır. Sağlıksız bir yapı, ama o sağlıksız yapıyı düzeltmeye

kalkarsanız, bütün dünya ekonomilerinde büyük bir sarsıntı yaratırsınız. Yani Amerika en büyük sorunları olan, bütçe açığını, dış ticaret açığını kapama yoluna giderse –ki aksaklığın temeli orada– o takdirde bütün dünya ekonomilerini darmadağın edebilir. Çünkü bütün dünya ekonomileri bir bakıma bu açıkların üzerine dayanıyor. Onun için böyle bir çıkmaz var. Özetle Amerika ekonomisi son derece sağlıksız bir durumda, büyük bütçe açıkları var, büyük dış ticaret açıkları var. Avrupa'nın daha büyük sorunları var, büyük bir işsizlik sorunu var. Bazı ülkelerde yüzde 10'u aşmış. İngiltere'de bildiğiniz gibi çok daha büyük oranlara varabiliyor. Avrupa'nın niye bu kadar işsizliği var? Bu soruya doyurucu yanıt vermek zor.

Burada şunu vurgulamak istiyorum, bu gibi ülkelerde, böyle gelişmiş ülkelerde işsizlik bir bakıma lükstür. Yani işsizliğin olması her zaman o ekonominin kötülüğünü göstermiyor. Örneğin Hindistan'da işsizlik yok, ya da az. Ama bu iyi bir şey midir? Çünkü her insan bir şey yapar görünmektedir. Yani en fakiri de iş yapar, işsiz değildir, aksi takdirde yaşamını sürdüremez. Yani işsiz olma lüksüne sahip değildir. Ama bir gelişmiş ülkede ailevi nedenlerle, ya da işsizlik tazminatı nedeniyle işsiz kalınabilmektedir.

Tek bir cümle içerisinde söylersem, çok parlak bir iktisadi durum görünmüyor batı ekonomileri için. Ama öyle büyük bunalım durumları olduğunu da sanmıyorum. Amerika'nın bütçe açıkları, ticaret açıkları sürdükçe toplumsal bunalım da öngörmüyorum Avrupa için.

■ Daha önce belirttiğim sorunlara dönersek, ne kadar çok yatırım yapılırsa o kadar çok büyüme olur diyebilir miyiz? Yoksa, büyüme için başka bazı koşullar mı vardır? Bir ülke ortalama yüzde 1 büyür iken, başka bir ülke yüzde 5 büyüyebiliyor. Nereden gelmektedir farklılık?

■ Bir farklılık nedeni gelişmişlik düzeyleri arasındaki fark, örneğin Japonya'da olduğu gibi. Japonya Amerika'yı yakalama yoluyla büyük bir gelişme sağlayabildi. Önemli faktörlerden biri odur. Bir de tarımdan sanayiye geçiş çok önemli büyümede. Bünyesel, sektörel değişme çok önemli.

Tabii tarımın içindeki değişme de önemli. Yani buğday üretiminden, tahıl üretiminden, sebze, meyve üretimine geçmek önemli bir büyüme nedeni. Büyümenin son zamanlarda gelişmiş ülkelerde Amerika'da, Fransa'da ya da Avrupa ülkelerinde az olmasının bir nedeni de sanayiden hizmet sektörüne geçilmesi. Hizmet sektöründe verimliliği ölçmek zor, ama büyük bir olasılıkla ordaki verimlilik sanayideki kadar yüksek değil. Tabii yatırım, teknolojik gelişme ve eğitim büyümeyi sağlayan temel etkenler.

■ Fakat gelişmiş ülkelerin kendi aralarında ve azgelişmiş ülkelerin kendi aralarında farklılık var. Örneğin Kore yüzde 8 ortalama büyüme hızıyla giderken, benzer bir ülke yüzde 3 ortalama büyümeyi zor tutturuyor. İspanya yüzde 5 ortalama ile büyürken, ona benzeyen başka bir ülke yüzde 2 ortalamada kalıyor. Bu konuda iktisatta bir açıklama var mı?

■ Benim bildiğim yok. Benim düşüncemi soruyorsanız, buna doyuruycu bir yanıt verebilecek durumda değilim. Biraz önce söylediğim, gelişme her ülkede tektir, onu diğer bir ülkede aynen uygulayamazsınız, dediğimde kastettiğim buydu. Yani çeşitli faktörler bir araya geliyor, bir sonuç yaratıyorlar. Kore'nin gelişmesinde sanıyorum, devletin müdahalesinin ve bu müdahaleyi firmaları sıkı biçimde izleyerek yapmasının büyük katkısı var. Japonya'ya yakınlık büyük bir etken. Savaştan çıkmanın yarattığı belirli bir disiplin var. Ücretlerin düşük tutulması var. Bunlar tabii onlara özgü oluyor. İspanya'yı alırsanız, turizmin çok büyük katkısı var. Tabii bu konularda yoğun tartışma var.

■ Peki sözü şuraya getirebilir miyim? Her ülkede bir sürü faktörün bir araya getirdiği bir doğal büyüme oranı mı vardır? Yoksa, bazı ülkelerde iktisadi yönetim çok daha etkindir ve dolayısıyla çok daha yüksek oranlarda bir büyüme sağlanabilmektedir mi diyelim?

■ Yok ben şunu söylüyorum: Bana bunu eskiden sorsaydınız, 1970'lerde, bir doğal büyüme vardır diyebilirdim. Ama

onu şimdi diyemiyorum. Az önce söylediğim "her örnek sapmalıdır" görüşümü doğrulayan bir durum var burada. Niye diyemiyorum? 1970'ten önce iktisat kuramına uygun bir gelişme vardı kabaca. O zaman iktisat kuramına bakarak, büyüme teorilerinden de yararlanarak doğal büyüme, uygun büyüme var diye yanıtlayabilirdim. Ama sonra 1973-1974'te, 1979-80'de bir kriz geldi. Biliyorsun petrol krizi. Bu petrol krizinin iktisat kuramında yeri yok. Bana öğretilen, benim öğrettiğim iktisatta bu krizin yeri yok.

■ Belki de krizleri açıklamak zordur...

■ Bazıları eskiden 19. yüzyıldaki krizleri açıklarlardı. Çünkü o krizler biraz öngörülen krizlerdi. İş sahipleri işlerini başlatıyor. Adam kredi alıyor, iki yıllık üç yıllık diye, yatırım yapıyor, ekonomi canlanıyor, ticari yaşam genişliyor. Ama iki, üç yıl sonra kredileri ödeme zamanı gelince, krediler geri ödenmeye başlayınca, yatırımlar kısılacak, bazıları iflas edecek, ticari yaşam kısılacak, bunalım gelecek. Yani böyle bir öngörme vardı.

Petrol krizine gelince, geleneksel iktisat kuramındaki fiyat kuralı işliyorsa, yumuşak olarak işler, "gradual" dedikleri şekilde işler. Yani bu işleyişte sıçramaya yer yoktur. Bir de kararlılık (istikrar) sağlayıcı şekilde işler. Özü odur. Petrol kriziyle fiyat kuramının işleyişine ters bir olay çıkıyor ortaya, bir kriz geliyor. Birdenbire bilmem kaç misline çıkıyor petrol fiyatları. Bu durum birçok iktisatçıyı şok kavramına yöneltiyor. Şimdi böyle bir eğilim var, şoklara önem vermek. Ben de önemli buluyorum bu eğilimi. Şokun her zaman olumsuz olması gerekmiyor. Olumlu da olabilir.

Türkiye'nin gelişmesinde de bu şokun çok büyük katkısı vardır, 73 öncesinde de, sonrasında da. Ona geçmeden önce bir noktayı daha belirteyim azgelişmiş ülkelerle ilgili olarak: Bu petrol krizinin tabii başka yan ürünleri de oldu. En büyük yan ürünü borç kaynaklarını çoğaltmasıdır, borç verilebilecek kaynakları ölçülmeyecek kadar büyütmesidir. Bu tabii borç almaya teşne azgelişmiş ülkeleri hayli çıkmaza sokmuştur. Bence bu yönü çok önemlidir azgelişmiş ülkeler yönünden. Yani bu petrol krizi olmasaydı ve bu nedenle özellikle Ortadoğudaki bazı ülkelerin büyük kaynaklara ulaşma-

ları sonucu ortaya çıkmasaydı, azgelişmiş ülkelerin büyük ölçülerde borçlanması söz konusu olmazdı. Dolayısıyla bu yan ürün çok önemli.

Şunu söylemek istiyorum, bu petrol krizinden sonra benim iktisat kuramımdan önceki çözümlemelerde elde edebildiğim öngörüleri kullanabilmeme olanak yok. O halde başka açıklamalara gerek var. Bu yeni açıklamalarda şoklar çok önemli, sonra bu şokları ekonomide izleyen mekanizmalar var. Yani şok oluyor, sonra o şoku ekonominin emmesi önemli bir olay. Çoğaltan gibi birtakım mekanizmalar var.

Türk ekonomisinin gelişmesini ben şöyle açıklamaya yöneliyorum: 1950'den sonra bazı önemli ve olumlu şoklar var. Demokratik anlayışın İkinci Dünya Savaşından zaferle çıkması, bunun birtakım yansımalarının olması, örneğin Marshall yardımı ve diğer yardımlar. Bana göre bunların 1950'lerdeki Türk ekonomisinin gelişmesi üzerinde büyük katkısı olmuştur. İkinci olumlu şok yurtdışına işçi gönderilmesi. Petrol şoku olmasaydı bu göç bizim döviz problemlerimizi çözdüydü. Fakat ondan sonra, işgücü gönderilmesinden sonra, petrol şoku geliyor, işler çok kötü oluyor Türk ekonomisi için. Yani şunu demek istiyorum, yurtdışına işgücü göndermeseydik petrol şokunun etkisi bu kadar kötü olmazdı. Öte yandan petrol şoku olmasaydı dışarıya işçi göndermek Türk ekonomisini çok rahatlatırdı. Ama ikisi bir arada olunca, Türk ekonomisi büyük güçlüklere girdi.

■ Yani petrol şokuna ek olarak bir de bu nedenle yurtdışına işçi gönderme süreci durdu ve ikinci bir şok mu oldu diyorsunuz?

■ O şekilde değil. O da oldu, ama asıl söylemek istediğim o değil. Dışarıya işçi göndermek Türk ekonomisindeki tüketim kalıplarını yukarıya fırlattı, çok yükseltti. Eğer petrol şoku olmasaydı belli bir düzeyde devam edebilirdi. Çünkü durmadan döviz geliyordu.

■ Ama döviz akışı aynı düzeyde devam edecek miydi?

■ Bu gibi konularda çok kesin bir şey söylemek son dere-

ce zor, ama sanıyorum bu petrol krizi olmasaydı, Türkiye işçilerin gönderdiği kaynaklardan uzun süre yararlanıp gelişebilirdi. Bilindiği gibi 1972-73'te bir döviz sorunu yoktu, cari işlem fazlası vardı. Ondan sonra petrol krizi tüketim kalıpları çok genişleyip yükselmiş bir ekonomiye geldi. Döviz olanakları da çok kısıtlandı. Avrupa işçi istememeye başladı, büyük bir bunalım yaşandı. Ben 24 Ocak 1980 kararlarını da bir başka şok sayıyorum. O da çok önemli bir şoktur, onun da her alanda birçok etkisi oldu, kültürel, toplumsal, iktisadi alanlarda. Bunları çözümlemeye girersek çok uzar sanıyorum.

■ Büyüme konusunda genel bir fikir ya da genel bir model var mı kafanızda diye sormuştum?

■ Tek değişkene dayanan bir model yok. Devlet müdahalesi ile fiyat mekanizmasını, korumacılıkla rekabeti, büyüme ile adil dağılımı bilinçli biçimde birleştiren bir model var.

■ Ekonomiler için doğal büyüme oranları düşünülebilir mi ve ekonomiler daha yüksek büyümeye doğru yönlendirilebilir mi?

■ Buna genel bir yanıt vermek çok zor.

■ Güney Kore için, devlet çok iyi şekilde ekonomiyi yüksek oranlarda büyümeye yönlendirdi dediniz.

■ Belirli bir süre için, özel koşulları içinde.

■ Kısa sayılamayacak bir dönem zarfında Güney Kore ekonomisi çok yüksek oranlarda, yüzde 8, yüzde 10'larda, büyüdü. Yanlış anlamadıysam bu oranlara devletin ekonomiyi çok iyi bir şekilde yönlendirmesiyle ulaşılabildi dediniz. Bu durum Türkiye için de geçerli olabilir mi?

■ Onu söyleyemiyorum. Çünkü başka faktörler de var. Aynı uygulamayı Japonya'nın yanında olmayan bir ülke gerçekleştirebilir mi? Sanmam. Bütün faktörleri iyi bildiğimi söyleyecek durumda değilim. Kore ekonomisini çok iyi bilmi-

yorum. Fakat benim bilebildiğim kadarıyla üç faktör çok önemliydi ve bunların birlikte oluşları çok önemliydi. Ayrı ayrı değil, birlikte. Savaştan çıkmış bir toplumun disiplini, Japonya'ya yakınlığı, devlet müdahalesi. Amerikan yardımı da önemli. Eğitime önem verdi, ucuz işgücü kullandı, tüketim düzeyini yükseltmedi gibi savlar da var. Ben Kore örneğini o kadar da parlak bulmuyorum aslında.

■ Varsayalım ki siz Türkiye'nin ekonomisini yönlendirecek kişisiniz. Yahut da öyle bir kişinin danışmanısınız. Olmak istemediğinizi biliyorum ama, nasıl bir uygulama olsun ki Türkiye'deki insanların geliri, refahı daha hızlı arttırılabilsin?

■ Öyle hazır bir reçetem yok. IMF'nin böyle bir reçetesi var, biliyorsun, her ülkeye aspirin gibi öneriyor. Bu reçeteyle hiçbir ülkeyi kurtardığı yok, bunalımları daha da yoğunlaştırıyor. Önceden hazır reçetem yok ama, ben ya da benim gibi birisi, Türkiye'de varolan birçok değerli uzmanla işbirliği yaparak ülkede kalkınma, gönenç (refah) yaratabilecek iktisat politikaları oluşturabilirler. Yani Türk insanının başarılı, gönenç sağlayan bir politika üretebileceğine inanıyorum.

Yalnız burada önemli bir güçlüğe değinmek istiyorum. En önemli güçlük özellikle 12 Eylül 1980'den sonra yaratılan olumsuz ortam ve büyük iç, dış borçlardır. Dış borçlar ülkeyi IMF'ye bağımlı bir duruma sokmaktadır. IMF reçeteleriyle de kalkınma olanaksız. Yaptığım araştırmalara, genel görüşüme göre yapılacak ilk seçimde ANAP iktidarı yitirecektir.* Bu seçimlerden sonra partilerin belirli bir uzlaşma anlayışına varmalarını, demokratik olmayan yönetimlerin, 12 Eylül 1980'den beri süren iktidarların Türk toplumu ve ekonomisi üzerinde yarattıkları büyük yükü birbirlerini destekleyerek hafifletmelerini dilerim.

Soruyla ilgili kişisel durumuma da değineyim. Bildiğiniz gibi, iyi bir kuramcı iyi bir uygulamacı olmayabilir. Ben de iyi bir uygulamacı olamayabilirim. Ama günlük politikay-

* 20 Ekim 1991'de yapılan erken seçimde, ANAP ikinci parti olmuştur.

la uğraşmak istemeyişimin nedeni bu değil. Başka temel nedenlerim var.

■ Peki, bir başka soruna atlasak, enflasyon için ne diyorsunuz?

■ Geçenlerde biri söylüyordu, galiba sorumlu biri, diyordu ki Türkiye'nin bütün sorunları çözüldü, ama bir tek enflasyon sorunu var. Bu şuna benziyor: Hastanın her şeyi sağlıklı, ama öldü maalesef. Bir ülkede bu ölçüde enflasyon varsa, yıllarca sürüyorsa, işler berbat demektir. Yani enflasyon işlerin kötü gittiğini gösteren bir sonuç, bir göstergedir.

Enflasyonun çeşitli çözümlemeleri var. Güçlüklerin bir kısmı çözülebilecek şeyler. O kadar önemli değiller. Ama bir kısmı da yapısal durumdan kaynaklanıyor. Yapısal durum dediğim çok basit, aşırı istem var, sunum yok. Çeşitli istem kaynakları var, bastırılmış istemler var, özellikle 1980'den sonra. Bu istemlerin karşısında sunum yok. Başka bir deyişle ekonominin sunum gücü istemi karşılamaya yetmiyor. Biraz önce işçi dövizleri ekonominin tüketim kalıplarını yukarı itti dediğimde kastettiğim bu. O tüketim kalıplarını çok yukarıya itti, petrol krizi ise üretim gücünü aşağı çekti. 1970'lerden sonra yaşanan enflasyon olayının bence temel nedeni budur. 1980 sonrası politikalar bu sorunu çözmeyi daha da güçleştirmiştir; hem erteleyerek, hem de borçlanma yoluna başvurarak daha zorlaştırmıştır. Böylece temeldeki sorun 1970'lerin ortalarından beri devam etmektedir.

■ Şöyle özetleyebilir miyiz? Diyorsunuz ki, Türkiye'de enflasyon arz talep dengesizliği sonucu ortaya çıkmıştır ve 1970'lerin ortalarından itibaren sürmektedir. Talep zaman zaman düşürülmeye çalışılmış, ama arz tarafında yeterli gelişme olmadığı için 1980 sonrasında da soruna köklü bir çözüm bulunamamıştır.

■ Daha da kötüleşti. Döviz kurlarındaki büyük oynamalar enflasyonu daha ciddi hale sokmuştur. 1970'lerin ortasında, petrol krizinden sonra Türkiye bir bunalıma girdi, bunalımdan hâlâ çıkamadı. Temel bunalım nedeni biraz önce söy-

lemeye çalıştığım istemle sunum arasındaki dengesizliktir. Bunu çözmek için çeşitli iktidarlar çeşitli önlemler aldı. Bence 1980'den sonra alınan önlemler bu temel sorunu daha da güçleştirdi. Ama tek sorumlu da ANAP iktidarı ya da 12 Eylül yönetimi değildir, çünkü 75'ten beri geliyor.

IV

■ Türkiye'yi daha geniş olarak konuşmaya geçebilir miyiz?

■ Evet, tabii..

■ Türkiye, iktisadi olarak, toplumsal olarak, bugün nerededir ve nereye gidebilir? İç faktörleri ve dış gelişmeleri dikkate alırsak Türkiye ne durumdadır? İçinde bulunduğumuz durumu eğer beğenmiyorsak, hangi nedenlere bağlayabiliriz ve ülke hangi yöne gidebilir?

■ Özellikle vurgulamak istiyorum, 1950'den beri çok yol alınmıştır. Yani bugünden bakılınca, benim çocukluğumu anımsayınca, bunu yadsımaya olanak olduğunu sanmıyorum. Bugün Türk ekonomisi ve toplumu alelade bir azgelişmiş ekonomi ve toplum değildir. Bilindiği gibi hem coğrafi olarak hem de standartlar olarak Avrupa'nın sınırında bir ülkedir. Bazı azgelişmiş ülkelere kıyasla çok iyidir Türkiye. Yani ben Türkiye'nin gelişmişlik düzeyini öyle çok yetersiz bulanlardan değilim. Tabii insan umutlarının bir sınırı yok. Daha iyi olabilir, olabilirdi de diye her zaman söylenebilir. Benim kanıma göre Türkiye Avrupa'ya girmelidir. Avrupa Topluluğu'na girmelidir. Ben eskiden beri bu kanıdayım, ta başından beri. Nedeni şu: Türk insanı Avrupa'ya girdiği taktirde çok daha özgür olur, çok daha iyi yetişme olanakları elde eder, çok daha gönenç içerisinde bulunur.

■ Türkiye'yi Avrupa Topluluğu'na alırlar mı dersiniz?

■ Onu bilmiyorum, ama alırlarsa durmamak lazım. Basit bir şey söyleyeyim, bunu hep örnek olarak veriyorum. Ben kendim kalktım Trabzon'dan buraya geldim. Burada yaşıyorum. Trabzon'da yaşasaydım şimdiki kadar mutlu olmazdım. Yeteneklerimi bu kadar geliştiremezdim. Daha da özgür olamazdım. Sizin için de olasılıkla bunlar söylenebilir. Trabzon'a büyük bağlılığıma, büyük sevgime rağmen, Ankara'ya gelişimin özgürlüğümü de, yeteneklerimi de, refahımı da artırdığı kanısındayım. Aynı şey Türkiye'den gidip Fransa'da, Almanya'da, İngiltere'de yaşama olanağı bulacak Türk insanları için de söz konusu olacaktır diye düşünüyorum. Türkiye'nin önündeki en önemli adımın bu olduğu kanısındayım.

Tabii Türkiye'nin Avrupa'ya girebilmesi için en önemli koşul demokrasidir, insan haklarıdır. Esasında insan haklarının, demokrasinin, hukuk devletinin olmadığı bir toplum, çağımızda olmaması gereken bir toplumdur. Bireyin hakkına, özgürlüğüne çok önem verilmelidir. Onun da bugünkü ortamda tek yolu demokrasidir. Bu eskiden beri (sizin de bildiğiniz gibi) benim savunduğum görüştür.

Yani Avrupa'ya girilmesine çok önem veriyorum. İnsanların kendi yaşamlarını yaratmalarına önem veriyorum. Başkası gelsin de insana emretsin, ya da kişi kul olsun, bence bunun kadar insanı küçülten bir şey olamaz. İnsan kendi yazgısını kendi yaratmalı. Bunun sınırlarının olduğunu elbette biliyorum, ama bu sınırları zorlamak lazım. Yani bence insan, ancak kendini yaratan insandır.

Burada benim çalışmalarımın önemli bir noktasını da vurgulamak istiyorum. Bazılarına göre bilim, doğa yasasıdır, uyulması gereken doğa yasasıdır. Benim bilim anlayışımda buna yer yoktur. Bana göre bilim kuralları da yaratılır. Son yazı serimin başlığı da budur, biliyorsunuz. Yani doğa yasası bile tam dışımızda değildir, bizim için mutlak veri değildir. İnsanın onu yaratması gerekir, yaratır da. Buna tabii birçok kişi, birçok bilim adamı itiraz edebilir. Onların görüşleri de saygın, kendi görüşleri. Ama ben böyle düşünüyorum.

İnsan tüm gücüyle yeteneklerini geliştirmeli, özgür ol-

malıdır. Bugünkü ortamda bunun en iyi yolunun demokrasi olduğu ve bunun gerçekleşme yerinin de Avrupa Topluluğu olduğu kanısındayım. Bunları öneriyorum, böyle bir düzeye erişirse toplum, gelecek kuşaklar için de kendim için de çok mutlu olacağım.

■ Türkiye gelecekte nereye gitmelidir sorusunu genel hatlarıyla yanıtladınız. Bir de, 1990'larda nereye gidebilir sorusuna yanıt arasak. Biliyorsunuz bu tür soruları iktisatçılara ve diğer bilim adamlarına hep sormuşlardır ve soracaklardır. Ben de sormuş olayım. Türkiye hem iktisadi olarak, hem toplumsal olarak gelecekte nereye gidebilir?

■ Biraz önce söylemeye çalıştım. Geleceği çok kesin hatlarıyla öngöremiyorum ben. İktisatta en iyi öngörüler hem de en yetenekli insanların, en iyi modellerle yaptıkları öngörüler, başarılı bile olamıyor, biliyorsun. Burada bir ayrım yapayım, bana göre bilim ortalamadır. Yani bütün bilimde yaptığımız, ekonometride yapmaya çalıştığımız, hatta fizikte yaptıkları hep ortalamadır, ortalamaya erişmektir. Bu biraz çok basitleştirmek olur işi ama, kanıma göre bu söylenebilir.

Buna karşılık iktisatta öngörü yaptığın ya da yaşamında bir karar alıp uyguladığın zaman nokta tahmini yapıyorsun. Nokta tahmini yapınca da ortalama sana çok fazla şey vermiyor, pek fazla bir yol göstermiyor. Göstermesine de olanak yok. Olayın temel çıkmazı buradadır. Adam diyor ki, ben paramı şuraya yatıracağım. Sen kalkıp diyorsun ki, ortalama olarak bu fabrikanın, buna benzer girişimlerin kârı şu kadar olur, şu kadar olasılıkla da iflas ederler. Bunu tam rakamlarla değil kaba sayılarla söylüyorsun.

■ Kafanızda bir regresyon mu yapıyorsunuz?

■ Regresyonda da öyle. Adamın aradığı, bilmek istediği o değil. Siz onu ortalama diyorsunuz. Onun gerçekte karşılaştığı durum ortalama değil, belirli bir nokta. O noktanın da ortalamanın neresinde olduğunu kimsenin bilmesine olanak yok. Onun için bir yol gösterici olmuyor, onun için öngörüler geçersiz kalıyor.

Ortalama konusunda bir ilginç olayı anlatayım. Gould (kişi hakkında yanılabilirim) adında güçlü bir bilim adamına doktorlar sen hastasın, kansersin demişler. Bu hastalıkta ortalama yaşama şansı da üç yıl ya da dört yıldır. Gould anlatıyor ve diyor ki, ortalama böyle oduğuna göre yaşama şansım 6 da, hatta zorlarsam 8 de olabilir. Adamdaki yaşama gücüne bak. Ortalama üç, dört yılın kaldı diyorlar, adam diyor ki bu ortalamayla demek 8 yıl da yaşayabilirim. Ama bir de kötümser adamı düşün, öldüm der mezara girer. Hayran olmuştum Gould'daki bu yaşama gücüne ve yaklaşımına. O hatırıma geldi, onu söylemek istedim.

Ben şimdi iktisatta biraz önce söylediklerimden daha fazlasını söyleyebilecek durumda değilim. Ama toplumsal açıdan önümüzdeki en önemli sorun, Türk toplumunun en önemli sorunu bir türlü çözemediği, hakkından gelemediği terör sorunudur. Bir Güneydoğu sorunu var, biliyorsun. Ben ondan ziyade kentlerde olan terör olayını kastediyorum. Bunun hakkından bir türlü gelinemedi, yıllardır. Niye gelinemiyor? Nasıl gelinebilir? Düşünmemiz, araştırmamız lazım. Bu terör sürdükçe Türkiye'nin o bahsettiğim sağlıklı ortama ulaşması son derece zor. En büyük tehlike onu görüyorum. Bu terör işini Türk toplumunun mutlaka çözmesi gerek.

■ Daha önce, Türkiye'nin bundan sonra hem iktisadi, hem toplumsal açıdan gitmesi gereken yön demokratik yöndür, ancak şimdiye kadar en önemli aksamalardan biri de demokrasideki aksamadır dediniz. Bunu şöyle de ifade edebilir miyiz? Bundan sonra Türkiye'de artık çatışmayı bırakabilelim ve uzlaşmayı ön plana çıkarabilelim.

■ Evet öyle diyorum, tabii diyorum.

■ Yani uzlaşma gerekli?

■ Bütün insanlar, özellikle partiler arasında.

■ Terör konusuna tekrar gelecek olursak, bir uzlaşma ortamı sağlanabilirse, terör de kendiliğinden azalmış olacaktır.

■ Evet öyle. Terör çözülemezse toplumun sağlıklı bir demokrasiye, mutlu bir yaşama ulaşması çok güç. O sağlıklı toplumun sağlanması için söylediğiniz gibi uzlaşma şart.

■ Bir uzlaşma ortamı gerekir diyoruz. Peki biz iktisatçılar olarak böyle bir ortama nasıl katkıda bulunabiliriz? İktisatçılar olarak, topluma yön verme veya topluma katkıda bulunma açısından nasıl davranabiliriz? Nasıl örnek olabilir, nasıl yardımcı olabiliriz? Bir adım daha ileri gidip nasıl bir örgütlenme içinde olabiliriz?

■ İktisatçıdan daha geniş olarak isterseniz aydınları alalım. Temel sorun, benim gördüğüm, sadece bu terör olayıyla ilgili değil. Genel olarak gördüğüm, bizler yani Türk insanı, birbirine pek güvenmez. Bir temel sorunumuz da budur. Bir alanda, örneğin kendi alanımızda Türkçe bir kitaba, Türkçe bir yazıya değil, bilgisiz bir yabancının İngilizce bir yazısına çok daha fazla önem veririz. Oysa, hiç olmazsa bazı alanlarda, bizim arkadaşlarımız onlardan çok daha iyi. Ama olanaklı değil. Toplumda böyle bir koşullanma var. Toplum diyor ki, bu yabancı adam daha iyi, yabancı malı daha iyi. Bu biliyorsun, hepimizde de var, kimseyi de kınıyor değilim.

Böylece bir güven sorunu var aramızda, birbirimize güvenmeme sorunu var. Bence bu çok temelde bir sorun. İktisatçılar arasında da var. Bunun tabii nesnel önkoşulları var. Yani geçmişte yaşanan bir sürü olaya dayanarak insan bu güvenmeme sonucuna varıyor. Ama biraz önce söylediğim gibi, artık Türkiye bu düzeyi aştı. İnsanlar birbirlerine güvenebilir, birbirlerinin araştırmalarına güvenebilir. Bunu söylemek kolay da yapmak o kadar kolay değil. Bunu başarabilirsek, birbirimize güvenebilirsek, iktisatçılar olarak, aydınlar olarak sanıyorum ki, uzlaşma ortamının yaratılmasına da büyük katkı sağlayabiliriz.

■ Somut bir öneriniz var mı? Bir iktisatçılar birliğine doğru yönelme uygun olur mu?

■ Yapılabilirse memnun olurum. Amerika'da bakıyorsunuz, kurulun başkanı sol eğilimli Keynesçi Tobin, çok yete-

nekli bir iktisatçı, bir konuşma yapıyor başkan olarak. Bir iki yıl önce ya da sonra Friedman yapıyor aynı konuşmayı. Bunlar birbirlerine bir bakıma tamamen zıt kişilikler. Ama ikisi de çok yetenekli iki insan. Ben Friedman'ın aşağı yukarı hiçbir fikrine katılmam. Ama büyük bir olasılıkla en çok iktisatı öğrendiğim kişilerden biri de odur. Bunu içtenlikle söylüyorum. Samuelson'dan öğrendiğimden daha fazlasını ondan öğrendim, onun yazdıklarından. Bu bir abartma değil. Çünkü insanlar daha çok düşüncelerine ters çıkan düşüncelerden öğreniyorlar. Kendi düşüncelerinin ne kadar yanlış olabileceğini, ne kadar eksik olabileceğini görüyor insan, böylece kendi düşüncesini geliştiriyor. Dolayısıyla eğer yapabilirseniz, iktisatçılar birliği, ben içinde yer almasam da, çok iyi olur kanısındayım.

■ Konuşmamızın sonuna geldik. Eklemek istediğiniz bir şey var mı?

■ İstersen bir şey ekleyeyim. Siyasal Bilgiler Fakültesine asistan olarak girdim. Bütün çalışma süremi orada geçirdim. O zamanlar kürsü esası vardı. Ben doçent olduktan sonra, doçentliğimin ikinci, üçüncü yılında bir kürsü oluştu, "İstatistik ve Ekonometri" kürsüsü diye. O kürsüde ben başından sonuna kadar başkan oldum. Bu kürsüde çok yetenekli arkadaşlar bir araya geldi. Bu arkadaşlar derken, ismen de saymak istiyorum, Yılmaz Akyüz, Hasan Ersel, Nuri Yıldırım ve sen Ercan Uygur. Kürsü dediğimde bunları kastediyorum. Bu arkadaşların Türk iktisat düşüncesine yeterince katkı yapmak olanağından yoksun kılındıklarını düşünüyorum. Onun için de üzülüyorum.

Üniversiteden ayrıldım, yani uzaklaştırıldım, kendi açımdan o kadar büyük bir sorun yok. Çünkü ben geniş ölçüde üniversitede yapacağımı yaptım. Yani üniversitede kalsaydım çok fazla yapacağım şey kalmamıştı. Tevazu anlamında almayın, benim daha yapacak çok şeyim var. Biraz önce de söylediğim gibi, daha çok çalışmalarım var. Yalnızca, üniversitede, yani fakültede yapacağını çok şey kalmamıştı. Fakültede devam etmesem de olurdu. Bundan fakültenin büyük bir zararı olmazdı. Kişisel açıdan da, biraz önce söylediğim gibi, fakülteden ayrılmam çok yararlı oldu, çalışmalarım

yönünden. Ama diğer arkadaşlarımın büyük yeteneklerinden fakültenin, Türk iktisatının yararlanma olanağı kısıtlı kaldı. Şimdi katkı yapmıyorlar demiyorum. Fakültede onlar, o ortam kalsaydı çok daha fazlasını yapacaklardı gibi geliyor bana. Tabii bu arkadaşlarımın kişisel yaşamı şimdi çok daha rahattır. Onda hiç şüphe yok. Son derece yetenekli insanlar nerede olsa iş bulacaklar tabii.

Ama umarım ki, ileride Siyasal Bilgiler Fakültesinde olamasa da, ülkenin başka bir yerinde, gene böyle bir kürsü, gene böyle bir topluluk, diliyorum ki bizimkinden daha gelişmiş bir düzeyde, oluşacaktır. Bilim, düşünme, araştırma bayrak yarışını sürdürecektir. Umut ederim, dilerim ki bu olsun. Bu kadar sağ olun.

■ **Çok teşekkür ederim.**

BİLSAY KURUÇ

Prof. Dr. Bilsay Kuruç, Siyasal Bilgiler Fakültesinde öğretim üyesidir. Kendi deyimiyle, SBF ile tanışıp söz kesmesi 1960'ların başına rastlamaktadır. İktisatta, başka konularla uğraştığı zamanlarda bile, büyüme ve gelir dağılımı hep ön planda düşünüp araştırdığı konular olmuştur. Çünkü bunlar, kendini iktisatçı olarak görmeye başladığından bu yana, Türkiye'nin gündemindeki konulardır. Büyüme, gelir dağılımı ve kaynak dağıtımında planlama konularına ilgisini, 1970 sonlarında yaptığı DPT müsteşarlığından itibaren, güncel gelişmelere yorum getirme çabasıyla birleştirmektedir. Şu anda istikrar politikalarıyla ilgili bir kitap hazırlığı içindedir, kitabın "hamurunu karmaktadır."

Prof. Dr. Bilsay Kuruç ile söyleşi, Ercan Uygur'un SBF'deki odasında 13 Nisan 1990 tarihinde yapılmıştır. 1970'lerin ikinci yarısındaki gelişmelerin bir kısmına yakından tanık olan ve 1980'lerin iktisat politikalarına eleştirel yaklaşan Bilsay Kuruç ile konuşmalarımız üç saat dolayında sürmüştür.

I

■ İlk soruyla iktisatçı kimliğinizi öğrenmeye çalışıyoruz. İktisata nasıl başladınız, konuyu nasıl seçtiniz? İktisatçı olarak başlangıçtan bugüne gelişme çizginiz size göre nasıldır?

■ Üniversiteye girerken, mimar olmaya meraklıydım. Çizgim fena sayılmaz. Fakat olmadı. Mimarlığa giremeyince, çok fazla fikrim olmamasına rağmen iktisata giriverdim. 1950'lerin ortası oluyor. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi. 1950'lerde iktisat bugünkü gibi okutulmuyordu. Sınıflar yine kalabalıktı İstanbul Üniversitesinde. Fakat hocalarımız biraz belki İkinci Dünya Savaşı öncesi tarzda iktisat okutu-

yorlardı. Aralarında Keynes'i yeni keşfetmiş olanlar vardı. Fakat Keynes'in neler söylediği, makroiktisatın ne demek olduğu filan bize ancak son sınıfta anlatılmıştı. Onun için biz de hocalarla birlikte Keynes'i keşfettik 1950'lerde. Dolayısıyla, ne hocaları fazla tanımak mümkün oldu, ne de iktisatı. Ben işin özünü, son sınıfa gelene kadar kavrayabildim.

Eskiden İktisat Fakültesinde son sınıfa gelindiğinde genel sınav diye bir şey vardı. İki aşamalı; önce yazılısına geliyorsun, her şey sorulabilir. Onu geçersen sözlüye giriyorsun, gene her şey sorulabilir. Tabii, bu çok geniş bir okumayı gerektiriyor. Belli bir kitabı okumak yetmiyor. O zaman, neden bilmiyorum, bir İngilizce iktisat kitabı okumaya başladım, sistematik mikro ve makrosu olan bir kitap. Bir İngilizce kitaptı, Stonier and Hague olabilir, bir ufuk açtı bana, yeni bir dünya. İktisatın metoduna yavaş yavaş aşina oldum, hatta üniversitede kalayım mı acaba diye düşünmeye başladım.

Sonra 1961'in başında yedek subay olarak askerlik için geldim Ankara'ya. İki yıl yedek subaylık yaptım. Kurada tesadüfen Ankara'daki Kara Kuvvetlerinin tercüme bürosu çıktı ve Siyasal Bilgilerde doktora yapma şansı verdi. Böylece Siyasalla tanıştık, tanışınca da söz kesilmiş gibi oldu. O sırada da 27 Mayıs olmuş, onun heyecanı var Ankara'da. Benim gibi yeni Ankara'ya gelenler var, Ankara'ya gitmeli havası var. SBF'de ve Ankara'da, biraz efsane bir iktisatçı, Sadun Beyin adı var. Doktora kursları bitince bir sınav açıldı, İktisat Politikası Kürsüsüne asistan alınacak. Ben de daha askerliğimi bitirmemiştim, apoletlerle filan girdim sınava. Böylece, Mülkiyeye adım atmış oldum. Askerlik birkaç ay sonra bitti. 1963'ün Martında galiba, asistan olarak tayinim çıktı Sadun Beyin kürsüsüne. İktisata tutkunluk böylece başlayıp devam etti.

■ Doktorayı ne zaman ve hangi konuda yaptınız?

■ Benim doktora tezim Ricardo İktisatı üzerinedir. 1960'ların ilk yıllarında derslere başladım. 1960'lar altın yıllarıdır Türkiye'nin. Çünkü insanların fikirlerinde daha önce olmamış bir uyanış var. İnsanlar yeni şeyler öğreniyorlar, yasaklar kalkıyor, insan düşüncesi gelişiyor. En çok hissettiğimiz şey bu. Doktora tezimi bana yöntem kazandıracak, bir

sistematik bakış sağlayacak konuda yapayım diye düşündüm. Epey araştırdıktan sonra işte Ricardo'da karar kıldım. Nedeni galiba birincisi, denge kavramını başka bir konumda vermesi, ikincisi, büyüme ve ekonomi nasıl büyür. Onu saf olarak ortaya koymaktadır. Çok kuvvetli bir mantık, yani ne kadar kritik ederseniz, özünde kabul edilebilir olarak kalmaktadır. Bunlar çekici oldu herhalde. 1967'de tez bitti.

Ondan sonra, bir Ford bursu ile Amerika'ya gittim, ama o biraz Amerika'ya gitmiş olmak için, gitmek gibi oldu. Konu demografik iktisat idi. Doğrudan doğruya ilgisi yoktu benim düşünüp öğrenmek istediğim şeylerle, fakat dışarıda geniş okuma, görme imkânı verecek başka da bir burs yoktu. Sonra da Oslo'ya gittim. Yani Amerika'dan Oslo'ya gittim. Oslo'ya 1968'in sonunda gittiğimde, istediğim yere gitmiş oldum. Çünkü orada bir ad vardı: Leif Johansen'in adını bildiğim için Oslo'ya gitmek istemiştim. Amerika'da yazıştık, büyüme ve planlama üzerine çalışmak istiyorum, ne dersiniz dedim. Hakikaten benim için çok iyi oldu.

Şimdi 1950'lerde, 1960'larda ve 1970'lerin ortasına kadar, Türkiye'nin gündeminde bir ekonomik büyüme var. Yanı başında, özellikle 1960'larda ortaya çıkan bir de bölüşüm var. Türkiye'nin ekonomisinde gündem bu. Siyasi partiler bunun için çekişiyorlar ve kimliğimizin çerçevesi de bu oluyor, iktisatçı olarak. Fakültede okurken insan, metot olarak bir şeylere ısınmak istiyor. Benim için son sınıfta oldu bu. Ondan sonra fakülteden dünyaya indiğim zaman kendimi büyüme ve gelir dağılımı içinde buldum. İkisine birden kalkınma deniyor ve siyasi partiler ağızlarını açtılar mı kalkınmadan bahsediyorlar. Değişik yöntemler öneriyorlar. Temel sorun, kaynakları çoğaltmak. Onun için bizim gündemimiz de bu.

Ricardo'nun niçin tez olarak elverişli geldiğini düşünüyorum. Nedeni, o zaten bir gelişme döneminin iktisatçısı. Yani büyük bir kapitalist gelişme döneminin ince çizgilerle, güzel kontrastlarla özünü veriyor, sistematik olarak veriyor. Sonra niçin büyüme, planlamaya yönelme arzusu duydum diye düşününce yine aynı şey; büyüme problemi, problematiği devamlı olarak var. Etkileyen birinci öğe bu tabii.

İkincisi de usta çırak ilişkisi. Bizim iktisatta bence, esas

ilişki budur. Burada Sadun Bey çıkıyor karşımıza. Yani benim attığım adımlar üzerinde önce Sadun Bey var, usta olarak. Sadun Beyin perspektifi, daha doğrusu kişiliği, o dönemde herkesi etkilemiştir. Esas olarak Keynesçi bir iktisatçıdır bence. Daha doğrusu Keynes çağının iktisatçısıdır. Bizim daha öğrencilikten başlayan Keynes'i hocalarımızla birlikte tanıma mantığına uygun düşmüştür. Onun için Sadun Bey ile bir ustalık çıraklık ilişkisi içerisine girdiğim zaman ben ve çevremdeki arkadaşlar iktisatın kavramlarına ve büyümeye biraz buradan hareketle bakıyoruz. İşte bir Harrod-Domar anlamında büyümeyle ilk kez tanışmış oluyoruz.

Bölüşüm bakımından ise bu çapta bir şey yok, karşımızda ayrı örnekler yok. Zaten bölüşüm öyle bir konu ki, iktisatta da gelir dağılımı üzerine kurulmuş Keynes'in çapında başlıbaşına analiz sistemi yoktur aslında. Biraz büyüme problematiğinin parçası olarak çıkar. Örneğin, bana ve çevremde gördüğüm birçok meslektaşa 1960'lardan başlayarak, toplumun ve iktisatın gelişme temellerini kavramakta yardımcı olmuş, etkilemiş Marksçı çerçevenin yan ürünü olarak çıkar, ya da bir ayrı araştırma olarak çıkar. Fakat başlıbaşına iktisatın birinci sorunu gelir dağılımıdır diye adımını atan iktisatçıyı pek hatırlamıyorum. İktisatın isimlerine bakınca, Adam Smith'ten başlasak Ricardo, Marks ondan sonra Keynes ve Keynes'ten sonrakiler, bölüşümü işin merkezine koyan, bölüşümün üzerine kuran yok. Önce ekonominin büyümesini, kaynaklarının arttırılmasını incelemek lazımdır.

Herkes 1960'larda Türkiye'nin gelişmesi için formüller söylüyor, öneriler veriyor. Bu önerilerin bazılarında gelir dağılımı ağır basıyor, bazılarında da büyüme tarafı ağır basıyor. Benim ve öteki arkadaşlarımın Sadun Beyle olan ilişkimiz, sanıyorum, her iki konuyu da hepimize düşündürtmüştür. Büyümeyi iktisatçı olarak, bölüşümü de daha çok politika yönünden. Türkiye'nin gelişmesi sınıflaşma getiriyor, onu 1960'larda daha açık görmeye başladık. Bir sınıflaşma getiriyor ve dolayısıyla hangi tarafın talepleri ile iktisatçı ortaya çıkmalı. Çalışanların talepleri veya henüz sınıflaşmamış da olsa işçi sınıfının talepleri yanında yer alıyorsak, o zaman bölüşümü öne alan ve adalet isteyen formüller üzerinde düşünüyoruz, bunları benimsiyoruz.

O yıllarda hep sağ yönetimler var. Onların büyüme formülleri var. Ama belirli bir kurumsal çerçeve içinde. Kendimi ve kuşağımı biraz böyle düşünüyorum. Leif Johansen'le olan yakınlık da bunu aynı şekilde pekiştirdi, daha ileriye götürdü. Sonra 1970'lerin başında tekrar gittim Oslo'ya, doçentlik tezi yazmak için. O da sanayileşmeye geçiş dönemi üzerine modeller şeklinde bir çalışmaydı. Demek ki ekonomide uzun dönemli sorunlar, büyümeye ilişkin sorunlar aşağı yukarı 20 yıla yakın bir süre 1970'lerin sonuna kadar beni meşgul etti. Yani daha çok onlar üzerinde durarak düşündüm.

■ 1970'lerin ortasında CHP'nin İktisadi Analiz Bürosu gibi bir organında çalışmış mıydınız?

■ Göreme Sokaktaki Halk Partisi Planlama Bürosunun başına beni getirmişlerdi.

■ Hangi yıldı ve kimlerle birlikte çalıştınız?

■ 1975 sonu ya da 1976. O büroda birlikte çalıştığım iki arkadaş vardı. Biri Mehmet Kabasakal, bugün büyük bir ihracat şirketinin başında, biri de Işın Çelebi, bugün bir bakanlığın başındadır.* Ama büroya gelip giden çok insan vardı, adlarını saymakla bitmez. Zaten büro hem ekonomik, sosyal, hem de politik bir merkez gibi çalıştı. Ve 1977 seçimlerinde iyi bir görev yapmış oldu diye düşünüyorum. Sonra 1978'in başında CHP iktidara geçince büroya gerek kalmadı ve parti kapattı.

■ 1970'lerin sonunda CHP iktidarı döneminde sizi Devlet Planlama Teşkilatı müsteşarı olarak görüyoruz...

■ Evet, DPT müsteşarlığına 1978'in Ocak ayında başladım, 1979'un Aralığında ayrıldım.

---

* Işın Çelebi, bu söyleşi sırasında (13.6.1990) iktidarda olan ANAP'ın bakanlarındandı.

I, II, III

■ Göreve gelişiniz, kamu politikasını o dönemde önemli ölçüde belirleyen ve yürüten kuruluşun başındaki kişi olarak deneyimleriniz ve sonra görevden ayrılışınız konusunda açıklama yapar mısınız?

■ CHP'nin 1976 Kurultayında kabul edilen bir programı var. Program çalışmaları geniş ölçüde bizim büroda olmuştu. O zamanki Genel Başkan Ecevit'in başkanlığında. Şöyle bir program diyebilirim. Sanayileşmeyi isteyen bir program, fakat sosyal hakları da alabildiğine geliştirmek isteyen bir program. Demek ki, hem ekonomik, hem de sosyal gelişme isteyen bir program ve toplumun da, bu ikisinin birden sağlanması için, politik kararlara olabildiğince katılmasını isteyen bir program. Bu, 1970'lerde aslında CHP'ye hem içeride, hem de yurtdışında kredi kazandıran bir girişimdir. Türkiye'de ilk kez böyle katılımcı geniş ölçüde önü açık, biçimsel olmayan bir demokrasi denemesi var. Olay dış dünyada epey ilgi uyandırdı. Cumhuriyetin kuruluş yıllarından sonra ilk kez bu girişim Türkiye'ye karşı ilgi uyandırmıştır. Ama bunun için de sacayak şu: Ekonomik olarak gelişmek lazım. Çünkü başka türlü bu sosyal gelişmeyi, bu politik hakların kullanılışını gerçekleştirmek mümkün değil. Onun için, 1978'de partinin iktidara geçmesi, bize yeni bir plan yapma şansı verdi. Planda hızlı büyüme olsun, sosyal haklar da olabildiğince gelişsin istedik.

Şimdi, 1960'tan sonra herhalde istenen şey şudur: Bir kez toplum sürekli gelişsin ve bunun bir motoru olsun. İlk planda bu motorun adı henüz konmamıştır. Fakat II. Plandan sonra daha açık seçik söylemenin zamanı gelmiştir, sanayi motor olsun denmiştir. 1930'larda da sanayi motordu. Biz bunu motor diye IV. Plana açık seçik yazdık ve bununla istenen şu idi: Coğrafi planda kentler gelişsin, üretim güçleri gelişsin; toplumun sanayi merkezleri gelişsin, entegre yapılar kurulsun böyle bir ekonomik doku olsun, yeni bir doku olsun. Bu, imalat sanayinde özellikle 1960'larda tüketim mallarının gelişmesi ile başlar. Bunlara verilen teşvikler filan vardır, mesela II. Planda. Sonra III. Planda, ki 12 Mart dönemine

rastlıyor, şunu düşünmüşlerdi: Ara mallarına yüklenelim. Bunlarda tam ikameyi sağlayalım.

Biz IV. Planda 1978'de işi devraldığımız zaman bu ikame daha sağlanmamıştı, tamamlanmamıştı. Hâlâ tamamlanmamış sayılabilir. Fakat biz istedik ki, ara mallarda ikame sağlandıktan sonra süratle yatırım mallarına yönelelim ve yatırım mallarına bir hızlı itiş verelim. Böylece, sanayi merkezleri dediğimiz şeyler sadece tüketim sanayilerinden ibaret olmasın, yani mühendislik bazlı teknik bilgiyi geliştiren ve kitle halinde nitelikli insan, işçi, ustabaşı, mühendis yetiştirebilecek, teknik bilgiyi yayabilecek merkezler olsun. Bu aslında yeni bir fikir değil. Fakat kendimizi uygulama noktasında hissettiğimiz zaman, başlangıç noktamız öyle bir noktaydı.

Plana ve Halk Partisi programına 1970'lerde niye sosyal gelişme yazılmıştır? Şimdi 1990'larda bu daha iyi anlaşılabilir bence. Çünkü, kentler gelişsin dediğimiz zaman, kentli insan ortaya çıksın diyoruz. Yani, köylü gelip köylülüğünü kentte sürdürsün demiyoruz. Kentli insan, burjuva diyelim istersen, istersen orta sınıf diyelim, işçi sınıfı ile birlikte yan yana ortaya çıksın. Kente damgasını vursun ve aynı zamanda bu öyle bir sosyal karışım ki, istersen Fransız devriminin terimleriyle söyleyelim, yurttaş tipi ortaya çıksın. Nedir yurttaş tipi? Hakkını arayan ve hakka sahip insan tipi. Başka bir deyişle, pısan, baskı karşısında boynunu eğen insan değil. Haklarımı arıyorum diyen insan çıksın. Yani iki öğe var; bir kentli, iki yurttaş. İkisi ortaya çıksın, üçüncüsü sanayi insanları ortaya çıksın. Bu ikisiyle birlikte sanayi insanı ortaya çıksın, sanayi insanı bir yandan işçidir, bir yandan mühendistir. Ama hep teknik bilgiyi, iş bölümünü filan kafasında geliştiren insandır.

■ Sizin DPT'nin başına geçmenizden sonra hazırlanan plan için, yani IV. Plan için, yapılan birtakım eleştiriler var. Karşılaştığım bir tanesi şu. Deniyor ki, Türkiye bütün dünya ülkeleri gibi 1973-74'ten başlayarak petrol şokunun da etkisiyle, halihazırdaki sistemi yürütebilmek açısından bile bir darboğaza girmişti. Buna rağmen ve birtakım projeleri gerçekleştirebil-

mek için gereken kaynakların yetersiz olduğu bilindiği halde, plana yüksek büyüme hızları, yüksek yatırım oranları konuldu. Bu durum, planlamaya sadece fiziki planlama olarak bakmanın zayıflığını gözler önüne serdiği gibi, Türkiye'de planlamacılığa karşı bir güven sarsılmasına da yol açtı. Bu görüş konusunda ne diyorsunuz?

■ Bağlantılı olarak bir soru da benim aklıma geliyor hocam.Bunlarla ilgili olarak veya bağımsız olarak siz bir özeleştiri yapabildiniz mi? Hocanın sorusuyla birlikte bunu da dikkate alır mısınız? (Ali Bilge)

■ Tabii burada geniş bir konuya girmek gerekli oluyor. Bu özeleştiri parti iktidardan ayrıldıktan sonra yapılması gerekli olan bir şeydi. Gerekli ve yararlı. Çünkü büyük mağlubiyetler de büyük galibiyetler kadar değerlidir. Değerlendirilmiyorsa hiçbir işe yaramamış demektir. Tabii özeleştiri aslında siyasi olarak yapılması gereken bir şey. Bence, benim gördüğüm kadarıyla, bu yapılmış değil. Artık orası partilerin siyasi takdiri, ama keşke yapmış olsalardı. Çünkü bu bir tazelenme sağlardı.

Şimdi önce Ercan Uygur'un belirttiği noktadan başlayayım. Bunlara katılmıyorum. Yüksek yatırım oranları, gerçekçi olmayan büyüme hızları gibi eleştirilere filan katılmıyorum. Daha sonraki araştırmaları okuyunca, hele başka ülkelerin araştırmalarını okuyunca yaptığımızın doğruluğuna bir kez daha inandım.

Dünya, 1950'lerde 1960'larda ve 1973-74'e kadar bir altın dönem yaşadı. Avrupa merkez olmak üzere. Her yerde yüksek ve iyi büyüme hızı var. Fakat ekonomiler gitgide ısınıyor, enflasyon yükseliyor. 1970'lerin başlarında artık iyice ısınıyor ve petrol fiyatları bardağı taşıran damla oluyor. Ve bundan sonra dış şoklar dönemi başlıyor. Şimdi 1980'li yıllarda yapılan araştırmalara bakınca, hangi ülke ne şiddetle bir şok yaşadı? Dış ticaret hadleri ile bir şok, yükselen fiyatlarla, dış borç servis oranlarıyla ve bunun içindeki faiz yüküyle... Ne kadar bir şok yedi diye bakınca, örneğin galiba 1986'da yapılan bir araştırma var. Helleiner sanırım, World Development dergisinde yazdı. Güney Kore 1970'lerin sonla-

rında Türkiye'nin üç misli şiddetli şok yemiş durumdadır, 1973-74 ve 1979-80 fiyat artışları ile.

Güney Kore'nin yediği, örneğin yüzde 9'luk bir şoksa Türkiye'nin yediği yüzde 3'lük filan bir şoktur. Yani 9'luk bir depremle 3'lük bir deprem gibi. Şimdi Güney Kore biliyoruz ki, 1970'lerden itibaren, yüksek büyüme hızlarıyla bu şokların altından kalktı. Bunun gerisinde ne var? Yani nasıl yüksek bir büyüme hızı elde edilir. Japon stratejisidir, esasta. Bütün kuvvetini, bütün kaynaklarını en kritik yerde toplamak. Ağırlık merkezi nedir? İmalat sanayinin kritik sektörleridir. Yatırım malları sektörü, dayanıklı tüketim malları sektörü, teknik bilgiyi en çok geliştireceği ve en yüksek büyüme hızlarını sağlayacağı yerlerdir. Buralara yüklendi. Buralara yüklenmesi sayesinde, yüksek büyüme hızları ile bu badireden çıktı ve böyle bir karmaşadan çıkan tek ülkedir.

Eğer biz yapabilmiş olsaydık, yani 1978 Planını finanse ettirebilseydik, Güney Kore gibi dış kaynaklara finanse ettirebilmiş olsaydık, biz de bundan çıkan ikinci ülke olacaktık. Herhalde Türkiye de başka bir Türkiye olacaktı. Türkiye 1974'ten sonra yüksek büyüme hızları dönemi yaşadı, ama o zaman kısa vadeli borçlanma ile yaptı bunu. Yüzde 8'lik, yüzde 10'luk büyüme hızı vardır. Fakat finansman sağlıksızdır. Biz 1978'ten itibaren yüksek büyüme hızlarını belirttiğim strateji içinde yapsaydık, dış dünya Kore'yi finanse ettiği gibi bizi zor ve en kritik zamanımızda desteklemiş olsaydı, hatta bırakın desteği engellemeye niyetlenmemiş olsaydı, biz bugün sanıyorum, mühendislik sanayilerinde filan hem mesafe almış, hem de bu 1980 engeline takılmamış olurduk diye düşünüyorum.

■ Plandaki fiziki hedeflerin gerçekleşmemesini dışarıdan mali destek verilmemesine mi bağlıyorsunuz?

■ Şunu önermiyorum, dünya bizi sürekli desteklesin, biz yüksek büyüme hızlarına kavuşalım. Böyle değil, ama kriz anında, o anda bize lazımdı. Yoksa, hep dıştan takmalı bir motorla, yani dışardan borçlanarak yüksek büyüme hızına varalım, böyle şey olmaz. Çünkü başka bir göstergeye bakarsak, iç tasarruf oranları düşmektedir 1970'lerde. Sürekli olarak düşer Türkiye'nin tasarruf oranı. Yani, ben bunu yeni-

den canlandıramazsam, kurumsal tasarrufları geliştiremezsem yüksek yatırım oranlarını stabilize edemem ki. Ama o kriz anında bana o lazım, o dış destek lazım. 2 yıl, 3 yıl. Kore'ye ne kadar verilmişse, bana da o kadar lazım. İstediğim de olağanüstü boyutta bir finansman değildi. 1980'den sonra yani Türkiye bizim planla önerdiğimiz stratejiyi terk ettikten sonra Türkiye'ye dış dünyadan sağlanmış olan finansman desteğinin yarısı bile değildi.

■ Yanlış anlamadıysam, bir kriz ortamı olduğu halde bilerek yüksek büyüme ve yatırım oranlarının konulmasını, hedeflenmesini, o krizden çıkışın bir yolu olarak gördük diyorsunuz?

■ Biz bunu savunduk, yani 1978'in başından beri savunduğumuz çizgi buydu. Yüksek büyüme hızlarını gerçekleştirelim olabildiği kadar. Bir ikinci örnek vereyim. İtalya 1940'larda savaştan sonra, ilk çıkışını bu sayede yapmıştır. İtalyanlar yüksek yatırım oranlarını gerçekleştirmekte yüksek enflasyon oranlarından yararlandılar. Çünkü özel sektörü böyle gazladılar. 1974'ten sonra İtalya gene sıkıntıya giriyor. IMF heyeti filan geliyor. Stand-by'lar imzalanıyor. İki şey yapıyorlar. Biri yüksek iç borçlanma. İtalya'da çok yüksek, yani gayri safi milli hasılanın yüzde 100'ü filan. Biri de yüksek enflasyon oranı. Ama yüksek enflasyon oranı İtalya'da 1980'lerdeki Türkiye'nin tersine, özel sektörü sanayiye yöneltti. Ve İtalya krizi aştı, İtalyan mucizesi bu. Borçlanmanın ne getireceğini bilmiyoruz, İtalya'ya. Fakat eskiden beri İtalyanlar iç borçlanmayı severler. Yüksek enflasyon oranına İtalyanlar katlandılar, bir tür iç kaynak kullanım yöntemi olarak. Ama İtalyan özel sektörü lokomotif gibi çalıştı. Sanayide aşama yaptı. Biz ise 1980'lerde sanayide basitleşmeyi küçülmeyi sevdik. 1970'lerdeki iddialarımızı geri aldık. Tabii İtalyanların yüksek dediğimiz enflasyonu Avrupa için yüksek, yani yüzde 20'yi geçmiyor.

■ Hatta yüzde 10'u geçmiyor...

■ Onunla özel sektöre can verdiler. İtalya Avrupa'nın örneğidir, Güney Kore, Asya'nın. Başka hiçbir ülke yoktur ki,

madem dış şoklardan doğan bir krizle karşılaştım, ben hemen antienflasyona gideyim, bütün harcamalarımı kısayım, 2 yıl sabredeyim ondan sonra bak nasıl yüksek büyümeye geçeceğim deyip de bunu hakkıyla yapabilmiş olsun, bunun örneği olsun. Böyle bir ülke, anlamlı başka bir örnek olarak yoktur. Böyle yapmaya çalışan ülkelerin örneklerini 1980'lerde biliyoruz. Gene dış borçlara, yahut da çok yüksek enflasyona takılıyorlar.

O bakımdan şimdi tabii farklı bir noktadayız. Dediğim gibi, 1970'lerin sonuna kadar Türkiye'nin gündemi büyüme ve bölüşümdür. Büyüme ve bölüşüm gündemiydi esas olarak, iktisatçılar da politikacılar da bunu düşünüyorlardı. Herkes buna göre motive etmişti kendini. Yani, kısa dönemli stabilizasyon sorunları filan Türkiye'de yer bulmamıştı, çünkü böyle bir ortam olmamıştı. Dolayısıyla biz şoku 1977'den itibaren yemeye başladığımız zaman farkında olmadan bir seçim noktasına geldik. Stabilizasyon mu, büyümeye bir biçimde devam mı? Fakat bizim yarı sezgiyle hissettiğimiz, belki 20 yıllık inancın keskinleştirdiği bir şey, biz bunu ancak yüksek büyüme hızlarıyla aşabiliriz düşüncemiz vardı.

Yüksek büyüme hızlarının bir faydası da şuydu. Demin dediğim kentli ve yurttaş. Yaratıcı, hakkını arayan, kentli olmayı bilen, sanayi bilgisine, bilince sahip insan topluluğunun oluşması. Biz o tarihlerde korkmuştuk. Yani, köyden gelen insanları kentli ve sanayi insanı haline sokamazsak büyük problemler yaratabilir diye. Bundan çekinmiştik. Düşük büyüme hızlarının bizi oraya sürükleyeceğinden çekinmiştik. Bir de, tam o yılların kritik yıllar olduğunu düşünüyorduk. Yani ekonomiyi o yıllarda yavaşlatmanın işleri sonra zorlaştıracağından çekindik.

Sonra tabii bu olmadı, olamadı. Dış finansmanın gelmemesine, iç açıkların büyümesi de eklendi. Bütçe açığı büyüdü. 1978-79'da cari işlem açıkları küçüldü, fakat bütçe açığı büyüdü. Para arzı arttı. Tabii şunu da unutmayalım: Popülist politika çizgisinden vazgeçilmeyişi ile sübvansiyona dayanan bütün politikalar ön planda koşturuldu. Şimdi bunları sevmedim, çünkü bütün bunlar planın dengesini bozacak şeyler. Nitekim birinci yıldan bozuldu. Biz dedik ki, ikinci yıl belki tutar. Çünkü, bakanlar kuruluna giriyorsun ve anlatıyorsun me-

seleyi, yani siz geçen yılki taleplerinizle yeniden buraya gelirseniz, her şey gelecek yıl darmadağın olur. Ama bakanlar kuyruklu yıldız gibidir, arkalarında büyük bir seçmen ve delege topluluğu gezer ki, aman benim bütçeye filanca ödeneği koydun mu, filanca ilçeye filanca yatırımı koydun mu diye düşünürler.

Her yere birden ödenek verdiğin zaman yatırım şu oluyor: Her yere usulen bir grayder gidiyor. Bir kamyon gidiyor, iki tane ustabaşı gidiyor, halk da memnun oluyor. Bakın bizim burada yatırım var diyor, ama sonunda bir şey yapmamış oluyorsun. Yani bu aslında planın uygulanması filan değil. Bu, planla yapılan tahsis mekanizmasının, kamu yatırım tahsisi mekanizmasının dejenere edilişine yol açıyor. Nitekim bunun sonunda 2 yılda hedefler sapınca, planın uygulanacak hali kalmadı artık denildi. Türkiye bir başka noktaya, stabilizasyon noktasına çekilmiş oldu, böylece de Türkiye'de büyüme ve bölüşümün gündemi bitti. 1980 başından itibaren artık istikrar ve finansman gündemi başladı Türkiye'de. Son 10 yıldır çerçeve budur ve bizler de bunu inceliyoruz. İlk sorunun iktisatçı olarak nereden geldik, nereye yöneliyoruz, kısmını ele alırsak...

■ Son zamanlarda yalnızca istikrarla ilgiliyiz diyorsunuz.

■ Son 10 yıldır, daha çok istikrar ve istikrarın gerektirdiği politikalar, bunlarla uğraştığımı hissediyorum. Oslo'daki son kalışımda bile istikrar politikaları üzerine bir kitabın hamurunu kardım. Son 10 yılda çevreme baktığım zaman bunlarla uğraşıyoruz.

■ 1979'da ekonomideki tıkanmayı görmeye başladığınızda dışa bakış açınız, uluslararası finansman kuruluşlarına bakışınız nasıldı? İlişkileriniz nasıldı?

■ Şöyle, esas olarak iki uluslararası kuruluş muhataptı. Biri IMF, biri Dünya Bankası. 1978'in başlarında, ikisi de geldiler. İkisinin de benzer talepleri vardı. 1978'in Mart başında hemen bir devalüasyon yapılmıştı, bir istikrar paketi

oluşturulmuş ve fiyat ayarlamaları yapılmıştı. Yalnız petrol fiyatı hariç tutulmuştur. O da bakanlar kurulunda oylanmıştır ve sadece iki bakan evet vermiştir, petrol fiyatının yükseltilmesi şeklindeki önerimize. Biri Maliye Bakanı, ötekini hatırlamıyorum.

Şimdi IMF'nin malum bir klasik istikrar reçetesi vardır. Bu 1950'lerin sonlarından beri değişmez: Dış dengesizlik, iç dengesizliğin yansımasıdır. O halde iç dengesizliği gidermek lazım. Nedir bu? Bütçe açıklarını kapayacaksın, kamu fiyatlarını ayarlayacaksın, kredileri kısacaksın, kamu kredilerine tavanlar koyacaksın. Bunu yumuşak bir biçimde 1978'de yaptık. Sanıyorum 1978 sonbaharına kadar başarısız değildir. Fakat, 1977'den gelen bir "backlog" vardır. Onları yerlerine oturtma bakımından 1978'in yönetimi iyi olmuştur diye düşünüyorum. Mesela ihracatta yüzde 30 artış vardır. Fakat bazı fiyatların, petrol başta olmak üzere, ayarındaki gecikme, politik gecikme, pahalıya mal oldu. Bütçe açığı büyümeye devam etti, fiyatlar artmaya devam etti, enflasyon hızlanmaya başladı. Adamlar belki bunu öngördükleri için, belki başka nedenlerle epeyi hasis davrandılar. Mayıstan itibaren eleştirmeye başlıyorlar. Halbuki dengelerde filan böyle olumsuz bir şey yoktu. Ağustosa kadar göstergelerde bir olumsuzluk yoktu.

Dünya Bankası ile olan ilişkiler şöyle. 1978'in Martında yeni 5 yıllık plan yapıyoruz. Dünya Bankası çok istekli. Planımızı bilmek istiyor. Dengeleri bilmek istiyor. Yatırım önceliklerini bilmek istiyor. Projeleri bilmek istiyor. Ama biz henüz iç mutfaktayız. Bakanlar kuruluna dahi götürmemişiz. Adamlar sabırsız, geliyorlar ilkbaharda, yaza doğru Ankara'ya demir atıyorlar. Ve mutlaka bunları öğrenmek istiyorlar. Ben daha başbakana söylememişim, bunları öğrenmek istiyorlar. Söylemiyorum. Şikâyet etmişler. Başbakan söyledi. Anladığım kadarıyla, Washington'dan telefonla şikâyet edilmiş. Dedim ki, ben bunu daha size söylemedim, onlar sizin bilmediğiniz şeyleri benden istiyorlar. Dolayısıyla, biz onlara bu bilgiyi veremezdik. Hoşnutsuzluk buradan kaynaklandı. Daha önceki müsteşarların da verdiğini sanmıyorum. Mümkün değil. Toplum olarak ne yapacağımız, önümüzdeki 4 yılda ufkumuzun ne olacağını daha kimse öğrenmeden, bana verilen siyasi yetkiye dayanmaksızın ona verirsem gizli

bir şeyi vermek gibi geldi bana. Niçin onlar benim modelimle oynasınlar?

■ Niye öncelikle bilgi sahibi olma hakları bulunsun?

■ Niçin olsun? Onu bir türlü sindiremedim. Dünya Bankası ile şekerrenk olmamızın başlangıcı budur. Esas olarak bizim yatırım önceliklerimizi sevmiyorlar. Dünya Bankası hafif sanayiye, tarıma, hizmet sektörlerine, hayvancılığa filan destek verelim istiyor. Siz imalat sanayinin kritik sektörlerinden çekilin dediler. Yavaş yavaş buraları boşaltın, büyük projelere para ayırmayın, bazı sektörlerde dünyada fazlalık var; gemi inşaatı, demir çelik filan, bunları budayın, gübreyi dışardan alırsınız şeklinde ifadeler vardı. Ara mallarında ikameyi yarıda kesin, yatırım mallarına hiç girmeyin, olabildiği kadar kamu imalat projelerini makaslayın dediler. Bu, bizim hazzettiğimiz bir şey değildi. Adamlarla sonunda bu konuda zaten tartışacağız, ama daha biz bu işi yaparken niye kendi mutfağımızda tartışmayı kabul edelim.

OECD bunların görüşlerini yansıttığı ölçüde, tabii OECD ile de benzer şekilde konuşmalarımız oldu. OECD'de 1979'un Eylül sonlarına doğru "working party" diye bir toplantı düzenlendi. İlk toplantıya benim başkanlığımda bir heyet katıldı. Orada bir anlaşma zeminine gelebileceğimizi hissettim. Yani, ben bizim planın ihtiyaçlarının makul olduğunu anlatmaya çalıştım. Onlar da anlamış göründüler. Bizim ihracata filan karşı olmadığımızı ve Türkiye'nin eğer bu potansiyelini geliştirmesine engel olunmazsa o tarihten 10 yıl sonraki kendi uluslararası şirketlerini kurabileceğini filan söyledim. Yani, biz dış dünyaya kapanmak değil, tam tersine sizin belki hayal gücünüzün ötesinde, uluslararası girişimlerimizi kuracak derecede dış dünyaya yönelmek istiyoruz, demiş idim. Ama o tarihten az sonra hükümet düştü. 3 ay sonra 24 Ocak geldi.

1979 tabii kötü bir yıldır. Talihsiz bir yıl oldu. 1979'da dengenin nereden tutturulacağı belli olmadı. İlkbaharda bir atımlık barut elde ettik işçi dövizlerinden ama, ondan yararlanılamadı ve o nedenle borç ertelemesine gidildi. Zaten hükümetin koordinasyon mekanizması da epeyi gevşemişti.

Hele yüksek büyüme hızlarıyla gideceğiz görüşünü benimsediğimiz takdirde, işler hakikaten iyi koordinasyon istiyor. Hem iyi bir dış diplomasi istiyor; o tarihte Türkiye'de hiç olmayan bir borç diplomasisi istiyor. İçeride de çok sıkı bir döviz tahsisi ve programlaması istiyor. Nereye vereceksin? Ve tabii borç idaresi istiyor. Bunların hepsi birden olmadı. Hatta hiçbiri olmadı.

Koordinasyonsuz bir ortamda 1979'un sonlarına geldik. Ekonomi böyle bir krizde duracak bir ekonomi değildi belki, ama oraya geliverdi. Çok politize edildi. Örneğin benzin, mazot olmayınca konuyu çok popüler hale getirmek mümkün, kıyasıya eleştirmek mümkün. Bu günlük politikalar hükümeti aldı götürdü, çünkü o vaatlerin hiçbirini yapamamış gibi göründü. Hikâye aşağı yukarı kısaca bu. Tabii bu bizi süratle istikrar ve finansman günlerine sürükledi. 1980 başından itibaren büyümeyi arka plana itti. Hatta, büyüme öncelikli hedef değildir, noktasına getirdi.

Biliyorsunuz, Türkiye'de 1977 başlarından itibaren çifte fiyatlar oluşmaya başladı. Yani margarin istiyordunuz tezgâhın üstünde yoktu, fakat altında vardı. Bu çok kısa süre sonra çok büyük sosyal hoşnutsuzluk yarattı. Merak ediyorum. Niye bu çifte fiyat oluşturulmasına göz göre göre ortam yaratıldı?

Çifte fiyat nasıl kırılır, onu düşünürsek buluruz yanıtı. Çifte fiyatı kırmanın ne yazık ki tek yolu var, arzı arttırmak veya fiyatları serbest bırakmak. Fiyatları serbest bıraktığın zaman, diye düşünüyor politikacı, siyasal hoşnutsuzluk olacak. O tarihte devalüasyon kutsal bir şeydi. Devalüasyon yaptılar, devalüasyon yaptırmadık tartışmaları kutsal şeylerdi. Petrol fiyatını yükseltmeyeceğiz, asla akaryakıt fiyatı yükselmeyecek. Bunlar böyle politize edilen şeyler. Aslında, bu tür bir işin koordinasyonunu hiçbir ekonomik örgüt yapamaz. Bence tek başına yapamaz. Burada siyasi partinin sorumluluğu çoktur. Yani hesap verecek durumda olmalıdır. 1978-79'da şunu görüyoruz: Bürokratları ve bakanları buraya çekip hesap soralım, niçin petrol fiyatı yükseltiliyor filan gibi konuşmalar olurdu. Parti kararlara sahip çıkacağına delegenin arkasına geçip hesap sormaya yöneliyordu.

Tabii tecrübesizlik var burada geniş ölçüde. Çünkü, ilk kez Türkiye kısa dönemli dış şok ve buradan doğan stabilizasyon ihtiyacını yaşadı. Aslında bu olay dünyada çok sayıda ül-

kede vardı, özellikle Latin Amerika'da filan da vardı. Biz kendimiz oraya benzeriz diye korkuyorduk. Politikacının gözünde oraya benzeten teknokrat olmaktan korkuyorduk ve bir miktar da bu korku haklıydı tabii.

II

■ İkinci grup soruya geçiyoruz. Kendinizi herhangi bir iktisadi ekole yakın görür müsünüz? Evet ise, başka ekollerden farklı ve üstün yanlarını söyler misiniz?

■ Keynes okuluna mensup bir iktisatçı olarak dünyaya geldik, daha doğrusu, büyük ölçüde Keynesçi çağda yaşadık. Bu bizi birkaç yönden etkilemiştir. Birincisi kapitalist ekonominin açmazlarını işleyebilme olanaklarının nerede yattığını göstermesi. Burada fiyatlar sabit, dengesizlikler olduğu zaman onları düzeltiyoruz ve mekanizma devam ediyor. Politikalar işliyor. Kamu harcamalarıyla özel sektör de hareketleniyor. Özel sektör bundan hoşlanıyor. Bu model dışarı açık olabilir, olmayabilir de. Bu ülkeyi yönetenlerin ve özel sektörün dokusuna, dünyayı tanımasına, cesaret derecesine filan bağlı.

İkinci bir etkisi de Keynes çağının şu bence. Bu başta söylediğim kentli, yurttaş. Keynes'in sisteminde önerilen insan bu insan. Kentli ve yurttaş Keynes'in iktisatını işletir. Biz de Türk insanı böyle insan olsun istedik. Kentli olsun, sanayi insanı olsun, yurttaş olarak haklarını arasın ve geliştirsin. Şimdi 1980'lerde sivil toplum diye adı yaygınlaştı ya, işte Keynes öncesinde sivil topluma dahil olanlar, kapitalist dünyada özel sektör, kilise, soylular filandı. O günlere kadar sivil topluma işçi sınıfı, çalışanlar dahil değildi. Hakları itibariyle dahil değildi. Yani asgari ücret mevzuatı yoktu, yaygınlık kazanmamıştı. Grev, toplusözleşme hak olarak kökleşmemişti. Ayrıca, örgütlenme, sendika hakkı toplumca kabul edilmemişti. Bunlar sadece emeğiyle geçinebilen insana bugün ve gelecek için güvence verir. O güvence olmadan insan toplumda kişilik kazanamıyor, kabul görmüyor, ekonomik ajan haline gelemiyor.

Keynes'in koyduğu çerçeve diyor ki kapitalizm böyle gitmez, sivil toplumumuza çalışan insanları yani büyük kitleyi de dahil edeceğiz, o kadar ki, tam istihdamı hedef kılacağız. Bu adamları asgari bir ücret üzerinden istihdam etmeyi de kabul edeceğiz. Ayrıca bu adamlara hak vereceğiz. Bunu denetlemeleri için de hak vereceğiz. Haklar bize ait olmayacak, haklar onlara da ait olacak. İşte 1930'larda bu sivil toplum ortaya çıktı. Yani, Roosevelt'in getirdiği, öncülük ettiği şeyler bunlardır Amerika'da. Haklar ekonomiyi işletebilmenin bedelidir. Yüksek ücret de, herkesin haklara sahip olduğu bir sistemi işletebilmenin bedelidir.

Bizim Türkiye'de istediğimiz şeyler zaten bunlardır, 1950'lerden sonra adı sivil toplum diye söylenmemiş olsa bile, Keynes ekonomisini, bu haklarıyla birlikte, gerçekleşecek diye kabul ediyorduk. Keynes okuluna mensup olarak dünyaya gelişimiz budur. Ama Türkiye'nin genelinde bu hakları çalışanlar kendi kendilerine almamışlardır. O haklar devletten yukardan aşağı verilmiştir. Özellikle 1946'dan itibaren sendikalara verilen haklar, sosyal güvenlik var. 1946'dan sonra sağlık ve 1930'lardan başlayan ucuz fakat kaliteli eğitim. Bunlar devlet güdümünde devlet denetiminde verilmiştir. Dolayısıyla, Türkiye'nin yurttaşı da, Türkiye'nin kentli insanı da, devletin çizgisinde oluşturulacak, yaratılacak olan bir insandır ve bu olmuştur geçmişte. Bu da Keynesçi politikalara denk düşmüştür.

1970'lerden sonra gündemimize kriz düşüncesi girmeye başladı. İşler iyi gittiği sürece insanlar vizyona sahip olma ihtiyacını duymuyorlar. Ama kriz noktalarında, kriz anları olursa, bunları düşünmeye başlıyorlar. Nitekim 1970'lerin krizlerinden sonra biz, farklılıkları görmeye, düşünmeye başladık ve o zaman spesifik şeyleri de, spefik sorunları da başladık düşünmeye. O güne kadar enflasyon diye bir sorun yok. O güne kadar ödemeler dengesi ciddi bir sorun değil.

■ Zaman zaman yaşamışız gerçi ödemeler bilançosu sorunları...

■ Yaşamışız, ama, düzeltilmiş geçmiş. Dünyadaki sabit kurlar dönemine uygun çözüm bulunmuş. Yani, bir devalüasyon yapmışız, içeride de biraz iç dengeyi kollamışız, iş yü-

rümüş gitmiş. Onun için sahip olduğumuz bu perspektifle 1970'lerin ortalarına geldik. Fakat, Keynesçi çerçevenin, özellikle kısa dönem dengelerinin sürekli bozulması halinde çözüm getirmediğimizi o zaman hissetmeye başladık. Yani Keynesçi talep yönetimi ile maliye politikalarıyla iş yürümüyor. Devlet, gelirlerini arttıran değil, daha çok harcama yapan devlet haline geliyor. Hele bu ekonomiyi popülist bir politik zemine oturttuğumuz zaman, devlet daha da büyük bir emmebasma tulumba gibi çalışıyor. Yani insanlara, sivil topluma özgü hakları vermeyip onları politik müşteri halinde tuttuğumuz takdirde, politikalarımız hep popülizme hapsoluyor. Ve devlet açıkları büyüyor. Özel sektör de buna ayak uyduruyor. Kamu açıkları büyüdüğü zaman, özel sektör de daha çok kredi istiyor. Özel sektör kendi fazlalarını devlete transfer etmiyor ve "arkadaş bundan ikimiz de yararlanalım" diyor.

Bunları tabii 1970'lerin ikinci yarısından sonra, daha çok 1980'lerde filan görmüş oluyoruz ve dolayısıyla böyle spesifik sorunlara bakışımızda da Keynesçi-Strüktüralist diyebileceğimiz yaklaşımlara sahip oluyoruz. Ben hiçbir zaman monetarist tedavi yöntemini benimsediğimi hissetmedim. Belki bunun geçici, çok kısa dönemlerde bir çare olduğunu düşünebiliriz. Ama çok kısa dönemlerde. Nasıl dönemler? Mesela ekonomide büyüme hızı düşük, artmayacağını biliyoruz, ama fiyatlar artıyor. Nispi fiyat değişmelerini donduralım, olabildiği kadar. Büyüme hızlı olmadığına göre, büyük ihtimalle nispi fiyat değişmeleri de fazla olmaz. O zaman mevcut nispi fiyatlar yapısında, biz işe para politikasıyla bir yüklenelim. Ne kadar süre, belki bir yıl. Bir yıl sonunda belki görürüz ve inandırırız ki, fiyat artışları yavaşlamakta. Bu sonucu alırsak, diyebiliriz ki, bir monetarist uygulama bazen geçerli olabilir.

Ama uzun dönemli bir monetarist politika eksenine inanmadım. İş uzun döneme bindiği zaman, peşinden başka türlü kurumsal değişikliklere sürüklüyor. 1980'den sonra Türkiye'de onları yaşadık. Ekonomi istikrara gelmediği zaman, büyümeye geçecek noktaya da yeniden gelmediği zaman, sana diyorlar ki büyümeye geçemiyorsun, çünkü yapın aynı yapı, değiştir yapını. Yapısal değişikliğe gir, bunun sayesinde, büyümeye geçeceksin, diyorlar. Bu ne demektir? Bir

monetarist uygulamanın maliyetine, yapısal değişikliğin maliyetini de ekle demektir. Kim üstlenecekse hemen üstlenecek demektir. Bundan 5 yıl sonra, 10 yıl sonra üstleneyim yok. Şu anda yaşayan kuşaklar bunun maliyetini üstleneceklerdir. Bunu eğer benimsersek, o zaman Türk toplumunda politik depremler olmaya başlıyor. 1980'den önce başladı bu ve hâlâ da sürüyor.

III

■ Ekonomik sorunlar konusundaki düşüncelerinizi almak istiyorum. Büyümeden bahsettiniz gerçi, fakat istikrarlı büyümeye nasıl ulaşılabilir? Büyüme aklımıza istihdam, işsizlik ve gelir dağılımı konularını getiriyor. Ve tabii, enflasyon konusunu konuşmadan edemeyiz. Bu konularda bir yaklaşımınız, bir modeliniz var mı? Genel olarak da özelde Türkiye'yi dikkate alarak da konuşabiliriz.

Büyüme konusunu belli bir noktadan başlatabilmek için bir görüş aktarmak istiyorum. Deniyor ki, her ekonominin kendine özgü doğal büyüme oranı vardır ve ekonomiyi birtakım zorlamalarla bu oranın üstünde büyümeye geçirmek zordur ve hatta böyle bir zorlama enflasyon gibi başka ekonomik sorunlar getirir. Bu konuda ne düşünürsünüz?

■ Bakalım büyüme tecrübelerine, yüksek büyüme hızlarına bakalım, nerelerde oldu? Düşünelim, bir Sovyetler Birliği büyümesi var 1929-30'dan itibaren başlayan ve 1945'ten sonra da devam eden...

■ 1980'lerde bir tıkanma...

■ Aşağı yukarı, yani yavaşlaya yavaşlaya evet. Fakat esas hızlı büyüme dönemleri 1930'lar ve 1945'ten sonraki dönem. Bu çok açık bir strateji. Öncelikli sektörler var, kaynakları garantilenmiş. Mesela belli bir kamyon tipi yapacak-

sa belli sayıda bu kamyonu yapacak; adamın kaynağım yok, bulamıyorum diye şikâyete hakkı yok. Çünkü, ona o kaynak verilmiş. Neyle? Planlama mekanizması bunu veriyor. Öncelikleri planlıyor sistem. Şu kadar kamyon lazım bana diyor. Şu kadar elektrik enerjisi lazım diyor. Şu kadar demir çelik lazım diyor. Belli bir kendi içinde tutarlı model var. Ve buna eriştiği zaman yüksek büyüme hızına erişiyor. Burada toplum kaynağı seferber ediyor, bunun için belli bir kurumsal değişiklik yapıyor. Tarımdan başlayarak. Tarımı kolektifleştiriyor. Böylece, kente işçi olarak gelen adam, sırtına giyecek, ağzına yiyecek ve içine girecek ev buluyor. Çalışacak yeri var, fabrikası var, hammadde garanti geliyor. Ulaştırma işliyor, mutlaka. Bunlar garantilenmiş, bunun için köydeki değişikliği yapıyor, kentte de değişiklik yapıyor. Bu düşünülebilecek organizasyonun sınırı. Böylece yüksek büyüme hızını tutturuyor.

Şimdi bu doğal büyüme hızı mıdır, değil midir? Eğer modeli kabul edersek, bu büyüme modelini kabul edersek, bütün kurumsal değişiklikleriyle, tabii doğal büyüme hızıdır. Çünkü doğal büyüme hızı diyebileceğimiz şey, özünde verimlilik düzeyi ile, yani, emek verimliliği ile bağlantılıdır. Onun fonksiyonu sayılabilir. Nerede doğal olmaktan çıkıyor? Sistem ya teknoloji bakımından eskiyor, ya da büyük israfla çalışmaya başlıyor. Toplum değiştiği zaman teknolojiyi yenileyemiyor. Orada doğal büyüme hızı olmaktan çıkıyor. Yani belki daha düşük bir büyüme hızına girmesi lazım. Çünkü ürün çeşidi değişti ve çok arttı. Çeşitlenmeye göre belki planlama direktif gönderemeyecek. Çünkü, artık o kadar çok muhatap var ki onlarla müzakere edemeyecek. Dolayısıyla büyüme hızı düşecek normal olarak. Yeni bir aşamada, yeni bir doğal büyüme hızına geçecek.

Japonya, 1950'den sonra yüzde 10-14 arası hızlarda büyüdü. Gene kurumsal bir sistemi var. Tahsis mekanizması var. Stratejisi var, Sovyet stratejisine benziyor. Diyor ki, arkadaş ağır sanayi denen şeyi seçerim. Ama sırf iç piyasa sistemini uygulamak için filan değil, dünya piyasasına çıkmak için seçerim. Dış piyasayı da tutacağım, içeriyi de tutacağım. Benim normal bir hinterlandım vardır. Güneydoğu Asya'da, Endonezya'ya kadar uzanır. Öyle bir iş organizasyonu kuracağım ki, bu sistem çalışacak, hem ağır sanayi mallarını tak-

liden çok iyi yapabileceğim, hem de dünya pazarlarına düşük maliyet sayesinde sokabileceğim. Japon işçisinin ücretleri düşük başlangıçta, taklit kabiliyeti çok yüksek. Katma değeri fazla, hızlı gelişen, teknik bilginin en hızlı yayıldığı sektörlere yüklenerek ekonomi gelişiyor. En sofistike malı da yapabiliyor böyle değişik bir organizasyon. Ne zamana kadar? 1970'lerin başına kadar. Bugün yüzde 4'e filan inmiş durumda Japon büyüme hızı. Ama doğal, Japon işçisinin maliyeti yükseldi. Malların çeşidi değişti. Dış pazarlar zorlaştı.

Kore, Japonya'yı takliden aynı işi 1970'lerin başından itibaren yapıyor. Doğal büyüme hızı Güney Kore'nin yüzde 9'dan aşağı düşmüyor. Güney Kore yüzde 6'ya düştüğü zaman diyoruz ki, işi iyi gitmiyor. Yüzde 9-10 normal oluyor. Uzakdoğu etiği diye bir şey var. Herkes sadakatle işyerine bağlı. Asgari ücret mevzuatı bile yok. Sanayide disiplini seviyorlar. Herkes daha çok üretmekten zevk duyuyor. O toplumda doğal büyüme hızı çok yüksek, normal.

Almanya böyle değil. Almanya'ya baktığım zaman, o da hızlı gelişmiş. 1950'ler ve 1960'larda yüzde 4-5 filan büyüme hızları var. Bugün bakıyorum yüzde 3. Ama 300 milyar doların üzerinde ihracatı var, kendi piyasasını doyuruyor. Avrupa'nın merkezi. Doğal büyüme hızı yüzde 3, nüfus artışı sıfır gibi bir şey. Dolayısıyla o toplumda bu iş farklı.

Bizde 1970'lerin sonlarına kadar yüzde 6'yla geldi. Doğal büyüme dedik. Çünkü fiyatlar sabit, döviz kurları değişmiyor. 12 yılda bir değişiyor. Yatırım yapacağımız sektörler belli. Önceden perspektifimi koymuşum. Doğal büyüme hızı 20 yıl için yüzde 6. Şimdi gene yüzde 6'nın üzerinde olmalı diye düşünüyorum. Çünkü, nüfus artış hızı yüzde 2'nin altına düşmedi. Kentlere gelen insan ne kadar diye bakıyorum yüzde 6 gibi bir hızla geliyorlar, belki daha yüksek. Nüfus artışından daha hızlı olarak insanlar kentlere yığılıyor. Dolayısıyla adamlara o tempoda iş bulabilmek lazım ki, başka sorunları olmasın. Yani doğal büyüme hızında, organizasyon ve teknik bilgi açısından "ceterus paribus" var. Bunu değiştirdiğim zaman, doğal büyüme hızı değişiyor.

■ **Yani ülkeden ülkeye değişen bir oran.**

■ Farklı gelişme dönemlerinde de değişiyor.

■ **Konuyu Türkiye'ye getirirsek, varsayalım ki yeniden DPT müsteşarı oldunuz.**

■ Aman öyle bir şey yok.

■ **Peki, bakan oldunuz.**

■ Yok canım.

■ **Sadece varsayalım. Türkiye'deki insanların refahını yükseltmek için belli bir büyüme hızına ulaşmak istiyorsunuz. Ülkeyi yöneten herkesin herhalde istediği bir şey. Böyle bir büyüme ve refah artışını nasıl bir ekonomik düzen içinde yapabilirsiniz?**

■ Büyümenin organizasyonu diyelim isterseniz, sektörel kesiti muhtemelen çok fazla değişmeyecek. Belki teknolojik değişmelerle hızlanacak, kuvvetlenecek, teknoloji seçimine ve teknolojiye adapte olmasına göre, seçtiği sektörlere göre büyüme hızını da seçmiş olacak diye düşünüyorum. Temelde yüksek büyüme hızını düşünüyoruz, kentli ve yurttaş sorununu bir an için düşünmüyoruz diyelim. Mutlaka teknik bilgi üretmemiz lazım. Teknik bilgi üretebilen sektörler lazım. Büyük ölçekli işyerleri lazım. Bilgi toplumu filan olmaya niyetlenmemizden önce lazım ki, sanayi bilgisi, iş organizasyonu filan nedir, bunları bir öğrenebilelim. Yüksek büyümeyi galiba en çok dayanıklı tüketim malları yapabilmek ve mühendislik sanayilerinde bir şeyler yapabilmek sağlıyor.

Yalnız Türkiye'de şimdi şöyle bir yere geldik. 1970'lerden devralınan kapasiteler bitti tükendi. Türkiye'nin bir hayli zaman kullanmadığı kapasiteler vardı. Şimdi onlar bitti. Altyapı, büyük ihtiyaç olarak 1970'lerden beri kendini belli ediyor. Son 5 senedir filan bir altyapı yapıldı. Fakat muhtemelen Türkiye'nin hızlı büyümesi için bir miktar büyük kapasite yaratması lazım. Büyümeyi önümüzdeki 10 yıl, 15 yılda hızlı sürdürebilmek için. Çünkü, gene darboğazlar ve krizler olacaktır. Fakat mutlaka büyük kapasiteler kurmayı amaçlaması lazım ki icabında o kapasiteleri kullanabilsin. Bu da, ara mallarında ikameyi bir ölçüde tamamladığımıza göre, dayanıklı tüketim mallarında daha ince işler yap-

mak, kitle halinde üretim yapabilmek ve yatırım mallarında, mühendislik sanayilerinde teknik ilerleme şeklinde olmalı. Bu devletin koyacağı sermaye ile olmaz. O bakımdan mülkiyet konusuna bağnazlıkla bakmamamız lazım. Kapasite kurmakla ilgilenmemiz lazım.

■ Nasıl bir kamu-özel düzeni içinde öngörürsünüz bunları?

■ Kim kuruyorsa, devlet şirket kuruyorsa devlet şirketi, özel şirket kuruyorsa özel şirket, yabancı sermaye kuruyorsa yabancı sermaye şirketi.

■ Her şeyi olabildiğince liberalize mi etmek lazım? Yoksa, görülebilecek birtakım aksaklıkları düşünerek, planlar veya koşullar, kısıtlar mı getirmek lazım?

■ Türkiye'de daima uzun vadeli politikalarda bir öncü lazım. Yani uzun mesafe yarışındaki gibi nefesi sonuna kadar dayanan bir öncü sektör lazım. Bu, 1930'dan, 1980'e kadar aşağı yukarı devlet oldu. Son 10 yılda da, özel sektör bu role soyunabileceğini söylemeye başladı. Yani 1980'den sonra özel sektöre misyon verdik. Dedik ki, kamu yatırım programlarını, imalat sanayi programlarını makaslıyoruz, sen yap. Yapmadılar, özel sektör yatırımlarının yarısı konut, geri kalanın bir kısmı turizm. Türkiye konut ve turizmle pek bir yere gidemez tabii. O bakımdan, devletin sorumluluğu belki 1980 öncesinden büyük.

Ama, devlet ille ben kendim yapacağım demeyecek, stratejik çizgileri çizecek. Mesela diyecek ki, bir strateji ve teknoloji planlaması ve bir sanayi planlaması olacak. Teşviklerle tahsislerle bu işi hızlandırmayı, teknolojik öncelikli alanların seçimini yapmayı, bunlar üzerine tartışma yapmayı konu edinecek. Sektör ve ölçek kararlarını verecek. Devletin bir sorumluluğu olmazsa, bu olmaz.

Türkiye'nin devletteki kadroları, son 10 yılda kayboldu. Eski kadroları yok. Bunu yeniden yetiştirmek gerekiyor. Büyük tasarımlara, yani gerçekleşebilecek vizyona ihtiyaç var. Bunun için bir tasarlama ve karar mekanizması lazım. Tasarlama mekanizması, 1980'lerde benim gördüğüm kadarıyla yoktur. Karar mekanizması tam merkezileştirilmiştir

1980'lerde. Ekonominin çarı dediler ya, kişisel olarak merkezileşmiş bir mekanizmaydı. Bir kişi diyor ki bu olacak, hayır bu olmayacak. Böyle olmaz. Yani, takım halinde koordinasyon olursa işler yürür.

Bir de şu tarafı var işin, Türkiye muhtemelen koalisyonlarla yürüyecek bir siyasi yapıya, bir siyasal partiler yapısına doğru gidiyor. Bu Türkiye'de siyasi yapının normal gelişme çizgisi gibi görünüyor bana. 1980 darbesiyle gelen yıllar bunu yapay olarak kesintiye uğrattı. 10 yıldır kesik. Şimdi bunun kaçınılmaz olduğu politikacılar tarafından da teslim edilirse, bu demektir ki daha önce olmayan, siyasal konsensüsler olacak. Uzlaşma, mutabakat noktaları olacak. Şimdi siyasal mutabakat noktaları iktisat politikaları için pek önemlidir. İktisat politikasını yürüten de mesela plancıysa, plancıyla politikacı çok rahat konuşacaklar. Biri ötekini atlatmaya çalışmayacak. Biri, öteki kadar bilecek, ihtiyaçların ne olduğunu. Yani, böyle bir karar ve tasarım mekanizması lazım ki büyüme bunun üzerine oturabilsin. Sektör seçimi, bu mutabakatın köşe noktalarından biridir.

Öteki mutabakat noktasında, kentli olan insanlarımızla yurttaş olanlar bulunacak. Sanayi insanı olanlar diyelim, yani işbölümünü bilen insanlar diyelim. İşte bunları yaparsan dış pazara da girebilirsin. Dünyaya çıkabilmenin, adım atabilmenin sırrı da buradan geçiyor zaten. Bu vasıflara sahipsen başka ülkeye girip malını filan da sürebiliyorsun, adamlarla müzakere edebiliyorsun. Onun için, politikacıların kendi aralarında, politikacılarla teknisyenler arasında, bu mutabakatlar olmadan iş bundan sonra pek yürüyemez.

Dolayısıyla, sihirli bir büyüme modelimiz yoktur. Böyle bir şey olamaz. Fakat büyümeyen bir ekonomi nasıl olur derseniz veya büyüme taklidi yapan bir ekonomi nasıl olur derseniz, bu 1980'lerde oldu. 1984'te anlaşıldı ve teslim edildi ki bu ekonomiyi bu yeni yapısal uyumlarla filan büyütme imkânı yoktur. Nasıl büyüteceğiz? Eski usul ile, kamu sektörünü pompalayacağız. Kamu sektörünü pompalamazsak, bu ekonomi büyüyemez.

■ **Böyle dediler diyorsunuz?**

■ Tabii ve pompalandı. 1985-86-87 eski usul gidildi. Büt-

çe açıkları büyüdü, iç borçlanmaya yükleneceğiz, özel sektörün vergilerini indireceğiz, muafiyetler getireceğiz dediler. Daha doğrusu vergiyi çalışanlardan alacağız da öteki kesimden almayacağız dediler. Enflasyonu da kullanacağız ve kamu sektörünü pompalayacağız. Dış çevreler, bunu finanse ettiler. Bizi 1978'te finanse etmeyen dış çevreler, bu enflasyonlu, kamu pompalamalı mekanizmayı finanse ettiler. Niye? Çünkü Türkiye'de siyasi yapı dış çevrelerin de istediği yönde değişme şansına sahip olmuştu. ANAP diye bir parti yoktu, finanse edersen, böyle bir parti kurulabilir. Finanse edilmeyen bir yepyeni iktidar olamaz. Sürekli fiyatları yükselt, sürekli kemeri sık şeklinde iktidar olunmaz. Tam tersine, sürekli pompalayıp nimet dağıtacak.

■ Kurumsallaşmak için kamunun pompalaması gerekirdi mi diyorsunuz?

■ Kamuyu ekonomik alanda kullanmak belki şöyle olabilir: Konuşur, öncelik alanlarımı, sektörleri saptarım. Burda derim ki, arkadaş kamu şirketi veya özel şirket, aynı teşvikleri veriyorum. Ve buna göre bir mekanizma oluşturuyorum, yatırım bankacılığını geliştirmeye çalışıyorum. Buna göre bir yatırım bankacılığı düşünüyorum, özel veya kamu, eşit şartlarla kredi verecek. Kredilenmeyen sanayi gelişmez. Yani, biz özsermayelerin artmasını ve burdan sanayicilerin bize fantastik gelişme hızları yaratmalarını filan bekleyemeyiz. Onlara bir kaynak ve kredi mekanizması sunmamız lazım. Adamları destekleyeceğiz ki, hadi bakalım bize geri verin nimetlerinizi diyebilelim sonradan. Ama kamunun elini, ayağını niçin bağlayayım? Kamu, ekonomik olarak işletmek koşuluyla, bir kaynak düzeniyle, yatırım bankacılığıyla desteklenmesi koşuluyla girişimcilik yapabilir. Mülkiyete karşı değilim, kamu mülkiyetine de özel mülkiyete de. Kim yaparsa, eşit şekilde, koşturacağım ikisini de. Yabancı sermaye de gelirse desteklerim. Ama anlamlı ölçüde gelmedi.

■ Siyasi kuruluşlar, partiler, yolun bu olduğunda anlaşabilmeli; Türkiye, yabancı sermaye, yerli özel sermaye ve kamu sermayesini eşit şekilde teşvik edip desteklemeli diyorsunuz?

■ Üçünü birden diyelim. Yarıştırarak.

■ **Her üç sermaye de olabilir, ancak bu konuda da anlaşma ve uzlaşma olmalı. Anlaşma ve uzlaşmaların olabilmesi için belli bir toplumsal örgütlenme gerektiğini söylüyorsunuz.**

■ Gerekir diyorum. Ama öncelikli olarak çözülecek sorunlar var. Enflasyon meselesi...

■ **Ne yapılabilir enflasyon konusunda?**

■ Önce mutabakatın ilk ayağında enflasyon konusu olmalı.

■ **Enflasyon genelde ve Türkiye'de nasıl oluşuyor? Nasıl bir mekanizma işliyor? Çözüm yolu nedir?**

■ Enflasyonun olabildiğince silinmesi lazım. Enflasyon düşüncesinin ortadan kalkabilmesi lazım. Yani sanayi ile teknolojinin insanı, yüksek enflasyon hızlarında yaşayan bir insan olamaz, olmuyor bu. Enflasyon insanların kararlarını başka yönlere çeviren bir mekanizma. Sanayi insanı geleceğini ekonomik olarak da güvenli kılan insan. Ufak fiyat artışları olabilir. Ama esasta güvenli olması gerek sanayi insanının. Bu nedenle enflasyonun önce indirilmesi ondan sonra büyümenin gerçekçi olarak düşünülmesi lazım. Şimdi, enflasyonun dünyada ve Türkiye'de benzer ve farklı tarafları var galiba. Avrupa ekonomilerinde mesela enflasyon başka türlü.

■ **Açıklık bakımından bir tekrarlama yapacağım. Önce enflasyon yönünden belirsizlik kalksın, ondan sonra yüksek büyüme hızlarına geçmeye çalışalım mı diyorsunuz? Yoksa, öncelikle yüksek büyüme hızını hedef alalım, enflasyon sonradan daha kolay düşer mi diyorsunuz?**

■ Şöyle bir örnekle başlayalım: Geçtiğimiz 10 yılın bir İtalya deneyimi var. Türkiye'de pek tekrarlanamadığı görüldü. Yani, bir yandan iç borçlanmayı arttırıyorsun, bir yandan enflasyon ortamı yapıyorsun ve o enflasyon ortamında senin özel sektörün gitgide daha çok sanayici oluyor. Yeni

mallar üretiyor. Teknolojiye adapte oluyor. Böyle bir şey Türkiye'de olmadı. Türkiye'nin özel sektörü, devletin imalat sanayiinden çekildiği bir ortamda gitgide konutçu ve turizmci olmaya doğru büyük bir arzu duydu. Bu tarafıyla teşvik edildi özel sektör. Ben özel sektör yanlısı değilim, karşı da değilim. Ama Türkiye'nin özel sektör yanlıları yönetimin başına geçtiler mi (zaten ne zaman ayrıldılar ki) böyle teşvik ediyorlar. Enflasyonu bir kazanç unsuru olarak senaryomuza koyduğumuz zaman, konut ve turizmden yer kalmıyor ki katma değeri yüksek alanlar gelişebilsin.

Düşük enflasyona razı oluyorsak, işte o zaman özel sektörün sanayici tarafını destekleyebiliriz. Ama düşük enflasyona razı olmak demek, Türkiye'de örneğin denk bütçe demek oluyor. Özel sektör kredilerini de selektif vermek demek oluyor. Biraz cimrice vermek, kayırdığını çok kayırmak kayırmadığını da kesinlikle kayırmamak. Bu politik olarak pahalı bir reçete. Dolayısıyla, bellibaşlı partiler, bunda uzlaşırlarsa o zaman ben özel sanayiyi kayırabilirim. Devlet bütçesini de dengeye yakın bağlayabilirim. İç borç hızını arttırmam vergi muafiyeti yapacaksam bunu gene büyüme açısından, büyümeye katkısı açısından düşünür ve yaparım. Demek ki öyle bir "consensus" gerekiyor ki, bütçemiz herhalde denk olacak, özel sektörü selektif kredilendireceğim. Ve bu ortamda enflasyon düşük olacak, bu noktaya varabilmemiz lazım.

■ Bu konuda mutabakat sağlayabilirler mi dersiniz, 1990'lı yıllarda?

■ Zor, işin zor tarafı da burada zaten. Ama başka bir senaryo Türkiye'yi bir düşük enflasyona ve yüksek büyümeye korkarım götüremez. Ekonomide dalgaların zamanları küçülüyor. 1984-85'ten sonraki eski usul kamuyu pompalayarak büyüme tecrübesinde 2,5 yıl sürdü büyüme. 1970'lerde, 1971'den alırsak, 5 yıl sürmüştü. Demek ki eski model ekonominin genişleme devreleri artık bundan sonra fazla uzun olmayacak. Çünkü fiyatlar çok çabuk hızlanabilir. Fiyatlar hızlanmaya başladı mı katma değeri yüksek sektörleri çabuk vuruyor, bir. Yatırım kararları bozuluyor, iki. İç tasarruflar düşüyor, üç. Tasarruf muhtemelen dışarı kaçıyor. Yani "cur-

rency substitution", sermaye kaçışı, ... bunlar oluyor. Bu bizi her zorlama büyüme hamlesinde bir yukarı enflasyon platosuna çıkarabilir. Bu durumda bütün çabamız ne olur biliyor musunuz? Aman biz bu platoyu tutalım. Şimdi olduğu gibi son iki yıldır yüzde 60'ı tutmaya çalışıyorlar. Daha sonra bütün çabamız aman yüzde 100'ü tutalım olur. Yani büyüme getireyim derken, hiçbir şey getiremezsin. Onun için bu senaryoların riski politik olarak da, ekonomik olarak da büyüdü.

Yüzde 100'lük bir enflasyonda ekonominin iyi yönetimi diye bir şey yoktur. İyi yönetici diye bir şey yoktur artık. Adamlar ne kadar da iyi olsalar, yapabilecekleri bir şey yok. Çünkü o noktalarda artık başka türlü beklentiler oluşmaya başlıyor. Yatırım kararlarının türü, mantığı değişiyor. Adam diyor ki, Latin Amerika'dan bilindiği gibi, enflasyon en az dünkü kadar olacaktır. Onun için, o noktaya kilitlenme tehlikesi var. Biz enflasyonla büyümeyi birlikte yapalım dersen o tehlike var ve o kilidi hiç kimse açamıyor. Latin Amerika açamadı. Heterodoks Yöntemi filan denediler, hiçbir şekilde açamadılar. Adam Arjantin'de mecbur oldu, bakanlıkları kapattı. Ama sonuç gene olmadı. Devleti çökertmek zorunda kalıyorsun, küçücük bir devlet yapıyorsun. Niçin? Devlet toplam talebin unsurlarından biri diye.

■ İlginç bir noktaya geldik. Diyorsunuz ki, 1960'lara, 1970'lere göre, Türkiye'de giderek bir enflasyon-büyüme "trade-off'u, yani değiş tokuşu, artık ortadan kalkıyor. Eskiden, örneğin kamu harcamalarını pompalayarak, 5-6 yıl bir büyüme devresi yaşanabilirken, şimdi onun süresi azalarak 2-3 yıla indiği gibi, bir de enflasyon platosunda daha yüksek bir düzeye çıkılıyor diyorsunuz. Bu süreç ilerde dönem olarak daha kısalacak ve plato olarak daha da yükseğe çıkacak endişeniz var.

■ Evet. Son iki yıldır ekonomiyi yöneten Merkez Bankasındaki, Planlamadaki, Maliyedeki bilgi sahibi insanların, ki canla başla da çalıştıklarına yüzde yüz eminim, bütün yapabildikleri belli bir platoyu tutabilmek oldu.

■ Siz öncelikle enflasyon sorunu çözülmeli fikrindesiniz. Şunu ifade edeyim, bugünün Merkez Bankası Başkanının söyledikleriyle kesişiyor fikirleriniz.

■ 1 yıl için, en çok 1 yıl için. Kullanılabilir para aletleri, daha fazla sökmez ama. Bu bile uzun sayılır.

■ Hayır, öncelik açısından söylüyorum. Merkez Bankası Başkanı da öncelikle enflasyonun ve belirsizlik ortamının ortadan kaldırılmasını, sonra hızlı büyümenin gündeme getirilmesini ifade ediyor. Fakat anlaşılıyor ki, şu andaki ekonomik yönetimin bir başka kanadı da, hayır enflasyon ile uğraşıyı geri planda tutalım, her ne pahasına olursa olsun hızlı büyümeyi sürdürmeye çalışalım diyor. Bu ikinci görüşte galiba çok oy kaybına uğrarız kaygısı da var. Yani, kamu pompalamasına devam etmeyi isteyen bir başka düşünce de gündemde.

■ Diyebilirler, çünkü şu andaki iktidar iniş halindedir ve acı ilacı şu anda kabul etmeyecektir tabii. Ama ANAP'ı ben biraz da siyasi olarak bitecek olan bir iktidar diye görüyorum. Ondan sonra gelecek olanlar aralarında bu noktada uzlaşmaya varırlarsa, yani önce bu enflasyon işini halledelim derlerse, o zaman olur. Bunda da uzlaşmanın zorlukları var tabii. Yani kolay bir formül, mucize bir formül yok bunda. Türkiye'yi yönetmek 1978'dekinden daha da zorlaştı. Çünkü, işçi ücretleri son 10 yılda aşağı çok çekildi ve işçilere bu faturayı artık ödetemeyiz. Hatta, artık geçmişte kaybettiklerini de isteyeceklerdir.

■ Kime veya hangi kesime yönelebilirsiniz?

■ Ha, şimdi burda eşit paylaşma olacak, yani vergi muafiyetini 10 yıl yaşamış olan artık vergi verecek bir süre. Bilmiyoruz ne kadar süre, ama vergi verecek. Rantiyeler faizlerinden yüksek vergiler verecekler. Yani bunlara artık razı olunacak. Böyle bir süre enflasyonu düzeltmek için geçecek. Burada şuna inanıyorum, nispi fiyatların bir ürünü enflasyon. Bu 1980'lerde eski modelle pompalandı ve ANAP finanse edildi. Bunlar Türkiye'de enflasyonun artışına etken oldu.

Çünkü dış fiyat şoku 1986'dan sonra düştü. 1986'daki büyümeye onun da katkısı var.

■ Ama bu fırsat değerlendirilemedi.

■ Değerlendiremediler. Fakat şimdi konu şu oluyor: Birinci hedefimiz enflasyonu düşürmektir dedik mi, burada nispi fiyatlar ne olacak? Yani nasıl bir yapı değişikliği getireceğiz ve nispi fiyatlar ne olacak? Bunun, bundan sonraki enflasyon düzeyinin ne olacağı üzerinde etkisi var. Her sektörün yapısı aynı enflasyon oranını vermiyor. Türkiye gibi böyle hızla gelişme arzusunda olan ülkeler için hangi sektörlerin pompalanacağını, hangi maliyet yapılarının oluşacağını ve nasıl fiyat artışlarının olacağını bilebilmem lazım.

Eğer mutabakatı sağlarsam o zaman onun formülleri, işte denk bütçe yapmak, enflasyonist politikalara başvurmamak, işçiye fazla ücret artışı vermeyip rantiyeye yüksek vergi kesmek filan, bütün bunlar gündeme gelecek. Bunlar sürekli belki 2 yıl filan devam edecek. Ne zamana kadar? Enflasyonun yüzde 20'nin altına indiğini gösterinceye kadar. O dönemde tabii işsizlik birinci sorunum olmayacak. Eğer olursa, ona çareler bulmam lazım.

■ Enflasyonun yüzde 20'lerin altına inebilmesi için bir toplumsal anlaşma, partiler arasında bir uzlaşma gerekir düşüncesindesiniz?

■ Evet, partiler arasında, ama ANAP'ı katmıyorum. Çünkü, o enflasyon sayesinde büyüyen bir parti oldu. Bu partinin kimliği enflasyonla özdeşleşti. Kaderi bu çizgi oldu.

■ Gelirin ücret, kâr, faiz ve rant arasında nasıl bölüşüldüğüne bakalım. Bu gelir sahiplerinin bir bölüşüm anlaşması yapması ve özellikle rant ve faizin payının azaltılması lazım diyorsunuz?

■ Aldıklarını bir miktar geri vermeleri gerekir, reel olarak.

■ Özellikle vergi yoluyla mı geri alınabilir?

■ Vergi veya başka şekilde. Enflasyonu indirmemiz için onların vermeleri lazım. Bir de bu iktidarla değil, bu iktidar değiştikten sonra diyorum.

■ İstihdam ve işsizlik konusuna da değinsek?

■ Şimdi şöyle, bu sosyal hakları filan vermeden bu istihdam konusunun halledileceğini sanmıyorum. Bütün sendikal yapıyı geliştirmek, grev hakkını bütün toplusözleşme haklarını geliştirmek ve her türlü hakları geliştirmek şart. Çalışacak olan insan, ben şurada çalışmak istiyorum, benim hakkım değil mi diye onu araması lazım. Ekonomi yüksek büyümeye geçince istihdam artabilir tabii. Mutlaka artar değil ama, artabilir normal olarak. Devlet daha çok adam istihdam edebilir. İstihdamın sosyal bakımdan esas sorumlusu devlettir zaten.

■ Devletle KİT'leri mi kastediyorsunuz?

■ Kamu idareleri ve KİT'ler olabilir. Ama KİT'lerin esas amacı çok adam istihdam etmek olamaz. Belki insan da atmamalı, ama insanların değişmesi lazım. Devletin daha etkin çalışabilmesi için, modern standartlarla çalışabilmesi için, Adalet Bakanlığından İçişleri Bakanlığına kadar herhalde büyük bir değişme lazım. Kamu girişimleri etkin çalışıyorlarsa, yayılabiliyorlarsa, entegre tesis kurabiliyorlarsa, orada istihdam olanakları artabilir. Yatırım projeciliği gelişiyorsa, istihdam olanakları gelişebilir. Dış pazarlara yönelme de istihdam olanaklarını geliştirebilir. İstihdamın mutlaka büyüme hızına koşut olması şart değil.

Tabii burada en önemli nokta şu. Aslında kaliteli nüfus lazım bize. Geleceğin, yani 10 yıl 20 yıl sonranın toplumu mutlaka bugünküne göre çok daha bir bilgi toplumu olacak. Bunun için süratle kaliteli adam yetiştirmek gerekiyor. Ama kaliteli adam, dediğim gibi haklara sahip adam olacak. Önüne bırakılana razı ve kolayca yönlendirilebilen bir tuhaf insan tipi değil. Haklara sahip çıkan olacak ve burada da eğitim önemli. Eğitim, Türkiye'nin 1920'ler, 1930'lar, 1940'lardan sonra yeniden en önemli işlerinden birisi oluyor.

İlk dönemlerdeki eğitim çabası Cumhuriyet rejiminde 40-50 yıllık bir nefes vermişti.

Şimdi batıya baktığımız zaman, 18. yüzyıldan başlayıp 19. yüzyılda hızlanarak yükselen her aşamadaki eğitimde büyük hamle var. Bu iş orada genellikle kilisenin yönlendirmesiyle oluyor. Çünkü eğitim, 18. yüzyıla kadar dini bilgi edinmek oluyor. Düzeni bozmayacak şekilde bir bilgi edinmek demek oluyor. Katolikler kendi okullarını, Protestanlar kendi okullarını yönlendiriyorlar. Türkiye bir süredir eğitimde bu çıkmaza doğru götürülüyor. Dinin getireceği bir tevekkül içinde, verilen bilgiyi kabul edecek, düzeni koruyacak, kendine orada yer arayacak büyük kitle yetiştirmek. Bu benim kaliteli ve haklarına sahip çıkacak adamı yetiştirmek dediğim anlayışla taban tabana zıt.

Batıda 19. yüzyılda kapitalizm hızlanınca artık Katolik, Protestan ayrımında eğitim işi gitmiyor ve devlet bu işi ele alıyor. Bütün sanayi ülkelerinde görülen bu. Büyük eğitimciler 19. yüzyılda çıkıyorlar. Kişiyi nasıl geliştirmeli çabaları 19. yüzyılın ürünleri. Bizde de Cumhuriyet, eğitimi devletin gözetimine verdi. Daha önce dinin gözetimindeydi. Şimdi 1980'den sonra bu alanda tehlikeli bir dönüş var. Bu işin yeniden devlet gözetimine, laik gözetime geçmesi gerekir. Onun için biraz önce söylediğim görüş birliği ayaklarından biri de laiklik. Biri enflasyon, ikincisi laiklik. Çünkü bize dünyaya açık, dünyayı İsveç'teki çocuk kadar görebilen çocuk lazım. Yoksa, ben adamımı TC'nin dışına gönderemem, mal süremem, müzakere yapamam, dünyayla konuşamam. Bunları yapabilmek için eğitimde belli ilkelerden hareket etmek gerekir. Teknolojik devrim, bilgi işleme devrimi zaten kaliteli insan ihtiyacını ön plana çıkardı.

Niçin mesela Norveç, geleceğin bilgi toplumu olacak? Çok basit, bir yandan serveti var, petrolünü çıkarıyor, gazını çıkarıyor. Fakat öbür taraftan dört milyon nüfus üç milyonu İngilizce konuşuyor. Bir o kadarı Almanca konuşuyor. İki milyonu Fransızca konuşuyor filan. İki milyonu üniversiteye gidiyor. Bilgi toplumu için hazırlıklı bir yer.

Doğu Avrupa'nın ve Sovyetler Birliği'nin hazinesi gene yetişmiş insangücü, bilgili insan hazinesi var. Örneğin Prag'da 150 metrelik bir kuyruk görürsün dışarıdan muz

gelmiş diye düşünürsün, bir bakarsın yeni kitap çıkmıştır da onun kuyruğudur. Okuma yazma bilmeyen son adam Çekoslovakya'da öleli 300 yıl olmuş. Adam 300 yıl önce ölmüş. Şimdi burası kısa sürede bilgi toplumu olmaya aday. Bir de unutmayın eskiden beri Avrupa'nın önemli sanayi merkezidir. Nüfus 15 milyon Avrupa'nın tam merkezi, kültür olarak da tam merkezi burası. Şimdi problem bizde nasıl olacak. Bizim nüfusumuzda köylülük ağır basıyor.

Unutmadan, dünyada enflasyon diye sormuştun, ona da gireyim. Gelişmiş ülkelerde bir kere ciddi bir koordinasyon var. Gelişmiş ülkeler arasında. Yani, batı dünyası makro kararlarında müzakereyi ve koordinasyonu arttırdı, makro koordinasyonun mikro gelişmeleri kontrol edeceği inancı var. Bu işi 1974-75'ten beri yapıyorlar. Bunu gitgide geliştirdiler. Dolayısıyla makro kararlarda koordine edilen, mikro bazda da müzakere yapılan bir sistem işliyor. Mesela 1970'lerin sonlarından itibaren stagflasyondan sonra ücretlere aşağı doğru "flexibility" verdiler. 1980'lerde anlaşıldığına göre emek produktivitesi, ücret artışlarını geçti. Fiyatları tutabildiler. Bunun sonunda bir miktar işsizlik oldu, fakat, toplum bunları ödedi.

Ödeyemeyen toplumlar da kendilerini yapısal değişikliğe yönelttiler. Refahçılıktan biraz vazgeçtiler. Biraz özelleştirme yaptılar filan fakat haklara bir şey olmadı. Yani çalışanların haklarında gerileme olmadı. Tersine, iş arama kolaylaştırıldı. Yani bir başka ülkeye gidiyor iş arıyor filan. İşte bu AT camiası genişlediği ölçüde iş alanları açıldı. Şimdi Avrupa'nın batısındaki adam gidip doğusunda iş arayacak, işsiz oraya gidecek yani. Ama Batı Almanya'daki Türkiyeli işsizin gitmesine izin yok. Sadece Avrupalı gidecek orada işini arayacak.

Dolayısıyla, enflasyon artık bir sorun olmayacak gibi. Yeter ki yeni dış şok olmasın, bir "crash", bir borsa çöküşü, bir büyük piyasa çöküşü olmasın. Böyle bir şey olmadıkça bu işi götürebileceklerine inanıyorlar anladığıma göre. Mesela, en istikrarsız büyüklüklerden biri Amerika'nın açıkları değil mi? Açık vermeye devam ediyor. Amerika'nın açıkları bu ülkelere çok enflasyon basmıyor. Artık sistem demek ki daha çok kontrol edilebiliyor. Bizde tabii böyle değil. Bizde ben bu

Latin Amerika tipi yüksek enflasyon platolarından çekiniyorum. Latin Amerika çözemiyor bunları, hep yüksek platolarda, ya iki basamak aşağı, ya üç basamak yukarı, böyle gidiyor. Ayrı bir realite ve çözüleceği de yok galiba.

■ **Birkaç yıldır Yugoslavya da katıldı.**

■ Yugoslavya katıldı, evet. Orada da belirsizlik var. Bir de tabii federal yapı sallanmaya başladı. O ayrı bir makine. Mesela İsrail, tabii küçük ölçekte ve başka konumda bir ülke. Dış kaynağa sahip, Amerika'dan sürekli desteklenen bir ülke. Orada mesela bu uzlaşma yoluyla, büyük koalisyonla aştılar, enflasyon işini.

IV

■ **Türkiye konusuna gelelim isterseniz. Soru şöyle: Şu anda Türkiye iktisadi olarak nerede, toplumsal olarak nerede ve nereye gidebilir? Son iç ve dış gelişme ve değişiklikleri de dikkate alırsak, neredeyiz, nereye gidebiliriz?**

■ Türkiye Avrupa'nın dışında bir kere, eskiden olduğundan daha çok dışında bence. Doğu Avrupa'nın AT ile birleşmesi tek Avrupa demek oluyor. Sovyetler de onun içinde. Bu projeye Türkiye dahil değil. Bu proje Sovyetlerin dünyanın zenginler kulübünde yer alması projesi, diye düşünüyorum. İkinci Dünya Savaşından sonra tam birleşecekken Avrupa bölünmüştü. Avrupa'nın birleşmesiyle Sovyetlerin zenginler kulübünde yer almasını ayırmak mümkün değil. Adam o şekilde teklif etti zaten projeyi. Benim gördüğüm kadarıyla.

■ **Hangi adam**

■ Gorbaçov. Sovyetler de Avrupa'nın yahut dünya zenginler kulübünün bir üyesi olacak. Bunun gerektirdiği saygı ve işbirliğini görecek. Saygı görüyor, işbirliğini de ufak ufak

görmeye başlıyor galiba. Türkiye zenginler kulübüne katılma projesine dahil değil. Türkiye eski koşullarıyla Avrupa karşısında, Sovyetler karşısında ne olacağını kendisi henüz ortaya koymuş değil. Onun için, sadece Avrupa'nın değil de belki öncelikle Sovyetler karşısında düşünmek lazım Türkiye'yi. Türkiye'nin Sovyet ekonomisiyle daha iç içe olması yarar sağlar, diye düşünüyorum. Çok büyük bir pazar ve edinebileceğimiz, yapabileceğimiz çok şey var. Sektörler arasında bir bağımlılık bir rekabet değil de, bir tamamlayıcılık kurulabilir.

Bu, Türkiye'deki işleri tasarlayanların, karara getirenlerin vizyonuna bağlı bir iş. Ticaret hacmini 5 milyar dolara çıkarıyorum türü laflarla olmaz bu iş. Daha büyük vizyonla düşünebiliyor isek, Türkiye bu gelişmiş Avrupa'ya katılma şansını da elde edebilir, diye düşünüyorum. Doğrudan doğruya Brüksel'le değil de, Sovyetler ve Doğu Avrupa üzerinden, daha çok Sovyetler üzerinden, Avrupa'ya katılma şansını arttırabilir Türkiye. Sektörlerini geliştirebilir, verimliliğini arttırabilir. Bundan iki taraf da kazançlı çıkar. Biz de daha Avrupalı olmak için kendimizi iyi hazırlarız.

Ortadoğuya yönelmekte fazla bir ekonomik yarar görmüyorum. Ortadoğuya Türkiye 10 yıldır yöneldi. Bunun sınırlarına gelindi. Müteahhitlik projeleriyle bu sınırlar anlaşıldı. Türkiye inşaat, bir miktar sanayi yapısı, biraz alt yapı filan yapabiliyor bu ülkelerde ama, bu ülkelerde talep bu kadar. Zaten petrol fiyatları da bundan sonra büyük fırlamalar göstermeyecek. Gösterse bile, reel olarak yüksek düzeyde kalmayacak. Dolayısıyla küçük nüfuslu, küçük pazarlı gelişme temposuyla yaşayacak olan Ortadoğu ülkelerinden Türkiye'ye çok büyük ekonomik katkılar geleceğini düşünmüyorum. Fakat Sovyet pazarı büyük ve gelişmiş, gelişecek olan bir pazar. Onun için Avrupa'ya giden yol biraz oradan geçer, diye düşünüyorum. Bu, özel sektöre çok katkı yapar her şeyden önce. Türkiye özel sektörü Sovyetler Birliği sayesinde gelişebilir yani.

Şimdi burada önemli nokta aslında Türkiye'deki politikacılarımız. Esas Türkiye'nin ihtiyacı olan, nasıl kaliteli insan gücüyse, aynı zamanda nitelikli politikacı. Vizyona sahip ve bir de cesur kararlar alabilen bu politikacı kolay yetişmi-

yor, 15 yıl filan sürüyor yetişmesi. Sonra her on senede bir böyle budanırsa yerine daima daha kötüsü gelir, onun için yetişeni olabildiği kadar sürdürmek lazım. Şimdi bugün yetişenler, bugünün genç kuşağı, bunlar ne kadar politikacılığı becerecekler? İş biraz politikacının vizyonunda düğümleniyor. Ekonomiyi yönetip ekonominin dengeleriyle uğraşanlar böyle bir destek personeli gibi çalışıyorlar. Formüller koyarlar politikacıların önlerine, ama politikacının o vizyona sahip olması lazım. Şunu istiyorum demesi lazım.

Atatürk'ün bir anısını okumuştum. Bu Sıvas Kongresi zamanında yaveriyle konuşuyor. Kongreden başarılı çıkmışlar, yaveri diyor ki, işte paşam bu çok başarılı oldu diyor. Sayenizde daha neler olacak diyor. Atatürk, bu bir şey değil daha, neler olacağını yaz diyor. Fes kalkacaktır, hilafet kalkacaktır, sonra eğitim laik olacaktır. Böyle dört tane filan yazdırınca yaveri diyor ki, paşam, çok yoruldunuz bugün, Allah aşkına yatın. Saçmalamaya başladı diye düşünmüş! Yani diyor ki, paşam bugün çok yoruldunuz, ağzınızdan çıkanlar ipe sapa gelmeyebilir, gelin istirahat edin. Şimdi bu işte vizyon. Türkiye'nin 1990'larda nereye gideceğini, dünyanın nereye gideceğini bilen adam olacak politikacı.

■ İktisadi ve toplumsal sorunları aşmak için içeride özellikle partilerin anlaşabildiği bir ortam gerekir, dışarıda da şimdilik Avrupa'yı bu kadar dert etmeyelim, çünkü önümüzde işte Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği gibi geniş bir pazar var, dediniz. Öncelikle içerdeki uzlaşma konusunda acaba bizlerin, geniş anlamda Türkiye'deki aydınların, dar anlamda Türkiye'deki iktisatçıların, yapabileceği neler var?

■ Tabii önce diyalog oluşturacak bir çevre kurmak gerek. Bir meslek örgütü bugüne kadar olmadı. Bunun olması lazım. Böyle bir çevre kurmak ve iktisatçının formüllerini tartışmak, iktisatçının getireceği bağımsız formülleri olabildiği kadar tartışmak gerek. Niye olur, niçin olmaz, nereye formül götürelim, türünde açık ve sürekli diyalog lazım. Bir kurumlaşma olması lazım ve canlı bir tartışma, konuşma çevresi olması lazım. Düşünce oluşturacak bir çevre burada önemli. Biz biraz din adamı gibi sayılıyoruz ya, yani iktisatçı

fetva verir, yahut kehanette bulunur. Bu bekleniyor esas olarak. Halbuki burada yöntemli düşünme ön planda olmalı. İktisatçı varlığını ben buyum diye belli etmesi lazım. Öteki meslekler bunu zaten demiştir. İktisatçılar olarak gücümüz, sözümüz varsa görmemiz, göstermemiz lazım.

■ Yani bir iktisatçılar birliği, örneğin, gerekli mi?

■ Birliği, çevresi, kurumu, topluluğu... böyle bir şey lazım ve yıllık kongrelerle başlamak lazım bence.

■ Somut olarak nasıl bir kurum düşünüyorsunuz?

■ Örneğin Türkiye Ekonomi Kurumu diye bir yer var. Ben bilmiyorum ne yaparlar. 50 yıllık bir dernektir, fakat, çalışıyor mu çalışmıyor mu bilmiyorum. Eğer bir dernek var, fakat çalışmıyorsa yenisi kurulmalı. Bir başka dernek kurulur, yani adı birlik olur, ne olursa olur, amacını ortaya koyar, üyelerini kaydeder. Ve süratle harekete geçer. İlk işi de, dediğim gibi, kendini organize hissettiği anda, hemen bir iktisatçılar kurultayıyla işe başlamaktır. Yıllık kongrelere gitmektir, "workshop"lar yapmaktır, projeler almaktır. Bunun için işte Merkez Bankası, Planlama, DİE, özel kesim, yabancı sermaye, her tarafla temas etmelidir. Yani aktif olmalıdır. Üniversitelerin ekonomi bölümleri, buralardaki arkadaşlar, zaten bunu kısmen oluştururlar, ama dışarıda da epeyi iktisatçı var. Artık yazanlar, çizenler arttı. Araştırmalar artık sadece üniversitelerde yapılmıyor. Uzun zamandır dışarıda yapılıyor. Dış dünyayı izleyenler, dışarıda daha çok. Böyle potansiyeli toparlayan bunun zaman zaman hasadını yapan bir dernek veya birlik lazım. Bu profesyonel olacak ve iktisatçılığa dönük çalışacak. Yani, iktisat bilgisini, bütün burada konuştuğumuz konuları, daha teknik konuları filan konuşacak. İktisatçı ağzıyla konuşacak. Uluslararası temas yapacak. Kongrelere katılacak. "Econometric Society"e gidecek filan.

■ Avrupa İktisatçılar Birliği toplantılarını özellikle düşünmesi gerekir.

■ Elbette, oraya mutlaka gidecek, gelecek anlatacak. Bu Türkiye'de çalışır. Çünkü, bu düzeyde çok arkadaş var. Bu iş olur bence.

■ Bitirirken, bizim sormadığımız, sizin eklemek istediğiniz bir şey var mı?

■ Her şeyi konuştuk gibi geliyor bana.

■ Çok teşekkür ederiz.

ATAMAN AKSOY

Dr. Ataman Aksoy, şu anda Dünya Bankasında uzman iktisatçı olarak görev yapıyor. Dünya Bankasında çalışıyor olmasında, üniversiteden 1402 sayılı karar ile öğretim üyelerinin uzaklaştırılması eyleminin önemli rolü var. Bu eylemden sonradır ki, doçentlik unvanını kazandığı ve öğretim üyeliği yaptığı Ortadoğu Teknik Üniversitesinden istifa edip kendini yurtdışına uzun süreli "ihraç ediyor." Ancak her konuda gönlü Türkiye'de. Dünya Bankasında yaptığı işin gereği olarak, son zamanlarda daha çok dış ticaret politikaları ve bu politikaların uygulama sorunları üzerinde çalışıyor. Bu çerçevede Türkiye'deki gelişmeleri de yakından izlemekte...

Dr. Ataman Aksoy ile bu söyleşi, 27 Temmuz 1990 tarihinde Devlet İstatistik Enstitüsünde Ercan Uygur'un odasında yapıldı. Kendisinin temmuzda kısa bir süre için Türkiye'de bulunması, iki saati aşan söyleşiyi olanaklı kıldı.

I

■ İlk sorular şöyle. İktisatçı kimliğiniz nedir; konuyu ne zaman ve nasıl seçtiniz, bugüne hangi aşamalardan geçerek geldiniz? İktisatın hangi konularında çalışıyorsunuz?

■ Nasıl seçtim? Büyük ölçüde kazaydı ekonomi okumam. Ben tiyatro ve sinema eleştirmeni olmak istiyordum. Ailem ise hukukçu olmamı istiyordu. Bu arada Tarsus Kolejinden mezun olan bir grup arkadaşım ODTÜ'ye, İdari Bilimler Fakültesine girmişti. Orada okumayacağım inancıyla, ailem Avrupa'ya yollamadı. ODTÜ imtihanlarına girdim. Kazandım. Tercihim İdari Bilimlerdi. Bu fakülteye devam etmeye başladım.

İkinci sınıfta biraz daha ciddi konularla ilgisi olanlar ekonomi bölümüne girdiler. Ben de oraya girdim ve üçüncü sınıftan sonra, zannediyorum, yavaş yavaş iktisat enteresan gelmeye başladı. Uzun süreler hep ya iktisat tarihi ya da iktisadi antropoloji yapmak istedim. Matematiksel iktisat, teknik iktisat pek enteresan gelmiyordu. Sonra yine bir kaza eseri, Amerika'ya doktoraya gittim. O zaman çıktığım kız arkadaşım Amerika'da burs aldı, onun peşinden gittim.

■ **Hangi yıl?**

■ 1967'de. ODTÜ'den mezun olduktan hemen sonra. Amerika'da burs almak istedim ve bunu sağlamak için de ekonometri, matematik ve teori derslerinden yüksek not almam gerekiyordu. Bu da matematiği iyice öğrenmeyi gerektiriyordu. Öğrenince baktım ki bayağı enteresan. Bir de sistem öyleki, teknik yeteneği yüksek olan öğrencilere asistanlık veriliyor. Gitgide daha teknik konularla uğraşmaya başladım. Ondan sonra da bu devam etti. Hayatımın her döneminde daha enteresan, daha politik ekonomiye yakın konularla ilgileneyim dediğim an, sistemden, Türkiye'de olsun yurtdışında olsun, hep benim teknik bilgimden dolayı iş teklif edildi. En sonunda insan nereden daha fazla takdir alıyorsa, o tarafa doğru kayıyor. Böylece çoğunlukla teknik konularla uğraşmak durumunda kaldım. Hep teori, ekonometri ve matematiksel iktisat gibi dersler öğretmek zorunda kaldım. Amerika'da o tip alanlarda iş bulmak daha kolaydı. O alanlarda Türkiye'de de aynı şekilde boşluk vardı. Temelde 1974-82 arası o tür dersleri vermek zorunda kaldım.

■ **Amerika'da hangi üniversitede bulundunuz?**

■ Boston Kolejinden doktora aldım. University of Massachussetts'de "master"ımı yapmıştım. Sonra Lowell ve Rhode Island Üniversitelerinde hocalık yaptım.

■ **Yıl kaç oldu?**

■ 1972'de doktoramı bitirdim. Bir yıl asistan profesör olarak Rhode Island'da çalıştım. 1973'te Türkiye'ye geldim,

Boğaziçi Üniversitesinde öğretim üyeliğine başladım. Rahmetli Demir Demirgil hocamdı. Sonra beni apar topar askere aldılar. Bir buçuk yıl askerlik yaptım. Ankara'da Genelkurmaya tayin edildim. O arada ODTÜ'de yarımgün ders vermeye başladım. Sonra da kaldım Ankara'da, bir daha dönmedim Boğaziçi'ne.

O senelerde yaptığım çalışmaların çoğunluğu Türkiye ekonomisi için temel verileri ve ilişkileri saptamaktı. Ekonomi biliminde kuramsal bazı ilişkiler, genellikle ABD'de, gözlenen verilerden üretilir. Örneğin fiyatlarla işsizlik arasındaki ilişki, para arzı ile fiyatlar ve üretim arasındaki ilişkiler gibi. İlk çalışmalarım, emek piyasaları için talep fazlası değişkenleri üretmek ve bu değişkenlerin ücret belirlenmesine etkisini araştırmak üzerine idi. 1978'de doçentlik tezimi yazdım; imalat sanayinde fiyat oluşumu üzerine. Biraz ilkel bir metodolojisi vardı, ama önemli bir sorunu araştırıyordu. Arkasından daha makro konulara ve bilhassa enflasyon dinamiklerine baktım. Bu arada ODTÜ ekonomi bölümünde bir grup arkadaş, tarım piyasalarında benzer ilişkileri araştırmaya çalışıyordu. Örneğin, tarım arzı nasıl oluyor, fiyatlara duyarlılık ne kadardır, teknik seçimi nasıl oluyor gibi konularda.

Türkiye'de basit ve rahatlıkla kullanılabilecek ve ekonomi hakkında daha iyi yorum yapmaya imkân verecek birtakım veriler ve ilişkiler üretmek için çok uğraştık. Son yıllarda endüstri yapısıyla ilgili basit veriler üretmek için yoğunlaşma oranları üzerine büyük çalışmaya başladık. Endüstri yapısı ve ithal politikalarının bu yapıyı nasıl etkilediği üzerine bir çalışmaya başladık. Fakat 1980'den sonra ODTÜ Ekonomi Bölümünden birtakım kişilerin ayrılması bu işlerin yarım kalmasına neden oldu.

■ ODTÜ'de 1982'ye kadar kesintisiz süren bir dönem...

■ Hayır. 1980'de ODTÜ'den izin alarak tekrar Amerika'ya gittim.

■ Hocam, bu arada doktora teziniz hakkında bilgi verir misiniz?

Doktora tezim tamamen matematiksel ve dinamik dış ticaret modelleri üzerineydi. O zamanlar büyüme modelleri çok revaçtaydı. Benim de hoşuma gidiyordu. Bu arada dış ticaret eskiden beri çok ilgilendiğim bir konuydu. Esasında bir yıl kadar, iktisat tarihi üzerine tez yazmayı denedim. Kapitalizm öncesi ve kapitalizm sonrası emperyalizmlerdeki dış ticaret yapısı üzerine bir şeyler yazmaya çalıştım. Baktım ki bu iş bir yılda bitirebileceğim bir konu değil; tekrar teoriye döndüm. Bu modellerde ufak tefek değişikliklerle farklı sonuçlar elde etmek mümkündü. Mesela sermayenin taşınamaz olması, endojen teknik değişim gibi varsayımların konulmasıyla, dış ticaret modellerinden çok farklı sonuçlar alabiliyordunuz. Ayrıca bu konularda uğraşan biri için iş bulmak daha kolaydı. En sonunda oturdum bir yılda tezimi yazdım. Matematik seven biri için bu modellerde uğraşmak zevkli bir şeydi.

■ Problem çözmenin zevki gibi...

■ Problem çözme, satranç oynama gibi görmek lazım.

■ 1980'de Amerika'ya gittiniz ve...?

■ 1980'de Amerika'ya gittim. O sırada ihtilal oldu. Ben gittikten 15 gün sonra. Bir yıl için gitmiştim. Ama bir yıl George Washington Üniversitesinde, iki yıl Boston Kolejinde ders verdim. Sonra 1402 ile öğretim üyeleri atılmaya başlayınca 1983'te istifa ettim. Daha doğrusu iznim de uzatılmadı.

■ Sonra Dünya Bankası dönemi başladı değil mi?

■ 1983'te tekrar George Washington Üniversitesine döndüm. O sırada bir karar vermek lazımdı. Türkiye'ye dönmek ya da başka bir iş yapmak. Bir ara Türkiye'ye dönmeye karar vermiştim ve Dünya Bankasından bir de araştırma projesi almıştım. O sırada Dünya Bankasından ilginç bir teklif geldi. Oraya girdim. Altı yıldır orada çalışıyorum.

■ Orada nedir yaptığınız iş?

■ Ben şimdi Hindistan'ın sanayi, ticaret ve finans projeleriyle uğraşan bölümünde çalışıyorum. Mesela son üç yıldır yaptığım şeyleri söyleyeyim. İhracatı geliştirmek üzerine bir proje yaptım. Bu proje ihracat politikalarının reformu, ihracatçılara yardım eden krediler, ihracata dönük yatırımların finansmanını içerdi. Şimdi de Hindistan'ın ithalat rejiminin analizi ve nasıl bu rejimin reform edilebileceği üzerine bir araştırma yapıyorum. Önümüzdeki 2-3 ay içinde bitecek.

■ Son zamanlarda yaptığınız çalışmalar hep azgelişmiş ülkelerin özellikle dış ticaretini ve ihracatını geliştirmeleriyle ilgili mi oldu?

■ Tam değil. Mesela Bangladeş için bütün bu endüstri rejimi, ithalat, ihracat, teşvikler ve sanayi projelerini içeren bir reform programı hazırladım. Bu progam, ithalat rejimlerinin yeniden düzenlenmesini, ihracat teşviklerinin planlanmasını ve sanayi kalkınma bankaları yoluyla gelen kredi sistemlerinin düzeltilmesini içeriyordu. Bu çalışma geniş okuyucu kitlesi karşısına çıkamadı. Çünkü, Dünya Bankasında yapılan işlerin çoğunluğu sadece Dünya Bankasının ve ilgili ülkelerin resmi görevlileri tarafından görülüyor. Kişilere açık araştırmalar olmuyorlar.

■ Merak edenler olur düşüncesiyle şöyle bir soru sormak istiyorum. Dünya Bankasında Türkiye'den giden bir iktisatçı olarak çalışmak ne anlama geliyor? İktisatçı için tatmin edici midir? Maddi ve başka olanakları bakımından tatmin edici ve özlenilen bir yer midir?

■ Dünya Bankası çok büyük bir bürokrasi. Dünya Bankasında 6.000 kişi çalışıyor. Bunun 2500'ü profesyonel dediğimiz kişiler. Bu nedenle farklı işler yapmak mümkün. Sizin yöneticinizin kim olduğu, ne tip bir ülke ile uğraştığınız, banka yöneticileriyle nasıl ilişki kurduğunuz, sizin ve başka insanların ne denli tatmin olduklarını belirliyor. Ben çok şanslı oldum. İki ülke üzerinde çalıştım. Yaptığım işler bence çok enteresan işlerdi. Bir ülkede kilit ekonomik kararları veren insanlarla birlikte, dışarıdan gelerek bu sorunların na-

sıl çözümlenebileceğine açık bir şekilde bakmak isterseniz, buna imkân var sistemde. Bu teori ile uğraşmaktan çok farklı.

Ayrıca, bir sürü ülke hakkında banka dışında bulamayacağınız birçok bilgiyi etrafınızdaki insanlar grubu arasında bulabiliyorsunuz. Mesela bankaya girdiğim zaman ihracat politikalarının nasıl idare edilebileceği hakkında hiçbir bilgim yoktu. Teorisini biliyordum, ama pratikte nasıl oluyor bu işler, hiçbir bilgim yoktu. Bangladeş'te bu işleri düzenlerken 15 yıldır ihracat sorunlarıyla uğraşan 15-20 ülkede çalışmış Koreli bir uzmanla beraber çalıştım. Benim için çok eğitici oldu. İhracat teşvikleri nasıl düzenlenir, ne tip idari önlemler alınır, sistemle nasıl bağdaştırılır, örneğin banka sistemiyle, kredi sistemiyle filan; bütün bunları bir yıl içinde öğrendim. Bu işi yapan bürokratlarla birlikte çalışıyordum. Onların bir tür çerçevesi var, sizin ayrı bir çerçeveniz var, o da enteresan.

Aynı şekilde sanayi kredileri ile uğraştım. Daha önce bankaya sadece para yatırmaya gitmiştim. Dört beş yıl ticaret ve sanayi kredileri, batan bankaların kurtarılması gibi konularla bu işin uzmanları ile birlikte çalışınca çok şey öğreniliyor. Ama bunun yanı sıra, bürokrasiye boğulup hiç enteresan iş yapmayıp tamamen bürokratik kâğıtlar doldurmak da mümkün. O biraz şans meselesi. Biraz da sizin girişkenliğinize bağlı. Bankada son altı yılda öğrendiğimi, başka yerde ancak 20 yılda öğrenirdim.

II

■ Pratik konulara tekrar dönmek üzere, iktisadi kuram ve düşüncelere eğilebilir miyiz? İktisatçı yaklaşımınız nedir, bir ekol içinde veya ekole yakın hisseder misiniz kendinizi, hem uğraştığınız konularda, hem genel olarak?

■ Bir ekole, belli bir kalıba girmek kolay değil. Ben herhalde neoklasik iktisata oldukça inanmış bir insan olarak ta-

nınırım. Yani, göreli fiyatların belirlenmesinin ekonomiyi yönlendirdiğine inanırım. Daha teorik yapıda yaklaşarak yaptığımız araştırmalarda, bu çok açık görülüyor. Hiç olmazsa benim yaptığım araştırmalarda. Ben Türkiye'ye geldiğimde teori ve matematikle uğraşmama rağmen, geri kalmış ülkelerde fiyat mekanizmasının doğru dürüst çalışmadığı inancıyla gelmiştim ve bunu ispat etmek için birtakım çalışmalar yaptım. Yaptığım bütün çalışmalarda ve o zaman Türkiye'de yapılan diğer çalışmalarda göreli fiyatların, eğer doğru tanımlarsanız, ekonomik gelişmeleri açıkladığını, etkilediğini gördüm. Böylece ister istemez daha çok neoklasik yaklaşımı kabul etmek zorunda kaldım. Ancak, makroiktisatta herhalde neo-Keynesyen olurum.

■ **Ben şunu anlıyorum. Diyorsunuz ki, iktisadi değişkenlerin hareketlerini belirleyen öncelikli olarak göreli fiyatlardır. Bu soruyu bundan sekiz on yıl önce sorsaydım, aynı yanıtı alır mıydım? İktisadi değişkenlerin hareketlerini belirleyen öncelikle miktarlardır derdiniz geçmişte. Düşüncelerinizde, fiyatların miktarların önüne geçmesi gibi bir değişiklik oldu mu?**

■ Oldu.

■ **Bu konuyu biraz açabilirsek iyi olacak.**

■ Keynesyen iktisatla neoklasik mikroiktisat arasındaki bağlantıyı sağlam bir şekilde kuramadık. Yani ben de kuramadım. Uzun zaman bunun üzerinde çalıştım ama, beceremedim. Kullandığımız birçok model, birbiriyle tam tutarlı değil. Mikro ilişkilere bakarken daha neoklasik bir yapı kullanıyoruz. Makro ilişkilerde daha Keynesyen ve miktarların önemli olduğu bir yapı içindeyiz, ama tamamen birbiriyle tutarlı bir iktisat modeli yok kafamızda. Daha doğrusu, benim kafamda yok. Yalnız yaşlandıkça tümüyle ve her yönü ile doyurucu olmayan sistemler içinde yaşamayı da öğreniyorsunuz. İşte gücüm bu kadar diyorsunuz. Bununla idare edeceğim diyorsunuz. Ama yine de ben neo-Keynesyen bir iktisatçı olurum herhalde.

■ Son yıllarda, özellikle azgelişmiş ülkelerin büyümesi ve kalkınması sorunu konusundaki çalışmalarda, genel olarak iktisatçılar ve özel olarak Türkiye'deki iktisatçılar ne diyorlar? Doyurucular mı? Soru çok geniş oldu ve belki şöyle de yaklaşmak mümkün. Azgelişmiş ülkeler için son zamanlarda üzerinde çoğunlukla anlaşmaya varılan bir büyüme modeli çıkıyor mu ortaya?

■ Bu soruyu cevaplandırmak için bir kere ekonomilerin yapılarını bence ikiye ayırmak lazım. Birincisi, henüz endüstrileşme sürecine başlamamış ülkeler. Bunlar, örneğin Afrika'da olan bazı ülkeler. Burada büyüme sürecini başlatmak sorunu var. Yani endüstrileşme sürecini başlatma sorunu var. Burada iktisat teorisinin de iktisatçıların da çok akıllıca, oturmuş, kabul edilir şeyler söylediklerini görmüyorum. Yani bu konuda daha çok ülkelere özgün, insanları kendi ideolojilerine bağlı, birtakım laflar duyuyoruz ve söylüyoruz, ama endüstrisi olmayan bir ülkeye gittiğimiz zaman endüstriyi burada nasıl başlatırsınız, ne gibi önlemlerle başlatırsınız, bunu nasıl etkin yaparsınız sorusunun cevabı bence yok. Ben kendim bulamadım bunu literatürde.

Öbür yandan Türkiye gibi, Brezilya gibi, Hindistan gibi yarı sanayileşmiş dediğimiz, belli ithal ikame sürecinden geçmiş ülkeler var. Bu ülkelerde ne yapılması gerektiği üzerine bence çok daha kabul edilen, daha belirgin yaklaşımlar ve modeller var. Bu ülkelerde temel sorun dış dünyaya nispeten kapalı olan ekonomilerini nasıl açabilecekleri sorunu. Ekonomiyi içedönüklükten dışa açık hale getirme sorunu. Bunu nasıl yaparsınız? Ve yaptıktan sonra açık ekonomide büyümeyi nasıl sağlarsınız?

İçekapalı ekonomiler belli bir yerden sonra kendi büyümelerini sürdüremiyorlar. Bunun bir sürü nedeni var. Bunların hepsini burada saymanın gereği yok. Ancak hemen belirtmek lazım, bu gözlem ithal ikamesi politikaları tam büyümeyi sağlamıyor şeklinde alınmamalı. Sağlıyor, fakat bu büyüme kendi içinde sürekli olamıyor. Yani kendi kendini yenileyen bir büyüme süreci ve bu sürecin yapısal temeli oluşmuyor.

■ **Yani bir noktada tıkanıyor.**

■ Evet, tıkanıyor ve birtakım kazalar oluyor. Birtakım kısa vadeli krizler oluyor. Ekonomi biraz büyüyor. Yeni bir kısıtlama yapıyorlar, iki yıl sonra bir daha kısıtlanıyor filan. Ülkeler ithal ikamesi sürecinde gerekli olan ve ithalat gereklerini karşılayacak ihracatı gerçekleştiremiyorlar. Ben, kur politikalarıyla ve ihracat teşvikleriyle ekonominin önemli bir ölçüde dış dünya ile tanışması gerektiğine inanıyorum. Bu ihracat sürecinde birçok şey kazanılıyor. Birincisi, dünya piyasalarına mal satabileceklerine inanç geliyor. Psikolojik bir etken, ama çok önemli bir etken. Yani dış dünya ile büyük ölçüde rekabet edebileceğine inanan firmalar ve yöneticiler oluşmaya başlıyor. Çünkü, ithal ikamesinin bir temeli de kendine güvensizlik. Bunu bürokratlarda da işadamlarında da birçok ülkede görüyorsunuz. Siz gidip bir malı ihraç etmeye başladığınız zaman, dünyada diğer işletmelerin olduklarını, nereye gittiklerini görüp bunlarla rekabet edebilir duruma geliyorsunuz.

İkincisi, dünyada çok hızlı bir teknolojik değişme var. İthal ikamesinde, biraz evvel değindiğimiz gibi, şöyle bir olay var. Bir fabrikayı ithal ikamesi rejiminde kurduğunuz zaman, bu, son teknolojinin en iyi fabrikası olabiliyor. Gidiyorsunuz bir şirkete, getiriyorlar size fabrikayı kuruyorlar. O anda siz dünya piyasalarında belki rekabet edebilirsiniz. Fakat beş yıl sonra baktığınız zaman, dünyada rekabet ortamında çalışan diğer firmalar bir sürü yenilik getiriyorlar. Bunlar malın kalitesinin artması veya daha verimli üretim için yapılan küçük değişiklikler olabiliyor. Dünya ölçüsünde rekabet ettikleri için diğer firmaların yaptıklarını, bu firmalar hangi ülkede olursa olsunlar, yakalamak zorunda kalıyorlar.

İthal ikamesi rejimindeki ülkelerde teknik değişim çok az oluyor ve üretim birimleri aşağı yukarı aynı şekilde kalabiliyor. Zaman içinde dışa açılıp ihracat yapan firma ile ithal ikamesi rejimindeki firma arasındaki teknoloji farkı giderek büyümeye başlıyor. Bu fark sonucunda etkinliği göreli olarak azalan ithal ikameci firmayı korumak için ithal yasakları ve gümrük oranları giderek, katlanarak büyüyor. Firmaların yaşaması ihracata dayandığında, dünyadaki değişme ve

gelişmelerin dışında kalamıyor, çünkü rekabet etmek zorundadır. İşte burada ithal ikameci ekonomiler ile dışadönük ve ihracata dayalı ekonomiler arasındaki büyük farklılık ortaya çıkıyor.

Ben ekonomilerdeki reform sürecinin ihracattan başlaması taraftarıyım her zaman. Çünkü bu tür bir değişiklik hiç olmazsa kısa vadede birkaç önemli avantaj sağlıyor. Birincisi döviz getiriyor. Bu ise ekonomik darboğazları eritiyor, yok ediyor. İkincisi hükümet organlarına ve üreticilere bir güven getiriyor. Üçüncüsü, ithal rejiminde çok daha zor olan birtakım reformları yapmaya imkân veriyor. Onun için, Türkiye gibi herhangi bir kapalı ekonomiden kur politikaları ile ve teşvik politikaları ile dışa açık bir ekonomiye geçişi ben her zaman desteklemişimdir. Türkiye 1980'lerin başında doğru seçimi yapmıştır.

■ Dış ticaret politikasının bir parçası olarak döviz kuru politikası konusunda ve daha geniş olarak ihracatı teşvik konusunda bir modeliniz, bir yaklaşımınız var mı?

■ Burada, ihracat hamlesinin ilk başladığı noktadaki gerekli olan politikalarla, uzun vadeli politikaları birbirinden ayırmak lazım. İhracata ilk başladığınız zaman firmalarınızın yüzde 80'i dünya standartlarının altında ve çok daha yüksek maliyetlerle üretim yapıyorlar. İthal ikamesinin getirdiği nedenlerle daha kötü malı daha fazla maliyetle üretiyorlar. Şimdi bir Alman ithalatçısı, dünyanın her ülkesindeki en iyi üreticilerden mal alıyor. Niye tanımadığı, bilmediği yeni bir ihracatçının malını alsın? Tanımadığı bir firma; zamanında siparişleri yerine getirip getiremeyeceği, aynı kaliteyi tutturup tutturamayacağı belli değil. Demek ki geriye sadece fiyat faktörü kalıyor. Bu nedenle ihracat piyasalarına ilk girişte ancak çok düşük fiyatlarla piyasaya adım atmak mümkün. Çünkü, isim yok, marka yok ve güvenilirliğinizi kanıtlamamışsınız, istenen kaliteyi tutturabileceğinizi göstermemişsiniz. Bu durumda birisinin sizden mal almayı düşünmesi için diğer üreticilerden çok daha ucuza malı teklif etmelisiniz.

Sözgelimi, iki yıl boyunca zamanında ve nitelikli mal akımını sağlayabildiniz. İşte o zaman siz alıcının sürekli satıcısı haline gelebiliyorsunuz. Bunun sonucunda da siz artık uluslararası düzeyde o işin içine girebiliyorsunuz. Aynı zamanda, mallarınız için daha yüksek fiyatlar alabiliyorsunuz ve düşük fiyat için gereken sübvansiyona ihtiyacınız kalmıyor veya daha az ihtiyacınız oluyor. Bir sürü malda mikro düzeyde analiz yapılırsa, ki ben bazı mallarda analiz yaptım, fiyatların belli bir süre sonra arttığı görülmektedir. Başlangıçta sübvansiyonlarla üreticiyi ihracata itmiş oluyorsunuz. Yani piyasaya giriş maliyetini bütünüyle veya bir miktar karşılıyorsunuz ve ihracatı cazip hale getiriyorsunuz. Hayatta hiç ihracat yapmamış bir adamı veya firmayı dünya piyasalarına sürebiliyorsunuz. İhracat teşvik politikaları bu nedenle başlangıçta çok önemli.

■ Uygulamada sorunlar çıkıyor tabii...

■ Esasında bütün mesele uygulamada. Konuyu genellemek çok zor. Çünkü her ülkenin belli özellikleri var, belli kurumları var. Bazı ülkelerin banka sistemi çok iyi öbürlerinden; bu ülkelerde bankalar ve banka kredileri yoluyla birtakım teşvikler uygulayabilirsiniz. Bazı ülkelerde gümrükler çok daha sağlam ve güvenilir. Bu ülkelerde de gümrük veya vergi iadeleriyle uygulamalar daha uygun olabilir. Bunların çalışmadığı yerlerde başka bazı önlemler başarılı oldu.

Türkiye bu açıdan, farklı teşvik uygulamaları bakımından, iyi bir örnektir. İthalat darboğazlarıyla karşılaşan ve ithal mallarına çok bağımlı olan bir ekonomik yapıyı ele alalım. Türkiye gibi. Ekonomi bir krize girdiğinde ihracat da çok olumsuz etkileniyor. Bu durumda, ihracatçılara ithal izni vermek ve onları krizle karşı karşıya bırakmadan ithalatı sorunsuz sürdürmelerini sağlamak, hatta daha az gümrükle ithalat yapmalarını sağlamak, en etkin yollardan biri. Bu yol özellikle bürokrasinin iyi işlemediği yerlerde iyi bir yoldur.

Yalnız bu teşvikleri sürekli olarak mal bazında yapmak çok zor. Bunları birtakım genel ilkeler haline getirmek ve mal ayrımı yapmamak gerekiyor genel olarak. Bu mal daha fazla teşvik edilmeli diye ayrıcalıklara girdiğinizde sistem

çok kolay dejenere olabiliyor. Ayrıcalıklar ve farklılıklar getirildiğinde sahtekârlıklar, rüşvet, bürokrasi gibi faktörler çok kolayca işin içine giriveriyor.

■ Bu ve benzeri konularda Türkiye'deki iktisatçıların yaklaşımlarını ve tartışmalarını nasıl buluyorsunuz? Tartışmalar tatmin edici düzeyde midir?

■ 1980'lerde Türkiye'de çok ilginç deneyler yaşandı. Çok değişik uygulamalar oldu. Bir noktada iktisatçılar için Türkiye bir laboratuvar gibi oldu. Ama ben etrafta bu uygulamalar nasıl yapıldı ve ne tip sonuçlar verdi diye yapılmış ayrıntılı çalışmalar görmedim. Bu tür çalışmalar yapılmadan, bundan sonra ne yapılmalı sorularına cevap vermek çok güç. Verilen cevaplar çok genel düzeyde oluyor ve spesifik politika önerileri haline dönüşmüyor.

Dışarıdan bakınca göze çarpan sorun şu. Kapalı ekonomilerde, örneğin 1980 öncesi Türkiye gibi, devletin ekonomiye müdahalesi, açık ekonomilerdeki devlet müdahalesinden çok farklı oluyor. Kapalı ekonomilerde devlet bir sürü hata yapabiliyor ve bunların etkileri hemen gözlenmiyor. Yapılan hataları da, eninde sonunda, yüksek fiyatlar yoluyla tüketiciler ödüyor. Açık ekonomilerde müdahale çok daha zor ve çok daha dikkatli olmak gerekiyor. Yanlış müdahaleden dolayı, çok kısa dönemde, ihracatçılar etkileniyor, ithalat patlayıp birtakım firmaların kapanmalarına yol açıyor, büyük oranlarda portföy kaymaları ortaya çıkıyor. 1980'lerin temel sorunlarından biri, ekonominin açılmasına rağmen devletin müdahale şeklinin çok fazla değişmemesi. Bunu yüzlerce değişik teşviklerle görüyorsunuz ve bunların çok kısa vadede değişmesinde gözlüyorsunuz.

■ Sık sık değişebilen ancak teşvik içeriği tartışmalı birçok uygulama var.

■ Evet. Halbuki politikaların, örneğin kur politikasının, teşviklerin, fonların, gümrüklerin, ihracat sübvansiyonlarının, yatırım teşviklerinin çok daha sürekli ve tutarlı olması lazım. Devletin her an bunlara müdahale etmesi, ekonomide

çok daha fazla kısa vadeli dalgalanmalara neden oluyor. Onun için açık ekonomilerde bu tür mikro müdahaleleri çok dikkatli yapmak gerekiyor. Halbuki tam tersini 1980'lerde Türkiye'de gördük. Bence bu, Türkiye'nin en önemli ve en yanlış iktisat politikasıdır. Rantları ve uzun vadeli yatırımları ciddi bir şekilde etkileyen göreli fiyatları devamlı değiştirmekle ekonomiye yaptığımız şoklar, bazı firmaların kısa vadede fazla kâr etmesine bazılarının da zarar etmesine yol açtı. Bu da bizim açık ekonomiye etkili bir şekilde dönüşmemizi geciktirdi.

Bütün bunların temelinde bence hâlâ müdahale etmek isteyen bir devlet var, fakat bunun nasıl yapılması gerektiği hakkında bilgisi yok. Bu değişikliğin Türkiye'de iktisatçılar arasında açık bir şekilde hâlâ tartışıldığını zannetmiyorum. Birtakım mikro müdahalelerin çok kontrollü olması hatta olmaması gerektiği hakkında sonuçlara varmak gerek. İkincisi, göreli fiyatlara müdahalenin çok iyi yapılması mümkün, örneğin Korelilerin, Japonların yaptığı gibi. Teorik olarak akılcı müdahale eden ülkeler, piyasaları serbest olan ülkelerden hızlı büyüyor. Ama müdahale edip bunu yanlış yaparsanız, başarılı olamayacağınız gibi, piyasaları serbest olan ülkelerin çok daha altında büyürsünüz. Bu konuyu uzun anlatıyorum, çünkü bu, bence Türkiye'nin en önemli sorunlarından biri.

■ Türkiye'nin Avrupa Topluluğu ile olan ilişkisi bu gibi nedenlerle de olumsuz gelişmiştir gibi bir görüş var. Bu konudaki düşünceniz nedir?

■ AT'ın gerçekten üyesi olur muyuz, olmaz mıyız, bunun yorumunu yapmak çok zor. Bu, bence Türkiye'deki sosyal gelişmelerle belirlenecek, salt ekonomik gelişmelerle değil. Öte yandan da AT'ın yakın bir parçası olmaya devam edeceğine inanıyorum ben Türkiye'nin. Türkiye'de şöyle bir olay var; kalkınmış ülke deyince bizim gözümüzün önüne hep Almanya, Japonya geliyor. Düzenli, herkes görevini yapıyor, disipline uyuyor. Ben yıllar önce Makine Mühendisleri Odasında bir konuşma yaptım. O zaman yuhalanmıştım neredeyse. 1977'de idi zannederim. Şunu önermiştim o zaman: Biz bir

model alacaksak, İtalya'yı, İspanya'yı alalım. İtalya da kalkınmış bir ülke. Fakat Almanya gibi düzenli değil; yani insanlarda çok daha fazla sahtekârlık var, vergi vermiyorlar, trafik çalışmıyor, falan. Ama bireysel girişimcilik sonucunda, bilgi üretimi sonucunda halkın hayat standardı oldukça yüksek.

Bizim biraz kalkınmışlık imajımızın değişmesi lazım. Türkiye çok daha kaotik, çok daha düzensiz, girişken, becerikli ve biraz sahtekâr işadamlarının iş yapacağı bir ülke olacak. Bu, 30 yıl sonra da böyle olacak. Ama bu bizim kalkınmamıza engel değil. Türkiye'nin kişi başına geliri Almanya kadar bile olsa, Almanya gibi olamayacak. Yapısı müsait değil. Geçmişi ve kültürü farklı. Daha sıhhatli olarak yaklaşmamız lazım batıya. Farklı ülke yapıları olan bir batı var ortada. Bunlar bir yerde birleşiyorlar, ama farkları çok belirgin. Biz daha bağımlı, biraz daha karmaşık, biraz daha düzensiz, yani işte Akdeniz ülkesiyiz.

■ Aslında Türkiye'nin Akdeniz ülkesi özelliğini değerlendirebilsek ve bu tür bir kümeleşmeye gidebilsek, kendimize muhatap aldığımız ülkelerle olan ilişkilerimiz daha bir rahat olacak.

■ Doğru, ama bunun için de Türkiye'nin birtakım dönüşümleri gene de yapması lazım. Son 15 yılda dünyanın geçirdiği aşamaları görüyor insan. Türkiye'nin de bu aşamalardan geçmesi lazım. Bu politikaları çok büyük hatalar olmadan devam ettirecek olursak ve sosyal nedenlerle büyük krizler olmazsa, Türkiye'yi ben kalkınan, Avrupa'nın bir köşesinde, doğu blokuyla ilişkileri olan, Ortadoğuyla ilişkileri olan batıya bağlı bir ülke olarak görüyorum gelecekte. Bu bizi Kore yapmaz. Yani yılda yüzde 12-13 büyüyen, 10 yılda milli gelirini 3 katına çıkartan bir ülke olmayız, ama yine de hızla büyüyen, kalkınan, yavaş da olsa birtakım transformasyonları yapan bir ülke haline gelebiliriz.

■ Daha hızlı büyümek istiyoruz, daha iyi yönetilen bir ekonomi istiyoruz, enflasyon istemiyoruz. Bu konularda düşünen, yorumlar getiren iktisatçılar olarak bu yönde nasıl katkıda bulunabiliriz? Bir iktisatçılar

topluluğu var ise, ister topluluk olarak, ister kişiler olarak, neler yapabiliriz kendi payımıza?

■ Bence burada yapılabilecek en önemli şey realist ve biraz daha ayrıntılı araştırmalar ve öneri paketleriyle gelmeye çalışmaktır. Maalesef Türkiye'de hâlâ 1950'lerden beri süregelen, devletin eninde sonunda müdahalesi ile herkesi daha iyi hale getirebileceğini sanan, devletin çok tarafsız ve akılcı bir şekilde müdahale edebileceğine inanan yaklaşımlar var. Bu planlamadan geldi; 1960'larda aldığımız eğitimimizden geldi. Bir yerde Türkiye'de iktisatçıların karar vermek zorunda olduğu en önemli konu bugünkü yapısıyla devlet ne yapabilir, ne yapamaz sorusudur. Burada biraz realist olmamız lazım. Bu kararları verdikten sonra ona dönük spesifik basit öneriler yapmamız lazım. Genel büyük reformlar değil de, gözlediğimiz spesifik konular üzerine alternatif düşünce ve çözüm önerileri getirmemiz lazım.

■ Pratik ve operasyonel olmamız gerekir mi diyorsunuz?

■ Bu pratik önerileri üretmek için ilk başta, biraz önce değindiğimiz gibi, devletin son 20 yılda ve bilhassa son 10 yılda, neleri iyi yapıp neleri yapamadığının belirlenmesi lazım. Bunun için de, son yıllarda uygulanan politikaları ve bu politikaların etkilerini biraz daha ayrıntılı araştırmak gerekir. Fakat bu araştırmaların sonucu ne olursa olsun devletin toplumdaki yerini, görevlerini ve ne yapması gerektiğini yeniden değerlendirmemiz gerekecek. Bu nedenle en optimal politika önerileri üretmek yerine, uygulama kapasitemizi gözönüne alarak, belki daha az optimal, fakat düzgün bir şekilde uygulanabilecek öneriler üretmemiz gerekecek. Bu da bizim yetiştirilişimize çok ters gelen bir yaklaşım.

Biz eğitimimiz sonucunda devletin daha akılcı müdahale ile işleri çok daha iyi yapabileceğine inandık. Bu varsayım üzerine yetiştirildik ve bunun üzerine önerilerimizi sunduk. Bence 1960'lı ve 1970'li kuşakların bu büyük tutarsızlığıdır. Bir tarafta devletin ne kadar taraflı ve yapısının bozuk olduğu hakkında araştırmalar yapılması, devletin sınıfsal kökeni üzerine araştırmalar yapılması; öbür yanda iktisadi önerile-

rini yaptığı zaman sanki aynı devlet değilmiş gibi devlete öncelik veren öneriler paketi üretilmesi. Bence bu tutarsızlıktan kurtulduğumuz an çok daha sıhhatli öneriler paketi getirebileceğiz.

Bu tutarsızlığı ben kendim de yaşadım. Yani bir yerde devlete bakıyorsunuz ve eksiklerini görüyorsunuz, ertesi gün devlet şu şekilde müdahale etse daha optimal olur diye öneriler üretiyorsunuz. Hiçbir zaman devletin bizim öngördüğümüz yönde müdahale edebilip edemeyeceğini sormadık, bu iki analizi bağdaştıramadık. Bu tutarsızlığı yaşadık. Bunun üzerine önerilerimiz gerçekçi olmadı tabii. Ve biz ciddiye alınmadık. Bence bu ikilemden çıktığımız zaman, çok spesifik birtakım alanlarda neler yapılabilir diye daha gerçekçi baktığımız zaman, etkin olabiliriz.

Bunun bir örneğini bence dış ticaret rejiminde gördük. Ben Türkiye'de Kore'de olduğu gibi etkin, optimal ve müdahaleci bir dış ticaret rejimi olabileceğine inanmıyorum. Onun için benim önerim, devlet müdahale etmemeli. Biz iktisatçıların önerileri de, nedenlerini anlatarak, neden devletin müdahale etmemesi gerektiği üzerinde olmalı. Yalnız, o zaman da, sen serbest piyasacı mısın, daha hızlı büyüme istemiyor musun filan gibi sorular soruluyor. Evet, hepimiz hızlı büyümek istiyoruz; istiyoruz ama yapamayacağımız şeyleri istemeyelim ve tutarlı olmaya çalışalım.

Diyebilelim ki birtakım işlere devlet bakmasın, dokunmasın. Belli alanlara devlet girsin ve bunları yapsın, ama diğerlerini bıraksın. Toplumun geri kalan fertleri bu yapı içinde bir şeyler yapmaya çalışsın. 1980'lerde Türkiye'de, batıdan daha dinamik bir girişimcilik gücü gördük. Yani dünya piyasasına adapte olabiliyorlar ve birtakım değişiklikleri gerçekleştirebiliyorlar. Biraz daha güvenilir, çok fazla değişmeyen, tutarlı bir yapı sağlarsak ben Türkiye'nin Avrupa'ya ve dünya ekonomisine çok daha hızlı entegre olabileceğine inanıyorum.

■ Bizim aklımıza gelmeyen, ama sizin eklemek istediğiniz başka konular var mı?

■ Bence Türkiye, 1980'lerde 1970'lerin yapısından faydalanarak yapılan reformlarla önemli değişiklikler geçirdi.

Bu değişikliklerin daha hızlı olabilmesinin en büyük engeli, 1970'lerdeki devlet müdahale yapısının aynen yahut benzer bir şekilde devam ettirilmesiydi. Bu müdahale yapısından yavaş yavaş çıkarsak, yani devlet dış ticaret rejimini, teşvik rejimini, devletin ekonomideki yerini ve bunların yarattığı rant mekanizmasını biraz daha azaltırsa, Türkiye'nin büyümesi çok daha hızlı olacaktır. Bence yatırımlar daha hızlanacaktır.

■ Biz iktisatçılar olarak oturup geniş bir şekilde bir araya gelip iktisadi konularda veya Türkiye ekonomisi konusunda fikir alışverişinde bulunamadık. 1970'lerde olsun, 1980'lerde olsun, şu veya bu nedenle bu işi yapamadık. Bazı konularda ve uygulamalarda yanlışları yakalayamayışımızda, ortaya koyamayışımızda, bu tartışma eksikliğinin çok etkisi olduğunu düşünüyorum. Bizler bu bağlamda daha somut olarak ne yapabiliriz?

■ Bu konuda eksiğimiz ve ihtiyaçlarımız var, doğru. Yalnız, bizim bunu yapabileceğimizi zannetmiyorum. Ben bir işi yapabiliriz diye Türkiye'ye geldim. Burada 6-7 yıl uğraştım. Şimdi daha da fazla inanıyorum ki bir yerde bütün mesele yine arz ve talebe dayanıyor. Yani biz, bize talep olmamasına rağmen toplumda bir şeyler yapmaya çalıştık. Arz tarafından gelen bir şeyler sürekli olmuyor. Üniversitelerde yapmaya çalıştığımız, yaptığımız araştırmaları filan ele alalım. Şu anda bizim verdiklerimize, yapabileceğimiz şeylere, fazla bir talep yok Türkiye'de. Belki de istenilecek şekilde malımızı pazarlamayı da bilemedik.

Bir ikilemimiz var; üniversiteden gelen insanlar olarak batıdaki iktisatçılarla yarışmak istiyoruz. Onun için yapmamız gereken şeyler, Türkiye'de malımızı satabilmemiz için yapmamız gereken şeylerden çok farklı. İkisinin arasında kalmış bir grup olarak, bir oraya gidiyoruz makale yazıyoruz, yazmaya çalışıyoruz. Öbür yandan da Türkiye ekonomisi için birtakım önerileri yapmaya çalışıyoruz. Fakat bunu da yine batıdaki birtakım piyasaları göz önüne alarak yapmak istiyoruz. Bence bir problem burada. Ne o piyasaya, ne öbür piyasaya girebilen, iki cami arasında kalmış bir grup olduk.

Öte yandan, faydalı ve sonuç alıcı konuşmalar olabilmesi için çok daha spesifik konularda daha somut araştırmalar yapan bir grup insanın olması gerekir. Tartışma güncel ve somut konular üzerine yoğunlaşmadığı sürece, faydalı olamayacak. Onun için Türkiye'de böyle akademik değeri yüksek olmayan, fakat temel iktisadı bilen birtakım iyi adamlar tarafından üretilen, iddiası fazla olmayan çalışmalar gerekli. Bu tür çalışmaların faydasını Dünya Bankasına girdikten sonra anladım. Bankada çalıştığınız konuya hiçbir zaman iktisadi bir yenilik getiremiyorsunuz, ama tutarlı bir analiz ve önlemler paketi çıkartabiliyorsunuz. Ve eninde sonunda devlet yöneticileri bir reform, bir karar alacaksa sizin teorik makalelerinizi değil de, en sonunda Dünya Bankasının ekonomik raporlarını kullanıyor. Onlar da yanlış olabiliyor, doğru olabiliyor ve daha çok o konuda çalışan adamların da özelliklerine, kapasitelerine, analizlerinin gücüne bağlı oluyor.

Bu tip çalışmaları yapabilen kurumların devlette olması lazım. Dışarıda da, yani özel kesimde de olması lazım. Bunları yapabilecek duruma geldiğimiz zaman, bu tür basit görünen fakat doğrudan pratiğe dönük çalışmaları yapan kurumlar yahut da birimler olduğu zaman, tartışma olur. Öbür yandan, ortada 20-30 tane iktisatçı ya var ya yok, her biri ayrı bir alanla uğraşıyor; tabii ki birbiriyle konuşmayacak.

■ Ve tabii ki etkili olamayacak...

■ Tabii etkili olamayacak. Ya uygulamaya ve iktisat politikasına yönelik konularda etkili olmaktan vazgeçeceksin ve ulaşabildiğin vasıflı dergilerde makaleni bastırmaya çalışacaksın, yahut çok daha pratik, basit, anlaşılabilir ve önlemler paketleri içeren araştırmalar yapacaksın. Bence bu ikinci tür yeni araştırma ünitelerinde yine akademisyen tipli kişilerle çalışıyorlar. Yani hepsinin kafasında yaptığı işten bir makale çıkarma düşüncesi var. Diğer yandan, pratik konularla uğraşanların çoğunun teorik temeli çok zayıf ve ekonomik perspektifleri yok.

Dünya Bankasında buna müsaade etmiyorlar. Adam diyor ki, bana üç hafta sonra tutarlı bir önlemler paketi getir. Rakamları alıyorsun, iyice bir iktisatçı isen, biraz bilgin var-

sa, onlardan bir şeyler çıkartıyorsun. Arkasından şöyle sorular soruyorlar: Niye bunu öneriyorsun? Niye başka bir alternatif değil? Bu tip sorularla karşılaşıyorsun derhal. Bir müddet sonra tutarlı öneri paketleri yapmayı öğreniyorsun. Bunun için Dünya Bankasından gelen bir uzman, buradaki kişilerden çok daha az şey bilmesine rağmen daha etkin oluyor. En azından bir bölümümüz için söylüyorum, bırakacaksın makale yazmayı, yarın ne problemler var, onlarla uğraşacaksın.

■ **Teşekkür ederiz.**

HASAN ERSEL

Dr. Hasan Ersel şu anda Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Başkan Yardımcısıdır. Siyasal Bilgiler Fakültesinde Tuncer Bulutay'ın başkanlığını yaptığı Ekonometri Kürsüsünde 16 yıla yakın öğretim üyeliği yaptıktan, aynı fakültede doçent unvanını aldıktan sonra; Tuncer Bulutay, Yılmaz Akyüz ve birçok SBF öğretim üyesinin 1402 sayılı karar ile üniversiteden uzaklaştırılmalarına tepki olarak ve akademik ortamın düzeyinin düştüğü düşüncesiyle, SBF'den 1983'te istifa etti. Sermaye Piyasası Kurulunda bir süre çalıştı, arkasından Merkez Bankasına geçti; son dönemlerde de özellikle finansal iktisat ve finansal piyasalar üzerinde çalışmaktadır.

Dr. Hasan Ersel ile bu söyleşi, 8 Ağustos 1990 tarihinde Merkez Bankasının yeni binasında yapıldı. Bankanın son yıllardaki karar süreçleri içinde yer alan Hasan Ersel ile iki buçuk saati aşan bir süre konuştuk. Geçmişte SBF'de yaptıkları iktisat tartışmaları alışkanlığı içinde, Ercan Uygur kendisine "İktisatta denge nedir ve kavram olarak niye gereklidir?" gibi sorular da sordu.

I

■ İlk grup sorularla iktisatçı kimliğinizi öğrenmek istiyoruz. İktisatı nasıl seçtiniz? İktisadi düşüncelerinizin zaman içinde ne ölçüde değişti? Hangi konularda çalışıyorsunuz?

■ İktisatla ilgilenmem biraz rastlantı sonucudur. Çünkü ben Siyasal Bilgiler Fakültesini kazandığımda, aklımda iktisatçı olmak yoktu. İktisatla ilgilenmem ikinci sınıfın ikinci yarısında başladı. Üçüncü sınıftaki istatistik dersiyle de arttı. İktisadi olaylara nicel yöntemlerle bakılabileceğini öğrenmek çok hoşuma gitmişti. O yılın yaz aylarında sınıf arkada-

şım Zeki Bölükbaşı ile (şu anda Maliye ve Gümrük Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Dairesi Başkanı) oturup makroiktisat çalıştık. Bu benim için çok öğretici olmuştu. Gerçi birçok soruya yanıt bulamamıştık ama, soruları sorabildiğimiz için iktisata ilgimiz artmıştı. Bunun da etkisiyle dördüncü sınıfta iyice iktisata yöneldim.

■ SBF'ye iktisatçı olmak için gitmedim dediniz. Ne olmak için gitmiştiniz?

■ Sanıyorum iki etki altındaydım. Bir kere Siyasal Bilgiler Fakültesinin o yıllarda (1963'ten bahsediyorum) Türk toplumsal hayatında büyük bir yeri vardı. Birçok yeni görüş ve yaklaşımın kaynağı bu okul idi. Benim de toplumsal ve siyasal konulara büyük ilgim vardı. Öte yandan bambaşka bir nedenle, hariciyeci olmam için, annem Siyasal Bilgiler Fakültesine gitmemi istiyordu. Anımsadığım kadarıyla hariciyeci olmak fikrini hiç benimsememiştim. Ancak bu iki etki bir araya geldi ve beni aynı yere yöneltti. Fakülteye geldikten sonra, hemen birinci sınıfta kamuoyunda çok tanınan hocaların öğrencisi olmak beni çok etkilemişti. Bu hocalarımızın görüşleri çeşitli yayın organlarında sık sık yer alırdı. Dolayısıyla ben etrafımdaki toplumsal ve siyasal olayları anlayabilmek için onların derslerine dikkat etmeye çalışırdım. Belki bunun etkisiyle, okula geldikten hemen bir ay sonra akademik mesleğe ilgi duymaya başladım. Ancak, daha önce de söylediğim gibi, dördüncü sınıfa kadar daha çok siyasal bilimlerle ilgileniyordum.

Dördüncü sınıfta beni etkileyen iki hocam oldu. Bunlardan ilki Tuncer Bulutay idi. Kişiliğine hayran olmuştum. Bizlere en büyük katkısı ise, büyük iktisatçıların geliştirdiği kuramsal yapıların dokunulmazlığı olan, dolayısıyla üzerinde düşünülmemesi gereken, kutsal şeyler olmadıklarıydı. "Günün İktisadi Meseleleri" dersine gelirdi. Çeşitli konuları kuramsal temellerini ele alarak eleştirel bir bakışla incelerdi. Ancak, derslerinin bir özelliği daha vardı. O da "eleştirel" olmak ile "olumsuz" olmayı kesin olarak ayırt etmesi ve ikincisini dışlamasıydı. Tuncer Bulutay bizlere yeterince çalışır emek verirsek bu kuramsal yapıları anlayıp değerlendirebileceğimizi ve yeni görüşler ortaya koyabileceğimizi telkin et-

ti. Buna karşılık batı karşısındaki aşağılık kompleksinin iki görünümünden birisi olan tümüyle yadsımadan –öteki sorgusuz sorusuz kabuldür– uzak durmamızı öğütledi.

Beni etkileyen öteki hocam ise Bilsay Kuruç idi. Küçük bir grupla seminer yapıyordu. Bana kalkınma teorilerini çalışarak bunların ışığında Maurice Dobb'un görüşlerini değerlendirmeyi ödev vermişti. Ondan da iktisatın diğer toplumsal bilimlerle iç içe olması gereğini, iktisattaki değişik okulların sorunsallarındaki farklılıkları duydum. Bizlerle gece geç vakitlere kadar konuşur ve tartışırdı. Hemen ekleyeyim, her iki hocam da konuları bir yandan büyük bir ciddiyet içinde tartışırlarken, öte yandan da öğrencilerin düşünüp ulaştıkları her görüşü, ne denli yanlış ya da ters olursa olsun, ciddiye alır, tartışırlardı.

Bütün bu nedenlerle iktisata daha da artan ilgim bir de nicel yaklaşımlara olan merakımla birleşince, pek ne olduğunu bilmememe rağmen, "ekonometri" kürsüsüne asistan olmaya karar verdim. Sınavına girdim, kazandım. 1968 Ocağında işe başladım. Başta, bir süre ekonometriyle, doktora tezim olan üretim fonksiyonları çerçevesinde uğraştım. Ancak sonraları büyüme ve refah iktisatına yöneldim. Üniversitedeki çalışma hayatımın sonlarına doğru da iktisadi adalet sorunlarıyla uğraşmaya başlamıştım.

Üniversiteden ayrıldıktan sonra, o zamana kadar hiç ilgilenmediğim mali iktisat ile uğraştım. Bunun başlangıcı Yılmaz Akyüz'ün yürüttüğü "Türkiye'de Mali Yapı" konulu bir proje oldu. Sonra Sermaye Piyasası Kurulunda çalışmaya başladım. Burada menkul kıymetler piyasaları üzerinde çalıştım. Nihayet Merkez Bankasına geçince parasal iktisat ile uğraşmaya başladım. Üniversitede beraber çalışırken, Yılmaz Akyüz beni hayali konularla (refah iktisatı, adalet gibi) uğraştığım için sürekli eleştirir, hatta alaya alırdı. Beni parasal iktisatla ilgilenmeye çekmek için çok uğraştı. Sonuçta ben oraya geldim, ama bambaşka nedenlerle. Dolayısıyla, Yılmaz Akyüz'e beni bu yöne çektiği için değil –çünkü başaramadı, başka rassal nedenlerle bu noktaya geldim– ama bana bu konuda bilgi ve bilinç verdiği için teşekkür borçluyum.

■ Üniversite bittikten sonra akademik hayat başladı. Sonra doktora ve doçentlik tezleri var. Geriye dönüp baktığınızda "iyi ki iktisatçı olmuşum", yahut "bu işe nasıl da girdim" gibi duygular taşıyor musunuz? Beklentilerinizle bulduklarınız farklı mı?

■ Konunun özü şu. Biz, oturup başkalarının ne dediğini anlamaya, yorumlamaya uğraştık. Dolayısıyla, ilk yıllarda sorunumuz iktisadi yapının kendisinden çok, bazı –bizce iyi düşünen– insanların yarattığı düşün dünyasındaki yapıyla uğraşmak oldu. Bunun bir yandan sıkıcı, şevk kırıcı bir boyutu var, insan çalışıp çalışıp başkalarının söylediğini anlamaya çabalıyor. Ama bir noktada uygulamalı araştırmaya geçince, bu çalışmalar sonucunda öğrendiklerinizle Türkiye'deki ya da dünyadaki bir olayı, belli bir bakış açısından değerlendirebiliyorsunuz veya öyle zannediyorsunuz. Her ikisini birden yapınca biraz hayal kırıklığına uğruyor, biraz da doyum sağlıyorsunuz. Bu hislerin ağırlığı her zaman aynı olmadı. Bazen çok mutsuz oldum, bazen de mutlu... Çok mutlu olamadım ama...

Galiba ben sadece kuramsal çalışma yapmak ya da sadece uygulamalı araştırma yapmak arasında bir seçim yapmazdım. Bazı insanlar sürekli kuramsal çalışma yaparak katkıyı hedefliyor. Bilinçli ya da bilinçsiz bu yolun kendim için açık olmadığını düşündüm. Dolayısıyla kuramsal çalışmalara önem verip bunların ışığında uygulamalı araştırma yapmaya çalıştım. Üniversite ortamı –bütün kısıtlarına rağmen– bu açıdan fena değildi. Şimdi, durum o kadar rahat değil. İşin içinde yöneticilik de olduğu için okumaya, kuramsal gelişmeleri izlemeye o kadar vakit bulamıyorum. Bu nedenle de araştırıcılık yaşamımın sonuna geldiğimi düşünüyorum.

Ekonometri Kürsüsüne asistan olarak girdim demiştim. Öğrenme sürecim burada devam etti. Gerek Tuncer Bulutay, gerekse Uğur Korum ekonometri alanında yol gösterebilecek bilgi donanımına sahip öğretim üyeleriydiler. Kendilerinden büyük destek gördüm. Ancak bir nokta daha var. Özellikle Tuncer Bulutay, Türkiye koşullarında dar bir alana kendisini sıkıştırmış bir akademisyenin yararlı olamayacağını, hatta zarar verebileceğini söyler ve olabildiğince geniş okuma yapmayı –özellikle de insanlar ve toplumla ilgilenen bir bi-

lim dalında çalışıyorsak roman okumayı– gerekli görürdü. Öte yandan, teknik açıdan zayıflığın da kürsüde hoş görülmeyeceği açıkça belirtildiği için, iki katı çalışma yükü altında olduğumu kısa zamanda anladım. Bu durumda da ekonometrici olmayı değil, ekonometri bilen iktisatçı olmayı hedeflemeye çalıştım.

■ Hangi konularda çalıştığınızı da konuşsak, geçmişte ve bugün?

■ Lisans eğitimim 1967'de bitti. 1967-1968 akademik yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde doktora programına başladım. Bu programda dersler bir yıl sürüyordu. Bir anlamda dersler çok önemli değildi. Hangi kaynakları çalışmamız gerektiği söyleniyordu. Ancak içinde bulunduğumuz tartışma ortamı canlı ve iyi idi. Sanırım, bu ortamın varlığı derslerden çok daha önemli ve öğretici olmuştu. Sonra yeterlik sınavını vererek doktora tezi yapma hakkını elde ettim. Doktora tezim "Neoklasik Üretim Fonksiyonu" idi. O zamanlar bu konuda Türkiye'de yapılmış pek çalışma yoktu. İktisat kuramında bu kavramın ortaya çıkışı, evrimi, sermaye kuramı tartışmalarında bu kavrama yöneltilen eleştiriler ve ekonometrik tahmin sorunlarıyla uğraştım. Benim için çok öğretici oldu.

Doktoramı aldıktan sonra Minnesota Üniversitesine gittim. Giderken amacım büyüme kuramını çalışmak, bunun yanı sıra da matematiksel iktisat ve ekonometri öğrenmekti. Bunları öğrenmemin çok gerekli olduğunu düşünüyordum. Ancak oraya gittikten sonra ilgi alanım değişti. İyi ki de değişti. Orada öğretim üyesi olan Leonid Hurwicz'in çalışmaları beni çok etkilemişti. Hurwicz kaynak dağıtım mekanizmalarıyla uğraşıyordu. Çalışmalarında ileri düzeyde matematik kullandığı için o zamanlar pek popüler değildi. Kendisi, sınırlı bir iktisatçılar grubu ve kendi doktora öğrencileri bu konuyla ilgileniyorlardı. Ben onun derslerini izlemeye başladım. Özünde tartıştığı ve bana ilginç gelen yaklaşımı şuydu: Hiçbir ekonomik sistem Allah vergisi, havadan gelmiş değildir. Ekonomik sistemleri insanlar yaratır. Sosyal yaşam içinde insanlar arası ilişkilerle bir iktisadi sistem oluşur. Piyasa mekanizması da bunlardan birisi ve sadece birisidir. Konuyu

bu biçimde ortaya koyunca Hurwicz bir ikinci soru daha sormaktaydı. O da, acaba belli koşullarda belli bir amaca ulaşabilmek için en uygun iktisadi sistemin –o buna mekanizma diyordu– nasıl saptanabileceği idi.

Biraz açayım bu konuyu. Hurwicz ekonominin içinde bulunduğu koşulları tanımlıyor, buna "ortam" diyordu. Bunun içinde üretim teknolojisi, insanların zevkleri, toplumsal düzen vardı. Bundan sonra bir de toplumsal amaç ortaya konuluyordu. Adam başına tüketimi arttırmak, ya da iktisadi adaleti sağlamak gibi. Sorun, veri bir ortamda amacı sağlamak için en uygun mekanizmayı oluşturmak biçiminde ortaya konuluyordu. Dolayısıyla bu yaklaşımda merkezi planlama, merkezi olmayan planlama, tam rekabetçi piyasa, tekelci piyasa gibi farklı kaynak dağıtım yöntemlerini karşılaştırmak ve değerlendirmek söz konusuydu. İktisadi sistem konusuna böyle kuramsal bir bütünlük içinde bakılabileceği benim o zamana kadar aklıma hiç gelmemişti. Ancak konuyu biraz öğrenince çok etkilendim, çok da hoşuma gitti. Bu konuda çalışmaya karar verdim. Matematik açığımı gidermeye çalıştım. Doğal olarak bu da çok zaman aldı. Doçentlik tezi olarak da bu konuyu seçtim. Çalışmalara Minnesota'da başladım ve döndüğümde de devam ettim. Konuyu açtığım hocam Prof. Tuncer Bulutay da çok ilgilendi ve her zamanki gibi destek oldu.

■ Minnesota'da kaç yıl kaldınız?

■ Minnesota'da iki yıl kaldım, 1974'te döndüm. Sonra tezimle uğraştım ve 1978'de doçent oldum. Kaynak dağıtımında "amaç" sorunuyla ilgilenmeye başladım. O zamana kadar, kaynak dağıtım sorununda amacın Pareto anlamında etkin duruma varılması biçiminde tanımlanmasını pek sorgulamamıştım. Ancak toplumların farklı amaçlara göre kaynakları dağıtabileceği ve bu amaca göre de "etkinlik" kavramının yeniden tanımlanabileceği, dolayısıyla en uygun kaynak dağıtım mekanizması kavramının amaca bağlı olarak tanımlanması gerektiği görüşü kafamda yer etti. Beni bu görüşe yönelten bir yandan hocam Tuncer Bulutay ile hemen her gün yaptığımız tartışmalar, öte yandan da Hurwicz'in çalışmaları olmuştur. Bu bağlamda da "iktisadi adalet" konusuna eğil-

dim. Toplumun amacının "bir tür" iktisadi adalet olması halinde kaynaklarını nasıl dağıtması gerekeceği sorunu üzerinde çalışmaya başladım.

O zamanlar bu konuya ilgi duyan bir çevre de oluşmuştu. Rawls'ın adalet kuramı, sadece benim değil, çevremde çeşitli disiplinlerden birçok kişinin ilgisini çekiyordu. Ancak Rawls'ınkinden başka iktisadi adalet kuramları da vardı. Bunların üzerinde çalışmak istedim. Hatta bunu profesörlük çalışması olarak seçtim. Kendimi bu konuya hazırlamak amacıyla da mikroiktisat ve gönenç (refah) iktisatı dersleri verdim. Bu arada da bu konudaki projemle Fulbright bursu alarak Stanford Üniversitesine gittim. Burada bir akademik yıl kaldım ve Kenneth Arrow ile çalışma olanağı elde ettim. Bu da benim için büyük bir şans oldu. Kenneth Arrow hem bu konuya çok önemli katkılar yapmış bir insandı, hem de etkileyici bir kişiliği vardı.

Sonra Türkiye'ye döndüm. Ancak, 1983'te hocam Tuncer Bulutay'ın ve Yılmaz Akyüz'ün üniversitedeki işlerine son verildi. Ben de birçok arkadaşım gibi, üniversiteden istifa ettim. Dolayısıyla bu konudaki çalışmalarım yarıda kaldı. Ayrıldıktan sonra Yılmaz Akyüz'ün Türkiye Sınai Kalkınma Bankasından aldığı Türk mali sistemi üzerine bir araştırma projesinde çalıştım. Herhalde o projeyi yapmasaydık, ben ne Sermaye Piyasası Kuruluna gitmeye, ne de Merkez Bankasına gelmeye cesaret edebilirdim. Projeyi yaparken mali yapı ve parasal iktisat konusunda çok şey öğrendim. Yılmaz, bu konuyu hem kuramsal açıdan çok iyi biliyor, hem de Türkiye'de para ve enflasyon üzerine çok değerli bir tez yazdığı için, Türkiye'deki kurumsal yapıyı iyi tanıyor ve değerlendirebiliyordu. Üstelik bildiklerini başkalarıyla paylaşmayı çok severdi. Hem neoklasik, hem de Keynesgil kuramlara hâkimdi. Her ne kadar bu proje büyük ölçüde istatistiksel çalışma yapılmasını gerektirdiyse de beraber olduğumuz sürece bu konuları çeşitli boyutlarıyla tartışıyorduk. Bu benim için büyük bir şans olmuştu.

Proje bittiği sıralarda Prof. İsmail Türk, Sermaye Piyasası Kurulu başkanıydı. Henüz seçim olmamıştı, bana kurula gelip araştırma bölümünde çalışmamı teklif etti. Kabul ettim ve 1984 başında işe başladım ama, teklifin yapılış tarihi

bence önemlidir. Yılmaz ile yaptığım çalışmanın verdiği güçle Türk mali sistemi üzerinde orada da çalışmaya devam ettim. Genç ve iyi bir araştırmacı grubu vardı. Zevkli bir çalışma ortamı oluşmuştu. Üstelik bir avantajımız da vardı. Bir olayı başlangıç anında yakalamıştık. Türkiye'de sermaye piyasası yeni gelişiyor, kurumları yeni oluşuyordu. İşte bu noktada kaynak dağıtım mekanizmalarıyla uğraşmamın yararını garip bir biçimde gördüm. İstanbul Borsasının yönetmeliğini yazarken yaptığımız iş, bir kaynak dağıtım mekanizması oluşturmaktı. Ben konuya bu açıdan yaklaştım.

Yıllar sonra Hurwicz'i tekrar Wharton'da bir konferansta gördüm. O da kendisinin başına aynen böyle bir şey geldiğini anlattı. Çin Halk Cumhuriyetinde borsa kurulması konusu ortaya çıktığında, kendisi de bunu kaynak dağıtım mekanizmaları kuramının bir uygulaması olarak değerlendirdiğini söyledi.

Uygulamalı iktisat alanında sadece mali sistemle ilgili araştırmalar yapmadım. Üniversitedeyken araştırma olanakları çok kısıtlıydı ama, daha önce söylediğim gibi Tuncer Bulutay'ın varlığı araştırma ortamının zorunlu koşulu olan araştırma yapma şevkini veriyordu. Birçok çalışmayı da birlikte yaptık. Bunlardan en önemlisi gelir dağılımı üzerine yaptıklarımızdır. Gönenç iktisatına, iktisadi adalet kuramına ilgi duymam büyük ölçüde bu çalışmalardan kaynaklanmıştır. Ayrıca bu çalışmalar bana Türkiye'de gelir dağılımının ciddi bir sorun olduğunu ve çözümünün de o kadar basit olmadığını gösterdi. Her zaman bu gelir dağılımı sorunu kafamda kaldı. Tuncer Bulutay ile Türkiye'de imalat sanayiinin durumu üzerinde de araştırma yaptık. Sermaye Piyasası Kuruluna girdikten sonra sanayinin finansmanı gibi konularla ilgilenirken bu çalışmaların çok yararını gördüm.

Bir de sizinle beraber ücretler üzerinde ortak bir çalışmamız var. Bilmeyenlere anımsatalım. Merak ettiğimiz, toplu iş sözleşmelerinde işçi sendikalarının, daha doğrusu konfederasyonların davranışları, kamu-özel kesim arasındaki farklılıklar gibi konulardı. Birlikte Devlet Planlama Teşkilatından bir proje almış, epeyce uğraşmıştık. Sonra siyasal iktidar değişti. Projeyi gereksiz bulup, iptal ettiler. Sonuçlarıyla da kimse ilgilenmedi değil mi? Siz de çok titiz ve inatçı bir

araştırmacısınız. Onun için bu çalışmadan, kimse ilgilenmese de, bir sonuç çıkarmamızda en büyük pay sizindir. Toplu iş sözleşmelerini, karşılıklı güç dengesi yaklaşımı içinde inceleyen ve bazı hipotezleri sınayan bir de makale yazmıştık. Yanılmıyorsam Türkiye'de bu tür bir başka çalışma da yapılmadı. Bunu yaptığımıza da çok memnun oldum.

■ Tabii güncel bir önemi kalmadı ama, tarihçilere kıymetli bir belge olabilir düşüncesiyle, biz bilgileri içeren teybi hâlâ saklıyoruz.

■ Evet teybi saklıyoruz. Fakat o tarihçileri bulamadık.

■ Projeye 1979'da mı başlamıştınız hocam? (A. Bilge)

■ 1979'da başladık. 1980'de ben ABD'ye gitmiştim. Dönüp geldikten sonra makaleyi bitirdik ve yayımladık. Sonraki yıllarda mali ve parasal iktisat ile uğraşmak dışında iki faaliyetim oldu. Bunlardan ilki –önemli bir kısmı Tuncer Bulutay ile birlikte– iktisat politikası üzerine yazılardı. Bir de iktisadi adalet üzerine yaptığım çalışmanın masamın gözünde kalması beni üzüyordu. Bu çalışma, farklı adalet görüşlerini belli bir çerçeve içinde incelemeye yönelikti. Tuncer Bulutay, hocamız Prof. Sadun Aren için bir armağan hazırlamak istediğini söylediğinde, bu çalışmanın bir bölümünü ele alıp ondan bir makale çıkardım. Böylelikle bu çalışmayı sonuçlandıramamaktan duyduğum sıkıntıyı biraz hafiflettim. Ama doğal olarak tümüyle değil. Çünkü diğer konular duruyor. Bundan sonra da dönebileceğimi sanmıyorum. Ama insan ayrılmak da istemiyor. Hâlâ makaleleri, kitapları saklıyorum. Neye yarayacaksa...

II

■ İkinci grup sorulara geçelim o halde... Özel olarak ilgilendiğiniz konularda ya da genel anlamda iktisadi yaklaşımınız nedir? Yani kendinizi bir ekole yakın olarak mı, yoksa ekoller dışı bir iktisatçı olarak mı görüyorsunuz?

■ Her şeyden önce, bir ekole veya okula sığmayan iktisatçı gibi bir tanımlama çok iddialı bir kategori. Dolayısıyla onu bir yana bırakalım. Ancak, bir okul içinde olmanın ne demek olduğu da bence o kadar açık değil. Örneğin neoklasik okulu alalım. Bence bu okulu belirleyen ortak nitelik, kuramsal yapılarını bireyin davranışlarına dayandırmasıdır. Ancak bu okul içinde yer alan Kenneth Arrow ve Amartya Sen gibi iktisatçılar için toplumsal sorunlar büyük önem taşırken, diğer bazıları için bunlar, neredeyse, ihmal edilebilir oluyor. Ben, bu iki grup iktisatçının ne denli aynı okul içinde bütünleştirilebilir olduğundan kuşkuluyum. Nitekim toplumsal tercihler ve iktisadi adalet sorunlarıyla ilgilenen bir başka okul, John Roemer'in bir anlamda öncülüğünü yaptığı "Analitik Marksistler", neoklasik iktisatın söz konusu grubuna, ele aldıkları sorunlar, kullandıkları yöntemler göz önüne alındığında ve diğer neoklasik iktisatçılara oranla, çok daha yakındırlar. Aynı tür değerlendirmeyi Marksist okul içinde de yapmak olanaklıdır. Ben kendi hesabıma toplumsal tercihler ve iktisadi adalet sorunlarıyla uğraşan iktisatçılara kendimi yakın hissettim. Başka bir deyişle iktisatı toplumsal bir bilim olarak ele alan okullara yakınlık duydum. Ancak, samimi olarak, neoklasik iktisatın analitik araçları kullanmasından da çok etkilendiğimi ifade etmeliyim.

■ İktisatta yöntem kullanma bakımından çok farklı yaklaşımlar olabiliyor. Sadece matematik kullanarak bazı sonuçlara ulaşmayı deneyenler var. Öte yandan, toplumsal bilim dalıdır diyerek ve bilinçli olarak matematik kullanmaktan kaçanlar var. Bu açıdan bakıldığında iktisat, hangi yöne gidiyor?

■ Hocam, siz bu açıdan hep aynı konumda mıydınız? Değişmeler oldu mu? (A. Bilge)

■ Doğal olarak oldu. Her şeyden önce okul kavramının getirdiği düşünce birliği ve sistematik yaklaşımın gücü ve önemini anlamaya başlamam epeyce zaman aldı. Bu sırada insan kendisini bazen bir okula, bazen ötekine yakın hisse-

debiliyor. Bunun, benim kişiliğimden çok, içinde bulunduğum ortamın sonucu olduğunu düşünüyorum. Belki bir Amerikan üniversitesinde neoklasik ya da Keynesçi okulların hâkimiyeti varsa, orada o okul dışında olmak pek söz konusu olmayabilir. Yarışma ortamında belki insanların diğer okulların ne dediğini inceleyecek ve ona da sempati duyacak zamanı olmayabilir. Oysa Ankara'da durum farklıydı. Ankara'da diyorum, benim içinde bulunduğum çevre içinde Siyasal Bilgiler Fakültesindeki iktisatçı arkadaşların yanı sıra Orta Doğu Teknik Üniversitesi İktisat Bölümündeki arkadaşlar da vardı. Sık sık buluşurduk. Bu buluşmaları kurumsallaştırmaya da başlamıştık, haftada bir kendi aramızda seminerler yapıyorduk. Bu da farklı görüşler ile devamlı karşılaşmamıza ve bunlardan etkilenmemize yol açıyordu. Özetle bir okulun sadık izleyicisi olamadım. Üzerimde değişik zamanlarda farklı okulların etkisinin baskın olduğunu söyleyebilirim.

Gelelim iktisadın nereden gelip nereye gittiği sorusuna. Burada üzerinde durmak istediğim üç tema var. Bunlardan ilki iktisatın diğer toplumsal bilimlerle olan ilişkisi, ikincisi iktisatta uzmanlaşma ve sonuncusu ise iktisatta matematiğin kullanımı. Ben bu üç açıdan iktisatın nereden gelip nereye gittiğine bakmaya çalışacağım.

Klasik iktisatçılar (Smith, Ricardo, Mill, Marks) için iktisat, toplumsal gelişim sürecini anlayıp açıklamak için gerekli sistematik bilgi bütününün (ki ben ona toplumsal bilimler diyeyim) ayrılmaz bir parçasıydı. Böylelikle iktisat, sosyoloji, tarih, antropoloji gibi bilimler arasında çok yakın ilişkiler olması gereği ortaya çıkıyordu. Neoklasik iktisat bu açıdan biraz daha uzmanlaşmaya ağırlık veren bir yaklaşımı simgeliyordu. Klasik siyasal iktisat yaklaşımının tersine, neoklasik iktisatın diğer toplumsal bilim dalları ile olan ilişkisi hemen hemen yok gibiydi. Faydacı felsefi düşüncenin bu okul üzerindeki hâkimiyeti nedeniyle, birey davranışlarına ilişkin temel varsayımları ortaya koyabilmek amacıyla ve o ölçüde, neoklasik iktisat psikolojiye dayanmaktaydı.

Bu açıdan neoklasik iktisata epeyce eleştiri yöneltilmiştir. Ancak, ortada bir de toplumsal bilimlerdeki gelişme ve bunun getirdiği uzmanlaşmadan kaynaklanan zorluklar ol-

duğunu da gözden uzak tutmamak gerekir. 19. yüzyıldan itibaren tüm toplumsal bilimlerde önemli gelişmeler olmuştur. Bunun sonucunda tüm bu bilim dalları içinde de uzmanlık alanları ortaya çıkmış, bunlar kendi kavram ve yöntemlerini geliştirmiştir. Başka bir deyişle, istenilse bile disiplinler arası bir yaklaşımı sürdürebilmek neredeyse olanaksızlaşmıştır.

Burada bir adım daha atayım ve ikinci temaya geçeyim. Uzmanlaşma, iktisatın içinde de ortaya çıktı. İktisatçılar giderek daha dar ve o ölçüde iyi tanımlanmış alanlarda çalışır hale geldiler. Dolayısıyla, iktisatçılar arasında bile iletişim sağlamak bir sorun oldu. Nitekim iktisatın bir dalına ilişkin gelişmelerin, iktisat kültürü olan birisinin anlayabileceği biçimde derlenip yazılması giderek önem kazanan bir uğraşı oldu. Hatta bu amaçla dergi bile çıktı.

Bu aşırı uzmanlaşmanın bir rahatsızlık doğurduğu açık. Bunun çözümünü bulmak ise o kadar kolay değil. Bilim ilerledikçe, sorunların derinliğine inildikçe uzmanlaşma kaçınılmaz oluyor. Öte yandan aşırı uzmanlaşma toplumsal olaya bir bütün olarak bakma olanağını kısıtlıyor. Arada bir ödünleşim (değiş tokuş, trade-off) var. Son yıllarda Stanford ve Yale gibi üniversitelerde disiplinlerarası yaklaşıma ağırlık veren örgütlenme deneyimleri üzerinde durulduğunu duydum.

İşte bu noktada üçüncü temaya geçeyim. Belki size biraz çelişkili gelecek ama, bence disiplinlerarası yaklaşımın yerleşebilmesi açısından toplumsal bilimlerde matematik kullanımının yaygınlaşmasının katkısı olumlu ve önemlidir. Matematiğin kuramsal düzeyde kullanımı toplumsal bilimler alanında ortak dil ve yöntem oluşmasına olanak sağlamaktadır. Burada bence en önemli örnek olarak oyun kuramının iktisat ve siyasal bilimler alanında kullanımı gösterilebilir. Bu matematiksel teknikten her iki bilim dalı da büyük ölçüde yararlanmışlardır. Bunun sonucunda da bu iki bilim dalı için ortak çalışma alanları ortaya çıkmıştır, "seçim ekonomisi" gibi.

Biraz daha oyun kuramı üzerinde durmak istiyorum. Çünkü oyun kuramı iktisatta 19. yüzyıldan bu yana hâkim olan düşünce biçimini önemli ölçüde değiştirmiş ve modern siyasal iktisatın temel aracı olma durumuna gelmiştir. Söy-

lemek istediğim şu: Neoklasik iktisatın geleneksel yaklaşımı içinde karar alıcı (birey, firma) veri almak durumunda olduğu kısıtlar altında (bütçesi, teknolojisi, bazen fiyatlar) amaç işlevini (fayda, kâr) en çoklar (maksimize eder). Genel denge kuramının sorunu ise, bu biçimde hareket eden bireylerden oluşan bir "toplumda", piyasaların tümünde "dengeyi" sağlayan üretim, tüketim kararlarının varolup olmadığıdır. Bu çözümleme büyük ölçüde "tam rekabet" modeli çerçevesinde geliştirilmiştir. Tam rekabet modelinin burada ele aldığım konu açısından önemli yönü ise, bireyin kararlarının öteki bireylerin kararlarına tepki biçiminde oluşturulmamış olmasıdır. Her bir karar alıcı birimin sonsuz küçük olduğu kabul edildiğinden, bireylerin başkalarının kararlarını hesaba katması için hiçbir neden yoktur.

Bu varsayım değiştirilirse, örneğin piyasa yapısının oligopolcü olduğundan hareket edilirse, karar birimlerinin birbirlerinin davranışlarını hesaba katmaları gereği ortaya çıkmaktadır. Aslında bu iktisatta yeni bir buluş değildir. Augustin Cournot, bu tür davranışları basit bir oligopol modeli çerçevesinde, 19. yüzyılın ilk yarısında ele almıştı. Ancak son yıllarda bu bakış açısının önemi arttı. Hatta temel bakış açısı haline geldi. Nitekim, mikroiktisatta son yıllarda önemli gelişmeler oligopol kuramında oluyor. Öte yandan makroiktisatta da, iktisat politikalarının etkinliği tartışmaları oyun kuramsal bir çerçeve içinde ele alınarak, hükümet politikalarına halkın tepkisi hesaba katılarak, tartışılıyor.

■ Bu noktada zaman zaman karşılaştığımız bir soruya ilişkin olarak görüşünüzü almak istiyorum. Soru şu: Oyun kuramı çerçevesinde bile iktisatçılar hep dengeyle uğraşırlar. Niye iktisatçılar özellikle ve öncelikle dengeyi incelemeye yönelirler?

■ Bunun tarihsel nedeni belki iktisatın mekanikten etkilenmiş olmasına gider. Ancak, konunun özüne inildiğinde, ben bunu kuram oluşturmanın bir gereği olarak görüyorum. Düşünebilmek için bir atıf noktasına gerek var. Bu ise iktisatta belli bir durumun tanımlanması anlamına geliyor. Bu tanımı yaparken de bazı kavramlar kullanıyoruz. Bu kavramlar ise çoğu kez denge bağlamında anlam kazanıyor. Ör-

neğin piyasa fiyatı kavramını alalım. Bir yatırımcı için bu herhangi bir anda gözlediği fiyattır. Oysa iktisadi çözümleme yaparken bu kavramı kullanarak bir şeyler söyleyebilmek için o fiyatta istem ve sunumun ne durumda olduğunu bilmek gerekir. Böyle olunca da düşünebilmek için en anlamlı başlangıç noktası, bunların eşitlendikleri durum. Yani istem fazlasının sıfır olduğu "denge" durumu.

■ Ama o fiyata giden yolda da alışveriş mümkün.

■ Doğru. Ancak, denge dışı fiyatlarda tanımlanamayan bir şeyler var. Acaba o fiyatlardan yapılan alışverişte yanılma var mı? İstem ya da sunum fazlası var mı? Alışveriş süreci nereye doğru gidecek? Fiyatlar değişecek mi? Bu sorulara yanıt bulabilmek için, bu etmenlerin söz konusu olmadığı bir duruma atıf yapmak gerekiyor.

■ Yani denge daha kalıcı bir durumu yansıttığı için, biz o kalıcı durumu daha çok incelemeyi isteriz mi demek istiyorsunuz?

■ Sanırım bunu demek istemedim. Dinamik bir süreci incelediğimizde, değişiklikleri "yorumlayabilmek" üzere bir kavramsal atıf noktasına gerek var demek istiyorum. Yoksa dengenin "daha kalıcı" bir durumu yansıttığını düşünmüyorum. Tersine iktisadi hayatta kalıcı dengesizliklerin daha önemli yer tuttuğu kanısındayım.

Ancak şunu da vurgulamak isterim. Denge durumunun incelenmesi iktisat yazınında belki gerektiğinden fazla yer tutuyor. Bunu söylerken sadece neoklasik iktisattan söz etmiyorum. Öteki iktisat okulları için de bu geçerli. Sanırım bunun önemli bir nedeni bir iktisadi sistemin dinamiğini incelemeye yönelik düşünme biçimi ve araçların, dengeyi incelemeye yönelik olanlara oranla çok daha sonra gelişmesidir.

Öte yandan iktisatta son yıllarda denge dışı davranışların incelenmesinde önemli katkılar yapıldığını ve bu konunun önümüzdeki dönemde de iktisadi düşüncenin gelişmesinde önemli bir yer tutacağını düşünüyorum.

■ Türkiye'ye dönsek. Size göre Türkiye'de iktisat hangi düzeyde? Örneğin sizin ilgilendiğiniz konularda?

■ Bir kere şunu söyleyeyim. 1983'te üniversitede yapılan tasfiyeden en çok zarara uğrayan bilim dallarından birisi ve belki de birincisi iktisat olmuştur. Birçok iyi iktisatçı ya Türkiye'yi terk etmiş ya da meslekten ayrılmıştır. Başka bir deyişle, akademik ortam büyük bir darbe yemiştir. Bunun giderilmesi zordur. Nitelikli bilim adamları, ortamla ilgili belli koşulların sağlanması durumunda ve uzun sürede yetişebilmektedir. Bu sadece ülkemize özgü bir durum değildir. Albaylar cuntası sonrası Yunanistan'a ve çok daha çarpıcı bir örnek olan Almanya'ya bakılabilir. 1930'lar öncesinin o saygın Alman iktisat okulu, bir daha oluşamamıştır.

Ancak kanımca, Türkiye'de iktisatın durumunu etkileyen bir başka etken daha var. Bu ise daha genel bir eğilimin Türkiye'ye yansıması. İktisata olan ilginin düşmesi. Son zamanlarda işletme dalına ilgi arttı. Belki bunun arkasında kazanç farklılaşması yatıyor. Dolayısıyla insanların sordukları soruların niteliği değişti. Ancak Türkiye'de ilginin yönü değişirken, iktisadi yaşamda da çok önemli değişiklikler oldu.

■ Ben şöyle bir ifade kullanmıştım, "Günlük ya da gazete düzeyinde iktisata ilgi arttı, ama akademik iktisata ilgi azaldı". Ne dersiniz?

■ Evet. Bazı çalışmalara haksızlık etmek pahasına şöyle bir genelleme yapayım. Bu yıllarda Türkiye'deki iktisatçıların ülkemizdeki gelişme ya da değişiklikleri derinlemesine inceledikleri söylenemez. Oysa Türkiye'nin deneyimi, hatası ve sevabıyla, ilginç ve bir anlamda da zamansal önceliği açısından ders çıkarılabilir bir olguydu. Nitekim son yıllarda Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile Sovyetler Birliği'nde ortaya çıkan reform çabaları sırasında Türk deneyimine duyulan ilgi de çok artmıştır. Ancak kanımca, Türkiye'deki iktisatçılar bu doğan ilgiyi entelektüel düzeyde yeterince karşılayacak kadar çalışma üretebilmiş değiller.

■ Hocam, yapısal değişim programını başlatıp sürdürenler arasında iktisatçı yok gibi.

■ Evet. Ama burada acilen bir reform yapılması söz konusu. O noktada sistemdeki tıkanıklık noktaları hakkında fikri olan bir kadronun görüş birliğine varması, süreci başlatmak için yeterli. Kanımca sorun sonra çok boyutlu düşünmeye gelince zorlaşıyor. O zaman akademik düzeyde sorunu ele alanların katkılarına, özellikle de eleştirel katkılarına, gerek var.

■ Aslında daha genel bir görüş var. Türkiye'de iktisatçılar, ya yetersiz olduklarından veya topluluk olarak güçleri olmadığından, yeterince iktisat politikalarına ağırlıklarını koyabilmiş değiller, deniliyor. Üstelik bu sadece son yıllar için geçerli değil, daha önceki dönemler için de söylenebilir. Sözgelimi, son yirmi yıldır Türkiye'deki iktisatçılar, özellikle başka ülkelerle karşılaştırıldığında, iktisadi olaylara yeterince düşünce üreterek katılamıyor, dolayısıyla iktisat politikalarına da yön veremiyor. Konuyu böyle daha geniş açıdan ele alsak...

■ Evet. Türkiye'de sözgelimi Anglosakson dünyasında olduğu gibi, akademisyenlerden sorumlu danışman olarak sistematik bir biçimde yararlanma geleneği pek yok. Böyle olunca da iktisadi karar birimlerinin sorunlarıyla akademik ortamda ilgilenilen konular farklılaşıyor. Öte yandan, üniversitelerde bile araştırma ortamının varolduğu pek söylenemez. Bu durumda da karar alıcı birimler, pek fazla danışmaya gerek olmaksızın hareket edebiliyorlar. Bence bu tür bir iktisadi karar alma süreci artık çalışamaz. Sistemin girdiği yolda karar alıcılara serbestlik tanınması hedeflenmektedir. Bu başarılı olduğu ölçüde, her karar alıcı aldığı kararın olumlu ya da olumsuz sonuçlarını taşımak zorunda olacaktır. Bu durumda ise, olayı çeşitli boyutlarıyla görebilecek bilgi donanımına sahip kişilerden yararlanma gereği artacaktır. Ancak korkarım, tam bu noktada Türkiye nitelikli eleman bulmada darboğaza girmenin sıkıntısını yaşamaya başlamıştır ve yaşamaya da devam edeceğe benziyor.

III

■ Üçüncü grup soruya geçebiliriz herhalde. İktisadi sorunları konuşalım ve enflasyonla başlayalım. Enflasyon nedir, çözüm yolları nelerdir sizce?

■ Enflasyon fiyatların sürekli artması olgusudur. Ben bu sorunun ikinci kısmına Türkiye bağlamında yanıt vermek istiyorum. Türkiye'de 1980'li yıllardaki enflasyon olayının arkasında kamu açıklarının düşürülememesi yatmaktadır. Ancak bunun karmaşık bir süreç olduğunu düşünüyorum. Kamunun açık vermesi mal piyasalarında bir istem baskısı yaratıyor. Bu ise öteki karar birimlerinin bekleyişlerini etkiliyor. Bu da onların fiyatlama ve üretim kararlarını etkiliyor. Dolayısıyla enflasyonla mücadele zor bir olay haline geliyor. Çünkü enflasyonist süreci durdurabilmek için bu karar birimlerinin bekleyişlerinin değişmesini sağlamak gerekiyor.

Bir de akla şu gelebilir. Fiyatların oynamasına izin veren, yani piyasalara daha duyarlı bir sistemin varolması nedeniyle böyle bir süreç devam edebilmektedir. Bu durumda enflasyonla mücadele edebilmek için fiyat denetimine gitmenin bir çözüm olabileceği akla gelebilir. Fiyat denetimlerinin etkinliği, iktisatta hep tartışma konusu olmuştur. En önemli sorun bunun uygulanabilir olup olmadığı, ya da uygulama maliyetidir. Fiyat denetiminde, yani fiyatların hareketliliğinin idari kararlarla sınırlanması yoluna gidildiğinde gizli enflasyon ortaya çıkıyor. Yani görünüşte mal fiyatları değişmiyor, ama karaborsa doğuyor. Mallar ortadan kayboluyor. 1950'lerin sonunda Türkiye'deki enflasyon böyle idi. Bu durumda da yokluğa karşı davranış biçimleri oluşuyor. Bunun değişmesi de aynı derecede zor oluyor. Dolayısıyla sorunun çözümü için görüntüyle değil, bunu doğuran temel etkenlerle uğraşmak gerekir.

Ne kadar genelleştirilebilir bilmiyorum. Ama İsrail, Brezilya ve Arjantin enflasyonlarına ilişkin tartışmalardan benim çıkardığım sonuç oralarda da benzer bir sürecin çalıştığı ve bekleyişlerin önemli olduğu yönünde. Bekleyişler de kolay değişmiyor. Emir vererek insanların bekleyişlerini değiştirmek olanaklı değil...

■ Yani bir enflasyon "inertia"sı (atalet, süredurum) ortaya çıkıyor. Onun için enflasyonu düşürmek zorlaşıyor... Öyle mi?

■ Evet. Enflasyonist ortamda bir süre yaşayınca tüm karar alıcı birimler, enflasyonist ortama bir türlü uyum sağlıyorlar. Yani enflasyona bir bağımlılık oluşuyor. Anladığım kadarıyla enflasyon süredurumu denilen olayın arkasında bu yatıyor. Böyle olunca, enflasyonu düşürmek için, bundan zarar görenlerin bile desteğini sağlamak zor oluyor.

■ O halde enflasyonun ondan kurtulmayı zorlaştıran bir boyutu var...

■ Bence öyle. Çünkü enflasyonu düşürmenin bir fiyatı var. Bu fiyatı ödemeye yanaşmadığınız sürece de enflasyondan ayrılmak zor. Enflasyonla mücadelenin fiyatı hemen her yerde üretimin düşmesi, işsizliğin artması biçiminde ortaya çıkıyor. Eğer bu fiyatı ödemeye yanaşmazsanız enflasyon düşmüyor. Fiyatı ödediğiniz zaman bunun toplumsal ve siyasal sonuçlarına katlanmak gerekiyor. Bu durumda, özellikle seçimle iktidarların oluştuğu toplumlarda, siyasal iktidar açısından bu fiyatın siyasal sonuçlarından olabildiğince kurtulmaya çalışmak, bir anlamda akılcı tercih oluyor. Ama bu da enflasyonla mücadelenin ertelenmesine, dolayısıyla enflasyonun ekonomik ve toplumsal yapıdaki tahribatını derinleştirmesine yol açabiliyor.

Kanımca bu noktada iktisatçılara iki görev düşmektedir. Bunlardan ilki, enflasyonla mücadelenin gerekliliğini ve bu mücadelenin toplumsal maliyeti olduğunu herkesin kabul etmesini sağlamaktır. Kısaca herkes bu işin kolay bir çözümü olmadığına inanmalıdır. İkincisi ise, enflasyonla mücadelenin toplumsal maliyetini enazlayacak (minimize edecek) yolları aramaktır. Bu ise söz konusu maliyetin boyutunu ve kesimler arasında nasıl bölüştürüleceğinin ölçütlerinin saptanmasını gerektirir.

■ Enflasyonun ağırlıklı olarak kamu kesiminden kaynaklandığını söyledik. Yani kamu kesimi, kaynaklarını aşan harcama yaparak, talep fazlası yaratıyor.

Önemli olmasına rağmen, politik kaygılarla yapılan harcamaları bir tarafa bırakalım. Fakat büyük olasılıkla, kamu kesiminde karar alıcılar, kamu harcamalarını, büyüme hızını yükseltebilmek amacıyla arttırıyorlar. Peki, böyle bir iktisat politikası uygulaması yanlıştır sonucuna mı varalım?

■ Burada nasıl bir zaman boyutuna baktığımız önem kazanıyor. Kamu harcamalarını arttırarak kısa dönemde ekonomide bir canlanma sağlanabilir. Ama orta dönemde istem fazlasının başat etkisi fiyatlar üzerinde görülüyor. Yani ekonomi er geç enflasyonist bir sürece giriyor. Üstelik bu büyümeyle beraber enflasyonun ortaya çıkması biçiminde de olmuyor. Büyümenin de aleyhine oluyor. Kanımca bunun temel nedeni enflasyonun karar birimlerinin görüş ufkunu kısaltması nedeniyle yatırımları olumsuz yönde etkilemesidir. Dolayısıyla, orta ve uzun vadede enflasyonist olmayan süreci izleyen ekonomilerin sürekli büyümeyi sağlama şanslarının daha yüksek olduğu görülüyor.

■ O zaman, bazı iktisat okullarının üzerinde durduğu gibi, her ekonominin kendine özgü doğal büyüme oranını orta dönemde değiştirmek olanaklı değildir mi diyeceğiz?

■ Evet. Ben bu kanıdayım. Ancak, doğal büyüme oranının doğallığını biraz tartışmak gerek. Doğal büyüme oranı denilince, insana dışarıdan verilmiş ve değiştirilemez bir evrendeğer (parametre) ile karşılaşıldığı hissi geliyor. Doğal büyüme oranının iki bileşeni var. Bunlardan ilki nüfus artış oranı. Bunda değişikliklerin orta dönemde olmasını beklemek pek olanaklı değil. Buna karşılık, bir de teknoloji bileşeni var. Kanımca Türkiye gibi bir ülkede, iktisat politikaları yoluyla bu bileşenin doğal büyüme oranı üzerindeki etkisini değiştirmek olanaklıdır. Teknolojik gelişmenin doğal büyüme oranı üzerindeki etkisi, bu teknolojinin üretim sürecine aktarılmasıyla olmaktadır. Bu ise büyük ölçüde yatırımlara bağlıdır. Dolayısıyla iktisat politikaları yoluyla yatırımların miktar ve bileşimi etkilenebildiği ölçüde, orta vadede Türkiye gibi bir ekonomide doğal büyüme oranını içselleştirmek olanaklıdır.

"Türkiye gibi bir ekonomi" derken ortalama üretim teknolojisinin düzeyinin çok yüksek olmadığı ve teknolojiyi ithal edebilen bir ekonomiyi vurgulamak istedim. Kuşkusuz bir ekonominin ortalama teknolojisi bilimin sağladığı olanakların sınırına yaklaştıkça, teknolojik gelişmelerin hızını belirleyen sınai yatırımlar değil, teknolojik buluşlar olacaktır.

Sınai yatırımların önemi üzerinde bu kadar durduktan sonra, kafama takılan bir sorunun üzerinde durmadan da geçemeyeceğim. İktisadi liberalizasyon programlarının uygulanmaya konulması sırasında görülen bir sonuç, sınai yatırımların duraklaması. Bunun nedeni, oyunun kurallarının değişmesi nedeniyle özel yatırımcılar için belirsizliğin artması. Bunun da onları geri alamayacakları kararlarda çok daha tutucu olmaya itmesi. Öte yandan, bu programların mantığı gereği, devletin iktisadi hayattaki ağırlığının azaltılması gerektiğinden, özel yatırımlardaki bu duraklama kamu yatırımları ile giderilememektedir. Bu nedenle, iki sorun bir arada düşünüldüğünde, iktisadi liberalizasyon programlarının uygulanması sırasında iktisat politikalarına olan güvenin korunmasının sadece enflasyonun denetim altına alınması için değil, sürekli büyümenin sağlanabilmesi için de son derece önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

■ Peki, kamunun talep fazlasını yaratan harcamaları yatırım artışı biçiminde olursa, sorun yok mu diyeceğiz?

■ Hayır. Bu belki kamu harcamalarındaki artışların büyük ölçüde yatırıma dönüştüğü ülkeler ile diğerlerini ayırt etmeye yarar, ama enflasyonist sürece girme olgusunu değiştirmez. Kuşkusuz yatırımların bir de kapasite yaratma etkisi var. Dolayısıyla bir süre sonra sunumda da bir artış olacak. Ancak zamansal bir uyumsuzluk olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Kaldı ki, kamu yatırımlarının altyapıya yönelik olması, bu etkinin hem dolaylı ve hem de çok gecikmeli olarak ortaya çıkmasına yol açmaktadır, bunun da göz önüne alınması gerekir. Kısacası, sağlıklı bir yatırım programı, ancak onu destekleyecek tasarrufların varlığı halinde uygulanabilir. Bu durumda da iktisat politikası yapanların üze-

rinde durmaları gereken soru, dinamik bağlamda, tasarrufların nasıl arttırılacağı olmalıdır.

■ Bu noktada istihdam, işsizlik ve gelir dağılımına geçebilir miyiz?

■ Evet. Ben yatırım ile istihdam arasındaki ilişkiyi çok önemli görüyorum. İstihdam ise, sadece toplumsal kaynaklardan birisinin, emeğin, kullanımından ibaret olan tek boyutlu bir sorun değil. Söz konusu olan insanlardır. Onların yaşamı, umutları, mutluluklarıdır. Dolayısıyla bir toplumsal olaydır. Bu konu kanımca Türkiye'de çok önemlidir. Türkiye kalabalık bir ülkedir. Bu toplumda istihdam sorunu, ancak sanayileşmekle çözülebilir. Bununla, herkesin sanayide çalışmasını kastetmiyorum. Belki sanayileşme düzeyi arttıkça, hizmetler kesiminde istihdam daha çok artacaktır. Burada vurgulamak istediğim, Türkiye'de gelişmenin dinamiğinin ancak sanayileşmeyle sağlanabileceği, diğer kesimlerdeki büyüme ve istihdam artışının sanayileşmenin bir türevi olduğudur. Bu da beni, biraz önce üzerinde durduğum, yatırımların önemi ve bunların gerçekleşmesi için tasarrufların arttırılması gereği sorunlarına getiriyor.

Tasarrufların arttırılması bağlamında iki nokta üzerinde durmak istiyorum. Bunlardan ilki, gelir dağılımını bozmak yoluyla tasarrufların arttırılabileceği görüşü. Ben bunun toplumsal olarak arzu edilebilirliği bir tarafa bırakılsa bile, bizim gibi, gelişmekte olan ülkelerde doğru olmadığını düşünüyorum. Başka bir deyişle, bu ülkelerde yüksek gelir gruplarının tasarruf eğilimlerinin böyle bir politikayı destekleyecek derecede yüksek olduğunu düşünmüyorum. Üzerinde durmak istediğim ikinci konu ise sermaye piyasasının geliştirilmesinin tasarruf eğilimini arttıracağı görüşü. Kanımca bu da doğru değil. Yapılan çalışmalar da bunu doğrular yönde sonuç vermiş değil. Ancak sermaye piyasasının oluşması, tasarrufların mali araçlara dönüşebilmesi için bir olanak yaratır. Bu tür tasarrufların da sınai yatırımların finansmanına aktarılması çok daha kolaydır. Bu nedenle sermaye piyasalarının geliştirilmesi "mali tasarrufları" arttırmak ve sanayiye kaynak sağlamak açısından önemlidir. Tasarruf eğilimini arttırdığı için değil...

■ Açıklık bakımından soruyorum. 'Türkiye gibi bir ülkede tasarruf eğilimini değiştirmek ya da arttırmak zordur. Öte yandan, mali tasarrufların reel yatırımlara dönüşmesini sağlayacak mekanizmalar geliştirilebilir" mi diyorsunuz?

■ Evet. Tasarruf eğiliminin iktisadi ve toplumsal birçok değişkene bağlı olduğu kanısındayım. Burada kastettiğim bir anlamda potansiyel tasarruf eğilimidir. Potansiyel tasarruf eğilimi, daha önce açıklamaya çalıştığım gibi, sermaye piyasasının kurulmasıyla artmaz. Buna karşılık, sermaye piyasasının gelişmediği, yani tasarrufların nemalandırılması için olanakların az olduğu koşullarda toplumun tasarrufları bu potansiyelin altına düşebilir. İnsanlar tasarruf yapmakta bir yarar görmezlerse tüketime yönelebilirler. Türkiye'de mevduatların faize karşı duyarlı olduğu görülüyor. Mevduat tek mali tasarruf biçimi değil. Ama oldukça önemli. Buna karşılık tasarruf eğiliminde, bilebildiğimiz kadarıyla, önemli değişiklikler olmadı. Bilebildiğimiz kadarıyla diyorum. Çünkü, bu tasarrufları ölçmede ciddi istatistiksel sorunlar var.

Akla gelebilecek bir yol da toplumu tasarruf etmeye zorlayacak (özendirecek değil) mekanizmaların geliştirilmesi. Ancak bunun da pek verimli bir yol olmadığını düşünüyorum.

■ Romanya'da olduğu gibi, toplumun dayanamayacağı bir durum ortaya çıkabilir...

■ Kuşkusuz. Ancak o denli zorlanmadan da olumsuz sonuçlar çıkabilir. Türkiye'de de bir zorunlu tasarruf mekanizması getirildi. Bu çalışanları aşırı zorlayan bir mekanizma değil. Ama zorunlu olduğu, yani kişiyi tasarrufuna yabancılaştırdığı için, özünde yaptığı kişilerin harcanabilir gelirini yeniden hesaplamalarını sağlamaktan ibaret oldu. Kanımca da menkul kıymetler piyasasını sağlıklı geliştirmek için önemli bir tarihsel fırsat harcanmış oldu. Oysa daha önce Brezilya, Fransa gibi ülkelerde bu tür zorunlu tasarruf mekanizmaları oluşturuldu. Kişiden aylık gelirinin bir kısmını zorunlu olarak tasarruf etmesi istendi. Ancak bunu nemalandırma biçimi, belli sınırlar içinde, kişiye bırakıldığı için o

tüketim kararlarını oluştururken bu tasarrufunu da hesaba katıyor. Bence bu yolun açılması çok yararlı olurdu.

Gelir dağılımına dönelim. Burada da bir bakışımsızlık var. İktisat politikaları yoluyla gelir dağılımı görece daha kolay bozulabiliyor. Ama düzeltmek daha zor ve zaman alıyor. Kişisel gelir dağılımından söz ettiğimizde, bunun değişmesi kişilerin donanımlarının değişmesini gerektiriyor. Bunun giderek önem kazanan temel bileşeni ise kişisel beceriler. Bunlar da büyük ölçüde öğrenim ve eğitimle kazanılıyor. Bu ise zaman alan bir süreci gündeme getiriyor.

Elde mevcut araştırmalara bakıldığında Türkiye'de gelir dağılımı bozuk gözüküyor. Bu çalışmalardaki bilgilere dayanarak kişisel gelir dağılımındaki eğilimleri kolayca saptamak olanaklı değil.

■ 1968, 1973 ve 1987 kişisel gelir dağılımı çalışmalarında en üst yüzde 20 ile en alt yüzde 20 grupların gelir payları çok fazla değişmemiş çıkıyor...

■ Evet. Ama bunu toplumsal bir olay olarak nasıl değerlendireceğimiz de o kadar açık değil. Arada kişi başına gelir yükseliyor, yaşam biçimi değişiyor. İnsanların biribirlerinin yaşamları ya da başka ülkelerdeki insanların yaşam düzeyi, biçimine ilişkin bilgileri ve yargıları değişiyor. Dolayısıyla, matematiksel terimlerle değişmemiş görünen bir gelir dağılımının toplumsal ve dolayısıyla iktisadi açıdan anlamı değişmiş olabiliyor. Dolayısıyla, gelir dağılımı sorunu ilk göründüğünden daha karmaşık. Ancak bunu, bu konuda hiçbir şey yapılmamalı, piyasa mekanizmasının çalışmasının sonucunda çıkan dağılım, tanım gereği toplumsal olarak kabul edilen dağılımdır, anlamına söylemiyorum. Söylemek istediğim, konunun çok boyutluluğu. Batı Avrupa'ya baktığımızda gelir dağılımının her zaman önemli bir konu olduğu ve çeşitli mekanizmalarla toplumsal açıdan kabul edilebilir sınırların ötesinde bozulmamasının sağlandığını görüyoruz. Burada demokratik mekanizmanın işlemesinin, çıkar gruplarının örgütleme özgürlüklerinin sağlanmasının ve bunların bir pazarlık/uzlaşma sürecini yürütebilmelerinin önemli bir rolü olduğunu düşünüyorum.

■ Geliri belirleyen fiziki ve beşeri servet kalemleridir. Bunlar arasında beşeri servet hem önemlidir, hem de kısa zamanda değiştirilemez görüşünde misiniz?

■ Evet, bunların önemli olduğu kanısındayım. Türkçede bir deyiş var değil mi? "Birine yardım etmek istiyorsan ona para vereceğine para kazanmayı öğret" diye.

IV

■ Şimdi de Türkiye'nin bugünü ve yarını üzerinde duralım. İç ve dış koşulları ve gelişmeleri de dikkate alarak, Türkiye bugün nerededir ve nereye gitmektedir?

■ Türkiye'nin bugünü ve yarınını incelemek için, ben birçok kimseden farklı olarak ve dışa açılma programına rağmen, toplumun iç dinamiğine bakmaya öncelik veriyorum. Kanımca, Türkiye, kendi dinamiğinin oluşmasında, iç yapısının ve ilişkilerinin başat etmen olabileceği kadar büyük bir ülkedir.

Bunu söyledikten sonra önce bazı olumlu gelişmelerden bahsedeyim. İktisadi sorunların anlaşılması yönünde oldukça yol aldık. Buna koşut olarak da daha doğru ve etkin politika tedbirleri alınabiliyor. Kanımca toptan eşya fiyat endeksinin artış hızındaki düşme rassal değildir. OECD ülkelerine yapılan dış satımın, teşviklerin azaltılmasına rağmen sağlıklı artış göstermesi de öyle. Ekonomik sistemin dışsal şoklara karşı direnme gücünün arttığı da görülüyor.

Bunlar işin bir yönü. Öte yandan enflasyon halen korkutucu yükseklikte. Her an mega enflasyona dönüşebilme tehlikesi var. Kamu açıkları üzerinde denetim sağlanamadı. Bu nedenle, iktisat politikalarının yeterince güvenilirlik taşıdığı söylenemez. Yatırımlarda 1990'da bir canlanma var. Ama bu olağanüstü koşullardan mı kaynaklanıyor, yoksa süreklilik kazanacak mı, belli değil. Öte yandan nitelikli işgücüne is-

tem artıyor. Buna karşılık eğitim sistemi bunu sunamıyor. Nihayet işsizlik ciddi bir sorun olmakta devam ediyor.

■ Kısa dönemli sorunların artmasını engelleyebildik, hatta bazılarını azalttık, ancak yatırımlar, istikrarlı büyüme, istihdam, işsizlik ve bunlarla birlikte ortaya çıkan gelir dağılımı sorunlarını henüz çözebilmiş değiliz mi diyorsunuz?

■ Kısa dönemli sorunlar konusunda biraz daha mütevazı olmak kaydıyla evet...

■ Peki, Türkiye'de bugünkü durum böyle. İçerideki ve dış dünyadaki gelişmeleri dikkate alırsak, Türkiye bir yol ayrımına gelmiş gibi görünüyor. 1990'lardaki gelişmeler sizce nasıl olacak ve Türkiye neler yapmalı?

■ Türkiye'nin bir yol ayrımında olduğu doğru. 1990'larda Türkiye'nin önünde önemli bir sınama var. Ancak bir noktayı vurgulayayım. Batıya yanaşmayı ben Avrupa Topluluğuna girmek anlamında almıyorum. Bu konuya eskiden beri pek sıcak bakmadım, yine de bakmıyorum. Kanımca Avrupa Topluluğu içinde Türkiye'nin yer alıp almaması bunun iktisadi, toplumsal yarar ve kayıplarının çok boyutlu bir biçimde değerlendirilmesinden sonra düşünülmesi gereken bir sorundur. Bu konunun yeterince incelendiğini sanmıyorum. Başka bir deyişle, bugün Avrupalılar, buyurun gelin deseler bile bizim düşünmemiz gereken epeyce konu var.

Buna karşılık, Türkiye'nin iktisadi ilişkilerinde önümüzdeki yıllarda da odak noktasının OECD ülkeleri olacağı ve olması gerektiği açık. Bence bu yolda atılan adımlar umut vericidir. Bu ülkelere olan dışsatım sürekli ve önemli oranda artmaktadır. Ayrıca dışsatımın bileşimi de sanayi ürünleri lehine değişmektedir. Bu sürecin devamının sağlanması, yani sanayileşmenin sürdürülmesi gereklidir. Türkiye bu amaçla yabancı sermayeden yararlanabilir. Bu, sözgelimi yatırım alanı arayan Japon sermayesini çekmekle olabileceği gibi, uygun makroekonomik koşulların sağlanması ile gide-

rek evrensel boyut kazanan sermaye piyasalarından kaynak temin edilmesiyle de gerçekleştirilebilir.

Onun için, 1990'larda Türkiye'nin makroekonomik politikalarını, yatırım tercihlerini akıllıca seçmesi gerekir. Bu, genel anlamda bir planlama sorunudur. Dolayısıyla, bu bağlamda, Türkiye'de önümüzdeki dönemde planlamaya çok gerek olacağını düşünüyorum. Ancak bunun ağırlık noktası olarak makroekonomik projeksiyonlar yapmayı, bunları değişen koşullara göre gözden geçirip sonuçlarından iktisadi karar birimlerini haberdar etmeyi ve makroekonomik politikalarda tutarlılığı sağlamayı anlıyorum.

■ Peki, bu amaçla planlamanın yapılabilmesi için nasıl bir politik yapı gerekli?

■ Açık ki, böyle bir mekanizmanın işleyebilmesi bir toplumsal anlayış birliğini gerektirir. Toplumsal anlayış birliği dediğimde, herkesin her konuda aynı fikirde olmasını kastetmiyorum. Bu gerçekleştirilmesi olanaksız bir durumdur. Gerçekleşiyor gibi göründüğü durumlar ise, o konudaki farklı görüşlerin bu yolla kamuoyuna yansıtılmasının engellendiği ortamlardır. Bu da demokrasinin özüyle çelişir. Burada üzerinde anlaşma birliği sağlanması gereken konular, hangi sorunların hangi mekanizmalar ya da kurumlar aracılığıyla çözülmesinin uygun olacağıdır. Hangi kararlar siyasal yetki tarafından alınacaktır, hangileri bürokratik mekanizma tarafından çözülecektir, hangilerinin çözümü piyasa mekanizmasından beklenecektir?

■ Yani, artık toplumsal bir uzlaşma sağlanmalı...

■ Evet, benim kanaatim bu. Somutlaştırmak için de Merkez Bankasının bağımsızlığı tartışmalarına sözü getirmek istiyorum. Fiyat istikrarının sağlanması görevinin, siyasal iktidardan bağımsız bir karar alıcıya verilmesinin kabul edilmesi halinde bu konu partilerarası politika tartışmalarının dışına çıkarılmış olacaktır. Bunun başarılabildiği ülkelerde (İsviçre, Almanya gibi) enflasyon oranının geleneksel olarak düşük olduğu görülüyor. Bu özünde bir siyasal tercih ve uzlaşmadır. Sanırım önümüzdeki dönemde Türkiye'de bu

konuda toplumsal uzlaşmaya varılması son derece yararlı olacaktır.

■ **Tekrar iktisata dönecek olursak, Türkiye'nin 1990'larda arzu ettiğimiz ya da doğru gördüğümüz yolda ilerlemesi için iktisatçılar ne yapabilir?**

■ Bence temel iktisadi sorunlar üzerinde hoşgörülü bir tartışma ortamının yaratılması gerekir. Doğal olarak bu ortamın oluşturulabilmesi için gerekli olan şey, bu sorunları düşünmüş nitelikli iktisatçıların varolmasıdır. Düşünce özgürlüğünün anlamlı olabilmesi için öncelikle düşüncenin, sonra da farklı düşüncelerin olması gerekir. Bunları üreten insanlar yoksa, bu ortamın varlığından pek bir sonuç çıkmaz. Bunun için de iktisadi araştırma yapılması, Türkiye'de nitelikli bir iktisat yazınının oluşturulması çabalarına hız verilmesi gerekir. Düşünüp yazmayı pek sevmiyoruz galiba. Rahmetli İdris Küçükömer şöyle dermiş: "Oğlum sen Türk aydınısındır. Okuman vardır, yazman yoktur." Sonuçta, yazılı tartışma ortamını genişletmek gerekir, diyorum.

■ **Eklemek istediğiniz başka bir şey var mı?**

■ Hayır, yok.

■ **Çok teşekkür ederiz.**

YILMAZ AKYÜZ

Dr. Yılmaz Akyüz Birleşmiş Milletlerin Dış Ticaret ve Kalkınma kuruluşu olan UNCTAD'ın Makroiktisat ve Finans Bölümü Başkanıdır. UNCTAD'da görev alışı bir zorunluluktan doğmuştur: Tuncer Bulutay ve Korkut Boratav gibi, o da 1402 sayılı karar ile Siyasal Bilgiler Fakültesinden uzaklaştırılmış ve kendini ister istemez yurtdışına "ihraç" etmiştir. Kendisi, Hasan Ersel gibi, Tuncer Bulutay'ın başkanlığını yaptığı Ekonometri Kürsüsünün eski bir mensubudur ve bu kürsüde yaklaşık 18 yıl çalışmıştır. 1970 sonunda doçent olan Yılmaz Akyüz'ün makroiktisadi sorunlar ve büyüme/bölüşüm konularında kitapları ve çok sayıda makalesi vardır. UNCTAD'daki çalışmaları daha çok para ve finans konularında yoğunlaşmaktadır. Bu kuruluşun yıllık raporu olan "Trade and Development Report" yayınının konularını, içeriğini önemli ölçüde belirlemekte ve bu yayına yazı olarak da sürekli katkıda bulunmaktadır.

Dr. Yılmaz Akyüz ile söyleşi, 14 Eylül 1990 tarihinde Ercan Uygur'un Devlet İstatistik Enstitüsündeki odasında yapılmış ve yaklaşık üç buçuk saat sürmüştür. Türkiye'deki iktisadi ve toplumsal gelişmeleri yakından takip eden Yılmaz Akyüz, gelişmekte olan ülkeler için yaptığı incelemelerde Türkiye konusuna da yer vermektedir. Kendisi bazı uluslararası toplantıların da Türkiye'de yapılmasını sağlamaktadır ve bu konuşma böyle bir toplantı için Türkiye'de bulunduğu sırada gerçekleşmiştir.

I

■ İlk sorular iktisatçı kimliğinizi açıklığa kavuşturmaya yönelik. Konuyu nasıl seçtiniz? İktisatçılığınız nasıl bir süreçten geçti? Hangi konularda çalışıyorsunuz?

■ Benim Mülkiyeye girmem ve iktisatı seçişim bir tesa-

düf. Ben mühendis olmak istiyordum. Fakat o zaman Ankara'da teknik üniversite yoktu. ODTÜ tam devreye girmemişti. İstanbul'da okumak için de maddi şartlarımız elverişli değildi. Bursla yurtdışına gitmeye çalıştım, başaramadım. Tıp, ziraat, hukuk hoşuma gitmiyordu. Mülkiyeyi duymuştum, özellikle babamdan; ama kaymakam, vali olunur diye. Onları da istemiyordum. Öylesine girdim Mülkiyeye. Sınavla alınıyordu, zor kazandım. 300 kişi alındı, 265'inci girdim ben.

■ **Hangi yıl idi?**

■ 1961. Girdim, ama içim rahat değildi. İlk bilmem kaçıncı içinde kazanamadığım için burs da alamadım. Baktım derslere, hukuk falan var. Önce istatistik ilgimi çekti. O yıl ilk defa bildiğimiz istatistik okutulmaya başlanmış. Ondan önce İstatistik Enstitüsünün tarihini okutuyorlarmış o derste. Bir de ortalama nedir, grafik nedir gibi şeyler. Amerikalı bir profesör gelmiş, bir asistan da tercümanlık yapıyor. Baktım derste matematik var, geometri var. Lisede az çok iyi matematik öğrenmiştik, merakım da vardı. Ders ilgimi çekti. Marttaki ara sınavlarında sınıf gruplara ayrılır, kura çekilir, her grup çektiği dersten hemen sınava girerdi. İstatistik en istenmeyen derslerden biriydi. Benim grubum İstatistik çekti. Tam not aldım. Galiba o önemli bir unsur oldu Mülkiyede kalmamda. İktisata merakım biraz daha sonra.

Sadun Beyin hocalığı, kişiliği, konudan çok daha fazla rol oynadı başta. Giderek istatistiği ikinci plana atıp iktisatla ilgilenmeye başladım. Özellikle üçüncü ve dördüncü sınıflarda iktisat dersleri ağırlık kazanınca... 1965'te mezun olduktan sonra galiba arkadaşlarımın beklentisi asistan olmam yönünde idi. Fakat olmadı. Asistanlara çok az maaş veriyorlardı. Gittim Maliye Müfettişliği sınavına girdim. Önce İzmir'e, sonra İstanbul'a, 10 ay kadar dolaştım. Bir türlü yapamadım o işi. Aslında Maliyeyi sevmedim diyemem. Müfettişleri çok dürüst buldum, bürokraside iş yapmaya çalışıyorlardı. Ama işi sevemedim. Gizli gizli Ankara'ya gelip eski sınıf arkadaşlarımdan bazılarının teşvikiyle asistanlık sınavına girdim. 1966 başlarında asistan oldum. Sadun Beyin eski kürsüsünde. Tuncer Bulutay da o kürsüdeydi yanılmıyorsam. Hemen sonra yeni bir yapılaşma oldu. Ekonometri Kür-

süsünü oluşturdu, bana da geldi, teklif etti. Ekonometri, istatistik alanlarına sıkışmak istemediğimi söyledim. O da bana, "gerektiğinde kürsü ile ilgili bir, iki dersi okutabildiğin sürece ne yaparsan yap" dedi.

■ Yıl kaçtı?

■ 1966'nın sonu ya da 1967'nin başı. Ayrıca asistan olur olmaz TİP'e girdim. Sanırım sadece iki kişi daha vardı o zaman. Mehmet Selik ve Cem.

■ Hangi Cem?

■ Eroğul. Tuncer Bulutay biliyordu. O daha kürsüyü kurmadan girmiştim. "İstersen asaletin tasdik olana kadar bekle, sonra gir" diye uyarmıştı. Partide biraz çalıştım. Hesaplarda yardım ettim. Tutulacak fazla bir hesap yoktu, ama Anayasa Mahkemesine veriliyordu hesaplar. Bütçe konuşmalarında da biraz yardım ettim, ama çok kısa bir dönem, 1966-67.

■ Sadun Bey milletvekili miydi o zaman?

■ Sadun Bey o sırada milletvekiliydi tabii. TİP 1965'te 15 üye sokmuştu Meclise. O sırada Dobb'u, Ricardo'yu, Sweezy'yi okumaya başladım. Doktora derslerine devam ediyordum. Akşamları yapılırdı, Maliyeden falan memurlar da gelirdi doktora yapmak için. Emperyalizm teorileri diye bir ödev hazırlamıştım rahmetli Gündüz Ökçün'ün seminerinde. Ama derslerde fazla bir şey yoktu. Sonra düşünmeye başladım, buralarda iktisat öğrenemem diye. Ve dışarda doktora yapmaya karar verdim asistanken.

■ Siyasaldaki doktora programını bıraktınız mı?

■ Doktoraya bir yıl devam ettim bıraktım. Bu arada OECD burs için sınav açtı. Başvurdum. Dışarıdan bazı adamlar gelmiş, mülakat yapmaya. Gittim mülakata, tabii fazla İngilizce bilmiyordum. Bana dediler ki, sen bu İngilizce ile dışarıda eğitim yapamazsın. Ben de dedim ki, siz bana bu bursu vermezseniz ben İngilizceyi de iktisatı da doğru dü-

rüst öğrenemem. Nasıl olduysa bursu verdiler. Bu arada vakit de geçmişti. Bana çabucak bir de üniversite bulmuşlar İngiltere'de. University of East Anglia diye bir yer, adını hiç duymamıştım. Nispeten yeni bir üniversiteymiş. Gittim. Hem gidişimde, hem de daha sonraları iznimin uzatılmasında en büyük desteği Tuncer Bulutay'dan gördüm. Zira maaşlı izin almak zorundaydım. East Anglia'da beni "diploma" diye bir programa kaydetmişler. Üçüncü Dünyadan gelen üniversite mezunlarını, İngiltere üniversitesi düzeyine çıkartmayı amaçlayan bir program.

Bir hafta devam ettim, sonra gittim dedim ki "Ben bunları biliyorum. Beni İngilizce bilmiyorum diye bu kursa soktuysanız gidip İngilizce öğreneyim, sonra gelip 'master'a gireyim". Tesadüfen, bölüm başkanı aynı zamanda OECD'nin de danışmanıydı, Prof. Peter Hill. Şu anda da OECD'nin Ekonomik İstatistikler Bölümü Başkanı. OECD'yi ikna etmiş. Üç haftalığına Londra'da bir lisan okuluna gittim. Biraz kulağım doldu. Dönüp ikinci dönemden itibaren "master"a başladım. 1968'in başı. Yıl sonunda "master"ı tamamlayıp doktoraya başladım. "Master"dan itibaren Edward Nell ile çalışmaya başladım. Amerikalı çok iyi bir iktisatçıydı. Ve çok iyi de bir insan. Benim iktisat öğrenmemde en çok onun katkısı oldu. Çok büyük bir şanstı benim için.

Türkiye'de başladığım klasikleri okumaya devam ettim. Marshall, Keynes, Sraffa okudum. Herkes son iki üç yılda çıkmış kitapları okurken ben 1870'leri, 1930'ları okuyordum. Bana sık sık "essay", yani deneme yazdırdı. Bu lisanıma da çok yardım etti. Beni aldı götürdü Cambridge'e, orada derslere, seminerlere soktu. Bu arada Cambridge'den, Oxford'dan, Londra'dan devamlı hocalar getirip bize seminerler verdirtti. Daha sonra Amerika'ya dönmeden bana bir süre için Cambridge'den bir danışman da buldu: Mario Nuti. Ed sayesinde bir sürü iktisatçı ile tanışma tartışma fırsatını buldum. Robinson, Kalecki, Morishima, Pasinetti, Harcourt ve başkaları. East Anglia'da o zaman iktisat "master"ı yoktu, mecburen önce kalkınma ile başladım, ama fazla ciddi gelmedi, teoriye kaydım, ek dersler aldım. "Master"dan sonra da tamamen iktisat teorisine yöneldim.

■ "Master" bitmişti, doktora programına ne zaman başladınız?

■ Uzun süre doktora tezi falan düşünmeden çalıştım. Tezi Türkiye üzerine yapacağım diye gitmiştim. Normal görüneni oydu. Oralarda kendi ülkesi ile ilgili bir tez yapmak, insana biraz güven verir. Hani ben belki iktisatı az biliyorum ama, Türkiye'yi sizden iyi bilirim gibilerden. Ama gittikten sonra işler değişti. Tezden önce sırf teori çalışmak istedik. Teoriyi kavramadan belli bir konuda derinleşmeyi, uzmanlaşmayı istemiyordum. Ed de zaten bu yönde telkinde bulunuyordu. Daha tez yazmaya başlamadan, hatta konusunu bile saptamadan bir makale yazdım. Teorik bir makale. Ücret-kâr ilişkisi falan diye. Hayatımda yazdığım ilk makale. Oxford Economic Papers'a yolladım. Editörden olumsuz, çok kötü bir yanıt aldım, bir yıl kadar sonra. Çok moralim bozuldu. O arada Geoff Harcourt'a da yollamıştım. "Boş ver, bu işler böyle, istersen ben Australian Economic Papers'da basarım" diyordu. Üstelik Cambridge Tartışmaları diye yazdığı kitapta da makaleden bahsediyordu.

O sıralarda bir mektup aldım Hicks'ten. "Özür dilerim, yazını ancak şimdi okudum, okur okumaz da editöre yazıyı ciddiye alıp hemen basmasını söyledim" cinsinden. Tabii Hicks, Oxford'un en önemli iktisatçısı. Aynı editör benim yazıyı, hemen hemen aynı biçimiyle bastı. Doktora yapmış kadar, hatta daha fazla sevindim. Bu arada bir, iki makale daha yazmaya başladım. Ben bunlarla uğraşırken tabii zaman da geçiyordu. OECD bursu ömür boyu değil. Başta bir yıllıktı, iki yıl arka arkaya uzatmışlardı. Sonunda burs bitti. Üniversitede bir hocalık ayarladık. Enflasyon üzerine bir model yapıp altı, yedi ay içinde tezi yazıp verdim.

■ Tez konusu Türkiye üzerine miydi?

■ Türkiye üzerine. O zamanlar monetarizm-Keynesçilik tartışması hayli farklıydı. Özünde, "para politikası mı, maliye politikası mı daha etkilidir" tartışmasıydı. Ben de dedim ki, Türkiye gibi bir ülkede bu ayrımın pek bir anlamı yok. Ne yaptım? Enflasyona monetarist para talebi çerçevesinde baktım. Ondan sonra da parayı içsel olarak kamu açıklarıyla

açıkladım. Önce modeli kurdum. O zamanlar için hayli özgün bir modeldi. Rakamları da Türkiye'den alıp kullandım. Herhangi bir azgelişmiş ülkeden de alabilirdim aslında, ama tabii Türkiye olunca veri bulmak daha kolay. Sınav jürisinde iki kişi vardı. Biri David Laidler. İngiltere'nin en genç, en yetenekli monetaristlerinden biriydi. Diğeri de Keynesçi bir iktisatçı. Tez kolaylıkla geçti. Yanılmıyorsam East Anglia'nın iktisattaki ilk doktorasıydı. Tabii yeni bir üniversite olduğu için.

■ Yıl kaç oldu bu arada?

■ 1971. Sonra Türkiye'ye döndüm. Enflasyonu falan bırakıp tekrar sermaye, birikim ve bölüşüm teorisiyle, Cambridge tartışmalarıyla uğraşmaya, ders vermeye başladım. Önce bana verdirmek istemediler. Bir taraftan ders bizim kürsünün dersi değil, öbür yandan asistanlar kendi adlarına ders mers okutamıyorlar. Tuncer Bulutay çok mücadele etti bunlarla. Az çok başarı kazanıldı bu mücadelede. 1972-73'te. Tuncer Bey olmasaydı bizim pek gücümüz yetmezdi.

■ Daha önce büyüme iktisatı adı altında bir ders veriliyordu galiba?

■ Evet. Ben de büyüme veriyordum. Bir teksir çıkardım. Fakat tabii iyi veremiyordum dersi başlarda. Zaten konu zor, öğrencinin yeterli formasyonu yok, son sınıfa gelmiş, mezuniyet düşünüyor. Ben ilk defa ders veriyorum SBF'de. Matematik kullanamıyorsun. Aynı şeyleri lafla anlatabilecek olgunluk ve deneyimim yok. Öğrenciler yüzüme karşı bir şey söylemediler. Biraz çekindikleri için, biraz da bir şeyler yapmaya çabaladığımı hissettikleri için galiba. Şimdi karşılaştığımızda hep söylerler. Neredeyse kazan kaldıracaklarmış. Ondan sonra oturdum kitap yazmaya başladım. 5-6 yıl sürdü. Kitap çıktıktan sonra bir, iki yıl daha o konularda okumaya devam ettim. Fazla yeni bir şey yoktu. Yavaş yavaş o tür normatif teoriyle ilgimi kaybetmeye başladım. Tabii bu arada başlattığım birkaç çalışmayı sürdürdüm ve makale yazmaya devam ettim. Bir iki tane Türkiye'de, üç dört tane de dışarıda.

Bu arada Norveç'e gittim. East Anglia'da 1975-76'da hocalık yaptım. Oralarda da sermaye, bölüşüm ve büyüme üzerinde makaleler yazdım. Ama bunlar eski birikimime dayanıyordu. 1976'dan sonra büyük ölçüde makroiktisata kaydım. Mülkiyede de zaten lisansta verdiğim tek ders büyüme idi. Bildiğiniz gibi daha çok lisansüstü programla uğraşıyordum. Lisansüstü programda giderek sadece makro ve para okuttum. Zaten makro demek para demek, Keynes demek. Tabii büyüme de makro. Ama ikisi arasındaki fark para ve değişim; uzun dönem-kısa dönem değil. Büyüme iktisatında para yok, ya da değişim aracı olarak yok. Ben makroya hep parasal teori diye baktım.

I, II

■ Para faktörü olmadan enflasyon gibi konulara da girmek mümkün değil...

■ Para olmadan ücret, faiz, fiyat havada kalıyor. Her şeyin birbirine göre aynı kaldığı bir enflasyon mümkün değil. Akım-stok ayrımına, hatta mukavele kavramına aykırı. Enflasyon bir süreç, hız gibi bir şey. Resme bakarak anlamak mümkün değil. Parayı, parasal dinamiği öğrenmekte sadece Keynes'ten değil, örneğin Wicksell'den de çok yararlandım, Marshall'dan da. Keynes sonrasında Keynesçiler para konusunda fazla bir şey yapmamışlar. Şimdi Minsky gibi birkaç kişi uğraşıyor. Alın IS-LM'i. Her şey reel olarak ifade edilmiş. Fiyatlar sabit, ücretler sabit. Faizdeki tüm değişmeler reel. Böyle parasal iktisat olur mu? Paranın makroekonomik süreç içindeki rolü, parasal değişkenler arasındaki ilişkiler incelenmeden saptanabilir mi? İşte enflasyonu işin içine sokunca iyi kötü bunu yapıyorsunuz. Fiyat var, para var, nominal değişkenler var.

Ben Friedman'ı bu açıdan önemli buldum, takdir ettim; yoksa para ile enflasyon arasındaki ilişkiyi şöyle ya da böyle formüle etmiş olması önemli değil. Friedman'dan çok şey öğrenmişimdir. 1956 makalesi değil. O en meşhurudur bilirsin. Bence çok önemli bir yazı değil o. Ama örneğin 1968'de yaz-

dığı para politikası ne yapabilir, ne yapamaz makalesi, günahıyla sevabıyla bir klasik. "Monetarizmin birinci raundu" denilen tartışmalar gerçekten makroiktisatı anlamamda çok yararlı oldu. Buna karşılık para talebinin mikro temelleri, yani bireysel portföy seçim teorisi, tüm içsel tutarlılığına ve cazibesine rağmen pek bir şey katmadı bana. Neoklasik öğreti parada, değişimde mikrodan makroya, daha doğrusu bireysel davranıştan bütüne, genele anlamlı bir şekilde geçemiyor. Nitekim bu konularda genel denge de yalpalıyor.

Bunları epey inceledim, ama para ve finansmanı daha çok kurumsal olarak öğrenmeye çalıştım. Fon akımı çalışması böyle çıktı ortaya. Bir de tabii 12 Eylül sayesinde. Bana fon akımları, Marks-Sraffa çizgisinin doğal bir uzantısı olarak geldi. Nitekim geçenlerde New York'ta Ed ile çalışan bir öğrenci o çalışmayı benden isterken "Sraffa modelinin Türk mali sistemine uygulanışı" diye istedi. Ben tam öyle düşünmemiştim, ama hoşuma gitti.

■ Şimdi geriye baktığınızda ne diyorsunuz iktisat için? Biliyorsunuz, bir kısım iktisatçılar bir süre sonra olmuyor deyip soğurlar ve romana, tarihe yönelirler. Bir kısmı için de iktisat matematiktir zaten. Başta da öyledir, sonra da öyledir...

■ Bilirsiniz Tuncer Bulutay bana "Sen bu iktisatı çok seviyorsun" derdi, hâlâ da der. Sanırım baştaki tesadüften sonra iktisat beni her zaman büyüledi. Ben iki şeye çok önem verdim. Profesyonel motivasyon ve formasyon. Genellikle moda olanı değil, sevdiğim konuları yapmaya çalıştım. Nitekim Cambridge tartışmaları, Türkiye'de başladığım çalışmanın, Dobb'un, Ricardo'nun uzantısı olduğu için ilginç geldi bana. Ben, mesela tekniğin geri gelmesi üzerine dört, beş yıl uğraştım. Maksimum büyüme oranı, maksimum kâr oranı vs... Şimdi bunlar iktisatçı olarak sokakta yürümene yardım edecek şeyler mi? Bunları yapmasaydım, başından itibaren iktisat politikasına yönelseydim, uygulamalı iktisata yönelseydim, acaba daha iyi olmaz mıydı? Yani bugün geldiğim yerden başlasaydım daha iyi değil miydi? Bunu zaman zaman eski öğrencilerim de soruyor. Hatta yakınıyorlar, "Hoca bize fazla pratik bilgi vermediniz" diye.

Ben, formasyon denen şeye inanıyorum, düşünme kapasitesi, iktisadi muhakeme denen bir şey var. Soyuttan, teoriden başladım. Başlangıçta uygulamalı iktisattan hep kaçtım. İktisatta en sağlam bilginin teorik bilgi olduğuna her zaman inandım. O yüzden geçirdiğim sürecin çok yararlı olduğunu düşünüyorum. O teorik, son derece soyut öğretinin, bugün pratik konuları, iktisat politikası sorunlarını çok daha iyi düşünmeme yardım ettiğine inanıyorum. İşin esası matematik değil tabii. Hemen hemen her sorunu modelleştirip az çok bir çözüm bulabilirsin. Modeller çok ender olarak kaotik, explosive sonuçlar verir. Örneğin makro modeller bazı hedefleri tutturmak için ne yapmak gerektiğini söyleyebilir size. Vergileri şu kadar arttırırsanız, döviz kurunu bu kadar yaparsanız, enflasyon şöyle olur, böyle olur gibisinden. Ama bunların yapılabilirliliğini söylemez.

Amerika'da Beyaz Saray ile Kongre üç, dört yıldır bütçe açığı üzerinde cebelleşiyor. Bu gibi konularda ne olacağı siyasal, sosyal dengelere bağlı. Ama ne çıkacağını kestirmeden de ekonominin nereye gideceğini bilemiyorsunuz. Faiz oranlarının, döviz kurlarının, ticaret dengelerinin, korumacılığın vs... Başka örnekler de verebilirim. Körfezde savaş çıkar da petrol kuyuları havaya uçarsa şüphesiz petrol fiyatları çok artar. Bir sürü ülkede enflasyon hızlanır, büyüme yavaşlar. Bunu pür iktisat açısından bir arz şoku diye alıp inceleyebilirsiniz. Ama daha savaş çıkmadan, savaş çıkar diye petrolde spekülasyon başlayıp fiyatlar artıyor. Bu da bizatihi savaş çıkma olasılığını etkiliyor. Amerika'da, Avrupa'da stagflasyonist etkiler yaratarak, yani ekonomik sorun yaratarak. Bu da hükümetleri harekete geçirebiliyor sorunu çözmek için. Savaşla mı, görüşmeyle mi, onu bilemem, ama etkiliyor.

Şimdi, bu ekonomilerin önümüzdeki yıldaki durumunu kestirmek, muhtemelen ekonomik olduğu kadar siyasal değerlendirme yeteneğine de bağlı. Aynı şey Doğu Avrupa için de söz konusu. Kısaca, siyasal, sosyal dengeleri iyi kestirmeden, ne sıhhatli iktisat politikası yapabilirsiniz, ne belli bir olayın iktisadi etkilerini kestirebilirsiniz, ne de ekonominin nereye gideceğini... Bu konjonktürel anlamda böyle, tarihsel anlamda böyle. İşte iktisadi analiz bunları da içeriyor, daha doğrusu içermeli.

Matematiksel modeller burada ne kadar yararlı? Çizilen çerçeve içindeki tutarlılığı, içsel tutarlılığı sağlamadaki faydası yadsınamaz. Ancak bu modeller simetrik ve deterministik modeller. İstisnalar var, ama genellikle öyle. Fiyatı, faizi, kuru yükseltip düşürebilirsin. Yani, verdiğini geri alabilirsin, aldığını geri verebilirsin. Oysa diş macununu tüpten sıkmak kolay, tüpe tekrar koymak zor. Sadece iktisat politikasında değil pür teoride de bu tür sorunlar var. Robinson, "iktisatta zaman, ders kitaplarına dikeydir" derdi. Modellerin geçmişi, tarihi yoktur. Belli bir ilişkiler bütününün oluşabilmesi için ne tür bir tarihi sürecin gerektiğine, bunun yapılabilir olup olmadığına, hatta anlamlı olup olmadığına pek bakılmaz. Ama olay sadece tarih de değil. Orada da "ad-hoc", yani keyfî teori yapma, teorileştirme, genelleştirme eğilimi var. Ya da kurumları kendi içinde, kendi mantıkları içinde öğrenme, tasvir etme çabası var. Bir açıdan ekonometriye çok benziyor. Biliyorsunuz ekonometrik modeller genellikle kendi örnekleme dönemleri içinde az çok iyi performans gösterirler. Örnekleme dönemi dışına çıktı mı pek işe yaramazlar. Tarih de biraz öyle. Yani tarihte makrodinamik yapmak çok zor.

■ **Burada Keynes'i takip ediyor ve "iktisat daha çok veya ağırlıklı olarak mantık bilimidir" diyorsunuz galiba. Keynes, Tinbergen'in ekonometrik model çalışmasını eleştirdiği yazıda, iktisatta matematik kullanımı ve ekonometrik modeller konusundaki görüşlerini bu şekilde ifade etmiş.**

■ Şimdi bakın, benim bildiğim hiçbir pozitif bilimde, aşikâr şeyleri, mevcut bilgiyi sırf formelleştirdi diye sana kimse iyi bilim adamı demez, öyle bilim adamı olunmaz. İktisatta ise olunuyor. Hatta hemen hemen en geçerli yolu bu. Bugün iktisat dergilerinde yazılanların çoğu bilgiye bir katkı, anlamlı bir katkı yapmıyor. Teorik falan diye değil. Bunlar teorik değil, sofistik. Adam alıyor, Ricardo etkisi diye bir şey ortaya atıyor. Yok efendim devlet açık verirse, insanlar yarın vergilerin artacağını düşünürmüş ve bugünden tedbirini alır daha fazla tasarruf edermiş. Ricardo bunu hangi çerçevede söylemiş, yaklaşımının neresine nasıl oturuyor, bunu araş-

tırmıyor, ilgilenmiyor Bu ne tip bir toplum gerektirir, ne tip bir devlet gerektirir düşünmüyor. Çabası bilgi birikimi değil. Hemen formelleştiriyor, neoklasik çerçeve içinde bir rasyonellik kulpu takıyor. Amerika'dan Zaire'ye kadar geçerli bir teori diye ortaya atıyor. Haydi arkasından elli kişi, yüz kişi bundan ekmek yiyor. Nasıl mı? İpe sapa gelmez bir sürü ampirik, teorik model üreterek. Birisi birinin bir varsayımını değiştiriyor, öbürü de onun.

Yine eskiler iyi bilir. 1960'larda maliye derslerinde de söylenirdi. Enflasyon varsa, vergilerin reel satın alma gücü düşer diye. Zira tahakkuk ile tahsil arasında zaman geçer. Az çok her maliyeci de bilir bunu. Bu Keynes'te de var, Genel Teori'den önce. Şimdi adam bunu yeniden keşfetmiş, formelleştirmiş, üç beş kişi daha yazıp çiziyor, olmuş Tanzi etkisi. 1960'larda iktisat öğrenmeye başladığımızda, Keynes gibi, Pigou gibi, Ricardo gibi iktisatçıların adlarıyla anılan az sayıda buluş, etki, önerme vardı. Bunlar tabii bu iktisatçıların genel teorik yaklaşımları içinde yeri olan, oradan türeyen şeyler. Şimdi herkes bir teoreme, bir koşula, bir etkiye adını verme çabasında. Teorik çerçevesi ve içeriği önemli değil. Bunlar Amerikan iktisat anlayışının, rekabet anlayışının sonucu. Belki Ricardo'dan, Keynes'ten daha iyi matematik biliyoruz, ama daha fazla iktisat değil. Tabii istisnaları var. Ama giderek azalıyor. 1960'larda neoklasik diye eleştirdiğimiz iktisatçılara bakıyorum şimdi, Solow, Samuelson, Tobin. Çok ilginçtir, 1980'lerde yeni sağın, yeni monetarizmin, "supply-side" iktisatının safsatalarına en yoğun tepkiler bu tür adamlardan geldi.

II

■ Bu noktada diğer bir soru grubuna geçelim. İktisata belirli bir yaklaşımınız var mı? Monetarist, Keynesyen, Marksist... gibi ekollerden birine dahil hisseder misiniz kendinizi?

■ İktisatta Marksist olmak ne demek? Kendine Marksist demekle Marksist olunmaz. İmanla komünist olunur da

Marksist olunmaz. Belli bir yöntemi, belli bir analitik yapıyı sindirmiş olmak ve kullanmak demek herhalde. Tabii bu illa da Marksist kategorileri kullanmak demek değil. O kategoriler çağdaş kapitalizmi anlamak için her zaman yeterli ya da gerekli değil. Bu yaklaşımın iktisattaki en önemli ayırt edici özelliği bence sınıf ve bölüşüm çekişmesi. Ben, bunun, çağdaş kapitalist toplumlarda, hem büyüme ve birikim açısından, hem de makroekonomik denge açısından, dinamizmi, değişmeyi belirleyen temel bir etken olduğu kanısındayım. Ancak burada sınıf anlayışım, geleneksel Marksist anlayıştan daha kapsamlı. Yani sınıflar, Marks'tan bu yana hayli çeşitlenmiş, göreli rolleri değişmiş ve sınıfsal çelişki boyutları artmış. Örneğin, rantiyer-sanayici çekişmesi kapitalist toplumun kısa ve orta dönemdeki dinamiğine egemen olabiliyor. Uzun dönemde de olabilir. Bu tabii yeni bir şey değil. Ricardo'da da var, ama orada toprak rantı, şimdi ise finansman rantı söz konusu.

Emek-değer teorisi, Marksist değişim ve bölüşüm mekanizmaları olayın sadece bir boyutu. Yani artığın bölüşümü ile ilgili çekişmeler, özellikle piyasa mekanizmasının işleyişi açısından, artığın ortaya çıkışı kadar önemli olabiliyor. Bu şimdi Marksist mi oluyor, revizyonist mi, başka şey mi? Robinson Marksist miydi? Onun hesabını ben yapmıyorum, yapmadım. Aynı şekilde devletin iktisadi faaliyetlerinin sınıfsal boyutu var, ama geleneksel Marksist yaklaşımdan hayli farklı. Örneğin bütçe açığı bölüşümle ilgili bir olay, sınıfsal boyutu olan bir olay. Şimdi, iktisatta kamu tüketimi kavramı var. Oysa kamu sektörü bir şey tüketmez. İnsanlar tüketir, yani hukukçuların deyimiyle özel kişiler. Bireysel olarak ya da kamusal mal olarak, toplu olarak. Bunun finansmanını da yine insanlar yapar.

Şimdi bütçe açığı denilen olay, birtakım insanlardan vergi, harç vs. yoluyla sağlanan kaynakların, yine birtakım insanlara dolaysız ya da dolaylı olarak yapılan aktarımları karşılayamaması. Dolayısıyla bu açığın bir bölüşüm boyutu var. Kapanmasının da bölüşümle ilgili sonuçları var. Birilerinden vergi alacaksınız, ya da harcamaları kısıp birilerinin gelirini, refahını düşüreceksiniz. Açıkların talep yönü var, doğru. Ama bölüşüm bunun öbür yüzü. Talep fazlası durup

dururken ortaya çıkmıyor. Bütçenin siyasi süreci var. İşin bu tarafını atlarsanız, yani bölüşüm konusunda bir uzlaşma bulamazsanız, bu işi çözemezsiniz. Bu diğer bir sürü konuda da böyle. Sadece ücret değil; döviz de, faiz de birileri için gelir, diğerleri için gider, yani hep bölüşüm boyutlu değişkenler. Bu gibi konular neoklasik iktisatın üretici-tüketici ayrımı ile ele alınamaz. Anlamlı bir şekilde ele alınamaz.

■ Bu konularda Keynes'in etkisi veya katkısı nedir?

■ Bence iktisatta ikinci önemli unsur "market failure" denen şey, yani piyasanın tökezlemesi. Bu, hem tümüyle piyasa mekanizması için Keynesçi makro anlamda geçerli. Hem de tek tek piyasalar için, özellikle finansal piyasalar için geçerli. Yani "market inefficiency" anlamında geçerli. Bu da Keynes'ten geliyor. Piyasa mekanizması israfa yol açıyor, israf yaratıyor. Fiyat mekanizması bir toplumdaki üretim potansiyelini tam kullanamıyor. Bir yanda atıl kapasite var, işlemeyen makineler var, öbür yanda işsizlik. Bir yanda satılamayan mallar, öte yanda alım gücü olmayan, aç, açık insanlar. Kaynak dağılımında etkinsizlik var. Giderek yaratmaktan, üretmekten çok mevcudu alıp satmakla, spekülasyon ile kazanç olanakları sağlayan bir sistem.

Keynesçi anlamda israf, büyük ölçüde bölüşüm çekişmesiyle ilişkili tabii. Bu Kalecki'de de var, "tam istihdamın ekonomi politiği" makalesi yanılmıyorsam. Yani, kâr marjını belli bir düzeyde tutmak için bir miktar işsizlik yaratılıyor. Tabii Marks'la Keynes'in ulaştıkları yer farklı, politik konumları farklı. Bunları biliyoruz. Ama bana, Marks-Keynes sentezi çağdaş kapitalizmi ve piyasa mekanizmasını anlamakta gerekli görünüyor. Belki yetmiyor, ama gerekiyor.

■ Bunları politik açıdan nasıl bağdaştırıyorsunuz?

■ Politik eylem biçimi ile iktisat politikasına yaklaşımı ayırmak gerekir burada. Ben, bir Marksistin Keynesçi politikalara karşı çıkmasını anlayamıyorum. Sosyal refah devleti çizgisindeki politikaların, tam istihdama yönelik politikaların, çalışan sınıflar lehine olduğu açık. Eğer düzenle diyalo-

ğun varsa, düzeni etkilemek istiyorsan, daha fazlasını istemek, beklemek fantezi. Kapitalist bir toplumda devletten, özel mülkiyete son vermesini beklemek, sosyalizmi getirmesini istemek abes. İstenmedi değil, dolaylı ya da dolaysız. Hatta zaman zaman, çalışan sınıf aleyhine olduğu halde devletleştirme savunuldu. Amaç ile araç, devletle çalışan sınıf birbirine karıştırıldı.

Sosyalizme gelince, Marks'taki sosyalizme gelince. Kapitalizmden daha ileri bir toplum biçimi ise, teknolojik olarak, beceri olarak, birikim düzeyi olarak, bilinç düzeyi olarak daha ileri ise, ki ben hep öyle anladım, sefaletten değil, azgelişmişlikten değil, refahtan, gelişmişlikten filizlenmesi gerekir. Ben, sosyalizmin azgelişmişliğe çare olduğunu sanmıyorum. Daha doğrusu, gelişmiş kapitalist toplumların dünya ekonomisini yönlendirdikleri bir ortamda, sosyalizmin azgelişmiş ülkelerde şansı olduğuna inanmıyorum. Azgelişmiş sosyalizm azgelişmiş kapitalizmden daha kötü olmadığı halde.

■ Bu konularda ve başka açılardan iktisatçıları nasıl buluyorsunuz? Önce genel bir değerlendirme, sonra Türkiye ile ilgili bir değerlendirme yapar mısınız?

■ Genel olarak iktisat ve iktisatçılar konusundaki düşüncelerime az önce değindim. Çağdaş iktisatçılar içinde merakla okuduğum, izlediğim çok az kişi var. Belki de o yüzden hâlâ sık sık klasikleri, Keynes'i, Kalecki'yi okurum, defalarca. Bana öyle geliyor ki bellibaşlı konularda, iktisatçıların büyük bir bölümü giderek aynı şekilde düşünmeye başladı. Yani, daha ağzını açmadan ne söyleyeceğini az çok kestirebiliyorsun. Genellikle bilimde bazı temel uzlaşmaların olması, yani "consensus" oluşması iyi bir şey. Belli bir diyaloğun oluşmasına, bir araştırma gündeminin oluşmasına yardımcı olur. İktisatta olan şey bu değil. Bilimsel bir "consensus" yok, ya da "consensus"un bilimsel bir temeli yok. İman var, ideolojik egemenlik var. Temel konularda egemen çizgiden farklı düşünenler giderek düzen dışına düşüyor. Yani bir anlamda diyalog, tartışma kayboluyor. Özellikle 1980'lerde oldu bu. Sadece Marksizm değil, klasik ekonomi politik için

de, "structuralism" için de, hatta Keynesçi düşünce için de oldu bu. Bunlarla neoklasik, monetarist iktisat arasındaki diyalog, tartışma kayboldu.

Bence bunun önemli bir nedeni 1970'lerdeki kriz. Orta sınıf ekonomik olarak kendini tehlikede hissedince desteğini sağa verdi. Ekonomide karşı taarruz başladı; Reagan, Thatcher ortaya çıktı. Arkasından Üçüncü Dünyanın ekonomik krizi, borç sorunu, Doğu Avrupa'nın çöküşü. Yani piyasanın planlı, dışa kapalı, devletçi ekonomiler karşısındaki başarısının verdiği zafer sarhoşluğu, aşırı güven, hoşgörüsüzlük ve hatta küstahlık. Egemen iktisadi görüş giderek sloganlar, tabular, kelamlar üretmeye başladı. Ancak ben bunun geçici olduğu kanısındayım. Çünkü bunlar aynı zamanda ciddi hatalara ve ekonomik sorunlara yol açıyor. Bakın Amerika'ya, hatta İngiltere'ye. Sorunlar giderek kriz boyutuna çıkıyor. Mali alanda, ticari alanda, ödemeler dengesinde, uluslararası para sisteminde. Krizler ise yeni ve aykırı fikirlerin yeşermesi için elverişli bir ortam yaratır.

■ Türkiye için ve Türkiye'deki iktisatçılar için ne dersiniz?

■ Türkiye de pek tabii bu gidişin dışında kalmadı. Hatta bildiğimiz nedenlerle buna daha hızlı kaptırdı kendini. İktisat alanında ciddi bir direnç gösterecek bilimsel birikim zaten yoktu. İktisat biliminde bir geleneği yoktu. Latin Amerika "Structuralist"leri, ya da Hint plancıları gibi. Eski nesli bir tarafa bırakırsanız, genellikle Türkiye'de iktisatçılar dışarıdan ithal edildi. İstisnası çok tabii, ama genelde böyle. 1960'larda milli eğitim bursu ile Amerika'ya gidenler, ODTÜ'den, Boğaziçi'nden dışarıda burs bularak gidenler. Bunlar dışarı daha fazla açık üniversiteler; hem daha çok öğrenci yolladılar, hem de daha çok iktisatçı ithal ettiler. Tabii bunların önemli bir kısmı 12 Eylülden sonra tekrar ihraç oldu. Şimdi bakıyorum, sadece Washington'da bir iktisat fakültesi kuracak kadar adam var. Sağcısıyla solcusuyla iyi bir fakülte oluşturabilirler.

■ İçerde hiç iyi iktisatçı yetişmedi mi?

■ Yetişti tabii, hatta en iyilerinden. Ama tamamen kişisel çabayla. Kaldı ki bunların çoğu da temel formasyonlarını dışarıda kazanmış, ya da tamamlamış kişiler. Doktora sonrasında ve hatta doçentlik sonrasında. Yani biz içeride sağlam bir formasyon verebilecek bir eğitim sistemi kuramamışız. Oysa bazı azgelişmiş ülkelerde var bu. Brezilya'da, Arjantin'de var. 1970'lerin sonundan itibaren Mülkiyede de böyle bir çaba vardı. Başarıyor muyduk, başarmıyor muyduk, değerlendirmesi bana düşmez. Ama lisansüstü programın bunu amaçladığını söyleyebilirim. Büyük sorunları vardı tabii. Özellikle lisanstan gelen öğrencinin yetersizliği. Zamanla bunların da üzerine gitmeyi umuyorduk. ODTÜ'de de vardı böyle bir çaba. Hatta daha çok lisans düzeyinde. Belki giderek bunların bütünleşmesi söz konusu da olabilirdi. Zaten yavaş yavaş belli bir diyalog, kesişme oluşuyordu. ODTÜ'den bize doktoraya öğrenci geliyordu, biz ODTÜ'de ders veriyorduk, ortak seminer yapıyorduk falan. Ama bunlar tabii bir başlangıçtı.

■ Bu dönemde Türkiye'deki iktisatçıları nasıl buluyorsunuz?

■ Türkiye'de iktisatçılar genel olarak köken itibariyle ya Marksist ya da neoklasik. İstisnaları var tabii. Marksistler de neoklasikler de parasal teori ile fazla ilgilenmez, fazla bilmezler. Yani makroyu. Bunu on sene kadar önce de söylemiştim. Bir toplantıda. İktisat politikası konuşuluyordu. Bazıları bana çok kızdı.

■ Türkiye'de mi?

■ Evet. Bu genel olarak böyle, ama Türkiye'de daha doğru. Tabii bir, iki istisnası var. Türkiye'de Marksist olmak demek değer teorisiyle, planlamayla ve bölüşümle uğraşmak demekti. Bölüşümde de teori ile değil, Türkiye'deki gelir dağılımı ile uğraşmak. Şimdi tabii insan bu konularda uzmanlaşabilir. Bunlar önemli konular. Ama hemen hemen herkes, yani kendini Marksist olarak gören herkes, böyle yapınca insan düşünüyor. Gerçekten, bu belli bir yaklaşımın sonucuydu galiba. Yani, makroiktisat, para, kredi, faiz, ticaret, döviz

gibi konular âdeta burjuva iktisatının konuları diye bir tarafa atılıyordu. Bu konularda yazılıp çizilenler de pek okunmuyordu galiba. Oysa şimdi bakın, Marks kendi çağının literatürünü iyi biliyor, beğendiklerini de beğenmediklerini de. Kafa yoruyor, kendi perspektifiyle incelemeye çalışıyor. Oysa bizde sanki bu konular yoktu, önemsizdi. Ama bir de bunun üzerine makroiktisat, iktisat politikası, para politikası, ticaret politikası üzerine yorum yapmak zorunda. Tabii olmuyor.

Dikkatimi çekti, bazıları bu konularda monetaristlerle aynı şekilde düşünüyordu 1980'lerin başında. Yalnız sloganları farklıydı. Örneğin faiz konusunda çok duydum ben "halkın tasarrufları kapitalistlere yok pahasına peşkeş çekiliyor" diye. Buna benzer daha birçok şey var. Tabii bunun bir nedeni, değişim, para ve finans olayının Marks'ta, Marksizmde yama olarak kalması. Bunun aşılamaması. Aynı nedenle Kalecki'ye, Marksçı değil daha çok Keynesçi literatürde rastlıyoruz.

Şimdi bunlar dışında bir de neoklasikler var. Türkiye'deki iktisatçıların önemli bir bölümü neoklasik kökenden. Bilinçli ya da bilinçsiz, ama öyle. Orada da para yok, değişim yok. Bireysel ya da genel düzeyde kaynak dağılımı. İkinci bir neden daha var; makroekonomik yönetim denen şey Türk iktisat politikasının gündemine de ciddi olarak girmemiş. Yani sadece iktisatçıların değil. 1980'ler öncesine bakıyoruz, döviz, faiz, gümrük oranları, vergiler vs. uzun dönemli hedeflere göre saptanmış, sıkışmadıkça değiştirilmiyor. Bütçe makroekonomik politika aracı olarak kullanılmıyor. Hâlâ da öyle ya. Mali kesim çok geri, sanayinin hayli gerisinde. Kurum yok, araç yok, hizmet yok. İktisatçılar bunları merak etmiyor, bunların makroekonomik etkilerini merak etmiyor, en azından sorun çıkmadıkça etmiyor. Sonunda tabii 1980'lerde, bu kurumlar, bu mekanizmalar, bu politikalar, iktisat mühendislerinin, para mühendislerinin eline geçince epey bocalıyor. Aslında bu bence sadece Türkiye için değil genel olarak doğru. Az önce söyledim. Keynesçiler, Cambridge tartışmalarına harcadıkları zamanın yarısını da parasal teoriye harcasalardı, para olayını, makro süreçleri, fon akımlarını çok daha iyi anlardık, kavrardık.

■ Yeri gelmişken para konusunda bir ayrıntıya girmek istiyorum. "Para arzının belirlenmesinde çoğaltan mekanizması bir mühendislik mekanizmasıdır, onun yerine fon akımı yaklaşımını takip etmek daha anlamlıdır" şeklinde bir görüş var. Bu ikinci yaklaşımın özellikle Keynesyen incelemeye de yatkın olduğu söylenir. Ne dersiniz?

■ Önce şunu söyleyeyim. Para politikası yapmak için para arzı kavramına ihtiyacınız yok. Özellikle gelişmiş mali sistemlerde bunun pek bir yararı da yok. Şimdi, para politikasının ekonomiye etkisi, harcamalara ve üretim kararlarına etkisi yoluyla olur. Bu da iki şeye bağlı. Kredi hacmi üzerine etkisi ve faiz oranları üzerine etkisi. Şimdi Merkez Bankası bu etkiyi nasıl yaratıyor? Elinde bazı politika araçları var, reeskont oranı, karşılık oranı gibi. Ama en önemlisi para piyasasına girip kâğıt alıp satarak. Yani açık piyasa işlemleri dediğimiz yolla bankalar sisteminin rezervlerini ve kısa dönem faiz oranlarını etkileyerek.

Para arzını tanımlamaya ne zaman ve niye ihtiyacınız var? Şimdi, para arzı denilen şey yapay bir değişken. Tedavüldeki nakit ve belli cins mevduat. Hangi cins? İşte burada sorun başlıyor. Vadeli mi? Vadesiz mi? Ne kadar vade vadeli sayılır? Şirket mevduatları dahil mi? Yabancı para cinsinden mevduat dahil mi? O ülkede oturmayanların yerli bankalardaki yerli para cinsinden mevduatları dahil mi? Bankalar sistemi ne kadar gelişmiş, mevduat ne kadar çeşitlenmiş ise sorununuz o kadar artıyor. Para arzını tanımlarken kıstasınız ne olacak? Diyelim ki para politikasının nihai amacı enflasyonu düşürmek. Öyleyse, birincisi, bazı mevduatlardan ve nakitten oluşan bir para arzı tanımının enflasyonla çok yakın ilişkisi olduğuna, enflasyon üzerinde güçlü, sistematik bir etki yarattığına inanacaksınız. M1 mi olur, M2 mi olur, M0 mı olur, hangisi ise. Diyelim ki M1.

İkincisi, bu parasal büyüklüğü, yani M1'i kontrol edebileceğinize inanacaksınız, biraz önce belirttiğimiz araçları kullanarak. O zaman yapacağınız şey şu. Belli bir enflasyon hedefi seçersiniz ve bu hedefle tutarlı bir para programı yaparsınız. Yani M1'e hedefler koyarsınız. Ondan sonra da bu hedefleri tutturmaya çalışırsınız. Yani M1, nihai amacınızın

yerine geçer. Bu tanımladığım para politikasına monetarist yaklaşımdır. Bu durumda para arzı kavramına ihtiyacınız var. Şimdi bu tür para politikası uygulandı. Amerika'da örneğin 1979-82 arasında. Ne oldu? Önemli sorunlarla karşılaştı. Bir kere, para arzı için koyduğu 12 hedeften 8'ini, 9'unu tutturamadı. Bunlar üç aylık hedefler. Yani kontrol edemedi. Daha da önemlisi, enflasyon büyük ölçüde para arzından bağımsız olarak hareket etti. Hatta bir ara ilişki tersine çevrildi. Galiba bizde de şimdi böyle oluyor. Para programı tutuyor ama ne iç fiyat dengesi, ne de döviz dengesi dengeye benziyor. Bunlar ilginç.

Eğer böyle bir yaklaşımınız yoksa, para politikasının araçlarıyla nihai amaçları arasına para arzı gibi suni değişkenler koymuyorsanız, bu kavrama ihtiyacınız yok. Yapacağınız şey, belli bir yapısal model oluşturup politika araçları ile nihai amaçlar arasındaki dolaylı bağları kurmanız. Para arzı gibi yapay bir kavram kullanmadan. Nakit, rezervler, çeşitli mevduatlar, krediler, tahviller, faiz oranları gibi değişkenleri kullanarak. İşte fon akımları, bu yapının tanımlanmasında önemli bir rol oynar. Tabii olayın tümü değil, ama önemli bir parçası.

Bir benzetme yapmak gerekirse, bu iki yaklaşım arasındaki fark, neoklasik üretim fonksiyonu ile Sraffa arasındaki, girdi-çıktı arasındaki fark gibi. Nasıl üretim teknolojisi geliştikçe, üretim araçları çeşitlendikçe, neoklasik sermaye kavramı ve üretim fonksiyonu anlamını, geçerliğini yitiriyorsa, değişim teknolojisi geliştikçe, mali araçlar çeşitlendikçe para arzı kavramı, para talep fonksiyonu da aynı hale geliyor. Şimdi Sraffa sisteminde ex-post olarak üretim araçlarını toplulaştırarak bir sermaye stokuna ulaşmak mümkün, ama buna ihtiyacınız yok analiz için, pek bir yararı yok. Aynı şekilde isterseniz fon akımları size, dilediğiniz bir para arzı büyüklüğünü verebilir, ex-post olarak, hem de dediğin gibi, bir çoğaltan süreci ile.

Ben bu para arzı kavramının yapay niteliğini ilk defa Radcliffe raporunu okurken düşünmeye başladım. Biliyorsunuz 1950'lerde İngiltere'de parlamenter bir komisyon kurmuşlar, mali sistemin işleyişini araştırsın diye. Başına da Lord Radcliffe'i atamışlar. Komisyon birçok bilim adamıyla

konuşmuş, danışmış, Kaldor gibi, Sayers gibi, sonra da raporu yayımlamış. Şimdi raporda para arzı kavramı ya bir ya da iki yerde geçiyor. Ama mali değişimlerle, değişim araçlarıyla, mali araçlarla ilgili her şey var hemen hemen.

■ Şimdiki mali sistem eskiye oranla çok daha kompleks...

■ Tabii. Bir kere uluslararası nitelik aldı. Bak şimdi İngiltere'de bankaların aktiflerinin üçte ikisi uluslararası nitelikte. Ya İngiltere dışındaki kurum ve kişilerin alacakları, ya da dolar, frank gibi yabancı paralar cinsinden aktifleri var. Şimdi bu durumda para arzını nasıl tanımlayacaksın? Geçenlerde bir örnek verdim, UNCTAD raporunda da yazdım. İsviçre'de oturan bir Türkün Londra'daki bir Fransız bankasındaki DM hesabı hangi ülkenin para arzına girer? Öncelikle, para arzı neden tanımlanır sorusuna bakmak lazım. Efektif taleple yakın bir ilişkisi olduğuna inanılır da ondan. Şimdi yukarıdaki banka hesabı adı geçen ülkelerden hangilerinin efektif talebiyle ne kadar ilgili? Adam bu hesap üzerine çek yazarak Avrupa'da her ülkede alışveriş yapabiliyor. Yani efektif satın alma gücünü kullanabiliyor. Bu soruya kolay yanıt vermek zor. Bu sadece ampirik değil aynı zamanda teorik, analitik bir sorun. Uygulamada bu tür hesaplar hiçbir ülkenin para arzı tanımına girmiyor.

Para arzı hâlâ kapalı ekonomilerdeki şekliyle tanımlanıyor. Yani tek tek ülkelerin para arzlarını toplarsak, çıkan rakam dünya para arzından hayli küçük. Yalnız şunu söyleyeyim ki, para arzı kavramını terk etmekle bu sorunu çözemezsiniz. Zira bu tür uluslararası nitelikteki borçlu-alacaklı ilişkileri, ülkelerdeki talep koşullarını etkiliyor. Ama para arzı kavramına dayandınız mı, bir anlamda tanımınızın içermediği değişkenlerin etkilerini gözden kaçırıyorsunuz. Bu etkiler ister içeriden, ister dışarıdan kaynaklansın. Bence para politikasına monetarist yaklaşımın en önemli sakıncası, yani bazı parasal büyüklükler için hedefler saptayarak para politikası yürütmeye çalışmanın en önemli sakıncası, buradan kaynaklanıyor.

Örneğin Amerika'da bu yüzden ortodoks monetarist politikadan vazgeçildi 1982'de. Hedefleri tutturamadı Federal

Reserve. Neden? Para tanımına giren ve girmeyen hesaplar arasındaki yakın ikame yüzünden. Bu da tabii mali liberalleştirmenin sonucu. Aslında burada ilginç bir çelişki var. Monetarizm mali serbestleştirmeden yana, ama serbestleştirme para politikasında monetarist yaklaşımı öldürüyor.

■ Yani faizi, likit varlıkların faizini mi hedef değişken olarak almak daha anlamlı?

■ Burada iki şeyi ayırmak lazım. Para politikası hangi aracı kullansın ve nasıl kullansın? Ben araçlarda ve ara hedeflerde oldukça esnek olunmasından, nihai amacın gözden kaçırılmamasından yanayım. Zira gelişmiş piyasa ekonomilerinde bunlar arasındaki ilişkiler hayli karmaşık, monetarizmin varsaydığı kadar basit değil, tek yönlü değil. Kanımca kısa dönemli faiz, likidite durumu konusunda parasal büyüklüklerden daha güvenilir bir gösterge. Ayrıca faiz yapısı nispeten daha kararlı, çeşitli parasal büyüklükler arasındaki ilişkilere kıyasla. Üstelik faiz, para politikasının reel ekonomi üzerindeki etkisinin en temel değişkeni. Yani aktarım mekanizmasının anahtar değişkeni.

İkincisi, para politikasının temel işlevi ekonominin frenine basmak değil. Bunu özellikle söylüyorum. Zira 1980'lerde bu yaklaşım hayli yaygındı. Para politikası yapamayacağı işleri yapmaya kalkıştı. Enflasyonun kaynağına bakmadan, ne olursa olsun deyip onu para politikası ile halletmeye kalkışırsanız ekonomiyi boğarsınız, faizle boğarsınız. Bu azgelişmiş ülkeler için de doğru. Maliyede disiplin yokken, ticarette disiplin yokken, KİT'lerde disiplin yokken Merkez Bankasında disiplin sağlamaya kalkışırsanız ekonomiye faydanızdan çok zararınız dokunur. Bu demek değil ki pasif bir politika izlesin. Ama özellikle azgelişmiş ülkelerde faiz oranının olanak ölçüsünde düşük tutulması gerektiği kanısındayım.

■ Hangi nedenlerle?

■ Şimdi önce şunu söyleyeyim. Faiz gibi, rant gibi gelirler moral yönden, ahlaki yönden kolay kolay savunulamaz. Nitekim benim bildiğim faize hiçbir din iyi gözle bakmıyor.

Bu işin bölüşümle, eşitlikle ilgili yönü ve küçümsememek gerekir, özellikle fakirliğin yaygın olduğu ülkelerde. Ama başka yönleri de var. Nitekim bazı önemli iktisatçılar da pek sempatik bakmıyor faize, ranta. Sanayiyi ve büyümeyi olumsuz etkilediği için. Örneğin Ricardo, Keynes. Faiz bazıları için gelir, öbürleri için gider. Finansmanın bir yanı alacak, öbür yanı borç. Alacaklılar, rantiyerler. Borçlular ise daha çok yatırım yapan, üretim yapan kesimler; devlet, şirketler. Tasarrufu borçlusu da yapıyor alacaklısı da. Çalışan kesimlerin çoğunun ise ne yatırımla, ne de tasarrufla ilgisi var.

Yatırım yapan, üretim yapan kesimler faiz düşük diye daha az tasarruf yapmaz. Neden? Zira onların gelir kaynağı borç vermek değil, faiz değil; yatırım, üretim ve kâr. Aksine faiz yükselince bunların geliri azalır, tasarruf olanakları azalır. Rantiyelere gelince, ne iktisat teorisi, ne de ampirik gözlemler, faiz artınca bunların mutlaka daha fazla tasarruf edeceğini gösteriyor. Yani olumsuz etki kesin, olumlu etki belli değil. Makro dengeleri bozmadığı sürece faizlerin düşük tutulması gerekir. Yani reel faiz oranı ne kadar yüksekse ortalama tasarruf eğilimi o kadar yüksektir hususu bir safsata. Zaten bu reel faiz oranı kavramı da yapay bir kavram, fazla anlamlı değil.

■ Ama bir kıstas da gerekli. Nominal düşünemeyeceğine göre, karar alıcı bir kıstasa başvuracak?

■ Tamam da hangi kıstasa başvuracak? Domates ya da dolmuş fiyatlarıyla tahvil fiyatlarını niye karşılaştıralım? Ya da neden ücretle karşılaştırmıyorsunuz? İşgücü de bir mal. Yüz liranın bir yıllık faizi ile satın alınabilecek işgücü zamanı, kavram olarak, daha az anlamlı ya da daha az anlamsız değil. Şimdi neoklasik mantık içinde reel faiz oranı denen şey hem tasarrufları belirliyor, hem de tasarrufların nasıl tutulacağını. Bunların ikisi de Keynes öncesi düşünce. İlkine biraz önce değindim.

İkincisine gelince. Likidite denen bir şey var. Paranın reel getirisi negatif. Cebimizdeki nakte faiz ödenmez. Enflasyona rağmen insanlar tasarruflarının bir kısmını nakit olarak tutar. Neden? Çünkü paranın likidite primi diye bir şey var. Şimdi diyelim ki likidite açısından tahvillerle mallar ay-

nı. O zaman, neoklasik rasyonalite normlarına, piyasa kurallarına göre faiz oranının enflasyona eşitlenmesi lazım. Bunlar aynı derece likit mi, değil mi? Vadesine bakmak lazım, değişim maliyetine bakmak lazım, depolama maliyetine bakmak lazım. Nerede görülmüş enflasyon değiştikçe, faiz oranı değiştikçe insanların mali araçlardan mallara, mallardan bu araçlara kaydıkları. Afrika'da köylüler mal tutuyor, ama onların sadece tasarrufları değil gelirleri de aynı. Yani monetizasyon sorunu, faiz sorunu değil. Son derece likit mali tasarruf araçlarının pozitif reel faiz getirmesi gerekir diye bir neden yok. Ne teoride, ne de pratikte.

Burada önemli olan, gelişmekte olan ülkelerde sanayinin finansman maliyetini mümkün olduğu kadar düşük tutmak. Rekabet gücü açısından gerekli bu. Bunun önemli bir koşulu, ekonomiyi mali olarak fazla açmamak. Sanırım bu hem Japonya'da, hem Kore'de önemli bir rol oynadı. Nitekim her iki ülke de çok direndiler mali sistemlerini çok fazla açmamak için. Amerika'nın baskılarına rağmen. Hâlâ da direniyorlar.

■ Yani, mali liberalizasyon yapmamak için mi direndiler?

■ Evet. Finansman çok önemli bir maliyet unsuru. Her yerde öyle. Ama özellikle azgelişmiş ülkelerde. Öz sermaye zayıf, şirketler çok borçlu. Zaten verimlilik düşük, dünya fiyatlarında rekabet edebilmek için ücretlere yükleniyor, kur ve ücret politikasıyla. Bir de ülkeyi mali olarak açtın mı işler daha da zorlaşır. Zira bu ülkeler kararsızlığın, belirsizliğin, riskin yüksek olduğu ülkeler. Ekonomik açıdan, politik açıdan. Şimdi faizi belirleyen önemli bir unsur risk. Yani mali liberalizasyona gittin mi, sanayiin ortalama olarak Avrupa'ya, Japonya'ya kıyasla çok daha yüksek faiz ödeyecek. Nasıl rekabet edecek? İşçiye daha da yüklenerek. Gelsin devalüasyon. Ya da devletten, vergi indirimi gibi başka yollardan, teşvik bekleyecek.

Bakıyorum, mali liberalizasyona hevesli ülkeler genellikle doğru dürüst sanayileşme stratejisi olmayan ülkeler, mali politikalarını böyle bir stratejiye bağlayamayan ülkeler. İngiltere, Amerika böyle. Buralarda finansman maliyeti Al-

manya'dan, Japonya'dan çok daha yüksek. Sanayilerinin performansları da ortada.

■ Türkiye'de, (bazılarına göre tartışılır) belli bir düzeyde de olsa, mali liberalleştirme politikası uygulandı. Bu politikanın bir göstergesi reel faizin pozitif yapılması idi. Düşünce şuydu: Liberalizasyonla birlikte, reel yüksek faizle birlikte tasarruf artacak, tasarruf da yatırıma dönüşecek ve büyüme oranı yükselecek. Yatırımların artışı Türkiye'de olmadı; özellikle özel üretken yatırımlar artmadı, azaldı. Bunun nedenini söyleyebilir misiniz?

■ Araştırmak gerekiyor ayrıntılı olarak tabii. Biliyorsunuz yatırım, uzun dönemli bir taahhüt. Kredi kullanıyorsun. Bunun faizi ne olacak ileride? Girdi ithal ediyorsunuz, fiyatı ne olacak, döviz kuru ne olacak? İthalata karşı ne kadar korunacaksın? Ürettiğin malın ithalatından ne kadar vergi alınacak? Fonu ne olacak? Bunları az çok kestirmek gerekiyor. Türkiye gibi ülkelerin ekonomisi zaten kararsız, yani önemli bir belirsizlik var. Makroekonomik olarak kararsız, dış şoklara uğruyor. Bir noktada kamunun bir işlevi bu kararsızlığı ya da sonuçlarını hafifletmek. Aksi takdirde özel kesim uzun vadeli yatırım yapmaz. İşte sanayileşme politikası az çok bunu sağlıyor.

1980'lere kadar Türkiye'nin iyi kötü bir sanayileşme politikası var. Yani bu anlamda politikalarda az çok bir süreklilik vardı. Hatasıyla, sevabıyla. İstersen hatalarda da bir süreklilik vardı diyebilirsin, belki ısrarla aynı hatalar da yapıldı. 1980'lerde bu terk edildi. İktisat politikasına belli bir sanayileşme perspektifi ile yaklaşılmadı. Faiz, kredi, kur, dış ticaret, maliye vs. politikaları böyle bir bütünün parçaları olarak oluşturulmadı. Bir de bunun üstüne keyfilik bindi. Ne yapacağını fazla düşünmemiş, bilgiye, araştırmaya değil, klişelere, sloganlara dayanıyor. Thatcher'la, Reagan'la modalaşan sloganlar. Keyfiliğin bir nedeni de özel kesim içinde koalisyon arayışları, ortak arayışları, destek arayışları. Şunu cezalandıracaksın, bunu destekleyeceksin veya ihya edeceksin. Politikalardaki keyfilikte bunun da etkisi var.

Sonunda ne oluyor? Belirsizlik büyük ölçüde artıyor. Ya-

ni devlet plansız, programsız davranınca özel kesim de hesap, plan yapamıyor. Yatırım da yapamıyor. Bu belirsizlik tabii aynı zamanda kısa dönemli spekülatif kazanç olanakları yaratıyor. Herkes tatlı, kolay kâr peşine düşüyor. Ataman Aksoy'a sorun, anlatsın. Fonlar sayesinde kaç kişinin zengin olduğunu. At yarışı oynar gibi sanayicinin, tüccarın fon izlemeye başladığını. Muhtemelen 1980'lerdeki politikaların yarattığı rant, tüm Cumhuriyet dönemindekinden çok daha fazla. Oysa bir sürü iktisatçı Türkiye'de devlet müdahalesi rant yaratıyor diye 24 Ocağı desteklemişti.

■ Yatırım yapılmamasının başka nedenleri de var mı?

■ Evet. İkinci önemli nedeni de faiz politikası. Sadece yatırımın kredi maliyetini artırdığı için değil. O da önemli ama başka etkisi de var. 1980'lerin başında enflasyonu düşürmeden, kontrol altına almadan faizleri bırakınca 40, 50 puanlık sıçramalar oldu. Bu kârları çok etkiledi. Zira şirketlerin borcu çok, sermayesi az. Genellikle böyle azgelişmiş ülkelerde, sadece Türkiye'de değil. Yani, başta şirketlerin iç kaynakları rantiyerlere aktarıldı. Bunun yatırım üzerinde bir miktar olumsuz etkisi oldu herhalde. Ama daha sonra bu yük tümüyle ücretlere aktarıldı. Katma değerin paylaşımında kârlar eski düzeyine çıkarken ücretler düştü. Yani sonucunda faizleri işçiler ödedi. Burada düşük faiz politikasını, "halkın tasarruflarını özel sektöre peşkeş çekiyorlar, rant yaratıyorlar" diye eleştiren meslektaşlarımın kulaklarını çınlatmak isterim. Yani bunu, tasarrufu olmayan kesim ödedi. Sanırım 1983 ya da 1984'te ben böyle bir sonucu beklediğimi yazmıştım, Yapıt'ta galiba.

Her neyse. Zamanla kârlar toparlandı, ama sanayide yatırım yine yok. Bunun bir nedeni de şirket bilançolarının hâlâ düzelmemiş olması. Yani borçluluk oranı hâlâ yüksek. Kârlar bir miktar bu oranı düşürmek için kullanıldı. Bu Avrupa'da da oldu. 1970'lerde şirketler düşük faizlerle çok borçlandı. 1980'lerin başlarında faizler yükselince şirketler sıkıştı. 1982'den sonra kârlar arttı. Ama 1987-88'e kadar yatırımlarda bir hareket yoktu. Şirketler artan kârlarla bilançolarını düzeltmeye çalıştılar bir süre. Bu Türkiye'de de olur mu,

yani özel yatırımlar kısa sürede toparlanır mı, kestiremem. Hesapsızlık, plansızlık devam ettiği sürece, özel yatırımların sürüklediği bir sanayileşmeyi sürdürmek zor.

Tabii olumlu bir husus kamu kesiminin yakın zamanlara kadar altyapı yatırımlarına ara vermemiş olması, yani bir noktada gerekli altyapının az çok oluşturulması. Biliyorsunuz, özel sektör yatırımları bu tür kamu yatırımlarına muhtaç. Bunlar birbirlerini tamamlıyor. "Crowding out" safsatasına rağmen. Hemen hemen tüm çalışmalar bunu gösteriyor, Latin Amerika'da, Asya'da, Afrika'da. Yani, doğru dürüst sanayileşme politikaları izlenirse, 1990'ların bu açıdan çok daha iyi olmaması için bir neden yok.

III

■ Üçüncü gruptaki soruları ele alalım artık isterseniz. Enflasyon konusundaki düşünceleriniz nelerdir? Sorun sizce nelerden ve nasıl kaynaklanır ve çözüm yolları nedir?

■ Enflasyon bence çağdaş piyasa mekanizmasının doğasında var. Bir kere fiyatlar aşağıya doğru esnek değil, rijit. Yani iki yönde aynı şekilde değişmiyor. Bunun çeşitli nedenleri var. Makroekonomik dengesizlik teorisinden biliyoruz. Piyasa mekanizmasının koordinasyon başarısızlığı ile ilgili nedenler. Örneğin daha düşük ücrete razı olmanız iş bulma olanağınızı arttırmıyor. Tabii kurumsal nedenler de var fiyat kırmanızı engelleyen. Rekabetle ilgili nedenler. İkincisi, gelir çekişmesi. Bu da göreli fiyatlarla ilgili. Gelirinizin artması fiyatınızın diğerlerine göre yükselmesine bağlı. İşte bu ikisi bir arada enflasyonist bir eğilim yaratıyor piyasa mekanizmasında. Sadece arz enflasyonu denen şeyi değil, talep enflasyonunu da bu çerçevede açıklamak olanaklı.

Talep fazlası, bölüşümdeki payı arttırmak için fırsat yaratıyor. Bu hem mal, hem de işgücü piyasası için geçerli. Zaten biri ötekisine bağlı. Belli bir miktar işsizlik yaratılıyor kârları korumak için. Hatta neoklasik anlamdaki talep enf-

lasyonunu bile bu çerçevede açıklamak olanaklı. Talep ve üretim arttıkça işgücünün marjinal katkısı düşüyor. Dolayısıyla parasal ücret artmasa bile fiyatların artması gerekiyor kâr marjının düşmemesi için. Bir de bunun üstüne ücret artışı binince, yani istihdam arttığı için ücretler artmaya başlayınca, fiyat artışı daha da fazla oluyor. Buna ücretler tepki gösterince enflasyonist süreç başlıyor. Yani kısaca,enflasyon bir gelir çekişmesi süreci, bir bölüşüm olayı. Bu çekişme talep nedeniyle başlar, devalüasyonla başlar, dış şoklar nedeniyle başlar, politik koşullar değiştiği için başlar... Genellikle de birileri pes etmeden bitmez.

■ Türkiye'deki enflasyon süreci çoğunlukla kamu kesiminin fazla harcamasından doğan bir olay olarak açıklanır. Şimdi siz diyorsunuz ki "enflasyon piyasa sistemi içinde her zaman varolan bir olaydır. Ne ölçüde uyarıldığı meselesi vardır." Öyle mi?

■ Evet. Evet.

■ Yani kamu kesimi dengesi olsa bile enflasyon sorunu olabilir mi diyorsunuz?

■ Burada birkaç şeyi birbirinden ayırmak gerekir. Bir kere sorun talep fazlası sorunuysa, niye bu sadece hükümet harcayınca oluyor? Özel kesim harcamaları talep yaratmıyor mu? Yani, kazara özel kesim aşka gelip fazla tüketim, fazla yatırım yaparsa enflasyon olmuyor da kamu kesimi yapınca mı oluyor? Mali sistem denen bir şey var, kredi var. Şirketlerin harcamaları da gelir kısıtına tabi değil. Zaten o kesim de açık veren kesim. Normali de bu, yatırım yaptığı sürece tabii. Aynı şekilde, ihracat da bir talep. Net ihracat artınca talep fazlası olmuyor mu? Bunun gibi bir sürü safsata var iktisatta, çoğu ideolojik içerikli. Söylene söylene inanılan, tekerleme haline gelen. Bir tanesi de şu. Ödemeler dengesi açığının nedeni kamu açıklarıdır. Yani kapalı bir ekonomide kamu kesimi açık veremez mi? Ya da özel kesim açık veremez mi? Şu kadar kamu açığı bu kadar enflasyon, şu kadar da dış açık doğurur diye bir şey yok.

Bak şimdi İtalya'da 1980'lerde kamu açığı milli gelirin

yüzde 8'i, yüzde 10'u. İngiltere'de ise fazla açık yok. İngiltere'de enflasyon yüzde 8-10, İtalya'da yüzde 3-5. Arjantin'de açık milli gelirin yüzde 7'si, enflasyon oranı aylık yüzde 100. Kamu açığı ile enflasyon arasında kurulan ilişkinin mantığı şu. Bütçe açığı daha fazla para basılmasına yol açar, bu da enflasyon yaratır. Bir kere açığı borçlanarak da finanse edebilirsiniz. İkincisi, şirketlerin açıkları da, özel kesim harcamaları da kredi genişlemesiyle finanse edilebilir. Bugün bir sürü azgelişmiş ülkede merkez bankaları özel kesim zararlarını finanse ediyor, dış borçlarını ödüyor, şirket kurtarıyor, banka kurtarıyor. Yani demek istediğim, kamu açıkları ile parasal genişleme arasında bire bir ilişki yok. Özellikle bu son yıllarda. Fakat daha da önemlisi enflasyon-para ilişkisi.

Şimdi denir ki enflasyon her yerde, her zaman parasal bir olaydır. Bu doğru. Neden? Bir yönüyle totoloji. Eğer fiyatlar artıyorsa, nominal gelir genişliyorsa, değişim hacmi de o oranda artıyor demektir. Şimdi her ülkenin belli bir değişim teknolojisi var. Banka sistemi, çek ve kredi kartı kullanımı, ticari kâğıtlar falan. Bu mekanizmalar, bir nakit genişlemesi olmaksızın belli bir dereceye kadar nominal gelirin artmasına olanak verir. Özellikle mali sistem geliştikçe bu olanak daha da artıyor. Bu bir yandan paranın endojen olması demek, bir yandan da tedavül hızının değişebilmesi demek. Ama bir ekonomi düşünün ki nakit stoku artmadan fiyatlar ve değişim hacmi her sene yüzde 50, 100 artıyor. Bu mümkün değil. Yani piyasanın likidite yaratma kapasitesine, tedavül hızının artışına bir sınır var. Ödemeler ve değişim teknolojisinin koyduğu bir sınır. İşte o nedenle nakit genişlemesi olmadan sürekli olarak nominal gelirin artması mümkün değil.

Şimdi bu husus, enflasyon bir gelir çekişmesi sürecidir lafıyla çelişiyor mu? Hayır. Az önce söyledim. Bu çekişme parasal genişlemeden, fazla talepten kaynaklanabilir. Ama bir talep genişlemesi gelir çekişmesine yol açmazsa, parasal genişleme enflasyonist bir süreç yaratmaz. Fiyatlar bir kereye mahsus artar o kadar. Daha da önemlisi, parasal genişleme gelir çekişmesinden kaynaklanabilir. Friedman diyor ki eğer parasal genişleme olmazsa, artan gelir taleplerini finanse edemezsiniz, enflasyon da olmaz. Doğru. Ama bu ne demek? Yeterince işsizlik yaratırsanız gelir çekişmesine son verirsi-

niz demek. Ama ne kadar işsizlik ne kadar enflasyon önler? İşte bunun kuralı yok. Latin Amerika'da yüzde 30 işsizlik yetmiyor. Eğer çekişmenin nedeni üzerine gitmeden, bir uzlaşma sağlamadan, enflasyonu bir bütçe açığı olayı, parasal genişleme olayı olarak görüp halletmeye kalkarsanız yapamazsınız.

İşte Arjantin, Brezilya, Yugoslavya. Enflasyonu bir süre kontrol altına alıyor, ama bölüşüm üzerinde uzlaşma sağlayamadığı için süreç tekrar başlıyor. Bu süreç içinde para, kamu açıkları büyük ölçüde endojen. Yani bütçe açığı olduğu için, parasal genişleme olduğu için enflasyon olmuyor. Bunlar tamamen pasif bir rol oynuyor. Hatta enflasyon yaratıyor bütçe açığını ve gerekli likiditeyi. Birçok ülkede kamu açıklarının önemli bir bölümü iç borç faiz ödemeleri. Türkiye'de de öyle. Hatta bazı ülkelerde "primary budget", yani faiz ödemeleri dışındaki bütçe ya dengede ya da fazla veriyor. Şimdi, enflasyon ne kadar yüksekse faiz oranı da o kadar yüksek, faiz ödemeleri de, bütçe açığı da.

Diğer bir unsur da dış faiz ödemeleri. Enflasyon nedeniyle devalüasyon yapıyorsunuz, dövizin fiyatı artıyor, bu da genellikle bütçe açığını arttırıyor, dış faiz ödemeleri yüzünden. Ya gelirleriniz enflasyon oranında artmıyor, ya da ödemeler dengesi güçlükleri yüzünden paranın dış değerini reel olarak düşürmek zorunda kalıyorsunuz. Tabii eğer kamu sektörü döviz kazanıyorsa, ya da ihracat gelirlerini vergiliyorsa farklı. O zaman devalüasyon bütçeye yarıyor. Petrol üreten ülkeler genellikle bu durumda. Yani devlet özel kesime döviz satıyor. Şili'de az çok böyle. Bakır madenleri devlette. Ama örneğin Arjantin'de devlet dış faiz ödemeleri için özel sektörden satın alıyor dövizi. Ve o dövizi de yaratabilmek için devamlı devalüasyon yapıyor, ihracattan aldığı vergileri azaltıyor. Yani ödemeler dengesi ne kadar iyileşiyorsa bütçe o kadar kötüleşiyor.

■ Azgelişmiş ülkeler ve Latin Amerika ülkeleri söz konusu olunca, akla hemen işsizlik ve gelir dağılımı konuları geliyor. Önce işsizlik konusunda ne diyorsunuz?

■ Cairncross diye bir iktisatçı vardır. Biliyorsunuz, eski

nesilden. Bundan birkaç yıl önce bir yazı yazdı işsizlik üzerine. Yanılmıyorsam Lloyds Bank Review'de. Diyor ki, ben 40-50 yıldır, zaman oldu sadece 5.000-10.000 kişiyi, zaman oldu 2 milyon, 3 milyon kişiyi işsiz gördüm. Bunları yaşamış. Şimdi diyor, bunların hepsi de mi gönüllü işsiz? Hepsi de mi doğal işsizlik oranı? Rasyonel bekleyişçileri eleştiriyor. Yani Friedman sonrası monetaristleri. Tobin'in "monetarizmin ikinci raundu" dediği şeyi. Bunlar, 1980'lerin başında Amerika'nın doğal işsizlik oranı yüzde 7-8 diyorlardı. Hani şu NAIRU denen şey, yani enflasyonu hızlandırmayan işsizlik oranı. Ondan sonra ne oldu? İşsizlik oranı yüzde 5'e kadar düştü ve enflasyon hızlanmadı, aksine düştü.

Öte yandan Avrupa 1970'lerin başından bu yana bir kişi katamamış istihdama. Yani sadece işsizlik oranı yükselmemiş. İstihdam edilen insan sayısı düşmüş. Diyorlar ki Avrupa'daki sermaye stoku, makine, teçhizat vs. mevcut işgücünü istihdam edemez. Bir anlamda azgelişmiş ülkeler gibi. Yapısal işsizlik var, ancak bir sermaye birikimi süreci içinde eritilebilir bu işgücü. Şimdi bu bir ölçüde doğru. Ama neden böyle oldu? Bu durum durup dururken ortaya çıkmadı. Uzun süre talebi kısarsanız, istihdamı düşük tutarsanız, sanayi, makinesini de, teçhizatını da ona göre ayarlar. Üstelik bir işçi ne kadar uzun süre işsiz kalırsa, tekrar iş bulup çalışma olanağı o derece düşer. Yani aşınır, üretkenliğini yitirir. O adamı istihdam etmek giderek zorlaşır. "Hysteresis" denen şey bu. Yani işsizlik oranı sürekli olarak tırmanınca NAIRU olarak tahmin edilen oran da o kadar yüksek oluyor.

Tüm bunların arkasında yine bölüşüm yatıyor. 1970'lerde petrol şokları bölüşüm çekişmesi yarattı. Kârlar düştü. 1980'lerin başında Thatcher ile, Reagan ile başlayan süreç sonucunda kâr-ücret dengesi, yani bunların milli gelirdeki payları, 1970'lerin başlarındaki düzeylerine tekrar ulaştı. Özellikle Fransa'da, Almanya'da, İngiltere'de. OECD'nin bu ülkeler için hesapladığı sermayenin getiri oranları 1970'lerde hızlı bir düşüş gösteriyor, 1980'lerin başlarında artmaya başlıyor. Son zamanlarda 1970'ler düzeyinin bile üzerine çıkıyor. Bunda, yaratılan işsizler ordusunun payı çok. Ama bunun yükü tümüyle ücretlere binmedi. Daha çok Üçüncü Dünyanın aleyhine oldu. Bu politikalar ticaret hadlerinin hızla Üçüncü Dünya aleyhine dönmesinde önemli bir

rol oynadı. Azgelişmiş ülkelerin ihraç fiyatlarının düşmesi, gelişmiş ülkelerdeki bölüşüm çekişmesini önemli ölçüde hafifletti. Ücretleri fazla düşürmeden kârların önemli ölçüde yükselmesini sağladı.

Tabii, ülkeler arasında önemli farklar da var. Büyüme, istihdam ve enflasyon arasındaki ilişkilerde. Örneğin Amerika'da istihdam düzeyi oldukça değişken. İşçi atmak, işçi tutmak oldukça kolay işveren için; tazminatı yok, primi yok, yani maliyeti az. Japonya'da istihdam daha sürekli, işçinin firmayla bağı daha sıkı, ama ücretler oldukça esnek. Ücret sisteminden kaynaklanan bir esneklik. Şirketin satışlarına bağlı olarak artıp azalıyor. Avrupa'da bunun ikisi de yok. Ne istihdam, ne de ücret esnekliği. Ya da hükümetlerin arzu ettikleri kadar yok. Tabii bu konuda 1980'lerde epey çabaladılar. Ama kolay değil, kazanılan haklar var, kurumlar var, refah devleti ideolojisi var. İşte bu nedenle özellikle Avrupa'da Kalecki mekanizması daha belirgin, yani bölüşüm ile işsizlik arasındaki ilişki. Bir anlamda kapitalizm hızlı büyümekten, istihdamı arttırmaktan korkuyor. Düşün bir kere. Bugün birçok ülkede işsizlikteki azalma tehlike çanları olarak, erken uyarı sinyali olarak kullanılıyor. Tam istihdamın iktisat politikasının ana hedeflerinden biri olduğu günler geride kalmışa benzer.

■ Bu politikalarda bir değişiklik olabilir mi, Sovyetler Birliği'ndeki ve Doğu Avrupa'daki değişiklikler de dikkate alınırsa?

■ Tek anlamlı değişiklik bölüşümde denge ve uzlaşma aramak ve bunlar çerçevesinde fiyat ve gelirleri doğrudan hedefleyen, ayarlayan politikalar uygulamak. Bu olur mu, olmaz mı kestiremem. Doğu Avrupa sosyalizminin çökmesinin etkileri var tabii. Ben uzun vadede bunun Avrupa'da işçi sınıfının yararına olacağını sanıyorum. Birkaç nedenle, ama özellikle biri üzerinde durmak istiyorum. 10-15 yıl sonra Romanya, Polonya, Macaristan birer İspanya, bilemedin birer Portekiz mi olacak? Yoksa Avrupa'nın göbeğinde, kapitalizmle iç içe bir Latin Amerika mı oluşacak? Yani bir anlamda Doğu Avrupa'da olup bitenler kapitalizmi zorlu bir teste sokuyor. Ben bu işin çok kolay olacağını sanmıyorum. Çünkü

nasıl Batı Avrupa'da kapitalizmin alternatifi olarak bu ülkeler gösterildi, Doğu Avrupa'da da sosyalist azgelişmişliğe alternatif olarak batı kapitalizmi imajı kullanıldı. Ben Doğu Avrupa ülkelerinin, güney veya Üçüncü Dünya kapitalizmine değil, batı kapitalizmine dönüşümünün kolay olacağını sanmıyorum. Burada sorunlar ortaya çıktıkça, zaaflar, güçsüzlükler belirginleştikçe sınıf dengeleri de değişecek.

Az önce söyledim. 1980'lerde kapitalizmde giderek ticaret ve finansman üretimin, sanayinin önüne geçti. Kapitalist sınıf üreterek birikim yapmak yerine mevcut malları, finansman araçlarını alıp satarak zenginleşme yollarını aramaya başladı. Köşeyi kolayca dönme, orta sınıflara da cazip geldi. Sadece batıda değil, güneyde de, kuzeyde de. Sınıfsız toplum ya da sınıfsız kapitalizm safsataları buradan kaynaklandı. Bunlarla birlikte kapitalizmin performansı zayıfladı. Büyüme düştü, birikim düştü, işsizlik arttı. Kanımca eğer Doğu Avrupa olmasaydı, 1980'lerin liberalizminden dönüş; savaş sonrası türünden kapitalizme dönüş; büyümeye, istihdama, uzlaşma arayışına dönüş muhtemelen başlayacaktı. Zira 1980'lerdeki yaklaşım sistemin kendi mantığı içinde çok ciddi sorunlar yarattı. Finansmanda ve ticarette yarattı. Kapitalist ülkeler arasındaki ilişkilerde yarattı.

Diyeceğim şu ki, bu dönüşümü geciktirdiği için Doğu Avrupa'da olan bitenler batı ülkelerinin sorunlarının da katlanmasına yol açabilir. Burada özellikle şuna da değinmek isterim. Artık kapitalist ülkeler komünizme karşı ortak mücadelenin sağladığı hoşgörüyü, birliği göstermeyebilirler kendi aralarında. Yani uluslararası kapitalist çekişme nitelik değiştirebilir. O takdirde neler olabileceğini kestirmek hayli zor.

■ Biraz önce rasyonel bekleyişler yaklaşımından bahsettiniz. Bu yaklaşımda bir doğal büyüme oranından söz ediliyor ve bu orana müdahale edilirse, ekonomi kısa dönemde bile krizle karşılaşır deniyor. Böyle bir durum Türkiye için geçerli midir? Örneğin, kamu politikalarıyla büyüme oranını yüzde 5'in, yüzde 6'nın üzerine çıkartmaya çalışmak, Türkiye'nin kısa dönemdeki stabilitesini bozmak anlamına gelir mi?

■ Büyümeyi ne sınırlıyor ona bakmak gerekir. Biliyorsunuz üç ayrı kısıt var. Döviz, tasarruf ve yatırım. "Three-gap" modeli denen şey. Bu üç kısıttan hangisinin bağlayıcı olduğu önemli ölçüde ekonominin yapısına ve uygulanan politikalara bağlı. Ben şu anda azgelişmiş ülkelerde ve bu arada Türkiye'de tasarruf açığının bağlayıcı olduğunu sanmıyorum. Çokça atıl kapasite var bu ekonomilerde. En azından iç mallarda. Yani yatırımlar yoluyla tasarruf yaratmak olanaklı. Ancak büyüme hızlanınca dış ödemeler açık veriyor. Yapısal açık bu. Dolayısıyla, dış kaynak bulamayınca büyümeyi kısmak zorunda kalıyor. Ama politikalar da yapı kadar önemli. Mesela ithalat rejimi. Dövizi tüketim mallarına, temel olmayan mallara harcarsanız büyüme üzerinde döviz kısıtının bağlayıcılığı artar.

Bunu devalüasyonla kolay kolay halletmek mümkün değil. Ekonomiyi destabilize edersiniz. Ayrıca devalüasyonun ihracat üzerindeki etkisi azalan verimler kanununa tabi. Borç ödemelerini durdurarak döviz kısıtını ortadan kaldırmak da hayli güç. Nitekim denendi Latin Amerika'da, ama olmadı. Nedeni dış baskılar değil, iç baskılar. İçeride sistemi destabilize ediyorsunuz. Uluslararası kapitalizme başkaldırınca içeride piyasayı ve kapitalistleri ürkütüyorsunuz, yatırım duruyor, sermaye kaçmaya başlıyor. Aslında şu anda bazı Latin Amerika ülkelerinde, örneğin Brezilya'da, büyüme üzerindeki temel kısıt döviz değil, yatırım. Aynı nedenle. Borç krizi, belirsizlik, kargaşa yüzünden özel kesim yatırım yapmıyor. Kamu kesimi de yapamıyor. Zira kaynak yaratamıyor, ne vergilemeyle, ne enflasyonla, ne de iç borçlanmayla. Yatırım kısıtı bütçe kısıtı demek oluyor.

IV

■ **Son sorulara geçelim. Dünyadaki ve içerideki değişiklikleri de dikkate alarak bakacak olursak, Türkiye nerededir, nereye gidebilir, nereye gitmelidir?**

■ Bunu kestirmek kolay değil. Kore'nin bile sanayileş-

mede köşeyi döndüğünden emin olamazsınız. Mesela bir Brezilya mucizesi vardı.

■ Sonra kayboldu!

■ Borç krizine girdi. Kısa dönemde her zaman mucize yaratan ülkeler bulunur. IMF bunlardan birini kaybeder, diğerini çıkartır. Her zaman diğerlerine örnek olarak gösterdiği bir iki ülkesi vardır. Ama bugün Türkiye, yarın Şili, öbür gün Ghana. Bunlar fazla sürmez, dayanmaz. Onun için biz kendi değerlendirmemizi kendimiz yapalım, uzun dönem perspektifiyle.

Şimdi Türkiye sanayileşmede geri kalmış bir ülke. Milli gelirini şöyle de hesaplasanız, böyle de. Ama altında bilmem kaç tane daha ülke var. Doğru. Türkiye ile Bangladeş arasındaki fark İtalya ile Türkiye arasındaki farktan daha fazla muhtemelen. Tabii nereye gideceği büyük ölçüde ne yapacağına bağlı. Başlangıç koşulları da çok önemli. Bu açıdan bazı ciddi sorunlar var. Ekonomi sürekli olarak makroekonomik istikrarsızlık içinde. Enflasyon, kamu kesiminin finansman sorunu ve ödemeler dengesi. Bunlar bence kısa vadede halledilmesi gereken sorunlar. Ama kolay değil. Öyle görünüyor ki, enflasyon kronik hale geldi, atalet kazandı. Latinlerin "inertial" dedikleri cinsten. İnandırıcı politikalar gerekiyor. Sanırım en önemli sorun burada. Kredibilite, inandırıcılık sorunu. Öte yandan ihracatla ithalat arasındaki fark fazla açıldı. Çeşitli nedenleri var tabii. Kur politikası, ithalat rejimi, bazı konjonktürel nedenler. Bunları değerlendirmek, bazı politikaları gözden geçirmek gerekiyor.

Burada özellikle şunu söylemek isterim. Ne olursa olsun dış ödemeler krizinden sakınmak zorunda Türkiye. Zira, gereksiz, zamansız mali liberalizasyona gitti ve ekonomi dolarize oldu. Bunlardan kolay kolay geri dönemez. Özellikle dönmeye ihtiyacı olduğu zaman dönemez. Bir dış ödemeler krizi çıkınca bunlar ciddi sorunlar yaratır. Bir de dış borç var. Ben 40-50 milyar doların çok büyük bir borç olduğunu sanmıyorum. Yani, ekonominin 20 milyar dolara yakın döviz yaratma gücü varken. Ama ithalatını, borç faizlerini karşılayamıyorsa, döviz yaratma kapasitesi sürekli olarak artmıyorsa eninde sonunda ödemeler dengesi krizi patlar. O za-

man bugün ülkeyi dövize boğan mekanizmalar, sermaye hareketleri, bu sefer ülkeyi dövizsizlikten boğar. Bunun örneği çok dünyada. Sonuç tabii sanayileşmeye bağlı. Yani yatırıma, işgücüne, teknolojik gelişmeye bağlı.

Türkiye bu açıdan nerede? Nereye gidebilir? İşgücü açısından Türkiye bir sürü azgelişmiş ülkeye oranla daha avantajlı. Nitelikli işgücü var az çok. Alet kullanmasını bilen, yapmasını bilen. Az çok okuyan, yazan, düşünen bir kesim var. Ama bence hızlı bir gelişmeyi sürükleyebilecek kadar güçlü değil, yeterli değil. Çokça geçmişteki birikimlere dayanıyor. Türkiye'de 1980'lerde eğitim çok geriye gitti. Sadece üniversiteler, YÖK meselesi değil. Bir ülke düşünün ki, ihracat teşviki için harcadığı paradan daha azını eğitime harcadı. Olmaz tabii. Modern çağda sanayileşen ülkelere bakın. Eğitim çok önemli bir unsur, hatta en önemlisi. Türkiye'nin bugün eğitim için ayırdığı para, gelirine oranı itibariyle, bir sürü azgelişmiş ülkenin gerisinde. Bence ülkenin nereye gideceği konusunda eğitim en önemli unsurlardan biri.

İkincisi fiziksel üretim kapasitesi. Bir tarafta fiziksel altyapı, öbür yanda sanayinin üretim kapasitesi. Az önce söyledim. Beşeri altyapı açısından ekonomi 1980'lere oldukça iyi başladı, ama 1990'lara girerken durum kötü. Fiziksel altyapı konusunda da bunun tersi oldu. Yani bugün, 1980'den çok daha iyi. Olabileceği kadar iyi mi? Daha da iyi olamaz mıydı? Belki. Ama ulaştırma, haberleşme, enerjide çok daha iyi olduğu kesin. Sanayinin kapasitesi konusunda ise durum iyi sayılmaz. Bu alanda Türkiye 1980'lerde büyük ölçüde sermayeden yedi. 1980'lere atıl kapasite ile başladı, bunu kullandı. Fazla yatırım yok imalat sanayiinde. Kamu bu alandan çıkıp altyapıya yöneldi, özel kesim de bu alanda fazla yatırım yapmadı. Hem kapasitenin sınırlarına gelindi, hem de sermaye stoku eskidi. Bunun nedeni sanayileşme politikasızlığı.

Şimdi bu Türkiye'de giderek her kesimden tepki alıyor. Sağcısından, solcusundan, devletçisinden, özelcisinden. Sıhhatli bir tepki bu. Dövizi, faizi, finansmanı, ticareti bir sanayileşme stratejisinin parçası yapmak zorunda Türkiye. İhraç ettiğimiz malı bedava üretmiyoruz. Bunun maliyeti ne? Ekonomiye, sanayileşmeye katkısı ne? İthalatı serbest bırakıyo-

ruz. İç üretimde verim, kalite artsın, rekabet olsun diye. Adam fabrikayı kapatıp ithalatçı oluyor. Bunları hesaplamak zorundayız.

■ Sanayileşmeye karşı ticaret diyorsunuz...

■ Değil ama, sırf ticaretle sanayiyi sürükleyemezsiniz. Aktif sanayileşme politikası izlemek zorundasınız. Mesela Türkiye ihracata o kadar teşvik verdi. Çok azı üreticiye gitti, çoğu tüccarda kaldı. Oysa Kore'de herkes katma değeri oranında yararlanıyordu düşük faizden, vergi indiriminden. Biz bunu 6-7 yıl sonra fark ettik. Teşvikleri kısmen kaldırdıktan sonra. Ekonominin performansını sadece ihracatla, döviz girdisiyle ölçemezsiniz. Yatırıma, üretime, verimlilik artışına, istihdama bakmak gerekir.

■ Sanayileşmede kamu kesiminin rolü konusunda ne düşünüyorsunuz?

■ Sanayileşme politikasızlığı büyük ölçüde KİT'lere de yansıdı. Bunların reel performanslarını iyileştirmek için fazla bir şey yapılmadı. Çoğu monopol gücünü kullanıp kâra geçti. Makroekonomik açıdan sorun olmaktan çıkmadılar. Tabii bu çok zor bir konu. Toplumsal, politik ve ideolojik boyutları çok önemli. Konu özelleştirme tartışmaları içinde saptırıldı gidiyor. Sadece Türkiye'de değil, bir sürü yerde. Burada amaçla aracı karıştırmamak gerekir. Şimdi kapitalist bir toplumdasınız ve kamu mülkiyeti aracılığıyla birtakım amaçlara ulaşmak istiyorsunuz. Yani kamu mülkiyeti amaç değil, araç. Amaçlar bölüşümle, büyümeyle, sanayileşmeyle ilgili. Şimdi KİT'ler bu amaçlara hizmet ediyor mu? KİT açıkları, zararlar bu amaçlara hizmet ettiği için mi ortaya çıkıyor, yoksa verimsiz çalıştıkları için mi? Hem bu tür amaçları gütmek, hem de verimlilik sağlamak olanaklı mı?

Yani KİT'ler bu amaçlar için en iyi araç mı? Yoksa başka araçları, vergileri, sübvansiyonları kullanmak daha mı iyi? Sütü üretip ucuza satmak yerine süt üreticilerine sübvansiyon vermek? KİT'lerde istihdam edeceğine işsizlik sigortası getirmek? Ya da aksine, KİT'leri özel kesime devretmek, her zaman toplumsal amaçlarla bağdaşır mı? Monopol-

leri özel kesime devretmenin sonuçları ne olur? Denetim sağlanabilir mi? Bu denetimi sağlayabilecek devlet kendi KİT'ini adam edemez mi? Özel kesim etkin çalışıyor mu? Etkin olduğu için mi kârlı? Bunlar kolay sorular değil. Bunlara her zaman, her koşulda evet ya da hayır demek olanaksız.

Bazı alanlarda kamu mülkiyeti gerekli olmayabilir, başka alanlarda gerekli olur. Zarar edebilir ama etkindir, verimlidir, amacına varmaktadır. Ya da tamamen ticari ilkelerle çalışması daha uygundur. Örneğin çok kârlı olduğu için kamu kesiminde tutmak gerekir. Az önce söyledim, Pinochet devletin bakır madenlerini satmadı diye. Çünkü satsa özel sektöre muhtemelen yeterince vergi alamayacak, yani devletin geliri düşecek. Yine dünyanın en etkin çalışan demir çelik fabrikası Güney Kore'de kamu kesiminde. Böyle bakmak gerekli gibi geliyor bana. Yani amaçlarını açık seçik tanımlamak, kamu mülkiyetinin bir araç olduğunu unutmamak. Öte yandan bakıyoruz özelleştirme programlarına. Bu sorulara cevap aranmış ondan sonra mı özelleştiriliyor? Hayır. Yok öyle bir şey. Özelleştirme, devleti küçültme, devlet müdahalesini azaltma programının bir parçası, yoksa bunları rasyonelleştirmenin değil.

Tabii dış etkiler, baskılar da var bu konuda. Ya da sıkışmış, vergi toplayamıyor, satıyor kamu mallarını. Özellikle borçlu ülkelerde özelleştirme borç ödemenin bir yolu olarak düşünülüyor. Çoğunda kamu kesimi borç ödeyebilmek için iç kaynak yaratamıyor. Bunlar bir yana, ben Türkiye'de kamu kesiminin temelden rasyonelleştirilmesi gerektiği kanısındayım. Bu kanım yeni değil. Fon akımları çalışmasını yaparken fark ettim esas olarak. Tek tek KİT hesaplarını incelemiştik. Olaya rasyonelleştirme açısından yaklaşınca tüm sorunları, alternatifleri değerlendirmek gerekir. Bunların özerklik durumları, çalışma biçimleri, ücret ve istihdam politikaları, sermaye yeterlilikleri, yatırım ihtiyaçları, yönetim sorunları vs vs. Bazılarını özelleştirmek en iyi yol da olabilir.

Burada bir şey eklemek isterim. Ben özelleştirmeye gidilecekse bundan sağlanan kaynakların tamamen yatırımda kullanılması gerektiği kanısındayım. Özellikle beşeri altyapı için, sağlık ve eğitim için. Bu durumda kamusal aktiflerin büyüklüğü değil, ama yapısı değişmiş olacak. Ayrıca muhte-

melen ekonomideki toplam yatırımlar da artacak. İkincisi, devletin ekonomiye müdahale biçiminin rasyonelleştirilmesi gerektiği kanısındayım. Tabii bunun başında bütçe disiplininin sağlanması geliyor. Disiplin sağlamak bütçe açığını azaltmak ya da bütçeyi denkleştirmek demek değil. Bütçe gerektiğinde açık da verir. Makroekonomik nedenlerle verir, Keynesçi nedenlerle verir. Disiplin, harcamalara ve vergilere sahip olmak, bunları kontrol edebilmek, bunlarda etkinlik sağlamak demek.

Biliyorsunuz verginin üç boyutu var; gelir, adalet ve teşvik. Türkiye'de vergi sistemi adalet unsuruna fazla önem vermediği gibi uygulamada adaletsizlik daha da artmakta. Devlet koyduğu vergiyi alamıyor, buna gücü yetmiyor. Yani vergi ne adil, ne de yeterince gelir sağlıyor. Buna karşılık teşvik unsuru çok önemli Türk vergi sisteminde. Sayısız istisnalar var, genellikle yatırım için. Bir de göze batmayan transferler var vergi sistemi yoluyla.

■ Kamu kesiminden özel kesime transfer mi? Hangi açıdan?

■ En önemlisi faiz. Mevduat faizlerini vergileyince kıyameti koparıyorlar Washington'da. (IMF ve/veya Dünya Bankası kastediliyor, E.U) Nominal faiz vergilenmezmiş, reel faiz vergilenirmiş. Aksi takdirde gelir vergisi değil servet vergisi olur diyorlar. Ama ücretler reel olarak düştüğü halde nominal olarak arttığı için daha fazla vergileniyor, müterakki sistem nedeniyle. Türkiye'de faiz üzerinden stopaj oranı yüzde 10'a düşürüldü. Başka gelirlerle de birleşmiyor. Yani müterakki değil. Buna karşılık şirketlerin ödediği faiz matrahtan düşülüyor. Kurumlar vergisi oranı yüzde 40-45 civarında. Bu faizin önemli bir kısmı borcun reel değerindeki aşınma değil mi? Yani devlet borçlunun reel borcunu ödüyor, alacaklının faizini vergilemiyor. Bu bir transfer. Şimdi bu gibi transferler, istisnalar ne getiriyor, ne götürüyor bunun hesabını iyi yapmak lazım.

Türkiye'de yatırım indirimlerinin, istisnalarının sağladığı ek yatırım, bunlar yüzünden kaybolan vergi geliri kadar tutuyor mu gerçekten? Ne vergi veriyor, ne de yatırım yapıyor. Devlet de bir sürü harcama yapıyor özel sektörü teşvik

için. Bütçenin önemli bir bölümü özel sektöre transfer harcaması. Bunlara bakalım, bunları gözden geçirelim, envanterini çıkartalım. Amacına ulaşıyor mu? Bu sadece transferler için değil, tüm harcamalar için geçerli tabii. Yani harcama etkinliği diye bir şey var. Bunları yapabilmek için açıklık, diyalog ve uzlaşma gerekli. Yani bazı asgari ilkelerde, oyunun kurallarında anlaşmak gerekli. Bence bu 1990'larda hemen halledilmesi gereken önemli bir sorun.

■ Yani, iktisadi zorunluluklardan politik gereksinimlere uzanan bir uzlaşma ve anlaşabilme...

■ Modern çağda işçi sınıfının sefaleti üzerine kurulmuş sanayileşme yok gibi. Çağdaş üretim süreci gelişmiş, sıhhatli, düşünen, okuryazar işgücü gerektiriyor. İşçi sınıfını zapturapt altında tutmakla, talepleri baskı altına almakla sanayileşme sağlanmıyor. İşveren kesiminin disiplini, işçi sınıfının disiplininden çok daha önemli, kapitalist bir ekonominin performansı açısından. Azgelişmiş piyasa mekanizmaları bu disiplini sağlayamıyor. Devlet-işveren ilişkisi de bundan uzak ve yozlaştırıcı olunca, ortaya işverenler için yaptırımı olmayan bir düzen çıkıyor. Kâr olacak, sermaye birikecek ama rekabet yok, teknolojik gelişme yok, vergi vermek yok, iflas etmek yok. Böyle bir düzenle gelişme, sanayileşme sağlanamaz. Bunlar olmayınca da birikimi, kârı baskı rejimleriyle sağlayamazsınız. İşte bunda anlaşmak gerekir. Sanırım Türkiye'de işveren sınıfının bir kesimi bunun bilincine varmaya başladı. Ancak her şeyden önce devletin, bürokrasinin, siyasal yapının bir dönüşümden geçmesi gerekir gibi geliyor bana. Bunun teorisi de pratiği de zor, çok zor.

■ Çok teşekkür ederim.

MERİH CELASUN

İktisatla ilişkisi eğitiminin master ve doktora aşamasında başlayan, eski bir planlamacı olan Prof. Dr. Merih Celasun, şu anda Orta Doğu Teknik Üniversitesinde öğretim üyesidir. Celasun, Dünya Bankasının İktisadi Analiz ve Projeksiyon Dairesinde de bir süre çalışmış ve makroiktisadi inceleme, "input-output" sistemleri ve hesaplanabilir genel denge modelleri konularında yoğunlaşmıştır. Bu konularda ders vermektedir. Türkiye'nin herhangi bir sektörüne ve özellikle eğitim sektörüne bir katkıda bulunabilme düşünce ve kaygısı, iktisatçı yaşamını önemli ölçüde belirlemiştir. Merih Celasun, Türkiye'deki makroiktisadi gelişmeleri ve iktisat politikası uygulamalarını konu edinen çalışmalarıyla tanınmaktadır. İktisadi amaç ve hedefler sınırlı kaynaklara göre belirlendiği halde, topluma bu konuda yeterli bilgi verilmediğini, iktisatçıların ve politikacıların bu yönde topluma açık mesajlar vermesi gerektiğini ifade etmektedir.

Söyleşi, 20 Ekim 1990 tarihinde Devlet İstatistik Enstitüsünde Ercan Uygur'un odasında yapılmış ve yaklaşık üç buçuk saat sürmüştür.

I

■ İlk sorulara başlayalım isterseniz. İktisatçı kimliğiniz nedir? İktisata nasıl başladınız ve sonra hangi aşamalardan geçtiniz? Şu anda hangi konularda çalışıyor ve neler üretiyorsunuz?

■ Teşekkür ederim Sayın Uygur. Ben üniversite öğrenimine bir iktisat öğrencisi olarak başlamadım. Bursa Erkek Lisesini bitirdikten sonra, yurtdışında yüksek öğrenim için bir devlet sınavı açılacağını öğrendim. Maden Tetkik ve Arama Enstitüsünün, birkaç disiplinde, yurtdışında üniversite öğrenimi için sınırlı sayıda öğrenci seçmesi söz konusu idi.

Ben de bu sınava girdim. Bir süre sonra bu sınavı kazandığımı ve ABD'ye gönderileceğimi öğrendim. Ortaöğretimde yabancı dilim Fransızca olduğundan, ABD'ye yollanacağımı öğrenmek benim için tam bir sürpriz olmuştu.

■ Hangi yıl idi?

■ Yıl 1955. Beş arkadaşla birlikte, riskli ve çok uzun süren bir şilep yolculuğundan sonra ABD'ye gittik. 7-8 aylık İngilizce eğitiminden sonra, Pennsylvania State Üniversitesinde Maden Bilimleri ve Mühendisliği Fakültesinde derslere başladım. Bu üniversitede temel bilimlere verilen ağırlığı yeterli görmediğimden, ikinci sınıfın sonunda Columbia Üniversitesi Mühendislik Fakültesine transfer oldum. Lisans, yüksek lisans ve doktora derecelerimi Columbia'dan aldım. Columbia Üniversitesinde hocalarımız geniş ufuklu, eğitim sürecinde araştırmaya ağırlık tanıyan ve nasıl (know how) sorusu yerine neden (know why) sorusunu ön plana çıkaran değerli bilim adamları idi. Bizlere, olaylara, örgütlere ve politikalara bir bütünlük içinde bakmamızı, gözlemleme-kuram geliştirme-sınama ilişkilerine önem vermemizi ve o zamanlar yeni gelişen sistem yaklaşımlarını değerlendirmemizi telkin ediyorlardı.

1960-64 döneminde, yüksek lisans ve doktora programlarımı oluştururken, yöneylem araştırması, ekonomi ve matematik derslerine ağırlık verdim. Bu arada, Türkiye'de 1962'de başlatılan ulusal planlama deneyimine çok büyük ilgi duyuyor ve DPT yayınlarını izlemeye çalışıyordum. Türkiye'ye döndüğümde, ulusal planlama sürecinde, sektör dengeleri ve kaynak tahsisi sorunları gibi konularda katkıda bulunabilecek bir analitik düzeye ulaşmayı amaçlıyordum. 1965 başlangıcında Türkiye'ye döndüğümde, Devlet Planlama Teşkilatında araştırma uzmanı olarak göreve başladım. Devlet Planlama Teşkilatı benim için çok verimli bir eğitim ve deneyim alanı oldu. Değerli meslektaşlarla çalışma fırsatı buldum. Analitik yöntem ve yabancı dil avantajlarım olduğu için, Türk planlamasını öğrenmeye ve sorgulamaya gelen yabancı uzmanlara muhatap olanlardan biri de ben olmuştum. Bu temaslardan çok şeyler öğrendim. O zaman sayısı iki olan DPT müşavirliği kadrolarından birine 1966-67'de atandım.

Bu görevde iken II. Beş Yıllık Planın sektör hedeflerinin ve projeksiyonlarının makro dengeler ile tutarlı olmasını sağlamaya çalıştım. Bu çalışmalar sırasında Profesör Tinbergen ve Profesör Chenery ile verimli temaslarım oldu. II. Plan döneminde, sanayileşme hamlesine ve özellikle temel ve ara malı endüstrilerinin geliştirilmesine öncelik verilmesini sağlamak için çaba gösterdik. 1968-70 arasında da İktisadi Planlama Dairesi Başkanlığı görevini üstlendim. Bu dönemde, sanayileşme-dış ticaret ilişkileri, optimal kapasite ve yer seçimi, korumacılığın rasyonelleştirilmesi ve göreli fiyatların uygunluğu gibi konular ilgimi çekmeye başlamıştı. Ancak bu konumdaki görev ve faaliyetlerin politik boyut kazanmaya başladığını, politikacıların planlama konusunda objektif davranmakta güçlük çektiklerini hissettim. Aslında, belki bu da normal bir gelişme idi. Fakat ben kendimi henüz politik platformda şu veya bu kadroya, partiye veya gruba bağlanabilecek bir psikolojik durumda görmüyordum. Düşünce özerkliğine önem veriyordum. Bu aşamadan sonra, benim için akademik kariyerin uygun olacağını saptadım. Ve Orta Doğu Teknik Üniversitesine girdim.

■ 1970'te mi girdiniz?

■ Evet 1970 idi. O zaman ODTÜ Matematik Bölümünün içinde, Profesör Halim Doğrusöz'ün yönetiminde yöneylem araştırması lisansüstü programları oluşturulmuştu. Hemen kendimi uygun bir ortam içinde buluverdim. Bu programlar çerçevesinde ekonomik planlama yöntemleri ve metodoloji dersleri verdim ve birçok tez yönettim. Kendimi iktisatın çeşitli konularında yenileme ve yetiştirme fırsatı buldum. 1973-1976 yılları arasında Washington'da Dünya Bankasında kıdemli iktisatçı -senior economist- olarak görev aldım. 1982'de Rektörlükten ODTÜ İktisat Bölümü Başkanlığı için davet geldi. Aslında o yıl yedinci yıl iznimi kullanıyor ve bir model çalışması yapıyordum. Bir süre düşündükten sonra, YÖK sarsıntısı döneminde üniversitemizin bazı iyi ve sağlıklı yönlerinin korunmasına katkım olabilir düşüncesi ile bu görevi kabul ettim ve iki yıl kadar sürdürdüm. 1982'den bugüne kadar da İktisat Bölümünde öğretim üyeliği kariyerime devam ediyorum. Ağırlıklı olarak, makroekonomik analiz, in-

put-output sistemleri ve uygulamalı genel denge modelleri konularında dersler veriyorum.

■ Üniversiteye geçtiğinizde Devlet Planlama Teşkilatı ile olan ilişkiyi tamamıyla koparmış mıydınız?

■ 1970 başlarında, İktisadi Planlama Dairesi Başkanlığından ayrıldıktan sonra bir yıl kadar bir süre için danışmanlık ilişkim oldu. O zamandan bugüne kadar Devlet Planlama Teşkilatı ile hiçbir iş ilişkim olmadı.

■ Columbia'da iken iktisat dersleri aldığınız öğretim üyelerinden kimleri hatırlıyorsunuz?

■ O zaman Columbia Üniversitesi İktisat Bölümündeki profesörler içinde Burns (daha sonraları ABD Merkez Bankası Başkanı olan zat), Okun, Vickery ve Hirschman gibi verimli çalışmalar yapan hocalar vardı. Bunların içinde beni en derinden etkileyen William Vickery oldu. Vickery'den lisansüstü düzeyde matematiksel iktisat, refah ekonomisi derslerini aldım ve ekonometri kursunu izledim. Vickery mikroekonomi alanında, özellikle kamusal malların fiyatlandırılması konusunda özgün katkıları olan bir bilim adamıydı. Kendisinin matematiksel iktisat dersinde, bölüm dışı diğer bir öğrenci ile birlikte en üst notları –A derecesini– aldık. İktisat Bölümünün doktora öğrencileri bu derste, deyim yerinde ise, tamamen dökülmüşlerdi. Bu derslerden başarılı olmam beni fazlası ile motive etti ve iktisat alanında çalışmalar yapmaya itti.

Bu arada Sebastian Littauer'ın metodoloji derslerine ve belirsizlik altında karar alma yöntemlerine de büyük ilgi duyuyordum. Columbia'da, Hirschman'ın uluslararası finansman dersini de izledim. Bu derste, ödemeler dengesinin cari işlemler, sermaye ve rezerv hesapları kavramları ve ülkelerarası düzeyde cari açık ve fazlaların nasıl dengelendiği gibi hususlar işlenmişti. Ancak, bu dersi çok monoton bulduğumu hatırlıyorum. Hirschman'dan kendi uzmanlık dalı olan kalkınma iktisatı dersini alma fırsatını bulamadım.

■ Doktorayı hangi konuda yaptınız?

■ Columbia'da doktora derslerinde matematiksel prog-

ramlama ve optimizasyon konularına ağırlık vermiştim. Tez konum, yöneylem araştırması yöntemlerinin, yeraltı kaynaklarının incelenmesi ve değerlendirilmesi doğrultusunda geliştirilmesi ile ilgiliydi. Elinizde sınırlı bilgiler, kısıtlı kaynaklar ve getirisi tam belirli olmayan yatırım olanakları var. Bu durumda, aşamalı bir yaklaşımla, artan bilgi stoğunuzu daha iyi değerlendirerek, yatırım projelerinizi nasıl kademelendirip optimal ölçeklerini saptayabilirsiniz? Doktora tezim bu tür sorunları irdelemeyi amaçlıyordu.

■ Devlet Planlama Teşkilatındaki yıllardan sonra Dünya Bankasına gittiniz. Orada yaptığınız ve Türkiye ile ilgili çalışmalarda referans olarak gösterilen bir çalışmanız var. Türkiye'nin büyüme kaynaklarını belli bir yıla kadar açıklamayı amaçlayan bu çalışmayı daha sonra yenilediniz mi veya yenilemeyi düşündünüz mü?

■ Müsaadenizle çalışma dönemlerim ile ilgili birkaç hususa daha açıklık getirmek istiyorum. Bana Dünya Bankasından ilk çalışma önerisi 1972'de gelmişti. Ben o zaman, doçentlik tezimle ilgili olarak, Türkiye için 1973-80 dönemini kapsayan 13-sektörlü dinamik bir programlama modeli ile uğraşıyordum. İşlerimi saptırmaması için bu öneriden aileme ve yakın çevreme bahsetmedim. Ancak, öneri 1973'te yenilenince, bu kez görevi kabul ettim. 1973'ten 1976 başlarına kadar Dünya Bankasının İktisadi Analiz ve Projeksiyon Dairesinde çalıştım. Bu süre içinde Türkiye ile ilgili bir çalışma yapmadım. Bu dönemde Dünya Bankasında yeni konular üzerinde çalışmayı tercih ettim. Bu görev süresinde başlıca iki konu üzerinde araştırma yaptım.

1974 başlarında, Banka Başkanı Macnamara, yardımcısı Hollis Chenery yönetiminde, 1973 petrol şokunun etkilerini değerlendirmek üzere bir çalışma grubu –task force– oluşturmuştu. Bu gruba beni de aldılar. Ben bu çalışma çerçevesi içinde, üç OECD bölgesi –Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Japonya– için bir Hintli yardımcının desteği ile ekonometrik yaklaşımla projeksiyon modelleri geliştirdim. Bu modeller, makroekonomi ve enerji modüllerinden oluşuyordu. Makroekonomik modül talep-yönlü ilişkilere dayanıyordu. Enerji

modülü ise fiyatlara duyarlı bir biçimde arz-talep dengelerini tahmin ediyor ve petrol ithalatının değerini öngörmeye yöneliyordu. Bu çalışmaların bir amacı, OPEC petrol ihracatının izleyeceği seyri tahmin etmekti. Diğer bir amaç ise, gelişen ülkelerin ihracat eğilimlerinin bir belirleyicisi olan OECD büyüme hızlarını kestirmekti. Ben bu çalışma ile, gelişmiş ülkelerin makroekonomik bünyeleri ve büyüme potansiyelleri konusunda çok yararlı bir bilgi birikimi elde ettim.

Dünya Bankasında yürüttüğüm ikinci çalışma, bankanın gelişmekte olan ülkeleri değerlendirmek için geliştirmek istediği bir model türü üzerinde yoğunlaştı. Bu model çalışması, Norveçli Johansen'in fiyat-endojen statik input-output modelinden esinleniyordu. Ben, çok değerli bilgisayar uzmanlarının da desteği ile, bu modelin yıllara göre yayılan ve kamusal finansman, dış ticaret ve bölüşüm politikalarını içeren bir versiyonunu geliştirdim. Bu modelin uygulanabilirliği Endonezya verileri ile denendi ve olumlu sonuçlara ulaşıldı. Bu araştırma, daha sonra hesaplanabilir genel denge modeli olarak ünlenen modellerin öncü çalışmalarından biriydi. Ancak, ben bu somut ve ilginç çalışmaların akademik meyvelerini yeterli ölçüde toplayamadım. Bankanın çok cazip maddi olanaklarına rağmen, ailevi nedenlerle Türkiye'ye döndüm.

Ayrıca, o zamanlar, değer ölçüleri biraz farklıydı. Bizim kuşak için, Türkiye'de herhangi bir sektörün gelişmesine mütevazı ve dolaylı da olsa özveri ile bir katkıda bulunmanın anlamı ve hazzı büyüktü. Ben de, ODTÜ'de öğretim üyeliğini sürdürme tercihimde kararlıydım. İşte sizin bahsettiğiniz, Türkiye'de büyümenin kaynakları çalışmasına, Dünya Bankasından ülkemize döndükten sonra 1978'de başladım. Türkiye'nin 1953-78 döneminde sanayileşme sürecini, faktör kullanımını ve göreli fiyat yapısını dış ticaret rejimleri ile ilişkili olarak irdeleyen bu çalışma, 1983'te Dünya Bankasınca yayımlandı. Bu yayında, sektörel büyüme ve yapı değişikliğinin kaynakları, talep yönlü olarak, deflate edilmiş input-output modelleri ile incelenmişti. Araya başka çalışmalar girdiğinden, büyümenin kaynakları çalışmasını 1980'lerin verileri ile yenileme fırsatı bulamadım.

■ İkinci grup soruya geçmeden, planlama deneyiminizi biraz daha açabilir misiniz?

■ **Hocam, mesela II. Plan sırasında kimlerle çalıştınız?**

■ Planlamada işe başladığımda rahmetli Memduh Aytür müsteşardı. Daha sonra, II. Plan hazırlıklarının son aşamasında müsteşarlığa Turgut Özal getirilmişti. Bu vesile ile 1960'lı yıllarda, gelir düzeyi Türkiye seviyelerinde olan ülkelerde gözlenen planlama yaklaşımlarından biraz bahsetmek istiyorum. Bu yaklaşımların geniş anlamda yapısalcı bir nitelik taşıdığını söyleyebiliriz. O dönemde, dış ekonomik koşullar oldukça istikrarlıydı. Gelişmiş ülkelerin büyüme hızı fazla dalgalanmıyor ve dış fiyat şokları gözlenmiyordu. Ancak, bizim gibi ülkelerin geleneksel ihraç mallarına olan dış talebinin gelir ve fiyat esneklikleri düşüktü. Sanayi sektöründe üretim hacmi ve çeşitliliği az olduğundan, ihracata dayalı kalkınma konusunda bir tereddüt ve kötümserlik vardı. Bu görüşten hareketle, yurtiçi talebi hızla geliştiren ve ithalatı yerli üretimle ikameye yönelen stratejiler geçerlilik kazanmıştı. Yatırımların yurtiçi harcamalar içinde payının hızla arttırılmasına özen gösteriliyor ve iç tasarruf oranı, kamu sektöründe kaynak mobilizasyonu yöntemleri ile arttırılmaya çalışılıyordu. Milli gelire oranı yüzde 1 ila 2 arasında olan dış kaynak girişleri, bir yönden tasarruf çabasına destek olurken, diğer yönden döviz kısıtlamalarını azaltıyordu.

I, II, III

■ Böyle bir düzen içinde, yatırımların sektörel koordinasyonu önem kazanıyor, kamu girişimlerine önemli yatırım görevleri veriliyordu. Ancak, bu yaklaşımın etkinlik derecesinin azaldığını biz, Planlamadaki bazı meslektaşlarımla birlikte, 1968-70 döneminde saptadık. Bu tür yaklaşımlar izlenirken, kamu projelerinin seçiminde politik nitelikli keyfilik artıyor ve uygulamacıların titizliği erozyona uğruyordu. Diğer yönden, ekonomide göreli fiyatların çarpıklığı da artmıştı. Döviz kurundaki aşırı değerlenme, ithalatta miktar kısıtlamaları ile birleşince, özel girişimcilerin ithal ikamesi projelerinde selektif olmalarını engelliyor ve ihracatı da özendir-

miyordu. Ayrıca, düşük ve hatta negatif reel faizler gönüllü tasarrufları teşvik etmiyor ve finansal sistemi baskı altında tutuyordu. İşte bu koşullarda, 1960'ların sonlarında, Planlamada bir dizi teknik çalışma yapılmıştı. Bu çalışmaların ağırlık noktalarını dış ticaret rejiminin kademeli olarak rasyonelleştirilmesi, geleneksel olmayan malların ihracatının özendirilmesi, imalat sanayiinde etkinliğin ve verimliliğin arttırılması ve finansal sistemin güçlendirilmesi gibi konular oluşturuyordu. Bu tür çalışmalara o zaman müsteşar olan Turgut Bey büyük ilgi duyuyor ve destek sağlıyordu. Turgut Beyin bir ilginç yönü, teknik düzeyde yetki devrinde olumlu ve yapıcı davranmasıydı.

■ Varsayıma dayalı bir soru olacak; 12 Mart olayı olmasaydı, bugünkü deyimiyle liberalleşme ve dışa açılma girişimleri 1970'lerin başından itibaren başlar mıydı?

■ Uluslararası Para Fonu yani IMF'nin de desteğiyle, 1970 Ağustosunda büyük ölçekli bir devalüasyon yapıldı ve oldukça kapsamlı bir tedbirler demeti yürürlüğe konuldu. Tam bir döviz kriziyle karşılaşılmadan bu dönüşümün gerçekleştirilmesi düşüncesi, bence doğru yolda atılmış bir adımdı. Ekonomide bir rasyonellik arayışını ifade ediyordu. 12 Mart olmasaydı, bu rasyonellik arayışının sürdürülmesi ihtimali vardı.

■ O zamanki ekonomik yönetim veya karar alıcılar buna bütünüyle veya önemli ölçüde katılmışlar mıydı?

■ Burada, kişileri veya alt grupları değerlendirmek istemiyorum. 1960'ların sonlarında ve 1970'in başlarında devalüasyon, genellikle, ekonomik sonuçları itibariyle riskli ve siyasal sonuçları itibariyle olumsuz bir tedbir olarak algılanıyordu. Ancak, o aşamalarda Avrupa Topluluğu ile entegrasyon doğrultusunda yeni bir adımın atılması ve geçiş döneminin başlatılması sôz konusuydu. Geniş anlamda ekonomi bürokrasisi ve siyasal otorite, ekonomide yeniden dengelenme olayına oldukça sıcak bakmaya başlamıştı. İşçi dövizlerinin

özendirilmesi için döviz kurunda bir ayarlamaya gidilmesinde isabet görülüyordu. Ayrıca, Avrupa pazarlarında canlanma ve büyüme eğilimleri güçleniyordu. Bu koşullar altında, 1970 istikrar programı döviz cephesinde kısa zamanda olumlu sonuçlara yol açtı.

Fakat 12 Mart olayı, iç güvenlik koşullarının güçlendirilmesi amacı ile anayasal düzenlemeleri ve siyasal sınırlandırmaları ön plana çıkardı. Ancak kanımca, bu olay siyasal süreçleri kesintiye uğrattı ve 1970'li on yılın ortalarında karşılaşılan siyasal istikrarsızlığın tohumlarını attı. Bizim lehimize gelişme gösteren uygun bir dış ekonomik ortamda, döviz girişlerinde ve rezervlerinde 1972-73 döneminde umulmadık bir iyileşme gerçekleşti. Ekonominin iç bünyesinde rasyonelleşme arayışları geri plana itildi. Daha sonra, 1973 sonlarında ortaya çıkan petrol şokunu izleyen 1974-77 döneminde, ekonomide genişlemeci –ekspansiyonist– politikalar izlendi. Döviz rezervlerinin hızla tüketilmesinden sonra büyük ölçeklerde dış borçlanmaya gidildi. Dış para ve sermaye piyasalarında gerçekleşen gelişmeler bizim gibi petrolsüz ülkelerin borçlanmaları için müsait bir ortam yaratmıştı. Ancak, Türkiye'nin dış borçlanması çok dağınık ve kısa vadeli bir yapıda gerçekleşmişti.

Literatürde, "Hollanda Hastalığı" (Dutch Disease) tabir edilen bir durum var. Eğer bir ekonominin dış ticaret hadlerinde beklenmedik ölçüde büyük bir iyileşme olursa veya dış kaynak girişleri alışılmış ölçülerin çok üstünde gerçekleşirse, bu ekonomide reel dış dengenin hızla bozulduğunu, iç tasarruf çabasının zayıfladığını ve göreli fiyatların rasyonelliğini yitirdiğini belirtmek için bu deyim kullanılıyor. İşte, Türkiye'nin ex-post 1974-77 dengelerine baktığımızda ülkemizin de, bu dönemde, aşırı ölçüde dış borçlanmaya yönelerek bir anlamda Hollanda Hastalığına tutulduğunu, daha sonra 1978-80 döneminde derin bir bunalıma girdiğini ve bilahare acil servise kaldırıldığını görüyoruz.

II

■ **İkinci grup soruya geçebilir miyiz?**

■ Tabii, tabii.

■ Kendi uğraştığınız konularda veya daha genel olarak iktisatta yaklaşımınız nedir? Kendinizi bir iktisadi ekolün üyesi olarak mı görürsünüz? Keynesçi, yapısalcı, monetarist, neoklasik, liberal gibi. Ayrıca, ekolleri de dikkate alırsak, sizce iktisat nereye doğru gidiyor, hem dünyada, hem Türkiye'de?

■ Bir iktisatçının, iktisadi olaylara nasıl baktığını ve hangi yaklaşımlar çerçevesinde inceleyip değerlendirdiğini açıklığa kavuşturmadan önce, iktisat kuramlarının geçirmekte olduğu evrimi nasıl algıladığını ve yorumladığını açıklığa kavuşturması gerektiği görüşündeyim. Bu noktadan hareketle, Keynes sonrası gelişmeleri, gelişmiş ve gelişen ekonomiler kategorileri içinde kısaca yorumlamak istiyorum.

Keynes yapıtlarında, spekülatif para talebi yatırımların marjinal etkinliği, global düzeyde özel tüketim fonksiyonu, kısa ve uzun dönemli fiyat bekleyişleri gibi birçok öğeyi makroekonomik düşünceye kazandırmıştır. Fakat Keynes'in başlıca katkısı, mal piyasasındaki dengeye rağmen, işgücü piyasasında gönülsüz (gayriiradi) işsizliğin varolabileceğini ve bu tür işsizliğin kaynağının efektif talebin eksikliğinde aranması gerektiği hususunu açıklığa kavuşturmak olmuştur. Bu kuramsal bulgu, tam istihdamı hedefleyen kamusal müdahaleler için bir gerekçe oluşturmuştur. Daha sonra, neoklasik yaklaşımdan esinlenen sentez çerçevesinde, gönülsüz işsizliğin işgücü piyasasında gözlenen ücret katılığından (rijitliğinden) kaynaklanabileceği gösterilmeye çalışılmıştır.

1960'larda gelişmiş ülkelerde Keynesçi yaklaşım, Phillips eğrisi, Okun yasası, prodüktivite-ücret-fiyat bağlantısı gibi öğelerle bütünleştirilmiş ve ekonomide talep yönüne ağırlık veren politika analizleri için uygun bir çerçeve oluşturmuştur. Bu ekonomilerde üretim yönünden darboğazlarla karşılaşılmadığından, ekonominin performansının yükseltilmesinde ince ayarlama (fine-tuning) diye vasıflandırılan yaklaşım popüler olmuş ve para-maliye politikalarının en etkin bileşimini bulmak için çaba gösterilmiştir.

1970'li yıllara ve daha sonraki dönemlere gelindiğinde, enflasyon olgusu ön plana çıkmış ve enflasyon sürecini irdelemeye ağırlık veren parasalcı yaklaşım daha yüksek bir dinamizm ve destek kazanmıştır. Dış ödemeler dengesinde ser-

maye akımlarının serbestleştirilmesi ve mali piyasaların genişlemesi parasalcı anlayışa güç katmış ve piyasa sisteminin işlerliğinin geliştirilmesi, merkezi bir politika anlayışı haline gelmiştir. Bu eğilimler çerçevesinde, rasyonel beklentiler ekolü parasalcı yaklaşımın bilimselliğini arttıran araştırmaları hızlandırmıştır.

Diğer yönden Keynes'in temel yaklaşımının erdemine inananlar, Keynes kuramına uygun mikroekonomik temelleri geliştirmişler ve miktar kısıtlamalı modellerle çeşitli intibaksızlık ve dengesizlik durumlarını açıklığa kavuşturmuşlardır. Miktar kısıtlamalı modellerin geçerliliği, benim izleyebildiğim kadarı ile, yeterli ölçülerde ekonometrik yöntemlerle ampirik yönden sınanmamıştır. Ancak, kuramsal düzeyde miktar kısıtlı model çalışmalarının, uygulamada çok önemli bir yararı olmuştur. Bugün batıda, makro düzeyde politika önermeleri tartışılırken, piyasaların nasıl temizlendiği ve dengelendiği soruları daha sıkça sorulmakta ve bu husus üzerinde daha ağırlıkla durulmaktadır. Başka bir anlatımla, önerilen makro politikaların uygunluk derecesinin, piyasaların dengelenme süreci ile ilgili olarak yapılan varsayıma bağımlı olduğu düşüncesi, artık hâkim bir görüş haline gelmiştir.

Gelişen ekonomilerle ilgili temel kuramsal yaklaşımlara gelince. Bu konuda gözlenen tartışma ve yaklaşımları 1) Neo-Marksist, 2) strüktürelist (yapısalcı) ve 3) neoklasik olarak üç grupta toplayabiliriz. Bu yaklaşımlardan neo-Marksist düşünce çerçevesi, ekonomide mülkiyet ilişkilerinin çok önemli olduğunu, bu ilişkilerin siyasal gücün niteliğini, niceliğini ve dağılımını etkilediğini ve üretim-tüketim süreçlerini ve kalıplarını şekillendirdiğini vurguluyor. Ben de mülkiyet ilişkilerinin gelir dağılımını çok yakından etkilediğini gözlüyor ve bu bağlantıların önemli olduğuna inanıyorum. Ancak, neo-Marksist yaklaşımın, ampirik açıdan sınanabilir model türetmekte zayıf kaldığını ve bu nedenle bilimsel bir atılım yapamadığını da gözlüyoruz.

Konuşmamızın daha önceki bölümünde de vurguladığım gibi, struktürelist veya yapısalcı yaklaşımın, 1960'larda ve hatta 1970'lerin bir bölümünde, bizim gibi büyük nüfuslu, iç pazarı hızla gelişen, özel-kamu beraberliğinde götürülen bir sanayileşme sürecinde olan ülkelerde yaygın biçimde kulla-

nıldığını görüyoruz. Makro düzeyde Keynesçi kuramdan esinlenen bu yaklaşımda, sektörel düzeyde darboğaz yaratmayan ve sektörlerarası bağlantılara ve dengelenmeye öncelik veren politikalar önem kazanmakta, bu bağlamda miktar dengelerini garanti altına almak için kamu girişimciliği önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. Ampirik düzeyde input-output tablo ve modelleri ile desteklenen bu yaklaşımda, genellikle, üretici ve tüketici davranışlarında fiyat esnekliklerinin önemli bir rolü olmadığı örtülü olarak varsayılmaktadır. Ayrıca, mukayeseli üstünlük sorununa statik bir çerçevede değil dinamik bir süreç içinde yaklaşılmaktadır.

1970'li yıllara gelindiğinde, daha petrol şokları ile karşılaşılmadan, bu yapısalcı yaklaşımın yeniden yapılanması gereği ortaya çıkmıştı. Bu yaklaşım sanayileşme doğrultusunda somut adımların atılmasını sağlamıştı. Fakat bu yaklaşım altında, özellikle dış ticaret rejimleri arapsaçına dönmüş, ithalata miktar kısıtlamaları karmaşık, sık sık değişen ve korumacılık sinyalleri rasyonel olmayan bir yapıya bürünmüştü. Döviz kurlarının denge kurlarından çok uzaklaştığı ve ihracatın yeterli ölçüde uyarılmadığı gözleniyordu. Ayrıca, ithal ikamesi sürecinin son aşamalarında sermaye yoğunluğu artmış ve teknolojik yetersizlikler ön plana çıkmıştı. İşte bu koşullara gelindiğinde, bizim gibi petrol ithal eden ülkeler çok büyük dış şoklarla karşılaştıklarında, ithalatı sınırlayarak ve ikame ederek büyümeyi sürdürme imkânları ortadan kalkmıştı.

Bu tür ekonomilerin, belirli bir uyum sürecine girerek ihracatlarında hamle yapma gereği ağırlık kazanmıştı. İhracatın öncelik kazandığı durumlarda, ekonomilerin mikro düzeyde esneklik kazanması ve göreli fiyatların yeniden yapılanması başarı için bir önkoşuldu. Bu koşul da ancak piyasa sisteminin artan ölçüde işlerlik kazanması ile mümkün olabilirdi. İşte böyle bir ortamda, Türkiye gibi orta düzeyde sanayileşmiş ülkelerde neoklasik yaklaşım geçerlilik kazanmaya başladı. 1980'lere gelindiğinde, dış borçların da baskısı altında, yarı sanayileşmiş ülkelerin çoğu piyasa reformlarına yöneldiler.

Şimdi, iktisat kuramlarının ve analitik yaklaşımların geçirdiği evrimsel gelişmeyi nasıl algıladığımı özetledikten sonra, kendi mesleki tutumumun nasıl oluştuğunu daha iyi

anlatabilirim. Kendi ülkemizin planlama deneylerinden de esinlenerek, ben 1970'li on yılın ortalarına doğru dış ticaret politikalarında ve sanayileşmenin yönetiminde rasyonelleşme konularına ve bu konuların değerlendirilmesi için daha uygun bir çerçeve oluşturan neoklasik analiz yaklaşımlarına büyük bir ilgi duymaya başladım. Bu anlayış içinde, çözümlenebilir genel denge modellerinin elimizdeki verileri de zorlayarak denenmesi ve uygulanması konusuna ağırlık vermeye başladım. Ayrıca, 1973-75 döneminin büyük fiyat şokları karşısında üreticilerin ve tüketicilerin göreli fiyat değişmelerine duyarlılık gösterebileceklerini çeşitli ülke deneyimleri ortaya koyuyordu. Başka bir anlatımla, üretimde faktörlerarası ikame esnekliklerinin, iç ve dış talebin fiyat esnekliklerinin ihmal edilebilir derecede küçük olmadığını fiili tecrübelerimizle görmeye başlamıştık.

1973 petrol şoku sonrası dönemde önem kazanan ihracatı geliştirme politikalarının analizi için de neoklasik genel denge yaklaşımları daha uygun bir çerçeve oluşturmaya başlamıştı. Diğer yönden, göreli fiyat sistemindeki değişikliklerin sayısal yöntemlerle açıklığa kavuşturulması, ulusal gelirin fonksiyonel bölüşüm sorunlarının incelenmesi için yeni bir analitik fırsat yaratmıştı. Sektörel düzeyde genel denge analizlerine ilgimin yanında, 1980'li yıllara gelince makro düzeyde dengelenme süreçlerinin karmaşıklığı dikkatimi çekmeye başlamıştı. Bizim gibi orta gelirli bazı ekonomilerde, devalüasyonların ve faiz şoklarının, neoklasik beklentinin aksine, toplam üretimde kısa dönemli daralmalar yarattığı gözleniyordu. Bu tür sorunlara açıklık getirmek için yeni yapısalcı ekolün iktisatçıları büyük uğraş vermeye başladılar. Bu ekolün araştırmacıları, makro düzeyde dengelenme için gelirin yeniden bölüşümünün önemli bir mekanizma olabileceğini ortaya koydular.

Bir yandan bu çalışmalardan esinlenerek, diğer yandan Türkiye'nin 1978 sonrası deneyimlerinin etkisi altında, ben de, gelir bölüşümü ile makro dengelenme arasındaki bağlantılara büyük ilgi duyuyor ve bu konuda bazı araştırmalar yapmak için çaba gösteriyorum.

■ **Burada Lance Taylor'un çalışmaları akla geliyor...**

■ Evet, gelişen ekonomiler için yeni yapısalcı yaklaşımın fikri önderliğini son dönemlerde Lance Taylor yapıyor. Brezilya kökenli Eliana Cardoso ve Edmar Bacha gibi iktisatçılar bu yönde gelişmelere önemli katkı sağlıyorlar. Cambridge geleneğinden ve özellikle Keynes, Kalecki ve Kaldor gibi büyük iktisatçıların eserlerinden etkilenen bu yaklaşımın analitik özelliklerini birkaç temel noktada toplayabiliriz. Bunlardan birincisi, genel fiyat düzeyindeki artışların –kâr, ücret ve girdi maliyeti– bileşimlerinin ön plana çıkarılması ve üreticilerin oldukça katı bir biçimde mark-up fiyatlaması yaptıklarının varsayılmasıdır. İkincisi, ücret ve ücret-dışı gelir gruplarının tasarruf eğilimlerinin farklı olabileceğinin göz önünde bulundurulmasıdır. Üçüncü özellik, yatırım ve tasarrufların eşitlenmesinde, tasarrufların yatırım düzeyine intibak ettiğinin kabul edilmesidir. Bu kabul, özel yatırımcıların, son tahlilde, yatırım kararlarını doğal içgüdülerine –animal spirits– göre aldıkları ve reel ücreti düşürerek kendilerine kaynak yaratabilecekleri görüşüne dayanmaktadır. Dördüncü özellik ise, üretim ve tüketimde ikame ve fiyat esnekliklerinin çok sınırlı ve hatta çok kez sıfır olduğu yönünde yapılan varsayımdır.

Yeni yapısalcılar, para politikasının genellikle enflasyonu onaylayacak biçimde yürütüldüğünü de kabul etmektedirler. Şimdi, bu özellikleri yan yana koyduğumuzda, döviz kurunun ve/veya faizin yükseltilmesi halinde, ekonomide toplam gelirin düşeceği ve enflasyonun artacağı sonuçları çıkmaktadır. Bu tür kuramsal bulgular çerçevesinde, fiyat ayarlamaları ile ekonomik dengelerin düzeltilemeyeceği, ithalat kısıtlamaları ve fiyat denetimleri gibi müdahaleci yöntemlere ağırlık verilmesi yönünde genel sonuçlara ulaşılmaktadır. Kanımca, yeni yapısalcı yaklaşım, makro düzeyde bölüşüm, fiyatlama ve intibak sorunlarını billurlaştırdığı için kalkınma planlaması literatürüne çok çarpıcı yeni katkılar getirmiştir.

Ancak bu yaklaşım iki yönden eleştiriye son derece açıktır. Birinci eleştirilecek yön, bu yaklaşımın mukayeseli statik analize çok ağırlık vermesi ve orta vadeli bir dönemde dengelerin dinamik bir biçimde değiştirilebileceği hususunu gözardı etmesidir. Üretim, tüketim ve dış ticarette fiyat esneklikleri kısa dönemde sınırlı, fakat orta ve uzun dönemler-

de daha büyük olabilmektedir. Başka bir anlatımla, fiyat değişmelerine duyarlı davranışlar orta ve uzun vadede gerçekleşebilmektedir. Bu yönde elimizde pek çok ampirik kanıt vardır. Dolayısıyla, bu yaklaşıma körü körüne saplanan iktisatçılar, orta ve uzun dönemlerde piyasalaşma sürecinin önemini ve yararlarını küçümseyen bir tutum içine girebilirler.

Bu yaklaşımın eleştirilebilecek, fakat geliştirilmesi mümkün ikinci yönü ise, kamu müdahalelerinin niteliği, niceliği ve etkinliği konusunda çok sınırlı katkıları içermesidir. Çok azgelişmişlik düzeylerinde, kamu müdahalelerinin ve girişimlerinin olumlu sonuçları konusunda elimizde birçok kanıt vardır. Örneğin, Batı ve Kuzey Avrupa'nın birçok ülkesinin geçmişinde devletin bazı sektörlerde öncü rol oynadığını biliyoruz. Ancak, ekonomiler geliştikçe ve üretim-tüketim kalıpları çeşitlilik kazandıkça, yaygın bir müdahaleciliğin etkin sonuçlara yol açmadığını ve işleri gereğinden fazla karıştırdığını da gözlüyoruz. Ayrıca, özel sektörün ağırlık kazandığı aşamalarda, kamu müdahalelerinin bazı kesimlere haksız ve büyük rantlar kazandırdığını ve politik yozlaşmaya yol açtığını da saptamamız gereklidir.

İşte ben, bu gerçekleri de göz önünde bulundurarak, orta gelişmişlik düzeyinden yüksek gelişmişlik düzeyine bir geçiş yaparken, piyasa sisteminin giderek ağırlık kazanmasının doğru olacağına inanıyorum. Bu anlayış içinde, kamu yönetiminin ekonomiye doğrudan karışmasının azaltılması ve politika analizlerinin dolaylı politika araçlarına doğru kaydırılmasının daha isabetli olduğu kanısındayım. Dolaylı politika uygulamalarına ortam hazırlamak için de etkin bir vergi reformunu, dış ticaret rejiminin ve mali sistemin liberalleşmesini ve sosyal güvenlik sistemlerinin geliştirilmesini çok önemsiyorum. Bu yönde bir gelişmenin, demokratikleşmeye de katkı yapacağını düşünüyorum. Ülke düzeyinde ekonomik analizlerde büyüme ve rasyonelleşme sorunları yanında gelir bölüşümü süreçlerine de önem veren bir tutum içindeyim.

■ Gelişmekte olan ülkelerde, 1960'larda miktarları ön plana çıkaran yapısalcı yaklaşımın etkisi altındaydık dediniz. Ancak, 1970'lerin ortalarından itibaren,

bu yaklaşımın doğal sonucu olan ithal ikameci uygulamaların tıkanmakta olduğunu ve birtakım dış şokların da etkisiyle, relatif fiyatların ön plana çıkarılması gerektiğini gözledik şeklinde bir sonuca vardınız. Acaba, iktisatçı açısından bakıldığında, şöyle bir etki de yok muydu? 1970'lerin başına kadar batıda hâkim görüş, üzerinde anlaşılmış görüş, miktarları ön planda tutan Keynesçi iktisat. 1960'ların sonundan ve 1970'lerin başından itibaren, batı iktisatında Keynesçi iktisatın hâkim görüş olmaktan çıkıp başka görüşlerin alternatif olarak ortaya çıkması, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin politikalarını etkilemedi mi?

■ İktisatta hâkim görüşlerin veya paradigmaların, salt entelektüel, ideolojik ve kuramsal tartışmalara bağlı olarak değiştiklerini hiç sanmıyorum. Ekonomilerde ulaşılan yeni aşamaların nitelikleri ve sorunları, iktisadi görüşleri büyük ölçüde etkilemekte ve şekillendirmektedir. Batıda 1970'lere kadar hâkim görüş olan Keynesçiliğin, diğer bir deyişle tam istihdama yönelik ve talep yönetimine ağırlık tanıyan iktisat politikalarının, daha sonraki dönemlerde geçerliliklerini kaybetmelerini, söyleşimizin daha önceki kısmında enflasyon süreçlerinin ağırlık kazanmasına ve enflasyonun dinamiği konusunda parasalcı yaklaşımların daha etkin olmasına bağlamıştım. Batıda Keynesçi görüşlerden uzaklaşmaya neden olan diğer etkenlere de, kendi gözlemlerim çerçevesinde, kısaca değinmekte yarar görüyorum.

1970'lerin başlarında oluşan hammadde ve petrol şokları, arz cephesinde yeniden yapılanma ve enerji ikamesi süreçlerini ön plana çıkarmıştı. Oysa bu dönemde batı ekonomilerinde bir kârlılık krizi vardı ve ayrıca emek piyasasında akışkanlığa –mobiliteye– ve esnekliğe imkân vermeyen katılıklar gözleniyordu. Keynesçi yaklaşımlar altında reel ücretler yükselmiş, sendikalar güçlenmiş, ancak emek piyasasında verimliliği arttırmaya yönelik düzenleme imkânları daralmıştı. Ayrıca, bilgisayar destekli yeni teknolojiler esnek imalat sistemlerine zemin hazırlamış ve hizmet sektörlerinde insan gücünün çok yönlü ve etkin kullanımını gerektiren yeni faaliyet türleri ortaya çıkmıştı. Bu koşullar, işletmelerin yeniden yapılanmasını kolaylaştıran ve hatta onları et-

kin olmaya zorlayan piyasa mekanizmasının geliştirilmesi fikrini güçlendirdi. Bu bağlamda, klasik ve neoklasik kuramlara ve araştırmalara ilgi arttı. Ve böylece 1980'lere gelindi.

1980'lerde, batıda, özellikle Reagan ve Thatcher yönetimlerinde ABD ve İngiltere'de piyasalaşma süreçleri hızlandı, sendikaların direnci azaltıldı ve kamusal müdahaleciliğin sınırları geri çekildi. Batı Almanya'da da, muhafazakârlar bu yönde uygulamalarını genişlettiler. Uluslararası para ve sermaye piyasalarında bütünleşme arttı. Reel ekonomi ile finans piyasaları arasındaki etkileşim yeni boyutlar ve önem kazandı. Bu deneyimler ve gelişmeler ışığında, 1990 yılı Nobel ekonomi ödülünün, finansal aktiflerin değerlendirilmesi ve fiyatlandırılması konusuna katkı getirenlere verilmiş olmasını bir tesadüf olarak görmememiz gerekmektedir.

Ayrıca, bu yeni yaklaşımlar çerçevesinde, IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların, ABD, İngiltere ve Batı Almanya'nın nüfuzu altında, gelişmekte olan ekonomileri yönlendirme politikalarında piyasa reformlarına öncelik verilmiş olmasını da bir tarafa not etmeliyiz. 1970'lerin ortalarından sonra, gelişmekte olan ülkelerde ithal ikamesi süreçlerinin tıkanması ve ihracatın önem kazanması, yeni politika anlayışları için bir zemin oluşturmuştur. İhracat olayının gündeme gelmesi, yarı sanayileşmiş ülkelerde yönetimleri ekonomik düzende "oyunun kurallarını" değiştirmeye zorlamıştır.

■ Yani, alternatif görüşleri ön plana çıkaran koşullardı diyorsunuz.

■ Evet. Söylemek istediğimi çok güzel özetlediniz.

■ Hem genel olarak, hem kendi uğraş alanınızda iktisatçıların yeterli ve yetersiz oldukları noktalar veya konular nelerdir sizce?

■ Her toplum düzeninde, maddi refahın arttırılması için, üretim, tüketim, dağıtım ve dış ticaret işlevlerinin belirli bir sistem çerçevesinde ve verimli bir biçimde yürütülmesi gerekmektedir. Bu işlevler yürütülürken, kaynakların sınırlı olması çeşitli sorunları beraberinde getirmektedir. Ben iktisatı, bu işlevlerin yürütülmesinde kaynak tahsisi, birikim, büyüme ve bölüşüm süreçlerini anlamaya ve irdelemeye yö-

nelen bir bilimsel disiplin olarak algılıyorum. Ancak, söz konusu süreçler son derece karmaşık bir nitelik taşıdığından ve çok sayıda değişkeni içerdiğinden, iktisatçının işi gerçekten zordur. Geçmişi çok iyi anlamak, varolanı düzenli bir biçimde gözlemlemek, ileriye yönelik eğilimleri sezinlemek ve bütün bunların bir sentezini yapmak gerekmektedir.

Ekonomide üretime ve tüketime katılan bireylerin çoğunda iktisata ilgi büyüktür ve kendilerinin iktisat anlayışlarının oldukça kuvvetli olduğu sanısı güçlüdür. Bu nedenle, mesleği iktisatçılık olan profesyonellerden, sorunları kısa zamanda çözümleyici öneriler ve ileriye yönelik sağlam öngörüler beklemektedirler. Bu öngörüler doğru çıkmayınca, iktisatçılar büyük alay konusu olmaktadırlar. Fakat unutmayalım ki, iktisat yüzlerce yıldır bütünlüğünü koruyabiliyor ve birçok disiplin gibi deforme olup ortadan kaybolmuyor. Demek ki böyle bir disipline toplumsal ihtiyaç devam ediyor.

İktisatın yetersizliklerine gelince... Ben bunları birkaç noktada toplamayı mümkün görüyorum. Bunlardan birincisi, servet dağılımını ve mülkiyet ilişkilerini incelemekteki zaafımızdır. Mülkiyet ilişkilerini ve bunların toplumda politik güç dağılımına ve üretim-tüketim-birikim-bölüşüm işlevlerine etkilerini yeterli ölçüde analizlerimizde ele alamıyoruz. İkinci yetersiz olduğumuz nokta, bireylerin davranışlarını doyurucu bir biçimde modelleyemiyoruz. Toplumbilimcilerin ve psikologların bulgularından verimli bir biçimde yararlanamıyoruz. Kurumsallaşmanın ve örgütlenmenin yoğunlaştığı ortamlarda karar alma ve davranış biçimlerini gerçekçi bir biçimde tahlil çerçevelerimize oturtamıyoruz. Yetersiz kaldığımız üçüncü noktayı, bilim ve teknolojideki atılımların getirdiği yeni eğilimleri yakalamakta geç kalmamızda görüyorum. Örneğin, mikroelektronik bazlı teknolojilerin hâkim olacağı yeni bir çağa geçerken üretim fonksiyonlarımızda "bilgi" faktörünü yeni bir anlayışla ele almak durumunda olduğumuza inanıyorum.

Yetersiz kaldığımız noktaları kısaca belirledikten sonra, bu yetersizlikleri nasıl giderebileceğimiz konusunda bir tavır takınmamız gerekmektedir. Bu konuda izlenebilecek bir yol, disiplinler arası çalışmalara yönelmekten geçmektedir. Ancak, disiplinler arası araştırma çabalarında, karşımıza çözümlenmesi çok zor bir diyalog sorunu çıkmaktadır. Örgüt

çalışmalarında, teknolojide ve uygulamaya yönelik faaliyetlerde bu tür yaklaşımların olumlu sonuçları sık sık ortaya çıkabilmektedir. Ancak bizi ilgilendiren iktisat ağırlıklı temel araştırma süreçlerinde çeşitli disiplinlerden gelen uzmanların zamanlarının büyük kısmını terminolojik farklar üzerinde harcadıklarını ve işin özüne çok az zaman ayırabildiklerini çok kez gözlemişimdir.

Çok disiplinli araştırmalarda, organik bütünlüğü olan bir bilimsel ürünü ortaya koyabilme şansı her zaman yüksek değildir. Bence iktisat modellerini çok büyük ve karmaşık bir yapıda geliştirmeye yönelmek çok verimli bir yaklaşım değildir. Bizi ilgilendiren disiplinlerdeki son değişmeleri iyi değerlendirip varsayımlarımızı çok açık biçimde yeniden belirleyip manipüle edilebilir sayıda değişken ve ilişkiyle yetinip model geliştirmek daha uygun bir yol olarak görünmektedir. Varsayımları değiştirerek, sonuçların nasıl değişebileceğini incelemekte büyük isabet vardır.

■ O modellerin sınırlı sonuçlar vereceğinin de baştan bilincinde olmak gerekir?

■ Sonuçlar sınırlı olabilir. Ancak, varsayımları ve spesifikasyonları değiştirerek, model bulgularının nasıl değiştiğini izleyip irdelemek bizlere çok şey kazandırabilir. Birikimimiz ve sezilerimiz artar. Bu tür çaba gösteren ve belirli sorunlar üzerinde yoğunlaşan iktisatçılar çoğaldıkça, iletişim ve diyalog yeteneklerimiz gelişir. Karşımıza, Körfez Krizi gibi yepyeni sorunlar çıkınca, varolan birikimimizden yararlanarak daha çabuk çözümleme yapabiliriz. Eğer ülkemizin dış şoklar karşısında uyum gücü konusunda daha önceden bazı analizler yapılmış ve dış ekonomik ortam yakından izlenmişse, örneğin Körfez Krizinin getirdiği koşullara daha adaptif ve etkin bir biçimde intibak edebiliriz.

III

■ Üçüncü soru grubunda bazı iktisadi sorunlar konusundaki görüşlerinizi soruyorum. Enflasyon, işsiz-

lik, büyüme, gelir dağılımı gibi. Enflasyonla başlayalım. Genel olarak ve Türkiye için, enflasyon nedir, nasıl ortaya çıkmaktadır, neden sürmektedir ve çözüm yolu veya yolları nelerdir?

■ Bu konuda literatürde, sizin de çok iyi bildiğiniz gibi, herkesi tatmin eden bir görüş birliği yok. Enflasyon deyince aklımıza genel fiyat düzeyindeki artışların orta vadede süreklilik kazanması geliyor. Bu anlamıyla enflasyon bir sürece dönüşüyor ve dinamik bir karakter kazanıyor. Ben, enflasyon konusundaki saptamalarımı ve yorumlarımı, ekonomilerin gelişmişlik düzeylerine göre farklılaştırarak özetlemek istiyorum. Gelişmiş piyasa ekonomilerinde, enflasyonun kökeninde parasal faktörün bulunduğuna ilişkin bulguları çok güçlü ve inandırıcı buluyorum. Enflasyonun hızlandığı dönemlerde para miktarındaki artışların reel gelir artışının çok üstünde seyrettiği ve fiyat artışlarının para miktarındaki artışı belirli bir gecikme ile izlediği gözleniyor. Para arzındaki hızlı artışlar da genellikle devletin tam istihdama yönelik harcama politikalarıyla ve kamu açıklarıyla açıklanabiliyor. Ayrıca, merkez bankalarının faiz oranını stabilize etmeye çalıştığı dönemlerde de para arzı üzerindeki denetimlerini kaybettikleri ve enflasyona yol açtıkları gözleniyor.

Gelişmiş ekonomilerde enflasyonun parasal bir olay oduğunu gösteren diğer bir kanıt da, bu ekonomilerde yüksek enflasyonun, para arzındaki artışları yavaşlatmak yolu ile aşağıya çekilmesi yönünde örneklerin çok olmasıdır. Ancak enflasyonun parasal denetimle azaltılması sürecinin birkaç yıla yayılabileceği ve gelir artış hızını da bir ölçüde düşürebileceği biliniyor. Eğer parasal denetim güçlü ise, ücret veya hammadde maliyetlerindeki artışların genel fiyat düzeyini sıçratabileceğini, ancak enflasyonun trend olarak artmayacağını da geçmiş deneyimler açıkça gösteriyor.

Türkiye gibi orta gelirli ve yarı sanayileşmiş ülkelerde ise, enflasyon sürecinin niteliğinde yapısal özelliklerin arttığı görülüyor. Piyasalaşma ve rekabet düzeyi daha zayıf olduğu için, ekonominin önemli bir bölümünde fiyatlamanın mark-up yöntemi ile gerçekleştirildiği, diğer bir deyişle firmaların birim fiyatı, birim maliyeti belirli bir oranda arttırarak saptadıkları ortaya çıkıyor. Böyle bir sistem içinde mali-

yetler, ücretler, faizler endekslenmiş ise genel fiyat düzeyindeki artışlar süreklilik kazanıyor. Diğer yönden, parasal gelişmeler nominal harcamaları ve maliyetleri destekleyen ve onaylayan –teknik deyimi ile "validate" eden– ölçüler içinde gerçekleşiyorsa, enflasyon tümü ile denetimden çıkıyor ve hiperenflasyona dönüşebiliyor. Böyle durumlarda, fiyatların ve ücretlerin dondurulmasına dayalı heterodoks politikalar öneriliyor. Ancak, heterodoks politikaların başarı ile uygulanması toplumda kararlı bir idare ve sağlam bir "consensus" gerektiriyor.

Şimdi, bu genel perspektif içinde, Türkiye'nin konumuna gelirsek şu saptamaları yapabiliriz. Türk ekonomisi, 1978-80 döneminde ağır bir borç krizi yaşadı. İthalatın reel olarak gerilemesi, üretimde ve mal piyasalarında darboğazlara yol açtı. Ayrıca KİT açıkları da büyümüş ve monetize edilmeye başlamıştı. Parasal denetim tümü ile zayıflamıştı. İhracata ve fiyat istikrarına yönelik bir şok programı artık kaçınılmaz hale gelmişti. Bu tür bir program yürürlüğe sokuldu. KİT mallarının fiyatlarına, döviz fiyatına ve iç paranın fiyatına –faize– 1980-81'de büyük zamlar geldi. Ayrıca, tarım dışı sektörlerde ve ücret dışı kesimlerde esnek fiyatlama rejimine büyük ölçüde geçildi. Enflasyon oranı 1980'lerin ilk yıllarında önemli ölçüde azaltılmıştı.

Ancak, tarım dışı sektörlerde rekabet eksikliğinden dolayı mark-up fiyatlama yöntemleri uygulandığından ve ana maliyet unsurları endekslendiğinden, yani çok sık aralıklarla fiyat ayarlamalarına gidildiğinden, enflasyon tortusu arttı ve enflasyon beklentileri kemikleşti. Bu arada ihracattaki olumlu gelişmeye rağmen, kamu kesimi açıklarının azaltılması doğrultusunda yeterli adımlar atılamadı. 1984'ten sonra ağırlaşmış dış borç servisi kamu finansmanında darboğazlar yaratmaya başladı. İç borçlanma gerekleri hızla arttı.. 1985-89 arasında yüzde 6-7 dolaylarında gerçekleşen kamu borçlanması/milli gelir oranının 1990'da yüzde 9-10'a tırmanması bekleniyor.

Bu çerçeve içinde ben Türkiye'nin son yıllardaki enflasyon olgusuna baktığımda, kamu açıklarının azaltılamamış olmasını yüksek enflasyonun başlıca nedeni olarak görüyorum. Eğer net dış borçlanma çok azalmışsa, kamu açıkları, özel tasarrufların özel yatırımlardan daha fazla olması yolu

ile finanse edilebiliyor. Bu süreçte faizler yetersiz kaldığı için enflasyon makro düzeyde bir dengeleme işlevi görüyor. Enflasyon özel yatırım artışlarını yavaşlatırken, gönüllü ve gönülsüz özel tasarruf oranını arttırıyor ve böylece "özel tasarruf fazlasının" milli gelir içindeki payını yükseltiyor. Bu da kamu açıklarını finanse ediyor.

■ Ekonomideki fazla talebi paraya yansıtmadan sürdürmek mümkün müdür sizce?

■ Kanımca, rasyonel borçlanmanın üst sınırlarına geldik.

■ Deniyor ki, örneğin İtalya'da kamu kesimi borçları milli gelirin yüzde 100'ünü aşmış durumda. Türkiye'de ise bu oran çok daha az. Dolayısıyla, Türkiye için borçlanmanın potansiyel üst sınırına henüz yaklaşılmamıştır. Bu görüş kabul edilirse, kamu kesimi açıklarını ve bu kesimden kaynaklanan fazla talebi, para artışına başvurmadan ve iç borçlanma ile sürdürmek mümkün oluyor. Bu konuda ne dersiniz?

■ Şimdi bu örneğe bir açıklık getirelim. Ek bilgilerle bir analizini yapalım. İtalya'da kamu borç stokunun milli gelire oranı yüzde 100'ler dolayında olabilir. Ancak, şunu da hatırlayalım. İtalya'da vergi gelirlerinin milli gelir içindeki payı yüzde 40'ı aşıyor. İtalya'da kamu borç stokunun yıllık vergi gelirine oranının 2,5 dolayında olduğu anlaşılıyor. Türkiye'nin durumuna gelince... Ülkemizde, toplam dış borç stokunun milli gelire oranı yüzde 50 dolaylarında seyrediyor. Bunun yüzde 85 kadarı Merkez Bankasını da içeren geniş tanımlı kamu kesiminin üzerinde. Yani kamu dış borç stokunun milli gelire oranı yüzde 42 civarında. Şimdi iç borç yüküne gelelim. Toplam kamu iç borç stokunun milli gelire oranı yüzde 25 seviyesinde. Demek ki, toplam kamu borç stokunun milli gelire oranı yüzde 65'ler dolayında. Türkiye'de, bütçe dışı fonların kesintileri dahil toplam vergi gelirlerinin milli gelir içindeki payı yüzde 20. Eğer vergi dışı gelirleri ve KİT'lerin faktör gelirlerini de işin içine katarsanız bu pay yüzde 26-27'ye ulaşıyor. Bu rakamlar bize, Türkiye'de toplam kamu borç stokunun toplam kamu gelirlerine oranının

İtalya seviyesinde oduğunu, şayet vergi gelirleri esas alınırsa söz konusu oranın daha da yüksek olduğunu gösteriyor.

Dolayısıyla, kamu borçlanması konusunda, İtalya'yı Türkiye'ye örnek göstermek isteyenlerin analizlerinin eksik olduğu ortaya çıkıyor. Bu soru çerçevesinde iki hususa daha değinmekte yarar var. Eğer kamu borçlanmasını arttırmaya devam edersek, koşullar bunun kısa vadeli bir nitelik taşıyacağını gösteriyor. Bu durumda, yükselen borç servisi kamu finansmanında çok olumsuz bir kısırdöngü yaratabilir. Diğer yönden, kamu iç borçlanması daha da hızlanırsa, Türkiye'de faizler yükselir ve ihracata yönelik yatırım şevki tümü ile kırılır. Bu değerlendirmemize belki bir nokta daha ekleyebiliriz. Eğer, Türkiye'nin önüne, 10 yıl gibi uzun vadeli ve düşük faizli yeni bir dış borçlanma imkânı çıkarsa, bu imkânı, ihracat ve iç tasarruf çabalarımızı aksatmaması koşulu ile, sonuna kadar kullanmalıyız.

■ Kamu kesimi açıklarıyla ilgili değerlendirmenizden, bu açıklar kontrol altına alınırsa, Tükiye'de enflasyon sorunu da büyük ölçüde kontrol altına alınmış olur sonucu mu çıkıyor?

■ Çok büyük ölçüde olabilir. Eğer yıllık kamu borçlanma gereğinin milli gelir içindeki payını yüzde 2-3 mertebelerine indirebilirsek, nominal faizlerde hızlı bir düşme sağlanır. Bu süreci, Merkez Bankası parasının artış hızını yavaşlatma yöntemi ile desteklersek, toplumda enflasyon beklentileri kırılabilir. Bu yönde çabalar makul bir gelirler politikası ile de desteklenirse, enflasyonu çok aşağılara çekebiliriz.

■ Şu soru akla geliyor hemen. Enflasyon oranını düşürmek için kamu kesimi açığı nasıl azaltılabilir?

■ İşte enflasyonla mücadelenin özünde bu kilit soru yatıyor. Sorunun sosyal ve politik yönleri çok ağır basıyor. Kamu açıklarının daraltılması için vergi gelirlerinin arttırılması ile birlikte kamu harcamalarının artış hızının azaltılması gerekiyor. Ben bir teknisyen olarak bu konudaki görüşlerimi kısaca belirteyim. Son yıllarda, dolaysız vergilerin milli gelir içindeki payı yüzde 7-8 dolayında ve bunun yüzde 45-50'si ücretli kesimin gelir vergisinden oluşuyor. Oysa, formel üc-

retlerin yurtiçi gelir içindeki payı yüzde 20'nin altında. Bu rakamlar, ücret dışı gelirlerin çok çok düşük düzeyde vergilendirildiğini gösteriyor. Bizim, dolaysız vergi/milli gelir oranını yüzde 12'ler düzeyine getirmemiz lazım. Bunu yaparken de ücretli kesimin vergi yükünü düşürmemiz çeşitli açılardan gerekiyor. Dolaysız vergileri arttırmanın yolunu, hizmet sektörlerinin daha etkin vergilendirilmesinde ve kurumlar vergisinde çok gereksiz muafiyetlerin ve indirimlerin azaltılmasında görüyorum.

Kamu harcamalarında cari, yatırım ve transfer kalemleri var. Cari harcamalar içinde, maaş dışı harcama türlerinde çok israf olduğu kanısındayım. Kamu sektörünün üst kademelerinde, Türkiye ölçülerine göre, çok lüks ve gösterişli harcama eğilimi gözlüyorum. Buralarda büyük israf var. Enflasyonla mücadele sürecinde, bazı yatırımlardan vazgeçilmesi de gerekebilir. Yatırım programlarında politik yönlendirmelerin arttığını gözlüyorum. Transfer kalemlerinde en büyük kalemi faiz ödemeleri oluşturuyor. Ciddi ve inandırıcı bir orta vadeli program çerçevesinde, faiz ödemelerinin de zamana yayılabileceğini düşünüyorum.

■ Yani çözümün politik ve toplumsal yanı ağır basıyor...

■ Evet. Özellikle sermaye kesimine ve hizmet kesimindeki işadamlarına, ülkenin daha aydın bir geleceği için, yeni bir vergi perspektifi vermekten geçiyor. Kamu harcamalarının yavaşlatılması için de kamuoyunun çok açık ve dürüst olarak bilgilendirilmesi ve desteğinin sağlanması gerekiyor.

■ Diğer iktisadi sorunlar; büyüme, istihdam, işsizlik ve gelir dağılımı konularında neler dersiniz?

■ Ben, işsizlik ve gelir dağılımı sorunları ile büyüme arasında çok yakın bir etkileşim görüyorum ve kendi çalışmalarımda bunları ortak bir çerçevede değerlendirmeye çalışıyorum. Ancak büyüme konusuna gelmeden önce, istihdam, işsizlik ve gelir dağılımı sorunlarının kendilerine özgü ana özelliklerini nasıl gördüğümü kısaca belirtmek istiyorum. İstihdam sorununun bir arz cephesi ve bir de talep cephesi var. İşgücü arzını, nüfus artış hızı, kentlere göç olayı, nüfusun

yaş ve cinsiyet bileşimi ve katılım oranları gibi faktörler etkiliyor. Bizim gibi ülkelerde işgücüne katılım oranlarını ölçmek ve analiz etmekte çeşitli güçlükler var. Son yıllarda resmi makamlar, işgücüne katılım oranında çok hızlı bir düşme trendi olduğunu varsayıyorlar. Bu varsayım yapılınca, işsizlik oranı da düşük çıkıyor. Ben Türkiye'de ve özellikle kırsal alanlarda önemli boyutta bir gizli işsizlik sorunu olduğunu görüyorum. VI. Plandaki işsizlik rakamlarını gerçekçi bulmuyorum. Bu konuda daha fazla araştırma yapılması gereklidir diye düşünüyorum.

İstihdamın talep yönünde ise, ekonominin büyüme hızı, üretimin sektörel yapısının değişmesi ve teknoloji seçimi gibi faktörler rol oynuyor. Benim ekonomide büyümenin kaynakları ve yapısal değişme konusundaki araştırmamda ortaya çıkan birkaç önemli bulguya değineyim. Türkiye, 1950'lerden 1980'lere uzanan dönemde, üretimin sektörel yapısında ülkelerarası standartlara uygun bir gelişme sağlamış. Ancak istihdamın sektör bazında yeniden yapılanmasında, ülkelerarası standartların çok gerisinde. Ülkemizde, imalat sanayii istihdamının toplam içindeki payı yüzde 15 düzeylerinde. Bu pay, orta gelirli ülkelerde çok daha yüksek. Örneğin, Güney Kore'de yüzde 30'un üzerinde. Biz, tarım dışı sektörlerde istihdam olanaklarını, marjinal hizmet faaliyetlerini genişletme yolu ile çözümleme yöntemini benimsemişiz. Böylece, kişi başına prodüktivitesi düşük sektörlerde bir yığılma oluşuyor.

Biz, toplum olarak istihdam olayına hep can sıkıcı bir sorun olarak bakmış ve bol işgücünün hızlı bir üretim atılımı için elverişli bir kaynak olduğu hususunu bir tarafa itmişiz. Türkiye'de işsizliğin ciddi ve şiddetli bir sosyal sorun olarak ortaya henüz çıkmamış olmasının ardında iki neden yatıyor. Birincisi, yurtdışından, özellikle Batı Avrupa'dan kaynaklanan işgücü talebi. İkincisi ise, ekstansif veya geniş aile sistemi içinde işsiz bireylere ve yarı işsizlere düşük düzeyde de olsa geçim imkânlarının sağlanması.

■ İşsizlik oranları konusunda bir açıklayıcı not düşmek gerekiyor galiba. Siz de yakından takip ediyorsunuz, 1988'den bu yana işsizlik tanımı değişti ve daha önce yüzde 15-16 düzeyinde olan oranlar, yüzde 9 dolayına düştü. Daha önceki tanım Türkiye için da-

ha uygun idi bence, çünkü özellikle tarım sektöründeki gizli işsizleri de içeriyor idi. Yeni tanımda ise bu kategori yer almıyor. İşsizlik oranları 1988'den itibaren Devlet İstatistik Enstitüsünün yılda iki kere yaptığı anketler sonucunda belirlenip yayımlanıyor.

Ön plana çıkarılması gerektiğini düşündüğüm bir noktayı size sormak isterim. Şimdiye kadar Türkiye'de yüksek düzeyde işsizlik olmasına rağmen, bu durum sosyal patlamaya neden olmadı, çünkü, bence, şehirlerdeki işsiz nüfusun önemli bir kısmı yakın geçmişte kırsal kesimden gelenlerdi veya kırsal kesim ile sıkı bağlantıları vardı. Köyden eve nohut, kuru fasulye, pekmez geliyordu. İşsizlik olsa bile açlık olmuyordu. Ama bu ilişki kuşaklar itibariyle giderek zayıflamakta ve zayıflayacak. 1960-1990 döneminde işsizlik sorunu çözülemedi, fakat sosyal patlamalar olmadığı için çok da ciddiye alınmadı ve ciddiye alınmayacak gibi görünüyor. Doğrusu bu beni kaygılandırıyor. Şehir nüfusunun kırsal veya tarımsal kesimle bağlantısı zayıfladıkça, işsizlik, doğrudan açlık ve yoğun bir sefaleti de birlikte getirecektir ve sosyal patlamalar da olabilecektir. Konu ciddiye alınıp üzerinde düşünülmesi gereken bir sorundur. Katılır mısınız?

■ İşsizlik rakamlarının doğruluk derecesini bir tarafa bırakırsak, genel saptamalarınıza ve kaygılarınıza ben de tamamen katılıyorum. Ben de, kırsal bağlantılara işaret etmek istedim, ekstansif aile deyince. Sanıyorum, bu işsizlik sorununu daha global ölçekte ve daha geniş bir ufuk içinde değerlendirebiliriz. Ben Sovyet bunalımının ardından, Orta Asya'da ve yeniden yapılanmaya yönelen Doğu Avrupa'da da büyük işsizlik sorunlarının ortaya çıkacağını düşünüyorum. Belki, önümüzdeki dönemlerde büyük boyutlu göç olayları tekrar yaşanacaktır. Global düzenlemeler gerekecek ve önlemler alınmaya çalışılacaktır. Türkiye'de yarı vasıflı işgücüne dayalı ve yurtiçi taleple beraber ihracata yönelik yeni sanayi dallarının geliştirilebileceğine inanıyorum. Bu konuda, aşırı kötümserliğe kapılmayalım diyorum. Teknoloji öyle ilerleyebilir ki, haftalık zorunlu çalışma saatlerini azaltıp daha çok kişiye iş imkânları bulabiliriz.

Ben asıl sorunu, hızlı nüfus artışında görüyorum. Bu sorunun asıl kaygı verici yönü, yoksul ailelerin daha çok çocuk yapmayı kendi açılarından rasyonel görmeleridir. Bu olgu, kaynak sınırlamaları nedeni ile, eğitimin yaygınlaşmasını ve derinleşmesini de önlüyor. Barışçı yöntemlerle, zor kullanmadan, nüfus artış hızını optimal düzeylere çekmenin ve bu iş için daha bilinçli olarak kaynak ayırmanın yollarını hep birlikte aramalıyız. Umarım, bu konuda çok geç kalmamışızdır.

■ İşsizlik akla hemen gelir dağılımını getiriyor. Bu konuda ayrıntılı çalışmalar yaptığınızı biliyoruz. Düşünceleriniz nelerdir?

■ Benim, 1980'lerin başlarında doktora öğrencilerim ile birlikte, sayısal genel denge analizleri, göreli fiyatlar, ücretler, döviz denge kuru ve grup gelirleri gibi konularda yoğun çalışmalarım oldu. O zaman Dünya Bankasında çalışan Sherman Robinson ve Kemal Derviş'ten yakın analitik destek gördük. Kendilerine şükran borcumuz vardır. Dr. Sibel Güven, gelir dağılımının 1970'lerde gelişmesi konusunda bir genel denge çalışması yaptı. Bu araştırmalardan hep birlikte çok şeyler öğrendik. 1985'e geldiğimizde Türkiye'de gelir dağılımı tahminlerinin yokluğundan yakınılıyordu. Ben bu konudaki bir boşluğu doldurmak için, gelir dağılımı ve yoksulluğun kesimsel yapısı üzerine bir çalışma yaptım ve 1986-87'de yayımladım. Bu araştırmada, gelir dağılımı eşitsizliğinin 1973-78 döneminde bir ölçüde iyileştiği ve 1978-83 döneminde ise kötüleşip 1973 başlangıç durumunun biraz gerisine dönüldüğü ortaya çıkıyordu. Yoksulluk çizgisinin altında kalan hanelerin toplam içindeki payının 1973'te yüzde 32'den 1978'de yüzde 25'e düştüğü ve daha sonra 1983'te yüzde 30'a çıktığı tahmin ediliyordu. Benim 1983 için elde ettiğim eşitsizlik tahminlerini, TÜSİAD'ın 1986 anket çalışması az çok doğruladı.

Devlet İstatistik Enstitüsünün 1987 için yaptığı araştırma bir ölçüde daha iyimser bir tablo ortaya koyuyor. Bence bunun nedeni çok açık. Enstitü çalışmasının, hanelerin faiz ve temettü gibi menkul kıymetlerden kaynaklanan gelirlerini ortaya çıkarmak için yeterli bir sorgulama yapmadığı ve

bu tür gelirleri çok düşük tahmin ettiği anlaşılıyor. Oysa bu tür gelirler 1980'lerde hızla yükseldi ve bunların dağılımında büyük eşitsizlikler var. Siz eğer anketlerinizde rantiye sınıfını yakalayamazsanız ortaya pembe bir tablo çıkabilir. Ama toplumu ve toplumu yönlendiren idarecileri de yanıltmış olursunuz.

Enstitünün işsizlik tahminlerinde de, ümidi kırılıp iş aramaktan vazgeçenlerin yeterli biçimde saptanamamasından dolayı aşırı iyimserlik görüyorum. Bu husus da, işsizliğin boyutlarının Türkiye'de küçümsenmesine ve yeterli önlemlerin alınmamasına yol açabilir. Bu tür anketlerin, yeni kurulacak TÜBİTAK benzeri bir Sosyal Araştırma Enstitüsünce daha uzmanlaşmış kadrolar tarafından yürütülmesi bana daha doğru bir yol gibi geliyor. Belki de, işsizlik oranını alternatif tanımlara göre hesaplamakta yarar olabilir.

Şimdi, gelir dağılımının zaman içinde değişimine gelince... Bu çok karmaşık bir süreç. Bu konuda ileri sürülen birçok görüş var, hipotez var. Fiziksel ve mali servetin dağılımı, beşeri sermayenin veya eğitilmiş insangücünün yapısı, sektörlerarası üretim ve istihdamın yapıları, ücretlerin genel düzeyi ve sektörel yapısı, sendikaların ve diğer ekonomik örgütlenmelerin göreli pazarlık güçleri, demokrasinin işleyişi, vergi, sübvansiyon ve kamu harcama politikaları gibi faktörler. Ve bunların zaman içinde değişimi. Türkiye için şu bulgular ortaya çıkıyor. 1973-77 arasında gelir dağılımında nispi bir düzelmenin gerisinde büyük oranlı dış borçlanma yatıyor. Dış kaynak girişleri, Türk parasının değerini yükseltiyor, devalüasyon gereği ortadan geçici olarak kalkıyor, ucuz ithalata dayalı genişleme politikaları altında reel ücretler yükseliyor. Kamu açıkları dış finansmanla kapatılabildiği için tarıma büyük sübvansiyonlar veriliyor, tarımın iç ticaret hadleri gelişiyor.

Ancak, 1980'lerde dış borçlanma sürdürülemeyince, istikrar ve devalüasyon programları yürürlüğe konuluyor. İhracatı ve iç tasarrufları arttırmak için göreli fiyat sistemi değişiyor, dış ve iç paranın reel fiyatları artıyor, maaş ve ücretler düşüyor, sübvansiyonlar azalıyor. Tarım üretimi reel olarak artış gösterirken, çiftçilerin alım gücü düşüyor. Sonuç itibariyle, tarım ve tarım dışı sektörlerin gelir farkı büyüyor ve şehirlerde ücret gelirinin payı azaldığı için, ülke genelin-

de gelir eşitsizliği artıyor. Türkiye'nin 1980'li yıllardaki gelir dağılımı deneyimine bakılınca, aklımıza iki soru takılıyor. Birinci soru, acaba, gelir dağılımını bu kadar bozmadan ihracat ve iç tasarruf atılımını nasıl gerçekleştirebilirdik? İkinci soru, 1990'larda gelir dağılımını ekonomik aksamalara neden olmadan nasıl düzeltebiliriz?

Birinci soruya politik sloganlarla değil, bir bilim adamı olarak doğru ve dürüst bir mantık çerçevesinde cevap vermek durumundayız. 1980'lerde, sosyal göstergelerdeki gerilemeleri komplo teorileri çerçevesinde yorumlayanların argümanlarını ve kanıtlarını tam anlayabilmiş değilim. Diğer yönden, 1980'lerdeki gelişmelere, liberalleşme ve özelleştirme sloganlarıyla yaklaşanların, ülke ekonomisinin organik yapısını analiz etmekte yetersiz kaldıklarını gözlüyorum. 1970'lerin sonuna gelindiğinde, ki bu noktada ikinci petrol şokunun olumsuz etkilerini de hatırlayalım, Türkiye'de derin bir döviz bunalımı vardı ve bu bunalım üretim artışlarına bir engel teşkil ediyordu. Ayrıca, bütçe ve KİT açıkları büyümüş ve para piyasası da çok sıkışmıştı. Bu durumda, ihracatı uyarmak, para piyasasını dengelemek ve KİT açıklarını azaltmak için döviz kurunun, faiz oranlarının ve KİT fiyatlarının reel olarak arttırılması kaçınılmazdı. Bu tür reel fiyat artışlarının gerçekleşmesi için, genel denge fiyat sisteminin mantığını düşünürsek, bazı fiyatların da reel olarak gerilemesi gerekirdi. İşte, bu ilişkiler çerçevesinde, reel ücretler ve tarım sektörünün iç ticaret hadleri gerilemek zorunda kalmış ve gelir dağılımı bozulmuştur.

1980'lerde, gelir dağılımındaki bozulmanın şiddeti ve derecesi, kanımca, iki tür politika aracının kullanımı ile azaltılabilirdi. Kullanılmayan araçlardan en önemlisi vergi reformuydu. Etkin bir vergi reformu yapılabilseydi, hem ihracata ortam hazırlamak için yurtiçi talep düşürülür, hem de kamu sektörünün tasarruf oranı arttırılır, böylece kamu çalışanlarının maaş ve ücretlerini düşürerek kaynak yaratma zorunluluğu önemli ölçüde azaltılabilirdi. Diğer yönden, toplam faktör prodüktivitesini yükseltmeye yönelik uygulamalı araştırmalar da, bu uyum süreci içinde, etkin bir politika aracı olarak kullanılabilirdi. Bu yöntemle, rekabet gücünü arttırmak için reel devalüasyon gerekleri hafifletilir ve ücretler üzerindeki baskı azaltılabilirdi.

■ Gelir dağılımının düzeltilmesi hangi politikalar yoluyla yapılmalı sizce?

■ Gelir dağılımının yeniden yapılanması ve düzeltilmesi olayına gelince... Sanıyorum, bu konuda uzun vadeli perspektife ve politikalara ihtiyaç var. Eğer bu işi kısa vadede, ücretleri ve sübvansiyonları bir çırpıda yükseltme yolu ile çözümlemeye kalkışırsak, Türk lirasının yabancı paralar karşısında değeri artar, ihracat geriler, ithalat genişler ve cari işlemler açığı hızla büyüyebilir. Bu durumda, kısa vadeli borçlanma hız kazanırsa, iç tasarruf çabası yavaşlar ve bir müddet sonra tekrar bir kısırdöngüye gelebiliriz. Orta vadede, vergi reformu çabasına önem vermeli ve enflasyonu denetim altında tutacak bir gelirler politikası geliştirmeye çalışmalıyız.

Gelir dağılımının uzun vadede iyileştirilmesi sorununa gelince... Bu konuda, bir noktayı devamlı göz önünde tutmalıyız. Ülke düzeyinde gelir eşitsizliğinin en büyük kaynağı ve nedeni, çalışan nüfusun yarısının prodüktivite düzeyi çok düşük olan tarım sektöründe istihdam edilmiş olmasıdır. Türkiye'de atıl veya yarı atıl işgücüne birtakım beceriler ve vasıflar kazandırarak bu işgücünü rekabet gücü yüksek sektörlerde değerlendirmek ve büyümeyi kesintisiz sürdürmek çabası stratejik bir önem kazanmaktadır. Bu bağlamda, dışa açılmak, dış bilgi ve teknolojilerden yararlanmak ve borç servisi sorunları daha hafif olan yabancı sermaye imkânlarından istifade etmek için verimli yolları öğrenmek ve geliştirmek zorundayız. Sürekliliği olan bir büyüme süreci içinde, gelir eşitsizliklerini çeşitli kurumsal mekanizmalarla azaltma çabası içinde olmalıyız.

■ Sürekliliği olan büyüme sürecinden bahsettiniz. Gayri Safi Yurt İçi Hasılayı dikkate alırsak, Türkiye 1960'tan 1989'a kadar yanılmıyorsam ortalama yüzde 5.1 dolayında bir büyüme göstermiş. Buna bakarak, önümüzdeki 20-30 yılda da Türkiye yüzde 5 büyüyebilir diyebiliriz. Ancak, istikrar açısından, istihdam açısından, işsizliği önlemek bakımından ve gelir dağılımını düzeltmek bakımından belki de daha fazla bir büyümeye ulaşmak zorundayız. Ortalama büyüme

oranını yüzde 5 değil de, yüzde 6 ve hatta yüzde 7 yapmaya çalışabilir miyiz? Özellikle şu açıdan soruyorum: Bir ekonominin, yeni klasiklerin söylediği gibi, acaba doğal bir büyüme potansiyeli mi vardır ve bunu zorlarsanız ekonomi bir yerde tıkanır, tökezler ve enflasyonist sürece mi girer? Dirayetli politikacılarla ve iyi yönetilen politikalarla Türkiye'yi ortalama yüzde 6'nın üzerinde bir büyüme hızına ulaştırabilir miyiz?

■ Bu da çok kilit bir soru. İlk önce, doğal büyüme potansiyeli kavramını ele alalım. Gelişmiş ekonomilerde, potansiyel büyüme hesabında işgücü miktarı ve kalitesi ile olası prodüktivite düzeyleri esas alınıyor. Bu ekonomilerde sermaye yönünden büyümeye ciddi bir sınırlama olmayacağı yönünde bir varsayım yapılıyor. Oysa, bizim gibi ülkelerde, işgücü bol olduğu için miktar olarak büyümeyi sınırlamıyor, ancak kalitesi çok önem kazanıyor. Ayrıca, döviz ve sermayenin kısıtlı olması uzun dönemli büyüme potansiyelinin ölçülmesini zorlaştırıyor. Şimdi, Türk ekonomisinin büyüme potansiyeline gelince... Bu konuda, politikacılar ve bunlara yakın iktisatçılar tarafından çok iyimser varsayımların yapıldığını ve bunun konunun inceliklerini bilmeyen kişilerin kulağında hoş bir seda bıraktığını kendi gözlemlerimle biliyorum.

Türkiye'de büyüme potansiyeli tartışmasını yaparken, işgücünün eğitim sorununun yanında, sermayenin birikimini ve kullanımını gerçekçi bir biçimde incelememiz gerekmektedir. Ben, Türkiye'de şehirleşme, konut, ulaşım, enerji, eğitim, sağlık gibi altyapı sektörlerinde büyük yatırım açığı olduğu kanısındayım. Oysa, altyapı yatırımlarının kendi başlarına fazla bir katma değer yaratmadıklarını, diğer bir deyişle sermaye-hasıla oranlarının çok yüksek olduğunu biliyoruz. İşte bu açıdan, imalat sanayi, tarım ve turizm gibi doğrudan prodüktif sektörlerde yatırımların çok iyi dengelenmesi ve mevcut kapasitelerin verimli kullanılması gerektiğine inanıyorum. Bu konulardaki kısıtlamaları göz önüne aldığımızda, Türkiye'de uzun dönemli büyüme hızı potansiyelinin yüzde 5.5 - 6 dolaylarında oluşacağı ve bunun da küçümsenemeyecek bir gelişme olacağı izlenimini taşıyorum.

Türk ekonomisinin büyümesi ile ilgili bir iki gözlem daha yapmakta yarar olabilir. 1960-80 döneminde, birkaç kez

ortaya çıkan döviz bunalımlarının büyüme performansını olumsuz etkilediğini yakından biliyoruz. Umalım ki, toplumsal ve politik birikimimiz bu tür bunalımların tekerrür etmesini önleyecektir. Ancak 1990'lı yıllara baktığımızda, karşımıza, büyüme performansımızı olumsuz etkileyen yeni bir olgunun ortaya çıktığını görüyorum. Bu olgu da, ekonominin kalk-dur (stop-go) yöntemleri ile yönetilmesinde alışkanlık kazanılmış olmasıdır. Fiyat istikrarı içinde büyümenin yöntemlerini, politikacılar, ekonomi bürokrasisi ve akademisyenlerimiz iyi bilmiyorlar ve öğrenmek için de büyük çaba sarf etmiyorlar. Bu konudaki eksikliklerin, özellikle yönetim kademelerinde, giderilmesi gerekiyor.

IV

■ Dördüncü grup soruya geçebeliriz herhalde. Toplum olarak ve toplumu şekillendiren iktisadi gelişmeler bakımından, Türkiye neredediir, nereye gitmelidir, nereye gidebilir? Dünyadaki yeri nedir? Geleceğe nasıl bakmalıdır?

■ Bu da çok yönlü, geniş kapsamlı bir soru. Söyleşimizin daha önceki bölümlerinde bu soruya ilişkin çeşitli noktalara değindik. Bunları tekrar etmek istemiyorum. Ben de her yurttaşımız gibi, Türkiye'nin sürekli gelişen, gelişmenin nimetlerini hakça paylaştıran, çok partili parlamenter sistem içinde hızla demokratikleşen, insana ve çevrenin korunmasına önem veren, toplumsal barışa ve uzlaşmaya yönelen bir süreç içinde olmasını istiyor ve diliyorum. Bu süreci sağlamlaştırabilmemiz için piyasa mekanizmasının güçlendirilmesini, korumacılığın makul düzeylere çekilmesini ve global düzeyde kültürel, bilimsel ve teknolojik bağlantılarımızın artmasında yarar görüyorum. Ortadoğuda liderlik gibi hedefleri anlamsız buluyor, gelişmemiz istikrarlı bir biçimde gerçekleşince komşu ülkeler üzerindeki olumlu etkimizin haliyle artacağına inanıyorum. Bu perspektif içinde fiili gelişmelere bakınca, nüfus artışı, demokratikleşme ve toplumsal uzlaşma gibi konularda önümüzde çok ciddi ve kültürel ağırlıklı engeller görüyorum.

Hızlı nüfus artışı iç göç olayı ile birleşince, düzgün şehirleşme imkânları zayıflamakta, eğitim yozlaşmakta ve çevre kirliliği artmaktadır. Partilerimizin genellikle lider partileri olması ve parti içi demokrasi geleneklerinin zayıf kalması beni kaygılandırmaktadır. Mecliste bağlayıcı grup kararlarının çok sık alınması bence büyük bir hatadır. Bu tutum, parlamenter rejimin müzakere, uzlaşma ve yönlendirme yeteneklerinin gelişmesini olumsuz etkilemektedir. Bu tür sıkıntılar bağlamında, kökten dinci hareketin kamu yönetiminde güçlenmiş olmasını da talihsizlik olarak görüyorum.

■ Türkiye'nin daha büyük bir büyüme hızına ve daha düşük bir işsizlik düzeyine erişebilmesi, daha düşük enflasyon oranlarına geçebilmesi için bir toplumsal uzlaşma olması lazım diyoruz. Bunu siyasi partilere bireyler, aydınlar olarak nasıl anlatabiliriz ve biz iktisatçılar bu yönde ne yapabiliriz?

■ İlk önce geniş anlamdaki sorunuzu ele alalım. Bir toplumun yönlenmesinde ve yönetiminde uzlaşma nasıl sağlanır? Sanıyorum, bu soru çeşitli toplum bilim disiplinlerini ve hatta edebiyatçıları da çok yakından ilgilendiriyor. Biz Türkler, birdış tehlike veya risk karşında çok çabuk kenetleniyor ve uzlaşma sağlıyoruz. Belki bu davranış türünün başlıca nedeni olumsuz bir dış etken karşısında çıkarlarımızın ortak bir noktada birleşmiş olmasıdır. Ancak, kendi iç sorunlarımızı tartışırken toplumun ortak çıkarlarını gözardı edebiliyoruz. Bir barış ortamında, ortak çıkarlarımızın tarifinde ve ölçülmesinde olumsuz ve beceriksiz davranıyoruz. Belki de bunun altında yatan başlıca neden, ortak çıkarlarımızın hakça paylaşılabileceği konusundaki güven eksikliğimizdir.

Toplumsal uzlaşma konusundaki yetersizliğimizi tartışırken ben iki hususa daha değinmek istiyorum. Bunlardan birincisi, ekonominin ve devletin kaynak kısıtları konusunda kamuoyumuzda bir görüş birliği bulunmaması ile ilgilidir. Bazı istisnalar dışında, politikacılarımız, oy kaygısıyla, bu konuda topluma sürekli olarak gerçekçi olmayan bilgiler ve mesajlar vermişlerdir. Acaba, kamuoyu mu bunu böyle istemektedir? Tam bilemiyorum. Kaynak sınırlamaları konusunda anlaşamayınca, geçerli alternatifleri bulup tartışmakta zorluk

çekiyoruz. Diğer bir neden de kültürel ağırlıklıdır. Aydınlarımızın küçümsenemeyecek bir kesiminde, açığa vurulan fikri tavır ile fiili karar ve davranışlar arasında bir bütünlük gözlenmemektedir. Diğer bir deyişle, çift ve hatta çok standartlı bir ahlak anlayışı oldukça yaygındır. Bu da samimi bir diyaloğa ve toplumsal uzlaşmaya engel oluşturmaktadır. Kültür adamlarımızın ve sanatçılarımızın bu konuları derinliğine işlemesinde yarar görüyorum.

İktisatçıların toplumsal uzlaşma doğrultusunda yapabilecekleri katkıya gelince... Kanımca bu katkı iki doğrultuda oluşabilir. Birincisi, amaçlar, kaynaklar ve araçlar arasında bir denge aranması gerektiği fikrini daha güçlü, somut ve inandırıcı bir biçimde vurgulamalıyız. İkincisi, amaçlar ve araçlar arasındaki dengenin, kısa, orta ve uzun dönemlerde farklı olabileceğini anlamaya ve anlatmaya çalışmalıyız. Özellikle, kaynaklarımızı ve araçlarımızı geliştirme ve kullanma imkânlarımızın, kısa ve orta vadelerde kısıtlı olduğunu ampirik çalışmalarımızla ortaya koymalıyız.

■ Kısıtları, bir standart kavramını içerecek ve bu kavramı geliştirecek şekilde düşünebilir miyiz?

■ Tabii ki.

■ Yani, yapılan her ne ise, israfa yer vermeden ve aynı zamanda belli bir standarda göre yapılması gerekir. Bu çerçevede belirtmek isterim ki, son yıllarda, herhangi bir standarda vurulmayan ve özellikle bazı günlük yayın organlarını hedefleyen birtakım çalışmalar ön plana çıkmıştır; doktora ve doçentlik tezlerinde de bir standart aşınması vardır deniyor. Bu konuda ne dersiniz?

■ YÖK uygulamaları ile birçok yüksekokul üniversiteleşmeye hazır değilken, bir çırpıda üniversite statüsüne kavuşmuşlardır. 1980'lerde üniversitelerde, gelişmişlik düzeylerine bakılmaksızın, ortak standartların getirilmeye çalışılması çok olumsuz etkiler yaratmıştır. Ben üniversitelerde standartlaşma fikrine karşıyım. Bu sektörde farklılaşmanın uzun vadeli bilimsel gelişme açısından daha uygun olduğu kanısındayım. Kendi disiplinimizde, doçentlik tezi uygulamasına geri dönül-

mesi tekrar gündeme getirilmeli veya bu konuda opsiyonlar geliştirilmelidir. 1982 sonrası dönemde, doktora tezlerindeki çalışmalarla veya çok yüzeysel araştırmalarla doçentliğe terfi edenler hiç de az değildir. Bu noktada, kendi üstün çabalarıyla ve standartlarıyla terfi etmiş olanların hakkını tam teslim ederken, bir gerçeğe de parmak basmak istiyorum. Terfi mekanizmalarını üniversiteler kendileri oluştururlarsa, bazı üniversitelerin daha sağlıklı bilimsel atılım yapabileceğine inanıyorum. Eğitim ve araştırma ürünlerimizin farklı olması, ekonomide çeşitlenen taleplerin karşılanması için de yararlıdır. Bazı yükseköğretim kuruluşlarının meslek adamı yetiştirmeye yönelmeleri, diğerlerinin bilimsel gelişmeye ağırlık vermeleri doğaldır.

■ Hem kendi alanımızda standartların yükseltilmesini sağlayacak, hem de iktisatçıların çalışmalarını ve görüşlerini topluma aktaracak bir iktisatçılar birliği sizce yararlı olur mu?

■ Bunun cevabı böyle bir birliğin yapısına bağlı. Eğer iktisatçılar için meslek odaları statüsünde bir organizasyona gidilirse, bu girişim çeşitli sıkıntılar yaratabilir. İktisat eğitimi almış olanlar çok çeşitli statülerde ve değişik işlerde çalışabilmektedirler. Ancak bilim ve araştırma kaygıları ön planda olan bir iktisatçılar birliği kurulursa, şüphesiz bunun çok yönlü yararları olabilir. Referans ve yayınlarla ilgili bir bilgi bankası oluşturulur. İletişim kanalları açılır. Son yıllarda, özel sektör kuruluşlarının sıkça tertiplediği politik ve reklam ağırlıklı panellerden çok daha yetkin ve etkin tartışma platformları oluşturabiliriz.

■ Hocam, iktisatla 30 yıldır uğraşıyorsunuz. İktisatçılar iktisat politikalarının belirlenmesinde ve toplumun yönetilmesinde bugün geçmişe göre ne kadar etkinler? (A. Bilge)

■ Kanımca, hükümeti ve hatta ekonomiyi yöneten politikacıların profesyonel iktisatçı olmaları her zaman gerekli değil. Önemli olan, devleti idare edenlerin ekonomide izlenecek politikaların temel ilkelerini kafalarına çok iyi yerleştirmeleri, kamuoyu ile sağlıklı bir iletişim kurabilmeleri, iyi danış-

man seçmesini bilmeleri, toplumsal uzlaşmaya yönelik olmaları, kaynak sınırlamalarını iyi saptamaları ve ulaşılacak hedefleri toplum bilincinde billurlaştırmalarıdır. Türk ekonomisinde iktisatçı kullanımına gelince... Son yıllarda, bu konuda Merkez Bankasında verimli bir atılımın sağlandığı görüşündeyim. Ancak Devlet Planlama Teşkilatı ile Hazinenin kadrolarını uzmanlaşmamış elemanlarla doldurduğunu ve iktisadi tahlillerde yetersiz kaldığını gözlüyorum. Türk banka sisteminde yetişmiş iktisatçıların kullanılması yönünde de bir gelişme var.

■ Bizim sormadığımız, sizin eklemek istediğiniz bir konu var mı?

■ Söyleşimizin sonunda, 1990 Nobel edebiyat ödülünü alan Meksikalı Paz'a bir gönderme yapmak istiyorum. Onun, Stockholm'deki konuşmasından çok etkilendim. Diyor ki, ben gençliğimi, kendimizi ve gelişme sorunumuzu sorgulamakla geçirdim. Bu sorgulama ve çözümleme sürecinde, insanoğlunun yaratıcılığı üzerinde pek az durdum. Şimdi, insanın yaratıcı zekâsı ile ileride yepyeni çözümler üretebileceğine inanıyorum. Biz de bu anlayış içinde geleceğe umutla bakalım, gençlerimizi iyi yetiştirelim ve yaratıcılık potansiyelimize ve kendimize güvenelim. Bu söyleşi fırsatı için teşekkürlerimi sunarım.

■ Biz çok teşekkür ederiz.

YAVUZ EGE

Dr. Yavuz Ege 1975'ten bu yana Devlet Planlama Teşkilatında çalışmaktadır ve şu anda bu kurumda Müsteşar Yardımcısıdır. DPT'nin İktisadi Planlama Dairesinin her kademesinde bulunmuş olan Yavuz Ege, işinin gereği olarak planlama teknikleri konusunda ve ayrıca ekonometri gibi nicel (kantitatif) yöntemler üzerinde çalışagelmiştir. Kendisiyle, iktisadi konular yanında, özellikle DPT'nin ve planlama konusunun bugünkü durumunu ve yarınının ne olabileceğini konuştuk.

Söyleşi, 5 Ocak 1991 tarihinde DPT'nin Ankara Gazi Osman Paşa semtindeki sosyal tesisinde, iki ayrı buluşmada yapıldı ve toplam üç saati buldu.

I

■ İlk sorularla başlayalım. Bunlarla iktisatçı kimliğinizi öğrenmeye çalışacağız. Bu konuyu nasıl seçtiniz, hangi aşamalardan geçtiniz ve hangi konularda çalışıyorsunuz?

■ Aslında ilgim ilkin doğrudan iktisata yönelik değildi. Sosyal meseleler giderek bana daha karmaşık ve daha ilginç geldi. Zaman içinde, sosyal sorunlara aradığım çözümlerin ya da yanıtların iktisat içinde daha fazla barındığını gördüm. Yani iktisat bir yerde sanki bu işlerin mihveri gibi geldi ve somut birtakım sonuçlara ya da çözümlere varmak iktisatta daha mümkünmüş gibi gözüktü. Bir de şu oluyor tabii, insan bir uğraş içinde oldukça zamanla o uğraştan hoşlanmaya başlıyor. Bir kere alışkanlık oluyor, konulara yakınlık oluyor. Bir süre sonra işin de gereğiyle birleşerek, bir yerde tutku haline dönüşebiliyor.

■ Fakülteden mezun olduktan sonra hep DPT'de ve iktisadi planlamayla ilgili konularda mı çalıştınız?

■ Mezuniyetten sonraki ilk işim Ticaret Bakanlığındadır. Askerlik dönüşü bir süre Turizm Bankasında çalıştım. 1975'ten bu yana DPT'de çalışıyorum. İktisadi Planlama Dairesinin Yıllık Programlar ve Finansman Şubesinde başladım çalışmaya. Yıllık Programlar ve Finansman Şubesi daha sonra daire oldu. Aynı yerde daire başkanlığı yaptım, 4 yılı aşkın bir süre. Oradan İktisadi Planlama Başkanı oldum. 2 yılı aşkın bir süre de orada başkanlık yaptım. İşte son bir yıla yakın bir süredir Müsteşar Yardımcısıyım. Müsteşar Yardımcısı oluncaya kadar bilfiil planla ilgili teknik çalışmaların içinde bulundum; yıllık programların hazırlanması, beş yıllık planların hazırlanması gibi.

DPT'de çalışmam nedeniyle bazı planlama teknikleri konusunda uğraştım. Kantitatif yöntemler üzerinde çalıştım epeyce, tabii bu arada ekonometriyle ilgim çok yakın oldu. Zaten öğrenim gördüğüm süre içinde de bu türden konularda çalışmaya gayret ettim. Onun dışında, gene planlamada belirli birimlerde bulunmamın getirdiği bir yönlendirme ile ve ayrıca hoşlandığım için, daha çok makro konularla ilgilendim.

■ Doktora tezinizin konusu makro model miydi?

■ Makro modeli de içeren daha kapsamlı bir çalışma. Ama isterseniz önce kısaca "master" tezimden bahsedeyim. "Ödemeler Dengesine Parasal Yaklaşım"ın irdelendiği ve Türkiye için test edildiği bir çalışmaydı. Doktora tezimin konusu da gene parayla ilgili ya da parayı içeriyor. Parayla reel sektör arasındaki karşılıklı etkileşimler diyebiliriz. O da kantitatif bir çalışmaydı. Türk ekonomisinin makro modelini de içeriyordu. Belirteyim, "master"ımı da, doktoramı da aynı okulda, Kent Üniversitesinde yaptım. Doktora çalışmam önemli ölçüde 1983 sonunda bitti. Ancak tezin yazılması ve sunulması, 1984'te DPT'ye dönüşümdeki yoğun çalışma nedeniyle, olabileceğinden biraz daha fazla zaman aldı.

II

■ İkinci soru grubuna geçelim. DPT'de çeşitli düzeylerde görev yaptınız. DPT'nin, beş yıllık planlar olsun, yıllık programlar olsun, hazırladığı dokümanlar mutfakta nasıl pişiriliyor? Geçmişten de, bugünden de bahsedebiliriz. Yani, bir plan ve program modeli var mıdır, varsa ne ölçüde ona uyulur? Model olmasa bile genel bir çerçeve nasıl çizilmektedir?

■ Şimdi aslında biliyorsunuz, ilk plan modelinin esaslarını koyan Türkiye için Tinbergen. Tinbergen'in koyduğu modelin teknik detaylarına girmeyeceğim. Ama kısaca ifade etmek gerekirse bir taraftan belirli makro büyüklükler arası ilişkiler, diğer taraftan sektörel büyüme hedefleri belirli dengeler gözetilerek ele alınmaktadır. Bu yaklaşımda ön planda olan tutarlılıktır. İlk plan modelleri hep onun etrafında gelişmiştir. İşin önemli kısmını oluşturan bir "input-output" tablosudur. Türkiye için "input-output" tablosunun hazırlanması belki de işin en güç kısmını oluşturur. Türkiye'de ekonomi istatistiğinin özellikle daha yeni yeni belli seviyelere gelmekte olduğunu düşünürsek, bundan 30 yıl önce ilk defa bu türde çalışmalarda ne kadar güçlük çekildiğini tasavvur etmek daha kolay olur. Bugün bile çok ciddi sıkıntılarımız var ekonomi istatistiği bulmakta.

Tabii, "input-output" tablosu ne kadar sağlıklıysa, en azından sektörel hedefleri vermekte ya da sektörel birtakım hedefleri saptamakta o kadar doğru yolda olacaksınız. Ama, dediğim gibi baz yetersizse, sizin önereceğiniz şeyler de büyük olasılıkla sağlıklı olmayacaktır. Bu tıpkı bir doktorun ilaç vermeden önce, ya da tedavi yöntemi önermeden önce, doğru teşhis koymasına benziyor. Temelde "input-output" üzerine oturan yöntemlerden büyük sapmalar olmadı zaman içinde. Bu modeller esas itibariyle deterministik modellerdir. Yani belli parametrelerin hesap edilip onların doğrudan kullanılmasına dayanır. Şimdi son planın, yani VI. Beş Yıllık Planın hazırlanmasına kadar bu yöntemde esas itibariyle hiçbir değişiklik yapılmadı.

■ Bir ara bir optimizasyon modelinden de bahsedildi. Bu model pratiğe yansıdı mı?

■ Optimizasyon modeli hiçbir zaman benim bildiğim kadarıyla pratiğe yansımadı. Bugüne kadar kullanılan modellerin hepsini tutarlılık modelleri olarak tanımlamak gerekir. Optimizasyon modellerine ilişkin çalışmalar da yapıldı DPT'de. Özellikle yakın zamanlarda, kantitatif iktisattaki gelişmelerin kurumdaki çalışmalara giderek yansıdığını söyleyebiliriz. Ama en başta da söylediğim gibi, bunlarla ilgili olarak bizim için çok ciddi bir kısıt vardı: istatistik meselesi. Mesela genel denge modelleri ile ilgili olarak çalışmalarımız oldu. Orada da gene bu istatistik kısıtıyla karşı karşıya kaldık.

Türkiye için hangi model daha uygundur, konuya nasıl yaklaşırsak uygulayıcıya daha fazla yardımcı oluruz? Bunlar tartışılabilir. Ancak birincisi istatistik kısıtı var, ister istemez seçeneklerinizi hemen daraltıyor. Örneğin VI. Plana ilişkin çalışmalar öncesinde bazı modeller denenebildiği ölçüde denendi. Ama temelde kullanılan, gene bir "input-output" tablosunun etrafında oluşturulan modeldir. Yalnız sonuncusunun öncekilerden farkı, öncekilerin tümüyle deterministik olmasına karşın, bunun birtakım stokastik unsurlar içermesidir. Bir başka ifadeyle, davranışsal birtakım denklemler içeriyor olmasıdır.

■ Hangi konularda?

■ Örneğin dış ticaret değişkenlerinin ve fiyat hareketlerine ilişkin büyüklüklerin belirlenmesinde. Ayrıca model tekti, ama çeşitli varyasyonları oldu ve çeşitli amaçlarla kullandık. Toplumun belli davranışlarının işin içine katılması amacıyla birtakım toplumsal değişkenleri modele entegre etmek yoluna gittik. Siz de çok iyi bilirsiniz, ekonometrik modellerin üzerinde çok çalışmış birisi olarak, tek tek denklemlerde sorun çıkmayabilir de, olayı bütün olarak aldığınız zaman birtakım sorunlarla karşılaşmaya başlarsınız. Şimdi bir de bizim çalıştığımız model oldukça kapsamlı bir modeldi. Öyle olmak zorunda da. Dolayısıyla pek çok sorunla karşı karşıya kalındı. İster istemez o sorunları elimine etmek için

bazı şeylerden fedakârlık ediyorsunuz, yani bir anlamda sistemin dışına atıyorsunuz.

■ Sorun yaratan değişkenleri veya ilişkileri dışsal almak zorunda kalıyorsunuz.

■ Öyle oluyor evet. Ya da bazı şeylerin stokastik olmasından vazgeçmek durumunda kalıyorsunuz. Bazı sorunlar teknik olarak çözülebilmiş değil. Yıllardır üzerinde çalışılan bir sürü problem var. Birtakım kısıtlara karşın, sanıyorum birtakım yeni unsurlar Türkiye'deki plan tecrübesine eklenmiş oldu.

■ DPT'de yapılan plan ve program çalışmalarını biraz daha açmaya çalışalım. Makro düzeydeki en üst değişken olan Gayri Safi Milli Hasılanın büyüme hızını veri olarak alıyorsunuz. Sonra da "input-output" tablosu vasıtasıyla sektörler düzeyinde bazı hedefler ortaya çıkmış oluyor. Makro veya sektörel hedefleri Planlamaya kim söylüyor? Hedefler nasıl belirleniyor? Yüzde 7, yüzde 5 veya yüzde 3 büyüme seçimlerini kim yapıyor? Bunu Planlamanın teknik kadroları mı daha çok yönlendiriyor, yoksa siyasal iktidar mı daha çok belirleyici oluyor?

■ Nihai kararı veren elbette her zaman siyasi iktidardır; öyle de olması gerekir. Şimdi şöyle olur; bir ön çalışma yapılır. Bu çalışmaları da dikkate alarak, siyasi otorite genel hatlarıyla birtakım direktifler veir. Örneğin büyüme hızlarıyla ilgili olarak şu mertebelerde olabilir tarzında. Ondan sonra model bu hususlar göz önünde tutularak temel büyüklüklere ilişkin alternatifleri içeren setler için çözülür. Siyasi karar vericiye bu setlerden oluşan alternatifler sunulur. Bu baştan beri, ilk plan uygulamasından bu tarafa benimsenmiş olan yöntemdir. Prosedür olarak bunların içinden en makul gelenler Yüksek Planlama Kurulunda tartışılır. Yüksek Planlama Kurulunun temel işlevlerinden biri, belki de en başta geleni, zaten budur. Bu tartışmalardan çıkan sonuç bir üst organa yani bakanlar kuruluna tavsiye edilir. Burada da enine boyuna tartışılır. Yapılan model çalışmaları bir yerde

kantitatif olmakla birlikte, belirli politikalar setini veri olarak almaktadır. Bu da, işin en başında hükümet tarafından DPT'ye direktif olarak verilen ve "Plan Stratejisi" olarak adlandırılan belgenin içeriğini oluşturur.

■ DPT teknisyenleri, siyasal otoritenin istediği büyüme hızı konusunda fikir söyleyip yönlendirme yaparlar tabii. Bu konuda Planlamada büyüme oranını sınırlayıcı olarak en çok hangi faktörü görürsünüz? Örneğin dış ticarete veya dış kaynaklara ilişkin faktörleri mi? Yoksa, iç tasarruflar gibi değişkenleri mi?

■ Bu faktörlerin hepsi önemli ve de hepsi göz önüne alınır. Alternatif setler derken, büyüme ve diğer hedeflere ilişkin büyüklüklerin ne anlama geldiği, ne sonuçlar yaratabileceği veya bunlar için hangi politika araçlarının kullanılmasının gündeme geleceği elbette anlatılır. Bunlarda birtakım sıkıntılar olabilecekse yahut bunların daha düşük bir büyüme hızını getirmesi söz konusu ise açıklanır. Tabii bir de dış dünyaya ilişkin varsayımlar seti var önümüzdeki döneme ilişkin olarak. Onların belirleyiciliği de ortada. Mesela dış ticarete ilişkin büyüklükler dedin. Bu büyüklükleri belki içerdeki gelişmelere kadar ve hatta zaman zaman daha fazla dışarıdaki gelişmeler etkileyecektir. Dolayısıyla, burada bir başka noktaya gelmiş oluyoruz. Bir varsayımlar seti var. Yani birtakım dışsal faktörler. Bütün bunlar elbette ki seçilecek olan büyüme hızını belirleyici niteliktedir.

Şimdi büyüme hızı tek hedef olarak düşünülmemelidir. Az önce ifade ettiğin gibi sınırlayıcı faktörler var ve artı, hedef alınması gereken başka değişkenler var. Mesela bunlardan bir tanesi de fiyatlar genel düzeyindeki değişmedir. Onun dışında daha pek çok hedef değişken vardır. Şimdi bütün bunların kendi içinde tutarlı olması, bir bütün oluşturması lazım. İşte az önce bahsettiğim alternatif setler, her birisi kendi içinde tutarlı bir bütün arz eden setlerdir. Diyelim ki, belirli bir hedefler seti için, ortalama yüzde 7'lik bir büyüme, ortalama yüzde 25'lik bir enflasyonla birlikte gerçekleşebilecek gibi gözüküyor. Buna karşılık başka hedef setleri için daha düşük ya da daha yüksek bir büyüme hızı farklı bir enflasyon hedefiyle tutarlı olabilir. Burada ister istemez

seçimi yapacak olan ya da yapması gereken siyasi iktidardır.

Elbette sonunda Meclis aşaması var. Meclisin onayı gerekiyor. Mecliste enine boyuna önce komisyonda sonra da genel kurulda tartışılır. Herkesin benimsemesinin gerekli olduğu bir dokümandır. Aksi halde uygulanmasında birtakım sorunlarla karşılaşılır. Çünkü toplumun her katmanının üzerine düşen belirli işlevler vardır. Bir plan dokümanı sadece siyasi iktidarın vereceği direktiflerle uygulamaya konulup başarılı bir şekilde sonuçları alınabilecek bir doküman değildir. Onun için zaten hazırlanışında toplumsal katılım söz konusudur. Toplumun her kesiminden grupların, kişilerin katılımıyla hazırlanan bir dokümandır. DPT'nin yürüttüğü kısım işin teknik kısmıdır. Ama ona baz teşkil edecek olan pek çok çalışma, toplumun her kesiminden kişilerin katılımıyla yapılır. Burada özellikle Özel İhtisas Komisyonlarının rolünü belirtmem gerekiyor. Aşağı yukarı her sektör, alt sektör ve ana başlık itibarıyla özel ihtisas komisyonları kurulur. Bunların çalışmaları büyük ölçüde plana, planın hazırlanmasına baz teşkil eder.

■ 1980'lerin başından itibaren iktisat politikalarında birtakım değişiklikler oldu. Sadece Türkiye'de değil, birçok başka ülkede de liberal politikalar daha çok uygulanır, yahut en azından hedeflenir oldu. Değişiklik Türkiye'de hızlı bir şekilde yaşandı. Bu gelişmeler, Planlamanın rolünü ve yerini nereye getirdi? Planlama nereye doğru yöneldi ve gelecekte nasıl bir şekil alabilir?

■ Bu son VI. Planda kullandığımız yaklaşımlar, değindiğim gibi, stokastik birtakım unsurlar içeriyor ve bunlar 1980'li yıllardaki gelişmelerle de uyumlu oldu. Aslında Türkiye'deki planlama yaklaşımları hiçbir zaman sosyalist ülkelerdeki planlama yaklaşımlarıyla yakın benzerlikler arz etmemiştir. Biz her zaman bir karma yapı içinde olduk ve bizde fiyat oluşumu daha değişik. Bu oluşum özel kesim ağırlıklı olmuştur fakat çok uzun süreler Türkiye'de özellikle bazı fiyatlar regüle edilmiştir. Mesela tarım sektörü hemen tümüyle özel mülkiyette. Ama tarım sektöründeki fiyatların

belirlenmesi, kendi yapısı içinde pek olmamış. Yukarıdan gelen destekleme politikaları var. Çok sayıda üreticiyi ilgilendiren ürünlerde olduğu gibi, bir de ihraç edilen ürünlerde bu şekilde olmuş. Mesela hububat Türkiye'nin geleneksel bir ihraç ürünü değildir. Ama çok sayıda üreticiyi ilgilendirir. Dolayısıyla orada devlet düzenleyici rol benimsemiş öteden beri. Hatta bu iş için özel olarak bir de kurum oluşturulmuş: Toprak Mahsulleri Ofisi. Burada birkaç amaç var tabii. Yani ekonomik olduğu gibi sosyal amacı da var.

■ Plan ve planlama anlayışı değişti ama...

■ Mutlaka değişti. Plan anlayışının değiştiğinin en güzel örneği de, dediğim gibi, stokastik birtakım unsurların plan modellerine dahil edilmiş olmasıdır. Bazı şeylerin piyasalarda belirlendiği kabul ediliyor. Bazı değişkenler piyasalarda belirlenmiyorsa, stokastik ilişkileri oraya koymanın pek anlamı yok.

■ Türkiye'de ekonominin her sektörünü kapsamaya çalışan ve her sektörde belli bir ayrıntıya inmeye çalışan bir genel planlama uygulaması var. Bu tür planlama yerine, daha spesifik ve mikro konulara belki de daha fazla ayrıntıyla inmeye çalışan, kamu faaliyetleri ve özellikle yatırımları için finansman şekillerini de göz önüne alarak fayda-maliyet analizleri yapan, uzun dönemi de ön plana çıkararak öngörüler yapan bir planlama yaklaşımına tepkiniz ne olur? Bu yaklaşımda, kamuya veya özele para ve teşvik dağıtma kaygılarını bir tarafa bırakmış, önerilerini bir anlamda daha akademik fakat daha spesifik ve önemli konularda yapan bir Planlama Teşkilatı var. Ayrıca, uzun dönemli stratejik planlamayı ön plana çıkaran bir Planlama Teşkilatı var. Bunları zaten duyuyor veya okuyorsunuz.

■ Bunun daha fazlası da söylendi; madem liberal ekonomi söz konusu ve her şey piyasalarda bitecek planlamaya ne gerek var denildi. Belki çok yüzeysel yaklaşıldığı zaman bunu söylemek mümkün gibi gözüküyor. Salt tahminler yapan,

öngörülerde bulunan bir yer yeterlidir deniliyor. Ama bunun için devletin bir kurum oluşturmasına geek yok. Bunu herkes yapabilir. İleriye dönük olarak birtakım tahminler, öngörüler herkesin yapabileceği şeyler. Devletin planlama fonksiyonu üstlenmesinde tabii ki başka nedenler var. Bunların ayrıntısına girmeden önce belirtmek istediğim bazı noktalar var. Artık Türkiye'de batıdaki anlamda birtakım piyasalar oluştu. Giderek de gelişiyor. Ama batıda bizden çok daha gelişmiş piyasalar ve mekanizmalar olmasına karşın hâlâ niye planlama var? Niye bu ülkeler hâlâ böyle bir fonksiyona ihtiyaç duyuyorlar? Bunun tabii temel bir iki nedeni var. Bir defa her kesimde iktisatla uğraşan herkesin bildiği bir şey var. Bugünkü koşullarda piyasa tüm sorunlarını kendi kendine çözemiyor. Sapmalar söz konusu olabiliyor. Böyle olunca da ister istemez bir müdahale fikri hâkim oluyor; en liberal denen ekonomilerde bile.

Mesela 1980'li yıllarda hemen bütün dünyaya damgasını vuran liberal ekonomi politikalarının anayurdu sayılabilecek olan İngiltere ve Amerika'da bile ciddi müdahalelerin yapıldığını ve merkezi birtakım organların bu ülkelerin ekonomilerini yönlendirdiğini görüyoruz. Ben fazla teorik konulara girmek istemiyorum, ama biraz daha gerilere gidip ekonomi teorisinin çıkış noktalarına baktığımız zaman aslında tüm görüş ya da ekollerin çıkış noktasının aynı olduğunu görüyoruz, ya da aynı amaca yönelik olarak çeşitli ekollerin ortaya çıktığını görüyoruz. Ama hepsinin amacı o tam rekabet piyasası koşullarının yaratılmasıdır. Yöntemlerde farklı olmuşlardır. Ama sonunda ortaya çıkmıştır ki, bu hiç de öyle kolay değildir. Örneğin, söz konusu amaca ulaşmayı engelleyen ciddi teknolojik yetersizlikler vardır. Mesela tam rekabet piyasasının temel koşullarından bir tanesi enformasyondur. Ekonomideki bütün karar birimlerinin bütün gelişmelerden haberdar olmasıdır. Şimdi bunun bugünkü teknolojilerle ne ölçüde gerçekleştirilebileceği ortada. İster istemez birtakım aksamalar ya da sapmalar söz konusu olacaktır.

■ İstenen yahut hedeflenen liberal ekonomiye bütün yönleriyle ulaşmak mümkün değildir, piyasalarda bazı aksamalar kaçınılmaz olarak olacaktır. Dolayısıy-

la, DPT gibi kuruluşların enformasyon sağlama görevi yanında, yerinde ve zamanlı müdahaleler için gerekliliği devam edecektir diyorsunuz.

■ Evet. Ama adı DPT olur veya başka bir şey olur, önemli değil. Önemli olan isimler değil işlevler, üstlendiğiniz sorumluluklar. Kabaca bugünkü koşullarda tam olarak hizmet ediyor mu ve amaç ve hedefler yönünde yararlı katkılarda bulunuyor mu? Bunları her zaman tartışmak mümkün.

■ 1980'lerde uygulanan iktisat politikaları liberalleşme yönünde istenen ölçüde mesafe aldırmış olsalar bile, bazı aksamalar olduğu veya olacağı dikkate alındığında, bu dönemde özellikle sanayileşmeye yönlendirme bakımından DPT'den yeterince yararlanma olmadı diyebilir miyiz?

■ Sanayileşme politikaları ya da başka politikalar, siyasi iktidarın temel tercihleriyle çok yakından ilişkili olan şeyler. Her siyasi görüşün bir iktisadi yaklaşımı var. Elbette kendi içinde tutarlı olmak durumunda. Dolayısıyla belki de sadece iktisat politikalarını değil, işin bütününü tartışmak veya eleştirmek daha doğru gibi geliyor. Şöyle ki, işin bütünü doğrudur ya da yanlıştır, tutarlıdır ya da tutarsızdır tarzında yaklaşımlar daha doğru olur. Bugüne kadar DPT genellikle ve öncelikle makro politikaların belirlenmesinde daha yoğun biçimde kullanılmıştır. Ama zaman zaman mikro bazda da pek çok çalışma talep edilmiştir. Mikro konulara girildiği zaman âdeta bir icra kuruluşu kimliğine bile bürünmüştür DPT. Mesela bugünkü manzara büyük ölçüde böyledir. Uygulamanın içindedir. Uygulayıcı birimleri vardır. Mikro konularda pek çok fonksiyon yürütür hale gelmiştir. Özellikle bugün Türkiye ekonomisinin geldiği aşama ve dünya ekonomisindeki gelişmeler göz önüne alındığı zaman, belki de daha makro düzeyde çalışan, meselelere daha stratejik açıdan yaklaşan bir planlama örgütüne ihtiyaç var.

Yalnız şu da var, filanca bakanın ya da bakanlığın bir alt birimi gibi olmamalı böyle bir örgüt. Bu birimin mutlaka olabildiğince en üstdüzeyde oluşturulması gerektiğine inanıyorum. Böyle bir örgütün, çok daha az sayıda ama olabildi-

ğince yüksek nitelikli kişilerden oluşan, stratejik planlama yapmaya yönelik görev ve sorumlulukları olan bir kurum olması gerekir.

■ Daha önceki sorumda tanımladığım Planlama Teşkilatı da zaten aşağı yukarı bu idi. Yani, daha çok araştırmaya yönelik, icracı kısmı budanmış, hatta tümüyle terk edilmiş, makro düzeyde ve sanayiler itibariyle uzun dönemi de ön plana çıkarıp karar alıcıya alternatif senaryolar sunabilecek bir üstdüzey kurum.

■ Büyük ölçüde öyle, ama belki araştırmayı o kadar vurgulamamak gerek gibime geliyor. Aslında benzeri örgütlerde araştırma fonksiyonunun onlar tarafından bizzat ifa edilmediğini görüyoruz. Yani araştırma çok kurumsallaşmış bir halde gelişmiş ülkelerde. Özellikle araştırma yapmak için kurulmuş olan birtakım birimler var. Bunlar üstelik mutlaka devlet kurumu olmak durumunda da değiller. Özel olabiliyorlar ve kamu kurumu niteliğinde olan ama devletin kontrolünde olmayan araştırma kurumları da var. Bunlar aslında stratejik kararları oluşturacak olan örgütlere malzeme hazırlayan yerler. Dolayısıyla stratejik planlama yapan birimler çok sayıda adamı bünyesinde bulundurma ihtiyacı duymazlar. Onlara hazır, bitmiş olarak geliyor birtakım araştırmalar.

■ Stratejik plan yapan kuruluş açık olarak neler yapmalı?

■ Stratejik planlama derken ben sadece iktisadi planlamayı kastetmiyorum. Ekonomisiyle, dış politikasıyla, ulusal güvenliği ile, sosyal politikaları ile, hep birlikte ele alınmalı. Siyasi iktidarlar karar vericidir, tercihleri yapıcı yerlerdir. Onlara birilerinin, bütünü gören birilerinin, bu danışmanlık hizmetini yapması gerekir. Bunları biraz orada biraz burada yaptırmanız da mümkün. Bu tür tutarlılığı sağlayacak olanların, kendi içlerinde bütünlüğü sağlayacak bir mekanizmaya sahip olması lazım.

III

■ Üçüncü grup soruya geçelim. Burada ekonomik sorunlarla ilgili olacağız. Enflasyonla başlayalım. Nedir enflasyon? Tanım olarak fiyatların sürekli artması ve şişmesidir ama kaynağı nedir, çözüm yolu veya yolları nedir?

■ Enflasyon sorunu gelişmişlik düzeyiyle yakından ilgili. Yani enflasyonun yüksek olduğu ülkelerde salt kamu açıkları yüksek olduğundan enflasyon yüksek oldu, yahut para politikasında sapmalar oldu ve parasal büyüklükler fazla büyüdü ve sonuçta enflasyon yükseldi demenin çok doğru olmadığı kanısındayım.

■ Yani sorun yapısaldır diyorsunuz.

■ Evet, yapısal bir tarafı var olayın. Şaşırtıcı da değil. Gelişmiş ülkelerde enflasyon yükseldi dediklerinde bakıyoruz yıllık yüzde 3 iken yüzde 4 olmuş. Buna karşılık bakıyoruz, mesela bizim ülkemizde enflasyon yükseldi dediğimiz zaman yüzde 50'den, yüzde 70-80'lere çıkmış. Genelde gelişmekte olan ülkelerde daha yüksek oranlarda dolaşan bir enflasyon olgusu ile karşı karşıyayız. İzin verirseniz önce kamu açığından, güncel olarak hep konuşulan, tartışılan, günah keçisi olarak öne sürülen kamu finansman açıklarından başlayalım. Öteden beri verilere dayanarak görebildiğim şey şu; kamu finansman açıklarının GSMH'ye oranı olarak ifade edilen büyüklüklerle enflasyon oranı arasında bire bir bir ilişki yok. Şimdi ülkeler itibarıyla kamu açıklarının GSMH'ye oranlarını enflasyon oranlarıyla ilişkilendirdiğimiz zaman da bire bir ilişki olmadığını görmek mümkün. Genellikle gelişmekte olan ülkelerde kamu açıkları da enflasyon da yüksek.

■ Burada bir çalışmayı belirtmek isterim. OECD'nin son Türkiye raporunda, PSBR/GSMH oranında 1 puanlık artış olduğunda, enflasyon oranında 10 puanlık bir artış olduğu ampirik bir çalışmaya dayandırılarak ifade ediliyor. Yani PSBR/GSMH oranı yüzde 10 ol-

duğunda enflasyon oranı yüzde 100 olacaktır deniyor. Temel alınan yazı ise Dani Rodrik'in bir çalışması. Yani söylediklerinizle uyuşmayan görüşler yaygın.

■ Yıllardan beri tartışıyorum bu görüşlerle zaten. Ülkeler itibarıyla meseleye baktığımızda, zaman serilerine uzun dönemler itibarıyla baktığımızda, örneğin Amerika'da, komşumuz Yunanistan'da, İtalya'da bizdekinden çok daha yüksek kamu açıkları olmasına karşın, enflasyon bizimkiyle kıyaslanamayacak kadar düşük. Yalnız dikkati çeken bir şey var, daha azgelişmiş olanlarda daha yüksek enflasyon oranları var. Buna karşılık örneğin AT'da kamu finansman açıkları çok yüksek, ama enflasyon oranı çok düşük ülkeler var.

■ Akla önce İtalya geliyor.

■ İtalya'nın mesela "primary deficit" denilen, yani faiz ödemesi öncesi kamu açığı yüzde 7-8'lerde dolaşıyor sürekli. Toplam PSBR oranımız oralarda dolaşırken veya daha düşükken, biz kat kat fazla enflasyonla karşılaşıyoruz. Kamu finansman açıklarının büyüklüğü önemli elbette, etkisiz demiyorum, ama onlarla enflasyon arasında bire bir bir ilişki kurmak yanlış diyorum. Kamu finansman açıklarının nasıl finanse edildiği de önemli. Ülkenin mali sektörünün büyüklüğü ve yapısı da. Bu arada gözden kaçırılmaması gereken bir başka nokta kamu harcamalarının kompozisyonu ile kamu gelirlerinin yapısı. Kamu finansman açığının büyüklüğü ve nasıl finanse edildiğinin yanı sıra bu faktörleri de irdelemek lazım. Başka gelişmekte olan ülkelerde de böyle, ama özellikle Türkiye'de kamu yatırım harcamalarının çok büyük bölümü büyük altyapı projelerine yönelik. Altyapıyı hem fiziki, hem insan altyapısı olarak alıyorum. Son zamanlarda fiziki altyapıya daha çok yönelme görüyoruz.

Şimdi kamu yatırım harcamalarının fiziki altyapıya yönelmesi şu anlama geliyor. Büyük harcamalar yapıyorsunuz geri dönüşü oldukça uzun bir dönem sonra başlayan birtakım projelere. Gelir yaratılıyor bu harcamalar sonunda, ama karşılığında kısa dönemde bir üretim artışı yok. Bu böyle ardı ardına yıllar boyu süren bir süreç. Gelişmekte olan ülkele-

rin genel bir özelliği olarak hızlı bir nüfus artışı var birincisi. İkincisi iç göçler var ve bunların sonucu olarak da ister istemez kamunun yapmak zorunda kaldığı çeşitli sosyal nitelikli harcamalar var. Şimdi böyle bir yapı içinde belli gelişmişlik düzeyine gelinceye kadar bu tür harcamalar devam edip gidiyor. Karşılığında çoğu zaman uzunca bir süre bir geri dönüş yok.

Mesela yıllardan beri GAP'a çok büyük kaynaklar ayırıyoruz, geri dönüş çok sonraları başlayacak. Gerçi sonuna doğru yaklaşılıyor ama, kaynağı ayırıyorsunuz ve bu birilerine gelir olarak transfer ediliyor sürekli olarak. Bu ilave talep doğuruyor. Ama o talebin karşısında reel bir şey yok. Onu dengeleyecek bir üretim artışı yok. Dolayısıyla bir ek talep var ve o talebin yarattığı fiyat üzerindeki baskı var. Gelişmiş ülkelerde bu nispeten azdır.

■ Kamunun gelir tarafını, gelir kompozisyonunu da dikkate almalı diyorduk.

■ Gelir tarafında da vergi olayı var. Kamu gelirlerinin en önemli kısmı vergilerden oluşuyor. Vergiler içinde de en önemlisi gelir vergisi. Gelir vergisi giderek daha da önem kazanacak. Dış ticaret alanında vergiler azaldıkça, gelir vergisinin önemi giderek daha da artacak önümüzdeki yıllarda. Şimdi gelir vergisinin kimlerden alındığına, ya da kimlerden alınmadığına bir bakalım. Vergi istatistikleri gelir vergisinin çok büyük bir bölümünün ücretlilerden alındığını gösteriyor. Ücretlilerin milli gelirden aldıkları pay dikkate alındığı zaman, herhalde gelir vergisi içinde ücretlilerin bu kadar yüksek bir paya sahip olmaması gerekir. Eğer yüzde 80'ini ücretliler ödüyorsa gelir vergisinin, buna karşılık milli gelirin yüzde 20'sini filan alıyorlarsa, bunda bir gariplik var. Denildiği gibi, özellikle ücretliler ve büyük kurumların vergi mükellefleri dışındakiler vergi kaçak ve kayıplarının sorumlusu ise, bunların tüketim eğilimlerinin ne olduğuna bakmakta büyük yarar var. Öyle tahmin ediyorum ki, bunlar marjinal tüketim eğilimi yüksek olan gruplar. Eğer bu doğruysa, yani vergi ödemeyen gruplar tüketim eğilimi daha yüksek olanlar ise, ayrıca bu da enflasyonist bir unsur oluşturuyor.

■ Rantiyelerin tüketim eğilimlerinin yüksek olduğu konusunda görüşler var. Hatta ampirik olarak doğrulayıcı çalışmalar var.

■ Benim de görüşüm öyle. Örneğin sanayicinin tüketim eğiliminin daha düşük olduğu kanaatindeyim. Bu konuda yapılmış olan ampirik çalışmalar da var zaten. Ama dediğin gibi rantiyelerin ve diğer bazı kesimlerin gerektiğince vergilendirilememesi ek bir enflasyonist baskı yaratıyor. Devletin kaybettiği her birim vergi, bir şekilde enflasyonist baskı yaratıyor.

■ Talep baskısı...

■ Talep baskısı yaratıyor. Dolayısıyla hem harcamaların, hem gelirlerin bileşenlerine inip onları tahlil etmekte doğruları yakalamak açısından büyük yarar var diye düşünüyorum. Kamu finansman açıkları Türkiye'de çok mu yüksek, özellikle DİE'nin son milli gelir verilerinden sonra? Kamu finansman açığının büyüklüğü daha henüz netleşmediği için kesin bir şey söylemek mümkün değil ama, sanıyorum oran olarak epeyce düşecek. Geriye doğru da bu seriler götürüldüğü zaman, epeyce güçlük çekilir herhalde yalnızca kamu finansman açıklarıyla enflasyonu açıklamakta. Buna karşılık, yeni milli gelir büyüklüğü ile bir başka olgu bütün çıplaklığıyla karşımıza çıkıyor. O da vergi yükünün Türkiye'de komik denecek kadar düşük olduğu. Kaldı ki, milli gelir belki daha da büyük, yani hâlâ kapsanmayan birtakım şeyler var. Onlar da katıldığı zaman, bu oranların daha da düştüğünü göreceğiz.

Bir başka olgu daha var, Türkiye'de kamunun büyüklüğü meselesi. Kamu harcamalarının ekonomi içindeki oranını gösteren değerlerin de aşağıya doğru indiğini görmüş olacağız. Kaldı ki, daha önceki milli gelir içinde kamunun payı OECD içinde sanıyorum en sonlardaydı.

■ Enflasyonun bir de "inertia" yani atalet kazanmasını dikkate almak gerekiyor. Kamu kesimi açığının ve büyüklüğünün günah keçisi olmaması gerektiğini ve azgelişmişliğin dikkate alınmasını söylüyorsu-

nuz ama, azgelişmiş ülkeler için enflasyon o zaman bir anlamda kader gibi oluyor.

■ Gelişmişlik düzeyi ile yakından ilgili. Tabii maliye politikalarının doğru ya da yanlış olması, özellikle kamu maliyesi yönetiminin iyi ya da kötü olması, para politikasının şöyle ya da böyle olması mutlaka etkiliyor. Bunların enflasyon üzerinde bir etkisi var. Asıl önemli olan diyorum, kamu harcamalarının bileşenlerinin neler olduğu, ki, onu belirleyen ülkenin gelişmişlik düzeyidir büyük ölçüde. Yine kamu gelirlerinin bileşenleri ve vergi yönetiminin, gelir idaresinin ne ölçüde başarılı olduğu ya da olmadığı daha önemlidir diyorum. Bir de mali sektörün büyüklüğü ve yapısı var. Yapısal tarafı oluşturan daha çok bunlardır diyorum. Ayrıca, piyasanın yapısı, enformasyon ağının ne ölçüde oluştuğu, ekonomik karar birimlerinin rasyonel davranma yeteneği gibi faktörlerin de önemli etkileri vardır. Bunlar da doğrudan doğruya ülkenin gelişmişlik düzeyi ile ilgilidir.

■ **Büyüme konusuna gelelim. Türkiye'de son zamanlarda enflasyon ve büyüme sorunlarını birleştiren görüşler var ve enflasyon hızlı büyüme için ödenen bedeldir deniyor. Diğer yandan da, özellikle rasyonel bekleyişçilerin savunduğu görüş var: "Bir ekonominin doğal bir büyüme oranı vardır ve ekonomiyi iktisat politikalarıyla, özellikle kamu yönlendirmeleriyle, daha hızlı büyütmeye çalışırsanız enflasyonu arttırdığınız gibi, büyüme oranı da artmaz, azalır" şeklinde. Şimdi, bu görüşlerden hangisi Türkiye ekonomisindeki son gelişmeleri daha doğru olarak yansıtır? Planlamada Türkiye'deki reel gelişmeleri yakından takip ettiğinizi dikkate alırsak, ne dersiniz?**

■ Her şeyden önce şunu ifade edeyim. Ben iktisatta mutlak doğruların olduğuna inanmıyorum. Her durumda ve her yerde geçerli olan genel kuralların ya da çözümlerin varolduğunu sanmıyorum. "Disequilibrium Economics"in bütün diğer yaklaşımlardan daha gerçekçi olduğunu ve farklı zamanlarda ve farklı koşullarda ortaya çıkabilecek sorunlara çözümler bulmada iyi bir araç olduğunu düşünüyorum. Belli

zaman boyutunda, belli bir yerde ve belirli koşullar altında ortaya çıkan sonuçlar ve onların çözümleri bir başka boyutta geçerli olmayabilir. Klasikler kendi dönemlerinde yaşarken karşılaştıkları sorunlarla ilgili olarak muhtemelen haklıydılar, onların doğruları onlardı. Daha sonraları Keynes'in ekonomisi ortaya çıktığı zaman o günün koşulları altında o da doğruydu. Yani mutlaka birisinin doğru ya da birisinin yanlış olması diye bir şey söz konusu değil ve farklı boyutlarda farklı şeyler doğru olabilir.

Dolayısıyla az önce enflasyon ve büyüme ya da enflasyon ve istihdam arasındaki ilişkiler her zaman her yerde doğru olmayabilecek ilişkiler. Biz kendi koşullarımızı iyi analiz edip kendi doğrularımızı bulmak durumundayız. Gelelim Türkiye'nin içinde bulunduğu koşullara. Ben Türkiye'nin içinde bulunduğu gelişmişlik düzeyi ve potansiyelini dikkate alarak, enflasyonu aşağıya çekmek için mutlaka büyümeden fedakârlık etmemiz gerekmediğini düşünüyorum. Nitekim bunun pek çok örneği de var yakın geçmişte. Düşük büyüme hızlarıyla çok yüksek enflasyon oranları yaşadık Türkiye'de. Bunun tam tersi de oldu; yüksek büyüme hızları ile düşük enflasyonları birlikte yaşadık. Demek ki Türkiye için ilk görüş geçerli değil. Türkiye ekonomisinin daha yüksek büyüme hızlarında daha düşük enflasyonları başarabileceği kanaatindeyim.

■ Peki, daha yüksek büyüme hızlarına nasıl ulaşacak Türkiye? Eğer talep yönüyle ulaşmaya çalışırsa, özellikle kamu harcamalarını arttırmak gerekir. Daha yüksek kamu harcamasına nasıl ulaşılabilir? Sınırlar belli. Arz yönünden ulaşmaya çalışırsa, arzı ve üretim potansiyelini arttırıcı kısa dönemde ne gibi önlemler alabilir? Enflasyonu düşürmek için arzı arttıralım deyince, ister istemez aklımıza "Peki, ama nasıl?" sorusu geliyor.

■ Evet, şimdi birincisi büyüme modelimiz ne, onu iyi saptamak lazım. Türkiye geçtiğimiz on yıllık dönem boyunca, son birkaç yıl hariç, talebe dayalı büyüme modeli seçti ve o istikamette birtakım uygulamaların içinde oldu. Şimdi ben

bunun ayrıntılarına girmek istemiyorum ama, başarısız olduğunu söylemek pek doğru değil. Ödemeler dengesi açısından özellikle. Türkiye ekonomisinin geçmişindeki en hassas noktalarından bir tanesi hep ödemeler dengesi olmuştur, döviz sorunları olmuştur. Yakın zamanlara gelinceye kadar, böyle bir sorunla karşı karşıya gelme olasılığı hemen hemen bertaraf edilmiş gibiydi Türkiye'de. Hâlâ da bu açıdan çok ciddi bir sorun olduğunu sanmıyorum.

Son zamanlardaki tartışmalara girmeyeceğim ama, dış talebe dayalı büyüme modeli enflasyonist olmayan bir model büyük ölçüde. Ne zaman hangi şartlar altında? Gene dönüp dolaşıp kamu finansmanına geliyoruz. Kamu maliyesinin iyi yönetildiği bir ortamda, doğru para politikasıyla da desteklenirse, enflasyonist olmayan bir büyüme modelidir. Bunun temelinde tabii iç talebi kontrol etmek yatar. Daha doğrusu üretimde artış olmaksızın içeride talep yaratmamak ya da onunla uyumlu olmayan bir talep yaratmamak yatar işin temelinde. Biz bunu yapabilirsek büyümenin enflasyonist olmayacağı kanaatindeyim. Bunu yapmanın yolu da var.

Daha önceki bir soruyla ilgili olarak, Türkiye'de vergi yükünün son derece düşük olduğunu konuştuk. Büyümenin elbette önemli bir bölümü, bir süre daha en azından, kamu kaynaklı olacak, kamunun yarattığı üretim ve talepten kaynaklanacak. Şimdi, kamu harcamalarının nasıl finanse edileceği meselesinde, vergi yükünü epeyce arttırabiliriz. Bu birkaç anlama geliyor. Biz eğer vergi yükünü daha da arttırabilecek durumda isek bu daha fazla kamu harcamasını finanse edebiliriz demektir. Bu ise daha fazla fiziki alt yapı ve insan altyapısı yaratmak demektir. Bu, büyümeye kendiliğinden bir "momentum" kazandıracak olan bir faktör zaten. Öbür taraftan, biz o vergileri toplayabiliyorsak eğer, bu, talebin şişmesini bir şekilde engelleyecek. Öncelikle de biz marjinal tüketim eğilimi yüksek kesimlerden bugün ödemedikleri vergileri alabiliyorsak bu çok daha etkili olabilecek bir araç. Dolayısıyla, enflasyon olmadan büyümeyi gerçekleştirebilecek konumdayız demektir. Biz bugün mevcut potansiyelimizi yeterince değerlendiremeyen bir ülke konumundayız açıkçası.

■ Türkiye 1980'den sonra belli bir büyüme ortamı içinde oldu. Ama modelimiz, ihracata yönelik büyüme dediğimiz modele yaklaşabilmiş midir? İhracat artışının özellikle başlangıçta önemli ölçülerde iç talebin kısılmasıyla elde edildiği ve ihracatçı sektörlerin fazla yatırım yapmadıkları düşünülürse, uzun dönemde geçerli olacak model değişikliği gerçekleşti mi? Belli bir dışa açılma olmuştur, fakat acaba dönüşüm gerçekten olmuş mudur?

■ Şimdi, bir defa bu süreklilik arz etmesi gereken bir süreç. Üç yılda, beş yılda, hatta on yılda tamamladık demek herhalde söz konusu değildir. Ciddi bir zihniyet değişikliği oldu. Dış dünyaya entegrasyon da her boyutta oluyor. Mali bakımdan entegrasyon var. Belli bir aşamadan sonra ekonomilerin sanırım daha hızlı ve sağlıklı büyüyebilmeleri için dışa açılması gerekiyor. Türkiye dış dünyaya gerçek anlamda entegre olma aşamasına gelmiştir.

■ Dışa açılma süreci kaçınılmaz olarak zaten olacaktı diyorsunuz.

■ Olacaktı. Dünyaya baktığımız zaman da trendin o yönde olduğunu görüyoruz. Yani bir bütünleşme, entegrasyon olgusu var karşımızda. Daha büyüyebilmek için dışa açılma şart ve kaçınılmaz. Şimdi Türkiye'de neler oldu, ona dönelim. Tabii farklı analizler yapılabilir. Sadece pozitifleri ve negatifleri sıralamak da mümkün amaca uygun olarak. Ama herhalde yalnızca siyah veya beyaz değil, griler de var. Örnek vermek gerekirse, deniliyor ki iç talep kısıldı. Bir dönem iç talep kısıldı, ama olay bundan ibaret değil. Mesela bugün ihracatın kompozisyonuna bakınca, geleneksel ihraç ürünlerinin çok dışında bir ihracat kompozisyonu görüyoruz. Tarıma dayalı sanayiler olabilir, ama birtakım sanayi ürünlerini ihraç eden ülke konumuna geldi Türkiye. Bu bir gerçek. Tekstil, hazır giyim gibi ürünler ihracatımızın üçte birinden fazlasını oluşturuyor ve bu noktaya biz daha yeni geldik. Buna karşılık içeride tekstil tüketimi düştü mü? Hayır, tam tersine hızla arttı. Buna benzer daha çok örnek vermek mümkün.

Şimdi tekrar büyüme modeli meselesine dönmek istiyorum. Türkiye için sanıyorum doğru ve sağlıklı bir büyüme modeli VI. Planda ortaya konulmuştur. Bu plan, ödemeler dengesi, kamu finansmanı, yapısal değişmeler ve dönüşümler açılarından oldukça iyi ve tutarlı bir hedefler bütünü getirmiştir. VI. Planın önemli bir özelliği ve önceki planlardan farkı, ilk defa bir cari işlemler fazlası öngörmüş olmasıdır. Türkiye böylece önümüzdeki dönemlerde dış dünyaya entegrasyonu daha sağlıklı bir baza oturtma yönünde bir adım atmıştır. Gerçi planda öngörülen bu hedef sürdürülememiştir, ama önümüzdeki yakın gelecekte tekrar gündeme gelecektir. Bu, Türkiye'nin bundan böyle dışarıya kredi verebilir, teknik yardım yapabilir ve dışarıda sabit sermaye yatırımı yapabilir bir ülke haline gelmesi demektir. Gerçek anlamda gelişmiş bir ülke olmamızın yolu da bunlardan geçmektedir kanaatindeyim.

■ Bu sonuca ulaşabilmek için belli bir kur politikası ve belli bir kamu finansman politikası gerekmez mi?

■ Tabii, gayet tabii. Bunlardan büyük sapmalar oldu. Planda öngörülen kamu finansman politikasından ve kur politikasından, genel olarak ödemeler dengesine yönelik politikalardan büyük sapmalar oldu. Dolayısıyla, ödemeler dengesi açığı veren bir ekonomi konumuna geldi Türkiye yeniden.

IV

■ Konu Türkiye ekonomisinin bugününe ve yarınına gelmişken, son grup soruya geçelim. Türkiye nerededir, nereye doğru gitmelidir, nereye doğru gidebilir?

■ Türkiye, iktisadi açıdan baktığımız zaman, sanıyorum oldukça geniş kabul gören, bir anlamda etrafında "consensus"un oluştuğu bir noktaya geldi; yani esas itibarıyla bir piyasa ekonomisi modeli üzerinde birleşildi. Ama bu, başı boş,

vahşi kapitalizm diye geçmişte adlandırılan tarzda bir ekonomik model anlamına gelmemekte. Gerekli müdahalelerin zaman zaman yapıldığı, sosyal meselelere ağırlık veren bir yönetim anlayışı etrafında bir "consensus" söz konusu. Büyük ölçüde dünyadaki trend de bu istikamette gelişiyor. Söz konusu olan da bu türden ekonomiler arasında bir entegrasyon. Örneğin AT modelinin de bu olduğunu görüyoruz. Yani neresinden bakarsak bakalım, önümüzde farklı alternatifler pek söz konusu değil. İçinde bulunduğumuz coğrafi bölge olarak konumumuza baktığımız zaman, komşularımızın önemli bir bölümünün bu açıdan bizim daha gerimizde olduğunu söylemek mümkün. Tabii komşularımızda önemli değişiklikler var ve bunlar sanıyorum devam edecek.

Bizi ülke olarak en çok ilgilendiren konuların başında AT'a tam üyelik meselesi geliyor. AT'ın mevcut yapısıyla, Türkiye'nin yakın gelecekte tam üye olarak kabul edileceğini pek sanmıyorum. Ama buna karşılık bir büyük Avrupa içinde Türkiye'nin mutlaka yeri olacaktır. Öyle bir toplumu zaten Türkiyesiz düşünebilmek pek mümkün de değil. Sanıyorum, mevcut yapısı itibarıyla AT'ın kendi varlığını sürdürebilmesi de pek mümkün değil. Özellikle iki Almanya'nın birleşmesinden sonra büyük bir Almanya ortaya çıktı. Topluluğun hazmedebileceğinden büyük bir Almanya. Dolayısıyla eğer Topluluk mevcudiyetini devam ettirmek istiyorsa, büyümek zorunda. Bir miktar kuzeye doğru İskandinav ülkelerini kapsayacak şekilde, ama asıl olarak doğuya doğru büyüyecek bir Avrupa söz konusu.

■ Peki, bu düşünceyi taşıyan ve böyle olmalıdır deyip ön plana çıkan ülkeler var mı AT içinde?

■ Bilebildiğim kadarıyla bunu açıkça ifade eden AT ülkesi yok. Yani Almanya'yı hazmedemeyiz diye hiç kimse açıkça söylemiyor, ama çeşitli vesilelerle ve dolaylı olarak imalarla bunu birçok ülke ifade ediyor. Almanlarda da aslında benzeri bir rahatsızlık olduğu açık. Onlar da diğerlerinin rahatsız olduğunun bilincindeler, gördüğüm kadarıyla. Dolayısıyla o istikamette bir gelişme olacak gibi gözüküyor. Ülke olarak bizim genel gidişimiz de Avrupa istikametinde. Bu-

nun yakın gelecekte de çok değişeceğini zannetmiyorum, ama bölgedeki gelişmeler de bundan sonra etkili olacaktır. Bunun dışında tabii bir başka olgu var. Dünyada bölgesel entegrasyonlar tarzında bir gelişme var.

Bu durumda, bir Avrupa, bir Kuzey Amerika (muhtemelen de Latin Amerika'yı da içine alacak şekilde büyüyecek olan bir Amerika), öbür tarafta bir büyük güçlü Batı Pasifik, Japonya etrafında oluşan büyük bir ekonomik güç. Yani üçlü bir yapıya gidiş var gibi gözüküyor. Ama tabii bu üçlü yapı bir dünya entegrasyonuna doğru da yönelebilir, birtakım sürtüşmelere de yol açabilir. Bu üç bölgenin kendi içlerine kapanmalarına da neden olabilir.

■ Soruya verdiğiniz cevabın başında, Türkiye'nin bundan sonraki gelişmesinde dışa mümkün olduğunca açık ve mümkün olduğunca piyasa sinyallerine önem veren bir ekonomik gelişme modeli üzerinde aşağı yukarı bir "consensus" var dediniz. Peki, böyle bir "consensus"un olabilmesi ve sürebilmesi için siyasal alanda da bir "consensus" olması gerekmez mi?

■ Sanıyorum tek farklılaşma, sosyal devlet anlayışı meselesinden kaynaklanıyor. Onun dışında öyle çok farklı görüşlere sahip olduklarını sanmıyorum, siyasi platformda yer alan güçlerin. Uç görüşler dışında, büyük kitle esas itibarıyla piyasa ekonomisi etrafında belirli bir "consensus"a varmıştır. Fark, görebildiğim kadarıyla, devlet müdahalesinin dozunda. Aslında işin felsefi temellerine baktığımız zaman bütün siyasi ve ekonomik doktrinlerin hepsinin nihai amacının devletin ortadan kalktığı bir düzen olduğunu görüyoruz. Çünkü devlet bir yerde sınırlama getiren ve toplumdaki bireyleri engelleyen bir varlık olarak görülmüş. Devletin tümüyle ortadan kalktığı bir toplum düzenine daha epeyce var gibi geliyor. Devlet varolduğu sürece, ne ölçüde müdahale edecek, nasıl müdahale edecek? Müdahale arttıkça piyasa ekonomisinin alanı daralır. İkisinin alanları birbiriyle o kadar uzun boylu geçişli değil, ama birlikte varolmaları da mümkün. Yalnız bunun dozunda sanıyorum farklılıklar var.

■ **Konuşmadığımız ve eklemek istediğiniz konular var mı? Özellikle iktisatçılarla ilgili olarak, iktisatçıların toplumsal yaşama ve demokratik bir "consensus" oluşturma çabasına katkıları ile ilgili olarak...**

■ Eklenebilecek şeyler mutlaka vardır. Bir iktisatçılar birliği oluşturulmasında büyük yararlar var. Bu arada bir başka noktaya dikkat çekmek istiyorum. Siyaset sahnesine iktisatçılar iktisatçı kişilikleriyle değil de siyasi bir başka kişilik edinerek atlıyorlar hep. Bugüne kadar iktisatçı kişiliğiyle ön plana çıkmış bir siyasetçi görülmedi. Benim temennim bundan sonra görülebilmesi. Önümüzdeki dönemlerde iktisatçılar iktisatçı kimlikleriyle daha fazla ön planda olacaklar diye düşünüyorum. Gerçek anlamda iktisat eğitimi görmüş olanlar sanıyorum daha fazla güce sahip olabilecekler.

■ **Çok teşekkür ederiz.**

SONUÇ

Söyleşilerden farklı düzeylerde de olsa her okuyucunun bilgileneceği, kendine göre sonuçlar çıkaracağı dileği ve umudu, bu kitabın ortaya çıkış nedenidir. İktisatçılarla konuşurken bazen bilinçli, bazen bilinçsiz, yönlendirmelerim elbette oldu. Ayrıca, hem söyleşiler sırasında, hem de yayın aşamasında ben de kimi sonuçlar çıkardım, bazı değerlendirmeler yaptım. Bunları burada, bazı noktalarda tamamlayıcı ek açıklama ve görüşlerle birlikte, özetledim.

Önce, konuştuğumuz iktisatçıların bazı özelliklerini, iktisatçı kimliklerini ve deneyimlerini ele alalım. Toplam on iktisatçıdan altısının eğitimleri, herhangi bir dönemde öğretim üyeliği yapmış olmaları nedeniyle, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi ile ilişkileri vardır. Bunlar Y. Akyüz, K. Boratav, T. Bulutay, Y. Ege, H. Ersel ve B. Kuruç'tur, eğer dersini almış iseler, Prof. Sadun Aren'in iktisatçı olmalarında önemli bir payı olduğunu ifade etmektedirler. Giriş bölümünde de belirttiğim gibi, kitapta yer alan iktisatçılar tarafsız bir örnekleme ile seçilmemişlerdir. Ancak gene de denilebilir ki, SBF ve Sadun Aren, bir dönemin iktisat düşüncesine damga vurmuş ve iktisatçıları etkileyip yönlendirmişlerdir. SBF kaynaklı olmayan dört iktisatçı ise, A. Aksoy, M. Celasun, K. Derviş ve A. Erdilek, iktisat eğitimlerinin bütününü veya önemli bölümünü yurtdışında yapmışlardır.

On iktisatçıdan üçü, M. Celasun, Y. Ege ve B. Kuruç, Devlet Planlama Teşkilatında çalışmış, deneyim kazanmıştır. Bunlar, hem teknisyen, hem yönetici olarak sırayla II. Plan, VI. Plan ve IV. Planın hazırlanması, yürütülmesi sırasındaki yoğun çalışmalarda bulunmuşlardır. Bugünlerde DPT'nin varlığını nasıl sürdüreceği tartışmaları yapılmaktadır. Bu kurumda görev yapmış olan iktisatçılar planlama uygulamasının eski rayından çıktığını, kurumun zayıfladığını veya zayıflatıldığını söylemektedirler. Ancak, DPT'nin uzun-

ca bir süre Türkiye'deki iktisatı ve iktisatçıları önemli ölçüde etkilediği, iktisat politikası kararlarının odak noktası olduğu, iktisatçılarla yapılan konuşmalarda da ortaya çıkmaktadır.

On iktisatçıdan beşi şöyle veya böyle 1980 sonrasının 1402 sayılı kararından ve YÖK düzeninden etkilenmişlerdir. Bu beş kişiden üçü, Y. Akyüz, K. Boratav ve T. Bulutay, 1402 sayılı kararla üniversiteden uzaklaştırılmışlar, öteki ikisi de A. Aksoy ile H. Ersel, bu haksız uygulamaları, akademik düzeyin gerilediğini düşünerek üniversitedeki görevlerinden ayrılmışlardır. 1980 sonrasındaki uygulamalar sonucunda iktisatta eğitimin, akademik faaliyetlerin gerilediği, kötüleştiği, 1402'den ve YÖK'ten doğrudan etkilenmemiş iktisatçılar tarafından da dile getirilmiştir. Bu konuda farklı düşünce yoktur. Ancak, K. Derviş örneğinden ve diğer iktisatçıların da deneyimlerinden yola çıkarak, eğitimin ve akademik faaliyetlerin 1980 öncesinde de, özellikle 1975-76'dan itibaren, gerileyip kötüleşmeye başladığı söylenebilir.

Üniversitelerde eğitimin, akademik faaliyetlerin gerilemesi ile eşzamanlı olarak, hoşgörünün ve demokratik uzlaşmanın kaynağı olması gereken bu kurumlarda, 1402 ve YÖK uygulamaları ile birlikte tam tersi gelişmeler olmuştur. Aynı uygulamaların bir sonucu olarak, öğretim üyesi iktisatçılar kendilerine yurtdışında ya da başka sektörlerde iş aramak zorunda kalmışlardır. A. Aksoy, Y. Akyüz ve K. Boratav kendilerini yurtdışına "ihraç" ederken, H. Ersel yurtiçinde başka kurumlarda çalışmayı yeğlemiştir.

İktisatçılar kendi deneyim ve değerlendirmelerini aktarırken, 1960'lı, 1970'li ve 1980'li yılların da doğrudan veya dolaylı karşılaştırmasını yapmış oldular. Bu karşılaştırmada, 1960'lı yılları hemen her bakımdan daha başarılı buldukları ortaya çıkmaktadır. Hatta 1960'lara, demokrasi içinde büyümenin sağlandığı ve göreli olarak çok okunup çok tartışılan yıllar olarak özlemle bakmaktadırlar. Diğer yandan, 1980'li yılları birçok iktisatçı genellikle, hem ekonomik, hem toplumsal açıdan giderek artan bir başarısızlık ortamı olarak değerlendirmişlerdir. Bazı iktisatçılar ise, 1980'li yıllardaki ekonomik sonuçların tümünü olmasa da bazısını başarılı bulmaktadırlar.

Konuştuğumuz iktisatçılar, iktisadi yaklaşımları ve yakın oldukları ekoller itibariyle ele alındığında, Keynesyen görüşte olduğunu ifade edenlerin veya bu görüşten daha çok etkilendiği anlaşılanların ağırlıklı olduğu anlaşılmaktadır. Y. Akyüz, T. Bulutay ve B. Kuruç Keynesyen yaklaşıma yakın olduklarını açıkça ifade etmişlerdir, bu yakınlık bellidir. K. Boratav, Marksist yaklaşımda olduğunu, ancak Keynesyen ekole de açık olduğunu ifade etmektedir. A. Aksoy, geçmişte daha çok Keynesyen görüşte olduğunu, bugün ise neoklasik yaklaşımdan daha fazla etkilendiğini söylemektedir.

M. Celasun'un neoklasik yaklaşıma yakın olduğu, ancak Keynesyen ekolün gelişmekte olan ülke iktisatına uyarlanması olarak adlandırabileceğimiz yapısalcı yaklaşımdan da önemli oranda etkilendiği anlaşılmaktadır. H. Ersel, neoklasik yaklaşıma yöntemsel açıdan daha yakın olduğunu, ancak planlamanın gerekli olduğunu belirtmektedir. A. Erdilek, her yönüyle neoklasik yaklaşımı benimsemekte ve olabildiğince devletin rolünün azaldığı bir ekonomik düzen istemektedir. K. Derviş ise, kendisini şu veya bu yaklaşım içinde göremeyeceğini, ancak piyasa kurallarının egemenliği ile birlikte daha küçük, fakat güçlü ve adaletli bir devletin varolduğu bir ekonomik düzenin taraftarı olduğunu açıklamaktadır.

İktisatçılarla konuşurken gözledim ki, istisnasız hepsi eskiye oranla görüşlerini ve yaklaşımlarını törpülemişlerdi. Ayrıca, iktisadi yaklaşım ve görüş farklılıkları olmasına, bunların bazen vurgulanmasına rağmen, başka görüşte olanlarla iletişim eksikliği olduğunu belirttiler. İktisatçılar arasında daha fazla bilgi alışverişi ve tartışma yapılması gereği üzerinde durdular. Daha sonraki aşamalarda iktisadi ve toplumsal konularda belirttikleri uzlaşmacı çözüm yollarını, bir anlamda iktisadi yaklaşımlarında sergilemiş oldular.

İktisatçılar çoğunlukla Türkiye'de iktisatın göreli olarak yeterince gelişmediğini düşünmektedirler. Bu durumun nedenleri arasında; (i) 1970 sonlarında başlayıp 1980'lerde hızlanan akademik ortamdaki ve eğitimdeki gerilemenin, (ii) iktisatçılar arasında yeterli iletişim, tartışma ve hatta güven ortamının bulunmayışının ve (iii) akademik açıdan dışa açılma eksikliğinin önemli payları olduğu düşünülmektedir. Diğer yandan K. Derviş, uygulanan politikaların da katkısıyla,

1980 sonrasında iktisatın ve iktisadi olayların önem kazanıp ön plana çıktığını, toplumun bu konulara bakış açısının değiştiğini ifade etmektedir.

İktisatçıların ekonomik sorunlara bakış açılarında ve bu sorunlara getirdikleri çözüm önerilerinde, çok doğal olarak, farklılıklar vardır. Ancak, yaklaşımları ne olursa olsun, ortak noktaları ve yönelişleri de çoktur. Bunlar her konuşmada açıkça söylenmiş değildir, ama benim düşüncelerimle birlikte şöyle ifade edilebilirler. (i) Ekonomik sorunlar her bakımdan sosyal ve toplumsal konularla iç içedir, dolayısıyla bu sorunların gerçek ve kalıcı çözümleri ancak toplumun, toplumdaki örgütlü güçlerin katılımıyla gerçekleşebilir. (ii) Bu anlamda bir toplumsal katılımın ve temsilin olabilmesi için toplumsal bir uzlaşma, bir "consensus", gereklidir. (iii) Türkiye'de 1970'lerin ikinci yarısından itibaren ve özellikle 1980'lerde alınan iktisat politikası kararları, alınışları ve uygulanışları itibariyle, yeterince tartışılmamış, giderek inandırıcı olmamış, sürekli olacakları izlenimi bırakmamışlardır. İktisat politikalarının alınışında yeterince tartışma, uygulanışında ise yeterince inandırıcılık, kararlılık ve süreklilik gerekir. (iv) İktisadi sorunlar ve kaynakların kıtlığı konularında toplum yeterince bilgilendirilmiş değildir ve açıklık yoktur. Bu nedenle, devletten sonsuz kaynak talepleri olabilmekte, sorunların boyutu bilinmemekte ve getirilen çözümlere toplumsal katılım sağlanamamaktadır.

İktisadi sorunlardan enflasyon, nedenleri ve çözüm yolları ile, iktisatçılarla en çok tartıştığımız konulardan biri oldu. Bu çerçevede, K. Boratav'ın enflasyona sorun olarak yaklaşımı, diğer iktisatçılardan belirgin bir farklılık gösterdi. Şöyle ki, kendisi iktisat politikalarında enflasyonun, kamu açığının, parasal hedef ve büyüklüklerin arka plana atılmasını, sermaye birikiminin, yatırımların sektörel dağılımının ve tasarruf oranlarının ön plana çıkarılmasını gerekli görüyor. 1980'lerde Türkiye'deki iktisat politikalarının bunun tam tersini yaptığını, sonuçta Türkiye'nin potansiyel büyüme oranının düştüğünü belirtiyor. Para, kamu açığı ve enflasyon gibi değişkenlere ilginin ancak büyümeyi engelleyip bölüşümü bozdukları sürece yoğunlaşması gerektiğini, yüzde 50 veya daha aşağıdaki enflasyon oranlarında ise buna gerek olmadığını ifade ediyor.

Enflasyonun nedenleri konuşulurken, başta kamu açıkları, para artışı, vergi düzeni olmak üzere birçok etken belirtildi, ancak bunların önem sıralaması farklı idi. Y. Akyüz'e göre enflasyon potansiyel olarak zaten piyasa mekanizmasının içinde vardır, temelde bir gelir çekişmesi sürecidir ve kamu kesimi açıkları ile para artışı bu çekişmenin bir ürünüdür. K. Derviş de bölüşüm sürecinin sert ve kavgalı olduğu ülkelerde enflasyonun daha yüksek olduğu saptamasını yapıyor ve para artışı gibi salt ekonomik değişkenlerin yanında yapısal, toplumsal sorunların da enflasyon oranına yansıdığını ifade ediyor. M. Celasun ve H. Ersel, enflasyonda kamu kesimi dengesizliğinin payını belirttikten sonra, fiyat artışlarının "inertia" yani atalet (dinginlik, gevşeklik) kazanan bir süreç olduğunu, bu süreç bekleyişlere yansıyıp yapısal nedenlerle de birleşince, enflasyonun süreklilik kazandığını vurguluyorlar.

T. Bulutay ve özellikle B. Kuruç enflasyon sorununa öncelikli olarak ele alınması gereken sosyal boyutlu bir arz talep dengesizliği olarak bakıyor ve bu dengesizlikte kamu kesiminin belirleyici olduğunu belirtiyorlar. A. Erdilek, enflasyonu hemen bütünüyle parasal bir süreç olarak açıklıyor, para artışında kamu kesimi açığının tüm sorumluluğu taşıdığını ve enflasyonun devletin ekonomiye müdahalesinin bir maliyeti olduğunu ifade ediyor. Y. Ege ise, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde enflasyonun ağırlıklı olarak yapısal bir sorun olduğu görüşünde.

Enflasyon, devletin adaletli, disiplinli ve güvenilir olmadığı, bölüşüm kavgalarının sürekli ve kırıcı ve geleceğin belirsiz olduğu toplumlarda yüselmekte ve süreklilik kazanmaktadır. Öyleyse enflasyonun çözümü de bu koşulların ortadan kaldırılması ile mümkündür. Başka bir deyişle, enflasyon sorununun çözümü güvenilir ve disiplinli bir devletin öncülüğünde toplumsal bir uzlaşma ile olabilir. Bunlar aslında birbirleriyle yakından ilgili kavramlardır ve bunların son zamanlarda "iktisat politikası teorisi ve pratiği" tartışmalarında sıkça kullanılan bazı başka kavramlarla ilişkisine bakmakta yarar vardır.

Bu kavramlardan ilki "kredibilite"dir ve iktisat politikası uygulamasının konuyu bilen, güvenilir ve disiplinli bir hü-

kümet tarafından yapılacağı, kayırmalar ve istisnalar olmayacağı, uygulamanın kesintisiz ve uzun süreli olacağı ve uygulama sonucunda oluşacak getirinin adil olarak bölüşüleceği anlamına gelmektedir. Enflasyonla savaşımın başarılı olabilmesi için, uygulanan politikaların "kredibilitesi" olmak zorundadır. Çünkü, iktisat politikaları hem uygulanış süreleri, hem de etkileme dönemleri itibariyle bir defalık ve anlık olamazlar, dinamik etkileri vardır. Öyleyse, hükümet dışındaki karar alıcıların, tabii en başta hükümetin kendisinin, bu politikalara inanıp güvenmesi gerekir. Eğer bu sağlanmıyor ve ekonomik birimler hükümetin aldığı kararların yanlış olduğunu, onları sürdüremeyeceğini, koyduğu kurallara kendinin de başkalarının da uyamayacağını düşünüyor ise, kararlar ve politikalar ne kadar doğru da olsa, başarı şansı yoktur. Hatta, sonuçta ekonomi başladığı noktadan daha kötü bir noktaya gelmiş olacaktır.

"Kredibilite" sorununun temelinde, uygulanacağı açıklanan politikaların inandırıcı olmaması, özellikle politik (bazen kişisel) çıkarlar nedeniyle değiştirileceğinin, delinip gevşetileceğinin düşünülmesi yatmaktadır. İnandırıcılık için, kararların hem temel iktisat kuramları (fundamentals) ile uyumlu olması, hem de geniş katılımla alınması gerekmektedir. Kararların doğruluğuna başta güvenilmiş olsa, bunların aksamadan uygulanması nasıl sağlanabilir? Bu soruya ilgili yazında genellikle verilen cevap, politikaları ve kuralları değiştirme kanallarının hükümetler için tıkanması ve bazı konularda yürütmenin ve sorumlulukların bağımsız kurumlara devredilmesi şeklindedir. Ek olarak, kamu kesiminde belirsizliklerin azaltılması ve zaman ufkunun genişletilmesi gerekmektedir.

"Kredibilite" konusunda şu örnekler verilebilir: (i) Para politikasını yürütme sorumluluğu hükümetin politik kararlarından olabildiğince etkilenmeyen bağımsız bir Merkez Bankasına verildiğinde, genellikle para politikasının kredibilitesi ve başarı şansı yüksek olmaktadır. (ii) Para politikası uygulamasında kredibilite sağlamanın bir yolu da, Avrupa Para Sistemi (EMS) gibi uluslararası düzenlemelerde ve anlaşmalarda yer almak olabilir. (iii) Kamu kesimi borçları içinde uzun vadelilerin payını arttırıp kısa vadelilerin payını azaltan uygulamalar, iktisadi politikalarda genel kredibilite

artışına yol açmakta, tersi durumda ise kredibilite azalışı olmaktadır. Örneğin, kısa vadeli kamu borçlarının emeklilik sigortası gibi uzun vadeli borçlarla ikame edilebilmesi, tüm politika uygulamalarında bir kredibilite artışına neden olacaktır. (iv) Gelir dağılımında eşitsizliği arttıran politikaların kredibilitesi düşüktür. Bu tür politikalar kısa dönemde başarılı gibi görünseler bile, bunların ekonomik karar alıcıların gözünde sürekliliği ve uzun ömrü yoktur. Bir politika veya politikalar demeti bu şekilde algılandığında ise, başarı olasılığı yoktur ya da çok düşüktür.

"Kredibilite" ile yakından ilgili bir başka kavram da "zaman tutarsızlığı"dır (time inconsistency) ve özetle, kısa dönemde getirisi olan ya da var gibi görünen bir politika uygulamasının, uzun dönemde o konudaki getiriyi azaltabildiği ve hatta zarar verebildiği anlamında kullanılmaktadır. Zaman tutarsızlığını, önce eğitimle ilgili somut bir örnek ile açıklamak yararlı olacaktır. Türkiye'de öğrencilerin başarısız olduğu derslerden affa uğramaları, kısa dönemde hem politikacılar ve bürokrasi açısından, hem de öğrencilerle velileri bakımından getirisi yüksek bir uygulama olarak görülebilir. Ancak, eğer uzun dönemde amaç nitelikli insangücü yetiştirip bu gücün ekonomiye katkısını en çoklaştırmak (maksimize etmek) ise, kısa dönemdeki uygulama uzun dönemli amaçla çelişmektedir. Çünkü, öğrenci affının uzun dönemde iyi eğitilmiş ve nitelikli insangücü yetiştirilmesine katkısı olmadığı gibi, öğrencileri "nasıl olsa af var" düşüncesine sevketmek gibi uzun dönemde niteliği düşüren zararlı etkisi de vardır.

Zaman tutarsızlığı için güncel iktisadi bir örnek, vergi toplamanın etkinliği ve vergi gelirleri konusunda verilebilir. Hükümet vergi toplamada etkinliği arttırarak daha fazla vergi geliri elde edeceğini ve kamu açıklarını düşüreceğini ilan etmiş olsun. Diğer yandan, bu tür açıklamalara rağmen, hükümet vergi kaçıranlar için geçmişte vergi affı çıkarmıştır ve gelecekte de çıkarabilir kanısı varolsun. Türkiye'de bu uygulama sıkça olmuştur ve hatta "ekonomik suç olmaz" deyimi yaygınlaşmıştır. Vergi affı için en önemli neden, affedilenlerden vergi tahsil etmek olabilir ve kısa dönemde vergi geliri bu şekilde gerçekten arttırılabilir. Ancak bu uygulama, uzun dönemde verginin daha etkin olarak toplanması amacıyla tutarlı değildir. Tersine, vergi sistemi etkinliğinden

kaybetmektedir, çünkü ceza ödeme olasılığı az olduğundan, vergi kaçırmanın getirisi yüksek olmaktadır. Vergi sisteminin etkinliğini arttırmak için ilgili yazında önerilen yol, vergi affının olamayacağını ve vergi kaçırma cezasının mutlaka uygulanacağını karar alıcılara net bir şekilde duyurmaktır. Bunu lafla yapmak mümkün olmadığından, hükümetin elinden af yetkisinin alınması ve politik müdahale yolunun tıkanması gerekmektedir.

"Kredibilite" ve zaman tutarsızlığına ilişkin yukarıdaki örneklerden enflasyonla savaşım konusunda şu sonuçlara ulaşılabilir: (i) İktisat politikası kararları uzun süreli olmalı, kısa dönemli politik getiri kaygıları ile uzun dönemli amaçların önüne geçilmemeli, yani hükümetlerin politik amaçlı müdahale yolları tıkanmalı, bunun için politikaların yürütülmesinde sorumluluklar yüklenen bağımsız kurumlar var olmalıdır. (ii) İktisat politikaları karar alıcılara yönelik olduğundan, onların politikaları nasıl algıladığı ve bu yönde beklevişlerini nasıl oluşturdukları büyük önem kazanmaktadır. Eğer karar alıcılar politika kararlarının doğruluğuna, uzun süre ödünsüz ve adaletli bir şekilde uygulanacağına inanmıyorsa, enflasyona karşı savaşımı amaçlayan politikaların etkinliği olmayacaktır. (iii) Kararların inandırıcılığı ve kalıcılığı, nasıl alındıklarına da bağlıdır. Geniş katılımlı, ayrıntısıyla tartışılmış ve bir "consensus" sonucunda alınan kararlar daha sürekli, kalıcı ve inandırıcı olacaklarından, başarı olasılıkları da yüksektir.

İktisatçılarla konuştuğumuz bir diğer önemli konu büyüme oldu. Büyüme, (i) üretim etkenlerinin, özellikle fiziki ve beşeri sermayenin, işgücünün, miktarlarının artması ya da kullanım yoğunluğunun artması, (ii) üretimin, birim girdi başına katma değeri daha az sektörlerden daha fazla olan sektörlere kayması ve (iii) üretim etkenlerinin üretkenliğinin (productivity) yükselmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu etkenler birbirleriyle ilişkilidirler ve özellikle hangi toplumsal ortamda daha yüksek olacakları önemli bir konudur. Bu bağlamda, iktisatçılara öncelikle şu iki görüşten hangisini doğru buldukları soruldu: (i) "Ekonomiye olabildiğince az müdahale olsun ve ekonomi kendi doğal büyüme oranında büyüsün; bu oranı yükseltmek için bir zorlama olursa enflasyon tırmanır, ekonomi tıkanır ve doğal büyüme-

sinin de altına iner." (ii) "Dünyada örnekleri görüldüğü gibi, uzun dönemli, inandırıcılığı olan ve zamanlaması iyi yapılmış sanayileşme, büyüme politikaları ile, büyüme oranı arttırılabilir. Türkiye'deki işsizlik ve gelir dağılımındaki eşitsizlik dikkate alınırsa, büyüme oranının zaten arttırılması zorunludur."

Neoklasik yaklaşım ağırlıklı olan birinci görüşü, A. Erdilek bütünüyle benimsemektedir. A. Aksoy kamu müdahale ve yönlendirmelerinin doğru ve zamanında yapılması durumunda daha hızlı büyümenin gerçekleştiğini, bunu Japonya ve Kore gibi ülkelerin yaptığını, ancak Türkiye'nin 1980 öncesinde de sonrasında da yapamadığını savunmaktadır. Bu nedenle, Türkiye için kamu müdahalelerinin en az olduğu bir düzeni uygun görmektedir. H. Ersel doğal büyüme oranının kısa dönemde değişmeyeceğini, ancak orta ve uzun vadelerde değişebileceğini söylemektedir.

M. Celasun, Türkiye'nin doğal veya potansiyel büyüme oranının yüzde 5.5, 6 dolayında zaten yüksek sayılması gereken bir oran olduğunu, buna da fazla müdahale etmenin gerekmediğini, fakat istikrarsızlık ve belirsizlik yaratan politikalarla bu oranın düşük kaldığını ifade etmektedir. Y. Ege de Türkiye'nin gerçek potansiyel büyüme hızına ulaşamadığı görüşündedir. K. Derviş, bu konuda piyasa mekanizmasına ağırlık verilmesini istiyor, ancak iyi işleyen bir piyasa mekanizması için zaten devletin öncülüğünün gerekli olduğunu belirtiyor. Y. Akyüz, Türkiye'nin mutlaka bir sanayileşme politikası olması gerektiğini, bu konuda devletin sorumluluk taşıdığını, örneğin eğitim ve nitelikli insangücü yetiştirme açısından bu sorumluluğunu yerine getiremediğini vurguluyor.

K. Boratav, Türkiye'nin potansiyel büyüme hızının 1980'lerde yanlış politika öncelikleri nedeniyle düştüğünü, bu hızın etkin bir planlama ile arttırılabileceğini ve 1990'larda gündemin bu olması gerektiğini ifade etmektedir. T. Bulutay da yerinde müdahalelerle ve eğitime daha fazla önem verilerek, doğal büyüme oranının yükseltilebileceğini düşünmektedir. B. Kuruç, Türkiye'nin doğal büyüme hızını yükseltebileceğini, bunu mutlaka devlet ağırlıklı olarak yapması gerekmediğini, ama devletin stratejik yönlendirme yapmasının daha uygun ve mümkün olduğuna işaret ediyor.

İktisatçılar çoğunlukla Türkiye'nin ortalama büyüme hızının 1980'lerdeki ortalamanın üzerine, yani yüzde 6-7 düzeyine çıkarılmasını mümkün görmektedirler. Ancak, bunun için uzun dönemli ve belirsizlikler yaratmayan, piyasa sinyallerine öncelik veren, belli bir sanayileşme stratejisini ve planlamasını içeren iktisat politikaları uygulanmalıdır. Burada planlama, piyasalara sistemli devlet müdahalesi anlamında kullanılmamaktadır. Müdahalenin ancak sınırlı ve iyi seçilmiş alanlarda yapılması düşünülmektedir, çünkü müdahale ile bürokratik ve politik çıkar alanları genişlemektedir.

Konuşmalarda, büyüme hızında sağlanabilecek artışın önünde engel olarak görülen en önemli nedenlerden birisi olarak, 1970'lerin ikinci yarısında başlayan ve özellikle 1980'lerde ortaya çıkan beşeri sermaye eksikliği, yani yetersiz eğitim olduğu ortaya konmuştur. Nitelikli insangücü eğitimi konusunda Türkiye'nin çok geri kaldığı, benim ve başkalarının yaptığı araştırmalarda açıkça görülmektedir ve Y. Akyüz, T. Bulutay, M. Celasun, K. Derviş ve B. Kuruç bu konunun altını çizmişlerdir.

Yüksek faiz oranları da, fiziki sermaye birikimini engellediğinden, hızlı büyümenin önünde duran bir başka önemli engel olarak vurgulanmıştır. 1980'lerin başında faiz liberalizasyonu ile tasarruf oranlarının yükseleceği ve buna bağlı olarak da özel yatırımların artacağı düşünülmüş, ancak bu gerçekleşmemiştir. Y. Akyüz'e göre, yüksek faizin tasarruf oranı üzerinde anlamlı bir etkisi olmamış, yatırımlar üzerinde ise olumsuz etkisi belirgin bir şekilde olmuştur. Bu sonuç, kendimin ve başkalarının yaptığı uygulamalı çalışmalarla doğrulanmıştır. A.Erdilek'in belirttiği gibi, kamu kesimindeki açıklar, mali liberalizasyonu sadece faiz oranlarında artış getiren bir süreç haline getirmiştir.

Tasarruf oranının ve dolayısıyla büyümenin, sermaye piyasası yoluyla arttırılabileceği konusunda özellikle Y. Akyüz ve H. Ersel kuşkularını dile getirdiler. K. Boratav tasarruf oranını bir ölçüde yükseltebilecek yollar aranması gerektiğini söylerken, K. Derviş tasarruf ve yatırım oranlarının arttırılmasına gerek olmadığını, kaynakların daha etkin kullanılmasıyla, özellikle yeni teknolojiler nitelikli emekle birleştirilirse büyümenin daha hızlı ve sürekli olacağını ifade

etti. B. Kuruç, teknolojik gelişmeye ve teknoloji üreten sektörlere özellikle ağırlık verilmesi gerektiğini, bu bağlamda ölçek seçiminin ve ihracat yapabilmenin önemli olduğunu söyledi. A. Aksoy, yeni teknoloji seçiminin ve teknolojik gelişmenin bir yandan dış dünyaya açılmada gerekli olduğunu, diğer yandan da bunların ancak dış rekabet ile sağlandığını vurguladı ve uluslararası piyasalardan örnekler verdi.

Söyleşilerde büyümenin artık içedönük yapılarla sürdürülemeyeceği, bu aşamadan sonra dış rekabete açık olmanın büyüme için hem gerekli koşul, hem de onu arttıracak bir itici güç olduğu belirtildi. Büyüme ile birlikte yeterli istihdam artışı da sağlanabilecek ve işsizlik sorunu tümüyle ortadan kalkmasa bile, büyük ölçüde hafifleyecektir. İşsizliğin en başta gelen nedenlerinden biri hızlı nüfus artışıdır. Göçler nedeniyle kent nüfusu daha da hızlı yükselmekte ve eğitim başta olmak üzere birçok hizmet aksamaktadır. Böylece, işsizlik yanında sağlıklı bir ekonomik ve sosyal yapının oluşması ve büyümenin kendisi engellenmektedir.

Bu sorunlara ek olarak, 1980'lerde makroekonomik dengesizlikleri ücret ve tarımsal fiyat politikalarıyla aşma çabaları, gelir dağılımındaki eşitsizliği arttırmıştır. 1980'lerin sonunda gelir dağılımındaki bozulma belli sınırlara gelmiştir. Düzelme 1989-90'da başlamış, ancak reel ücret artıları bu kez de enflasyonu hem doğrudan, hem kamu açıklarına katkıları ile dolaylı olarak etkiler olmuşlardır. Enflasyonun bir ücret sıçraması ile tırmanışa geçmesi mümkün olduğuna göre, ücret geliri düzeltmesini vergi sonrası ücretleri yükselterek yapmak daha anlamlı görünmektedir. Demek ki, enflasyon sorununun çözümünde de gerekli olduğu iktisatçılar tarafından ifade edilen daha adaletli ve etkin bir vergi sistemi, gelir dağılımındaki eşitsizliği düzeltmek bakımından da zorunlu görünmektedir. Vergileme düzenindeki istisnaların, istisna olmaktan çıkıp neredeyse kural haline gelmiş olduğu, bunlardan doğan gelir kaybı, rant ve faiz gelirlerinin çok az vergilenmesi bu çerçevede dikkat çekilen konulardı.

Özellikle M. Celasun'un altını çizdiği gibi, uzun dönemde gelir dağılımını daha eşit kılmanın en sağlam yolu, çalışan nüfusu üretkenliği (productivity) düşük sektörlerden

yüksek sektörlere yöneltebilmek ve genelde üretkenliği arttırabilmektir. Bunun sağlanması için, tarımdan ve basit sanayilerden katma değeri, teknolojisi yüksek sektörlere bir kayma olmalıdır. Bu da zaten Türkiye'nin dış pazarlarda rekabet edebilecek bir sanayi yapısına kavuşması ve kararlılığı, sürekliliği olan bir büyüme sürecine girmesi demektir.

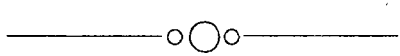
İktisatçılara yönelttiğim son sorular, Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal açılardan bugünü ve yarını ile ilgili idi. Yurtiçine yönelik olarak, tüm iktisatçılar daha demokratik, daha uzlaşmacı, daha barışçı, daha açık ve çevreyi daha çok koruyan bir ortam istediklerini, Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal sorunlarının, ancak böyle üstesinden gelinebileceğini söylediler. Bunu her fırsatta tekrarlayıp vurguladılar. Bu yönde atılabilecek en olumlu ve cesaretlendirici adımların, başlıca politik grupların bir araya gelip koalisyon yapmaları ile mümkün olacağını belirttiler. Bazıları örtülü olarak, bazıları daha açıkça bunu bir DYP-SHP koalisyonu şeklinde düşündüklerini ifade ettiler.

Yurtdışına baktıklarında, H. Ersel dışında iktisatçıların hepsi, AT üyesi olmanın Türkiye'ye önemli katkılarının olacağını düşünmektedirler. Ancak, "her ne pahasına olursa olsun AT üyeliği" diyen de yoktur. AT üyeliğinin şimdilik zayıf bir olasılık olduğu, bu durumda bu konuda ısrar edilmesinin çoğunlukla rahatsızlık verici bulunduğu ifade edilmiştir. Türkiye'nin uzun dönemli çıkarlarının daha çok Avrupa yönünde olduğu doğru da olsa, ulusal çıkarlar gereği zaten tüm ilişki kanallarının açık tutulmasının ve bu kanallardan olabildiğince yararlanmanın en doğru yol olduğu düşünülmektedir.

B. Kuruç, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkeleri ile sıkı ekonomik ilişkiler kurulması gerektiğini, hatta Avrupa yolunun Türkiye'ye buralardan daha emin bir şekilde açılacağını söyledi. K. Derviş, Türkiye'nin Kafkasya'daki ve Asya'nın diğer bölgelerindeki Türk ve Müslüman cumhuriyetlere mutlaka ilgi göstermesi gerektiğini ifade etti (Kemal Derviş ile konuşma, Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinden çok önce yapılmıştır, EU). A. Erdilek, ABD, Japonya ve diğer Uzakdoğu ülkeleri ile ilişkinin daha çok geliştirilmesinden yana. H. Ersel, AT ile sınırlı kalmak yerine, batı dünyasını

daha geniş anlamda temsil eden ve AT üyelerini de içine alan OECD gruplaşması ile ilişkilerin geliştirilmesini doğru buluyor.

Bu kitapta, sayıları çok sınırlı da olsa değişik görüşlerde iktisatçılar bir araya geldiler, Türkiye'deki ve Türkiye kökenli iktisatçıların bir kesitini oluşturdular. İktisatçılarla deneyimlerini, görüşlerini, yaklaşımlarını konuştuk. Ekonomik sorunlar ve çözüm yolları üzerinde durduk. Hatta iktisatçıların kendilerini, onların toplumdaki yerlerini ve topluma katkılarını tartıştık. Sorunlar ve çözüm yolları konuşulup tartışılırken, gerçi hep bir genel yaklaşım ve çerçeve vardı ama odak noktası hep Türkiye idi. Konuşmaların akışı ve sonuçlanması aşağı yukarı hep aynı yönde oldu: Türkiye'nin birikmiş sorunları dikkate alındığında 1990'lar Türkiye için her açıdan kritik yıllardır. Türkiye ekonomisinin ve Türkiye insanının bugüne kadar olan deneyim ve birikimi dikkate alındığında da kötümser değiliz, ancak daha çok tartışmaya, daha açık olmaya, daha uzun süreli düşünmeye ve daha uzlaşıcı olmaya gereksinimimiz vardır. Bu kitap bu yönde bir adım atabilmişse bizleri mutlu edecek ve amacına önemli ölçüde ulaşmış olacaktır.

Ercan UYGUR, 1947'de Anamur'da doğdu. Orta Doğu Teknik Üniversitesini bitirdi. Kazandığı burslarla İngiltere, ABD ve Norveç'te iktisat alanında uzmanlaştı. Master ve doktorasını da yurtdışında tamamlayarak Türkiye'ye döndü. Prof. Dr. Ercan Uygur, şimdi bir yandan Siyasal Bilgiler Fakültesinde ders veriyor; bir yandan da TC Merkez Bankasında, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsünde ve ABD'deki Wharton Econometric Associates'te danışmanlık görevlerini sürdürüyor.

Ercan UYGUR'un *Neoklasik Makroiktisat ve Fiyat Bekleyişleri*, Kuram ve Türkiye Ekonomisine Uygulama (1983); *SESRTCIC Econometric Model of Turkey, SESRTCIC* (1987); *Policy, Productivity, Growth and Employment in Turkey* (1991) adlı kitapları vardır.

İKTİSAT SÖYLEŞİLERİ, deneyim ve bilgi birikimlerine güveneceğimiz on saygın iktisatçıyla; Kemal DERVİŞ, Asım ERDİLEK, Korkut BORATAV, Tuncer BULUTAY, Bilsay KURUÇ, Ataman AKSOY, Hasan ERSEL, Yılmaz AKYÜZ, Merih CELASUN ve Yavuz EGE ile yapılmıştır.

Türkiye, 1991 Kasımında yeni bir döneme girmiştir. Kurulan koalisyon hükümetiyle, "toplumsal uzlaşma" gündeme gelmiştir. Toplumsal uzlaşmanın temel koşullarından biri, iktisadi sorunların çözümlenmesidir. İKTİSAT SÖYLEŞİLERİ'nde yer alan "Görüşler, Sorunlar, Çözümler"in, önce yetkililerden, sonra kamuoyundan ses getireceğine inanıyoruz. Kitabı, basımı sırasında okuyan T. Alkan, O. Türel, T. Güngör ve O. Ulagay da bizi doğrulamaktadır:

"Güncel sorunlar, akademik yanıtlar, iktisatçılarımızın bilimsel kimlikleri, politik çözüm önerileri... Hepsi birden gözlerimizin önünden geçiyor. Toplumsal uzlaşma arayışında, yapıtın önemli bir adım olduğunu düşünüyorum."

Türker ALKAN (9 Aralık 1991)

"Prof. Uygur bu kitabıyla, benzer bir dili konuşsalar bile, dünyaya ve Türkiye'ye farklı ve kendilerine özgü açılardan bakabilen on seçkin iktisatçıyı yanı başımıza getiriyor. Önce bize bu meslek adamlarını yetişim ve birikimleriyle tanıtıyor, sonra muhataplarını belirli soru-cevap kalıplarının cenderesine zorlamadan güncel iktisat sorunlarının irdelenmesini sağlıyor. Kitapta yer alan söyleşilerden hazır ve ucuz formüller çıkarmayı düşünen okurları tedirgin edecek bir yaklaşım bu. Ne var ki, iktisatçıların kendi 'nesne'lerini nasıl algıladıklarını ve yorumladıklarını öğrenmek, başka bir deyişle iktisadî olay üzerinde düşünmeyi öğrenmek istiyorsak, elimizdeki kitaptan gerçek bir entelektüel şölenin hazzını tadacağımızdan eminim. Prof. Uygur'a övgüye değer çabası için meslektaşlarım adına teşekkür ediyor, kendisini kutluyorum."

Oktar TÜREL (10 Aralık 1991)

"On değerli iktisatçımız, iktisat serüvenlerini bir meslektaşlarına anlatmışlar, Ercan Uygur'un sorularına verdikleri yanıtlarda, başta enflasyon olmak üzere Türkiye'nin ve Türkiye ekonomisinin güncel sorunlarına da ilginç bakış açıları getirmişler. İktisatla ilgilenen herkesin okuyabileceği bir kitap."

Osman ULAGAY (12 Aralık 1991)

"Ercan Uygur, Türkiye'nin güncel ekonomik sorunları ile ilgili olarak on iktisatçının görüşlerini toplamış. Enflasyon, kalkınma gibi temel sorunlarda on iktisatçının özgün değerlendirmeleri ve çözüm önerileri çok ilginç."

Tevfik GÜNGÖR (14 Aralık 1991)

ISBN 975 - 494 - 286 - 2
91 . 06 . Y . 0105 . 0376